

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Interdiszciplináris Doktori Iskola

„Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program

Doktori értekezés

Baumgartner Bernadette

Kisebbség a kisebbségben

A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918-1940

Témavezető:

Dr. habil. Vonyó József

Prof. Dr. Gerhard Seewann

Pécs, 2010

TARTALOMJEGYZÉK

1. ELŐSZÓ	4
2. FORRÁSOK ÉS A TÉMA HISTORIOGRÁFIÁJA	8
2.1 A téma forrásai és kutatási lehetőségei.....	8
2.2 A szatmári svábok történetének historiográfiája	10
I. A SZATMÁRI SVÁBOK 1918 ELŐTT	13
3.1 A szatmári sváb telepítések.....	13
3.2 A szatmári svábok a XIX. században	17
II. A ROMÁNIAI NÉMETSÉG HELYZETÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK ..	28
4. A politikai keretek: Nagy Románia	28
4.1 Nagy-Románia születése.....	28
4.2 A hatalmi-politikai viszonyok alakulása 1918-1940 között.....	32
5. Kisebbségpolitika Romániában 1918–1940	37
5.1. A kisebbségek helyzetének jogi szabályozása.....	39
5.2 Az 1921-es földreform	43
5.3 A román állam iskolapolitikája.....	45
6. A német kisebbségek Romániában	51
7. Külső körülmények	66
7.1 Németország és a külföldi némettség	66
7.2 A kisebbségek kérdése a német és magyar kormányok kapcsolatában.....	70
7.3 A romániai magyar és német kisebbségek politikai kapcsolatai	76
7.4 A szatmári svábok kérdése a német-magyar kapcsolatokban.....	79
III. A SZATMÁRI SVÁBOK NAGY-ROMÁNIABAN	86
8. A szatmári svábok a népszámlálások tükrében	86

9. A német népi mozgalom, a Német-Sváb Népszövetség.....	86
9.1 A mozgalom kezdetei, a Német-Sváb Népszövetség megalakulása.....	111
9.2. Nehézségek és stagnálás	135
9.3 Szervezetten - nemzetiszocialista befolyás alatt.....	143
9.4 A német tudat felélesztésének, erősítésének módszerei.....	151
9.5 A mozgalom sajtója.....	161
10. Német származás, magyar iskola, román iskolapolitika	163
10.1 Az első kísérletek a német oktatási nyelv bevezetésére	165
10.2 A sváb falvak iskolái két felmérés tükrében.....	182
10.3 Német sikerek - a román állam támogatásával.....	201
11. A katolikus egyház és a német mozgalom.....	211
12. Néphagyományok, népszokások a Szatmár-vidéken.....	232
13. KITEKINTÉS	242
14. ÖSSZEGZÉS	247
15. MELLÉKLETEK - FORRÁSKÖZLÉS.....	254
16. FORRÁSOK ÉS IRODALOM	301

1. ELŐSZÓ

A romániai német kisebbségről számos, jól dokumentált monográfia és tanulmány jelent meg. Ezekben a művekben érintőlegesen felbukkan a szatmári svábok kérdése, főként, ha a két világháború közötti időszakról esik szó. A szatmári svábok történetével foglalkozó szakirodalom azonban igen szegényes. A feldolgozások nagy része Németországban született, egykori szatmári svábok tollából, elfogult hangnemben. A magyar szakirodalom is kevés figyelmet szentelt a kérdésnek, ami annál is inkább meglepő, mert a két világháború között a szatmári kérdés nagy visszhangot kapott a korabeli politikai diskurzusban, s a német kisebbségekkel kapcsolatos asszimiláció-disszimiláció vitában is szinte kivétel nélkül előkerült, mint példa.

A szatmári svábok történetének talán legizgalmasabb és sok szempontból tanulságos korszaka a két világháború közötti időszak. A XIX. századot a nemzeti ébredés vagy nacionalizmus századának nevezzük. Az addig magyar állami főhatalom alatt élő szatmári svábok német nemzeti ébredése azonban csak az impériumváltás után következett be.

Dolgozatomban ennek a román államban kialakult új feltételek között végbe menő nemzeti ébredésnek az okait, szakaszait és megnyilvánulási formáit mutatom be. A szatmári svábok esetében a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és etnikai környezet sok esetben az asszimiláció irányába hatott. Az asszimiláció mértékének tekintetében azonban a szatmári svábság nem mutatott egységes képet az impériumváltás időpontjában. Egyrészt volt néhány a Bükk hegység aljában, városi központoktól messze eső falu, ahol - noha beszéltek vagy értettek magyarul - a lakosság anyanyelve továbbra is a sváb maradt, míg a Nagykároly környéki falvakban a nyelvváltás már sok esetben megtörtént: az idősebb korosztály még beszélte ugyan a sváb nyelvet, a fiatalok azonban már magyarul beszéltek. Fontos kérdés, hogy az egykori telepese falvak lakosságának magyar és/vagy német identitása mennyire a közösség önmeghatározása és saját belső igényei szerint alakult, és mennyire volt egy külső aktorok által közvetített, esetleg a csoportra ráerőszakolt konstrukció. Noha a Magyarországtól

Romániához került német népcsoportok között messze a szatmári volt a legkisebb, mégis az új környezetben gyorsan a román–német–magyar ellentétes irányú politikai törekvések ösztüzébe került. Be kívánom mutatni, hogy a nemzeti ébredés kibontakozásánál asszisztáló, azt támogató, vagy akadályozó különböző politikai szereplőket milyen érdekek irányították, milyen eszközöket használtak, s hogy a helyi közösség miként reagált az új impulzusokra. Mennyire volt befogadó vagy elutasító, illetve mi motiválta, amikor bekapcsolódott a mozgalomba, vagy éppen elzárkózott előle. Legalább ennyire fontos kérdés, hogy miként változott a helyi közösségekre addig szinte kizárólagos befolyást gyakorló római katolikus egyház szerepe, sikerült-e 1918 után is ezt a vezető szerepet megtartania, vagy a megváltozott körülmények között elveszítette társadalmi bázisának egy részét?

Ahhoz, hogy releváns választ adhassunk a felmerülő kérdésekre, fel kellett vázolnunk a vizsgált korszak nagypolitikai hátterét is. Mindenekelőtt meg kellett vizsgálnunk a tárgyalt korszak kezdetén létrejött Nagy-Románia kisebbségpolitikáját, a román politikai elit viszonyát a kisebbségekhez, különösen a némethez és a magyarhoz. A romániai német kisebbség, s ezen belül a szatmári svábok helyzetét a romániai viszonyokon túl nagyban befolyásolta Németország éppen aktuális álláspontja a német kisebbségek kérdésében, s áttételesen a Németország mozgásterét meghatározó nemzetközi politikai helyzet. Ezen belül külön vizsgálendő kérdés a nemzetiszocializmus győzelme s annak hatása: a nemzetiszocialista eszmék terjedése és végső győzelme a romániai német kisebbségek körében. Az elemzés fontos aspektusa a német–magyar viszony vizsgálata, különös tekintettel a romániai német és magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikára, valamint arra, hogy az miként befolyásolta a két kisebbség viszonyát Romániában.

A befolyásoló tényezők sorában fontos helyet foglal el az egymástól területileg és részben kulturálisan is elkülönült romániai német népcsoportok eltérő helyzete, s ezek egymáshoz fűződő viszonya. Ennek vizsgálatához megfelelő magyar és német szakirodalom áll rendelkezésünkre, különösen az erdélyi szászok és a bánáti svábok, azaz a két nagy tömbben élő, részben komoly

történeti tradíciókkal, kiépült kulturális és politikai infrastruktúrával rendelkező csoport esetében.

Joggal merülhet fel a kérdés: van-e történeti – s különösen nemzetiségtörténeti – jelentősége egy kis területen, a nagyobb német közösségektől elszigetelten élő, csekély számú, nagyrészt asszimilálódott etnikai közösség vizsgálatának? Válaszom a fenti kérdésre egyértelműen igenlő. Elsősorban azért, mert a nemzetiségek sorsának alakulását, az azt befolyásoló tényezők hatásait csak akkor érthetjük meg igazán, ha az ilyen, sajátos helyzetű kis közösségek történelmének alakulását is alaposan megvizsgáljuk, helyzetüket, lehetőségeiket, sorsuk alakulását összehasonlítjuk a nagyobb, jórészt történelmi okokból kedvezőbb helyzetben lévő közösségekével. Témánk olyan speciális jelenségek, hatásmechanizmusok elemzésére, s annak nyomán új következtetések levonására ad lehetőséget, amelyek a szászok és a bánátiak esetében másként jelentek meg, vagy fel sem vetődtek. A téma vizsgálatának jelentőségét tehát éppen a kis népességszámból, az elszigeteltségből és az asszimiláció igen előrehaladott voltából fakadó jelenségek, a körülmények sajátos hatásai, és az ezek alapján megfogalmazható másféle tanulságok adják.

A szatmári svábok történetét az 1712-ben kezdődő és egy évszázadon át tartó telepítés bemutatásával kezdtem, majd a XIX. század szatmári svábok életét is érintő fontosabb eseményeit vázoltam fel. Ezt az időszakot tulajdonképpen a magyarsághoz való idomulás korszakának nevezném.

Külön fejezetben foglalkoztam Románia kisebbségpolitikájával, ezen belül a kisebbségek jogi helyzetét szabályozó törvényekkel, a román állam iskolapolitikájával és az 1921-es földreformmal, amely nagyban befolyásolta a kisebbségek életét.

Elemeztem az 1880, 1910, 1920, 1930 és az 1941-es népszámlálásokat, mert – noha óvatosan, forráskritikával kell kezelnünk a népszámlálások eredményeit – az összehasonlítások fontos adatokat szolgáltatnak a szatmári svábok számát illetően.

A rendelkezésemre álló levéltári források – a Szatmári Püspöki Levéltár, a Német Külügyminisztérium Levéltára, a Magyar Országos Levéltár, a szatmári német mozgalom lapja, az MTI anyagai – és a már megjelent szakirodalom alapján

rekonstruáltam a mozgalom kibontakozását, a támogatók körét, a különböző módszereket, amelyek a német identitástudat felélesztését és erősítését szolgálták. Emellett természetesen kiemelt figyelmet szenteltem a katolikus egyház szerepének, amely az egész szatmári történetben központi szerepet kapott.

* * *

Köszönettel tartozom Ormos Mária professzor asszonynak a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században“ Doktori Program vezetőjének támogatásáért és biztatásáért.

Kiemelten köszönöm Vonyó József témavezetőmnek, hogy a kezdetektől aktív figyelemmel kísérte munkámat, értékes szakmai tanácsokkal látott el. Köszönet illeti türelméért, bizalmáért és erkölcsi támogatásáért.

Köszönöm Gerhard Seewann témavezetőm hasznos tanácsait, az általa javasolt vizsgálati szempontokat és szakirodalmi ajánlásokat.

A dolgozat elkészítéséhez szükséges németországi anyaggyűjtést az Erasmus Program kutatói ösztöndíja tette lehetővé számomra. A szatmári püspöki levéltárban folytatott kutatásaim alkalmával Melega Péter és Váradi Lajos levéltárosok voltak segítségemre.

Köszönöm a műhelyvitan résztvevő kutatók értékes kritikai észrevételeit és javaslatait.

Hálával tartozom Hanák Gábornak és az OSZK Történeti Interjúk Tára munkatársainak segítségükért és megértésükért.

Köszönöm Tempfli Imrének, a stuttgarti katolikus magyar misszió vezetőjének, hogy a dolgozat szempontjából fontos forrásokra irányította a figyelmemet.

Végezetül, de nem utolsó sorban szüleimnek mondok köszönetet, folytonos biztatásuk és szerető támogatásuk nagyon fontos volt számomra.

2. FORRÁSOK ÉS A TÉMA HISTORIOGRÁFIÁJA

2.1 A téma forrásai és kutatási lehetőségei

A szatmári svábok két világháború közötti történetének feltárásához számos elsődleges és másodlagos forrást használtam. Az elsődleges források a szatmári egyházmegye Püspöki Levéltárából (Szatmárnémeti), a Német Külügyminisztérium Politikai Archívumából (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin), a Magyar Országos Levéltárból, valamint a szatmári falvak plébániáin található Historia Domusai-ból származnak.

A szatmári katolikus püspökség levéltári anyagának feltárása csak az 1990-es években kezdődött. A két világháború közötti német mozgalomra vonatkozó iratok raktári jelzett nélkül, még feldolgozatlanul „Sváb ügyek” címmel egy dobozban vannak összegyűjtve. A gyűjtemény egy része magát a német mozgalmat tárgyaló iratokat tartalmazza. Ezek között találjuk a helyi plébánosok helyzetjelentéseit, a mozgalommal szemben megfogalmazott panaszleveleit, a püspöki körleveleket, a papi gyűlések jegyzőkönyveit, a hívek panaszleveleit, a szatmári és temesvári püspökség hivatalos levélváltásait, valamint a szatmári püspökség és a rottemburgi püspökség, illetve más németországi katolikus szervezetek közötti levélváltásokat. Ide tartoznak még a mozgalom vezetői által a püspökségre, a bukaresti nunciatúrára, vagy a Szentszékhez beadott kérések, memorandumok, panaszlevelek.

Az iratanyag másik része az egyházi iskolákért folytatott küzdelem iratait tartalmazza: püspöki utasításokat, a helyi iskolaszékek gyűlésein készített jegyzőkönyveket, a bírósági tárgyalásokra készített peranyagokat, a bíróságok határozatait. A román hatóságok, a tanügyminisztérium, a szatmári és zilahi tanfelügyelőségek utasításait, az iskolalátogatások alkalmával készített jegyzőkönyveit is itt találjuk, ez utóbbiakat természetesen román nyelven. A püspöki levéltárban talált dokumentumok alapján jól rekonstruálható a helyi papság és a püspökség magatartása a mozgalommal szemben, sok esetben a hívek állásfoglalása pro vagy kontra, illetve a dolgozat egyik kulcsfontosságú kérdése, az iskolákért folyó harc története. Nem hagyhatók figyelmen kívül a különböző

falvak házassági, születési, halotti anyakönyvei sem, amelyeket szintén a püspöki levéltár őriz. Szintén a püspöki levéltárban található néhány példányt a Gauamt hivatalos lapjából, az 1926-tól megjelenő *Mitteilungen*ből, majd 1935 után a *Schwabenpost*ből.

Fontos és érdekes forrásnak bizonyultak az egykori sváb falvak Historia Domusai is, amelyekből nemcsak az iskolák helyzetéről, hanem a falvakban uralkodó hangulatról, a német mozgalom sikereiről vagy kudarcairól, illetve a helyi plébánosok mozgalommal szembeni magatartásáról is képet alkothatunk.

A forrásanyag másik csoportját a Német Külügyminisztérium bonni levéltárában (ma már Berlinben található) őrzött dokumentumok alkotják. Ezekben főleg a bukaresti német követek, a temesvári, a kolozsvári német konzulok, a Külügyminisztérium illetékes szerveinek utasításai, a romániai Német Párt valamint a szatmári Német-Sváb Népközösség vezetőinek jelentései szolgáltak fontos információkkal a mozgalom megismeréséhez. Ugyancsak a levéltár anyagaiból rekonstruálható a Fiedler István püspök kinevezését megelőző diplomáciai akció, amelyben német, román és magyar érdekek ütköztek egymással.

A Magyar Országos Levéltár fondjai között meglepően kevés olyan forrás található, amely a szatmári kérdéssel foglalkozik. A külügyminisztérium politikai osztályának iratai (K 63), rezervált iratai (K 64), és a bukaresti követség anyagai (K 87), valamint a miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai (K 28) között elszórtan található feljegyzéseket a kérdéstről. Ezek többnyire a német mozgalom törekvéseivel és aktuális helyzetével, valamint az Országos Magyar Párt ellenkező irányú erőfeszítéseivel foglalkoznak. A Belügyminisztérium rezervált irataiban (K 149) főleg a második bécsi döntés utáni időszakra vonatkozóan bukkan fel időről időre a szatmári kérdés. A jelentésekből kitűnik, hogy a belügyminisztérium a biharkeresztesi határszéli kirendeltsége révén már a húszas évek második felétől figyelemmel kísérte a határ túloldalán folyó eseményeket. A Magyar Távirati Iroda (K 428) 1928-tól kezdődően tudósított a Szatmár-vidéken történekről. Folyamatosan szemlélte a Romániában megjelenő német és román napilapokat, és időnként elemezte is az aktuális helyzetet.

Az elsődleges források közé sorolom a különböző magyar és román népszámlálások eredményeit is. A szatmári svábok történetével foglalkozó szakirodalom egyik folyamatosan vitákat kiváltó kérdése ugyanis a szatmári svábok lélekszáma. Ezek az adatok természetesen megfelelő forráskritikával kezelendők.

A másodlagos források közé tartozik a korabeli publicisztika. Ezek közül a téma szempontjából legfontosabb, a szatmári Gauamt 1926-tól megjelenő lapja a *Mitteilungen der Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Gau Satmar*, amely 1935-től *Sathmarer Schwabenpost* címmel jelent meg. Ennek példányait a stuttgarti Institut für Auslandsbeziehungen könyvtára őrzi. A kezdetben rendszertelenül, majd kéthetente, magyar és német nyelven megjelent lap nagyon fontos információkat tartalmaz a mozgalmat illetően: helyi híreket, a népiségi munka módját, eredményeit. Mindez a levéltári forrásokból nem rekonstruálható. Ebbe a forráscsoportba tartoznak a Magyar Kisebbség, a Magyar Szemle, a Nation und Staat folyóiratok, valamint a romániai napilapok is.

2.2 A szatmári svábok történetének historiográfiája

A szatmári svábok történetével kapcsolatos forráskiadványok szinte teljes mértékben hiányoznak. Kivételt jelent ez alól Vonház István rendkívül alapos, *A szatmári sváb telepítések* című munkája, amely közli a telepítéstörténettel kapcsolatos összes, a Károlyi-levéltárban található dokumentumot. Tilkovszky Loránt és Weindinger Melinda *Magyar memorandum és német válasz* című forrásközlésének jelentőségét is ki kell emelni, mivel a német kormánynak eljuttatott 1931-es magyar memorandum szövegében egy rövid fejezet kifejezetten a szatmári kérdést tárgyalja.

A téma szakirodalma meglehetősen szegényes, annak ellenére, hogy mindent egybevéve sokan, és sokat írtak a szatmári svábok történetéről. A szerzők túlnyomó többsége azonban nem tudományos igénnyel közelített a témához. A szatmári svábok története sok szempontból a mai napig feldolgozatlan, átfogó, összegző munka még nem született ebben a tárgyban.

A kérdéssel foglalkozó irodalmat négy csoportra oszthatjuk:

A korabeli Németországban megjelent irodalom. Az első tanulmányok nem a helybeliek tollából születtek. Az 1920-as évek derekán az anyaország által is felfedezett szatmári svábokról több, kisebb-nagyobb tanulmány jelent meg Németországban. Johann Straubinger prelátus, stuttgarti Caritas vezető, miután 1925-ben bejárta Szatmár megyét, 1927-ben „Die Schwaben in Sathmar” címmel megjelenő könyvével tulajdonképpen felhívta az anyaországi közvélemény figyelmét a szatmári svábokra. Carl Müller, aki az Ausland Institut megbízásából járt a megyében, tapasztalatait Straubingerhez hasonlóan egy könyvben foglalta össze. Hugo Moser – aki az első németországi diákcsoporttal érkezett, és akinek érdeklődését a szatmári svábok iránt éppen a már említett Straubinger könyve keltette fel – többszöri látogatás után a szatmári nyelvjárásról, nép- és gyerekdalokról írta tanulmányait.

Szatmárból származó, és a külföldön élő svábok tanulmányai. A harmincas évek elején kezdett kifermálódni egy helyi német értelmiségi réteg. 1931-ben magyar nyelven jelent meg a mezőpetri születésű Vonház István *A Szatmári sváb telepítések* című munkája, amely aprólékosan dolgozza fel a telepítések történetét. A szatmári német értelmiség egy része közvetlenül a háború után, vagy a kommunista diktatúra idején hagyta el az országot. Stefan Schmied, Ferdinand Flesch, Ernst Hauler, Sepp Pfeiffer (és még sokan mások) tollából sorra jelentek meg a szatmári svábok történetéről szóló írások. Noha ezek a tanulmányok tartalmazzak rendkívül fontos adatokat is, főleg a magyarosítás/elmagyarosodás, illetve az egyház szerepének kérdésében teljes mértékben elfogultnak tekinthetők. Számos falumonográfia is megjelent, amelyeket általában helyi papok vagy tanítók írtak, ezekben a falvak történetére vonatkozóan komoly kutatásnak lehetünk tanúi, de a mozgalommal kapcsolatban általában átveszik az előbb említett munkák adatait.

Összefoglaló munkák a romániai németekről. Az írott források egy harmadik csoportját a romániai németiség történetét feldolgozó munkák képezik,

román és német nyelven. Noha ezek részletesek, komoly levéltári kutatásokra épülnek, azonban a két nagy német csoport, az erdélyi szászok és a bánáti svábok történetét mutatják be, és csak érintik a szatmári németek történetét. Ide sorolhatjuk a teljesség igénye nélkül, Johann Böhm, Wolfgang Miede, Karl M. Reinerth, Vasile Ciobanu, Hans Gehl és Hiltrun Glass munkáit.

Korabeli magyar irodalom. Ebbe a csoportba sorolhatók a két világháború között, főleg a romániai Magyar Párt jelesebb személyiségei által írott kisebb tanulmányok. (Jakabffy Elemér, Majtényi Szilárd, Gábor Jenő, Kardhordó Károly)

Mind a korabeli német, mind az 1945 után megjelenő egykori szatmári svábok által írt tanulmányokról elmondható, hogy a szatmári kérdést egyoldalúan, a kieroszakolt asszimiláció téziséből kiindulva tárgyalják, és legtöbbször az erőszakos magyar kisebbségpolitika áldozataként tüntetik fel a szatmári svábokat. Ugyanez a szubjektivitás jellemző a korabeli magyar írásokra is, amelyek a spontán asszimiláció tételét hangsúlyozzák, és a már elmagyarosodott svábokat az erőszakos német mozgalom áldozatainak tekintik.

Ami az 1945 utáni magyarországi tudományos munkákat illeti, Tilkovszky Loránt és Barabás László egy-egy rövid tanulmányban külön is foglalkozik a szatmári svábok két világháború közötti helyzetével. Spannenberger Norbert a magyarországi Volksbund történetét feldolgozó munkájában – a második bécsi döntéssel kapcsolatban – ír a szatmári német kérdésről.

I. A SZATMÁRI SVÁBOK 1918 ELŐTT

3.1 Szatmári sváb telepítések

1711-ben a szatmári békével Magyarország történetének egy hosszú háborús korszaka ért véget. Éble Gábor így írt erről: *„a nagy tatárdúlás óta, mely után IV. Béla újra alkotta meg az országot, hazánknak nem volt akkora válsága, mint ekkor, a 150 éves török uralom, s az egymást követő kuruc szabadságháborúk által hátrahagyott erkölcsi és anyagi romhalmazok közepett.”*¹

Szatmár vármegye ekkoriban – az ország más területeihez hasonlóan – szomorú képet mutatott. 1711-ben megtizedelt lakosság árulkodott a területén századok óta tartó hadakozásokról. 1526-tól kezdődően többször volt háború a vármegye területén. 1594-ben a tatárok pusztították, 1600-ban Basta seregei dúlták fel a megyét, majd 1605-ben Bocskai ostromolta Szatmár várát. 1657-ben Lubomirszky György, Lengyelország főmarsallja próbálta meg Szatmárt elfoglalni. 1658-ban újból a tatárok, majd 1660-ban a törökök pusztítottak a vármegyében. A beszállásolt osztrák csapatok is nagy terhet jelentettek a terület lakóinak. Karaffa parancsnoksága idején például 17 falu teljesen elnéptelenedett.² 1703-ban Rákóczi vette ostrom alá Szatmár várát. Az 1705. január 1-jéig tartó ostrom idején a vármegye népe biztosította a kuruc hadsereg élelmezését és hadi utánpótlását. Az elviselhetetlen terhek és a háború miatt sokan elmenekültek, voltak, akik beálltak a kuruc seregbe, és nagyon sokan életüket vesztették. A háború eredményeként Kálmánd 6 hétig, Mérk 9 hónapig, Szaniszló és Csomaköz 2-2 hétig elnéptelenedett, utóbbi két faluban 10, illetve 30 gazda maradt csupán, Nagymajtény és Mezőterem 2 hónapig állt üresen, Kaplony pedig 5 hétig volt lakatlan.³

A szatmári békét követően, gróf Károlyi Sándor (1712. április 5-én kapott grófi címet III. Károlytól) egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy szatmár-

¹ Éble Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora*. Budapest, 1893. 88.

² Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár Vármegye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1906. 251, 453, 471, 473, 483.

³ Uo. 488-489.

vármegyei birtokaira a megmaradt jobbágyság mellé svábokat telepítsen. A telepesek Badenből, Bajorországból, Hohenzollernből és mindenekelőtt Württembergből érkeztek, amit a szatmári svábok nyelvjárása is igazol, mivel még ma is hasonlít a biberachi, rawensburgi, waldseei és leutkircheni nyelvjáráshoz.⁴

A betelepítettek német identitásának megőrzésében, illetve a majdani asszimilációs folyamat megindulásában is fontos szerepet játszott, hogy mennyire képeztek az egyes telepes falvak összefüggő tömböket vagy szétszórt szigeteket. (Ezt szemlélteti az 1. sz. térkép). A megye nyugati részén egymáshoz viszonylag közel fekszik Mérk, Vállaj, Csanáros, Csomaköz, Szaniszló, Mezőpetri. Ide sorolhatjuk Nagykárolyt és a vele szomszédos két falut, Kaplonyt és Kálmándot is. Ettől az összefüggő sávtól délre található két elszigetelt település: Mezőterem és Kisdengeleg. Mezőterem ugyan közvetlenül Nagykároly szomszédságában van, de a közlekedési viszonyok elszigetelték a többi településtől. A megyeszékhelytől, Nagykárolytól keletre egymáshoz viszonylag közel található Nagymajtény, Gilvács és Krasznaterebes. Innen délre Királydaróc egymagában áll. A megye keleti részén a Bükk hegység lábainál szintén egy összefüggő településcsoportot találunk. Ide tartozik Nagymadarász, Erdőd, Szakas, Nagyszokond, Krasznasándorfalú, Krasznabéltek. Délre haladva, Szilágy megye határában, teljesen elszigetelten találjuk Nántút. Az erdődi járás északi részén egy különálló kis csoport Szinfalu és Alsóhomoród található. Magában álló német település volt Józsefháza és Barlafalu. A megye középső területe ugyanakkor a magyar és román nyelvhatárt is jelezte, egy átmeneti zónával. A sváb falvak a nagykárolyi járásban magyar többségű falvakkal, az erdődi és szatmárnémeti járásban nagyrészt román falvakkal voltak körülveve.⁵

A korabeli vármegyében két városi központ volt. A nagyobb, noha nem megyeszékhely Szatmárnémeti volt, virágzó kereskedelemmel, fejlett iparral,

⁴ A nagymajtényi, csanárosi és mezőfényi régi és új sváb lakosok összeírása. 1723. június 15. (Az összeírás a három sváb község összes sváb lakosainak származási helyét és volt földesurát közli.) In: Vonház István: *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs, 1931. 33. dokumentum. 235-246.

⁵ Cogitator által készített csoportosítás, amely megfelelt a korabeli néprajzi helyzetnek. Cogitator: *A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzetpolitikai tanulmány*. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle VII. évfolyamából. Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, Lugos, 1928. 22-27.

iskolákkal és kulturális intézményekkel. Az 1880-as népszámlálás szerint 19.708 lakosa közül csak 758 volt német anyanyelvű.⁶ A megyeszékhely Nagykároly, mint vármegyei központ megyei és állami hivatalok székhelye. Össztlakossága 1880-ban 12.523 főt tett ki, akikből 145-en vallották magukat németnek.⁷ A két magyar város léte és a sváb központ hiánya fontos körülménynek tekinthető az asszimilációs folyamatok szempontjából.

Károlyi Sándor a telepítések alkalmával nem vette figyelembe sem a felekezeti, sem az anyanyelvi különbségeket, ezért falvaiban, sok esetben együtt éltek magyarok, svábok és románok. Ez a kierőszakolt együttélés a kezdetekben gyakori súrlódásokhoz vezetett, ezért Kálmándról például idővel a magyarokat a szomszédos Börvelybe, Sándorfalváról a románokat Nagyszokondra, Erdődről a magyarokat a közeli magyar falvakba telepítették át. Mezőfény vagy Csanáros viszont kezdetben szintiszta katolikus és német település volt. Ez a homogenitás a későbbi telepítések során már nem volt megvalósítható, a gróf sok esetben külön utcákba helyezte a magyarokat és a svábokat: így lett Kaplonyban vagy Mezőpetriben Magyar utca, illetve Mérken Sváb utca.⁸

A telepések nagy többsége földműves volt, de mellettük mesteremberek is érkeztek az új hazába. Az összeírásokból és Károlyi Sándor levelezéseiből kiderül, hogy volt közöttük halász és hálókötő, molnár és pék,⁹ továbbá varga, takács, szabó, tímár, bodnár,¹⁰ asztalos, ács, kerékgyártó, kovács, rézműves és szénégető is.¹¹ 1729-ben Reiner Lang hadnagytól Károlyi Sándor egyenesen mesteremberek verbuválást kérte. 1734-ben pedig külön felhívta a verbuváló ügynökök figyelmét arra, hogy szabad állapotú, becsületes, jómódú és katolikus embereket hozzanak birtokaira.¹²

⁶ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. kötet. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1999. 522.

⁷ Uo. 523.

⁸ Merli Rudolf: *Mezőfény története*. (Magánkiadás) 2001. 200.

⁹ Károlyi Sándor levele feleségéhez. 1712. július 14. In: Vonház: *i. m.* 3/b dokumentum. 188.

¹⁰ Csanáros sváb lakosainak összeírása. 1714. március 30. Uo. 16. dokumentum. 212-214.

¹¹ A nagymajtényi, csanárosi és mezőfényei régi és új sváb lakosok összeírása. 1723. június 15. (Az összeírás közli a sváb lakosok származási helyét és egykori földesurát is.) Uo. 33. dokumentum. 235-247.

¹² Károlyi Sándor gróf által kiállított útlevel új sváb telepések lehozatala céljából. Erdőd, 1734.

A szatmári svábok jobbágyok voltak, s ez a társadalmi helyzet nagyban meghatározta további fejlődésüket. A gróf és a svábok közötti viszonyt szerződések rögzítették. Ezek szerint – eltérően a területen maradt korábbi paraszti lakosságtól – a szabad költözés jogával rendelkeztek, időleges mentességet élveztek a vármegyei adó és a földesúrnak fizetendő járadék alól.¹³ A későbbiekre vonatkozó járadékkötelezettségüket is pontosan szabályozták, így terheik kiszámíthatóvá váltak. Mindez nélkülözhetetlen előfeltétele volt a racionális gazdálkodásnak, s annak eredményeként a vagyoni gyarapodásnak. Ennek köszönhetően a szerződéses német parasztok kedvezőbb helyzetben voltak, mint a magyar úrbéres jobbágyok.

A telepések a földművelés, az állattenyésztés, illetve – ahol a feltételek lehetővé tették – a szőlőművelés terén egyaránt szervezett és hatékony gazdálkodást folytattak. Ennek eredményeként, noha a gazdatelkek száma az egyes sváb községekben a telepítés illetve az átköltözések befejezése után (1820-tól) körülbelül ugyanaz maradt, a sváb gazdák a közeli magyar és román községekben, illetve vegyes lakosságú saját községükben – pl. bérlet formájában – szereztek még gazdatelkeket, így a sváb községek gazdaközönsége földbirtokát tekintve már a jobbágyfelszabadítás előtt is folyamatosan gyarapodott.¹⁴

A telepések többsége katolikus volt, Károlyi Sándor többször is utasította megbízottait, hogy katolikus svábokat toborozzanak. Kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy a gazdaság helyreállítása mellett a katolikus hit gyarapítását is szem előtt tartja.¹⁵ 1729-ben Lang hadnagyot nemcsak azzal bízta meg, hogy Bécs környékéről mesterembereket toborozzon, hanem azzal is, hogy figyeljen arra, hogy mind katolikusok legyenek.¹⁶ Ugyancsak ezzel az utasítással látta el 1734-ben Frick Wolfgang, Christian Pappelau, Michael Geng, Ignaz Fetscher, Ferdinand

november 16. Uo. 86. dokumentum. 319.

¹³ Lásd például Csanálos község sváb lakosainak Károlyi Sándor gróf által kiadott úrbéri szabályzata. Nagykároly, 1721. január 1. Uo. 30. dokumentum. 231.

¹⁴ Uo. 181.

¹⁵ Károlyi Sándor gróf felterjesztése a Magyar Udvari Kancelláriához sváb telepések lehozatala végett. 1712. április és június között. Uo. 1-2 dokumentum. 185-186.

¹⁶ Károlyi Sándor gróf utasítása Lang hadnagy részére sváb telepések toborzása tárgyában. Surány, 1729. december 1. Uo. 59/b dokumentum. 289.

Heinrich ügynököket, amikor útlevelet állított ki nekik.¹⁷ Fiának, aki 1736-ban, a rajnai táborban tartózkodott azt írta, hogy ez kitűnő alkalom arra, hogy „mind Frankóniában pápista jó népet, mind pedig svábokat toboroz.”¹⁸ Többek között a vármegyében letelepedett katolikus sváboknak is köszönhető, hogy 1804-ben megalakult a szatmári egyházmegye, amelynek területe addig az egri egyházmegyéhez tartozott.

Károlyi Sándornak és utódainak a 18. század egészén végighúzódo telepítési politikája eredményeként Nagykároly és Szatmárnémeti térségében 31, részben vagy egészében svábok által lakott település jött létre.¹⁹ Vonház István számításai szerint 1712-től összesen 2072 német család telepedett le itt, egy-egy családot 4 tagból állónak számítva tehát több mint 8000 telepes érkezett a Károlyiak birtokaira.²⁰ A telepítési munkálatok befejeztével Vonház – az érintett falvak plébániainak összeírásaiból nyert – adatai szerint már 18.377 római katolikus sváb élt a 31 faluban.²¹

3.2 A szatmári svábok a XIX. században

A szatmári svábok XIX. századi történetével kapcsolatban a részben hiányzó, részben mai napig feltáratlan források miatt sok a még megválaszolatlan kérdés. Az bizonyos azonban, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, majd az ezt követő jobbágyfelszabadítás, és az 1867-es kiegyezés nagy változásokat hozott a szatmári svábok életében is. A jobbágyfelszabadítás ígérete a forradalom és szabadságharc idején a magyar csapatok oldalára állította a helyi svábokat. A csanálosi svábok például a Habsburg seregek által elfoglalt Szatmárnémetit meg akarták ostromolni, részt vettek Buda felszabadításában is, sőt az osztrák

¹⁷ Károlyi Sándor gróf által kiállított útlevél új sváb telepesek lehozatala céljából. Erdőd, 1734. november 16. Uo. 86. dokumentum. 319.

¹⁸ Károlyi Sándor levele fiához, Ferenc grófhhoz, a rajnai táborba. 1736. Uo. 94. dokumentum. 330.

¹⁹ Nagykároly, Csanálos, Mezőfény, Nagymajtény, Erdőd, Krasznabéltek, Kaplony, Mezőpetri, Vállaj, Gilvács, Kálmánd, Királydaróc, Tasnád, Túrterebe, Szakas, Krasznasándorfalu, Mérk, Krasznaterebe, Nagyszokond, Szinfalú, Alsóhomoród, Barlafalú, Szaniszló, Zajta, Józsefháza, Csomaköz, Nántü, Kisdengeleg, Nagymadarász, Mezőterem, Tasnádszántó.

²⁰ Vonház: *i. m.* 177.

²¹ Uo. 181.

haditörvényszéknél közbenjártak a fiatal, 18 éves Károly István grófért.²² A mezőpetriek közül sokan nemzetőrként szolgáltak, a község pedig 15 lovat adott a „haza részére.”²³ Mezőfény esetében 4 katonáról tudunk, akik nemzetőrként haltak meg 1848-ban,²⁴ a kálmándi plébánia halotti anyakönyve pedig két sváb fiatalembert említ, akik szintén nemzetőrként estek el.²⁵

A XIX. század folyamán jobbágyból szabad paraszttá, németből, ha nem is magyarrá, de a magyar politikai nemzethez lojális közösséggé váltak a szatmári sváb falvak. Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótára az általam vizsgált 24 faluból csak 12-t említ német faluként,²⁶ s megjegyzésként hozzáfűzi, hogy a gilvácsiak már magyarul is beszélnek,²⁷ Krasznabélteket pedig mint magyarosodni kezdő német mezővárost írja le.²⁸ Hat falut „oláh-német” településként jegyez fel.²⁹ Itt kettő – Nagymadarász³⁰ és Krasznaterebes³¹ – esetében említi, hogy magyarul is tudnak. Teljesen vegyes – „magyar-oláh-német” – falu 3 volt,³² magyarok és németek lakták Kaplonyt³³, Királydarócot pedig „magyar-oláh” mezővárosként,³⁴ Kisdengeleget „magyar-oláh” faluként említi.³⁵ Keleti Károlynak az 1869. évi népszámlálás adataira épülő becslése szerint Szatmár megye 280.568 lakosából mintegy 20.200 (7,2%) volt német, 88.939 (31,7%) román, 168.789 (60,2%) magyar, 2356 (0,8%) orosz, 280 (0,1%) tót, és 4 egyéb.³⁶

²² Tempfli Imre: *Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez*. Szent-Györgyi Albert Társaság-EMKE Szatmár Megyei Szervezete, Szatmárnémeti, 1996. 212; Brázay János: *Emléklapok a Mezőpetri község r. k. plébánia történetéből a templom százéves jubileumára*. Nagykároly, 1886. 97.

²³ Uo.

²⁴ Merli: *i. m.* 237.

²⁵ Szatmári Püspöki Levéltár (SzPL), Kálmánd halotti anyakönyve, 1848. év.

²⁶ Alsóhomoród, Csanáros, Erdőd, Gilvács, Kálmánd, Sándorfalu, Nagymajtény, Mezőfény, Mezőpetri, Nagyszokond, Szinfalu, Krasznabéltek. In: Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851.

²⁷ Uo. I. kötet. 48.

²⁸ Uo. II. kötet. 113-114.

²⁹ Barlafalu, Krasznaterebes, Mezőterem, Nagymadarász, Nántú, Szakasz. In: Fényes: *i. m.*

³⁰ Uo. III. kötet. 55.

³¹ Uo. III. kötet. 198.

³² Csomaköz, Józsefháza, Szaniszló.

³³ Fényes: *i. m.* II. kötet. 174.

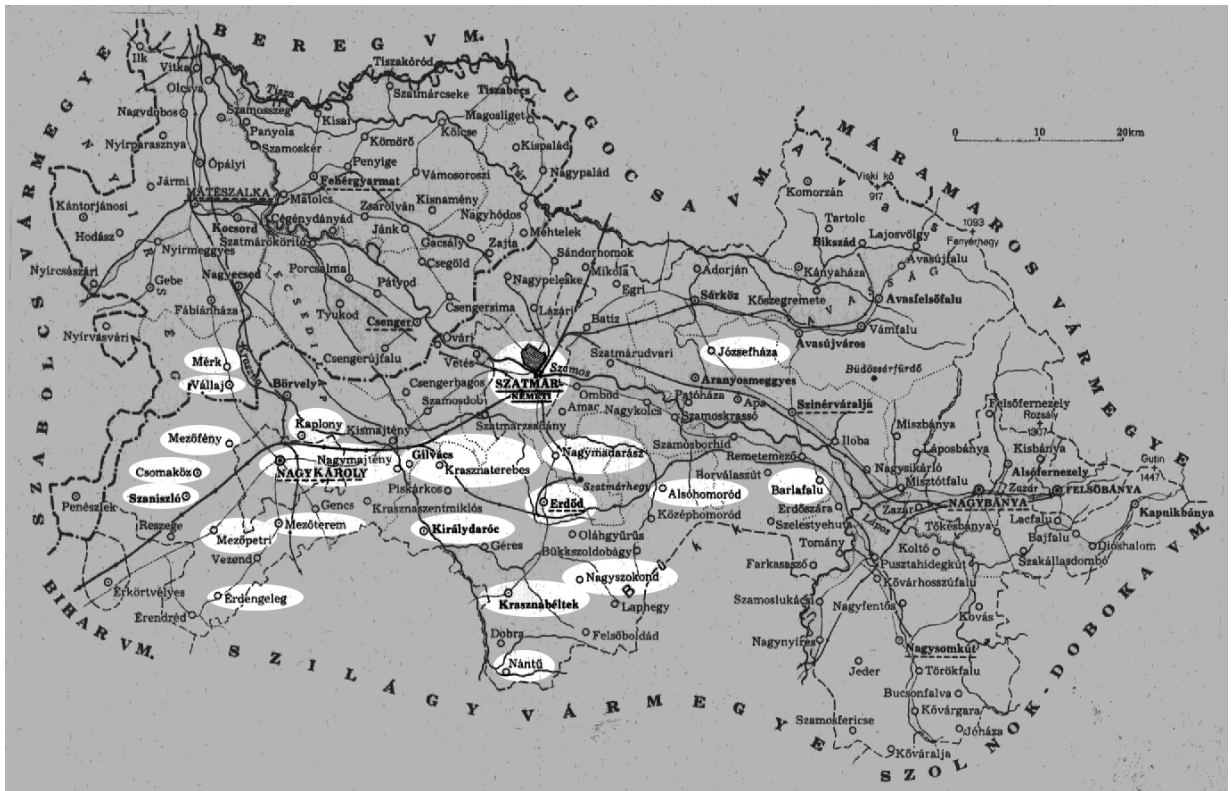
³⁴ Uo. II. 241.

³⁵ Csak Dengelegként szerepel. Fényes: *i. m.* I. kötet. 252.

³⁶ Varga: *Erdély... i. m.* 20.

A dualizmus kori népszámlálási adatokat vizsgálva már jóval pontosabb adatokat kapunk valamennyi településről. Az anyanyelvre fókuszáló kérdések kiértékelése után kapott adatokból egyértelműen a nyelvi asszimiláció tendenciája olvasható ki.³⁷

1. sz. térkép: A szatmári svábok által lakott 24 település elhelyezkedése a megyében

1. sz. táblázat: A szatmári svábok által lakott 24 település összlakosságának anyanyelvi megoszlása (1880-1910)³⁸

Nemzetiség	Népszámlálás							
	1880		1890		1900		1910	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Német	10.376	34,74	11712	33,83	8240	21,11	3.581	8,84
Magyar	10.062	33,68	13158	38,06	21303	54,59	28.807	71,15
Román	8.006	26,80	9270	26,81	9305	23,84	8.026	19,82
Egyéb	1.429	4,78	425	1,22	174	0,44	76	0,19
Összesen	29.873	100.000	34.565	100.000	39.022	100.000	40.490	100.00

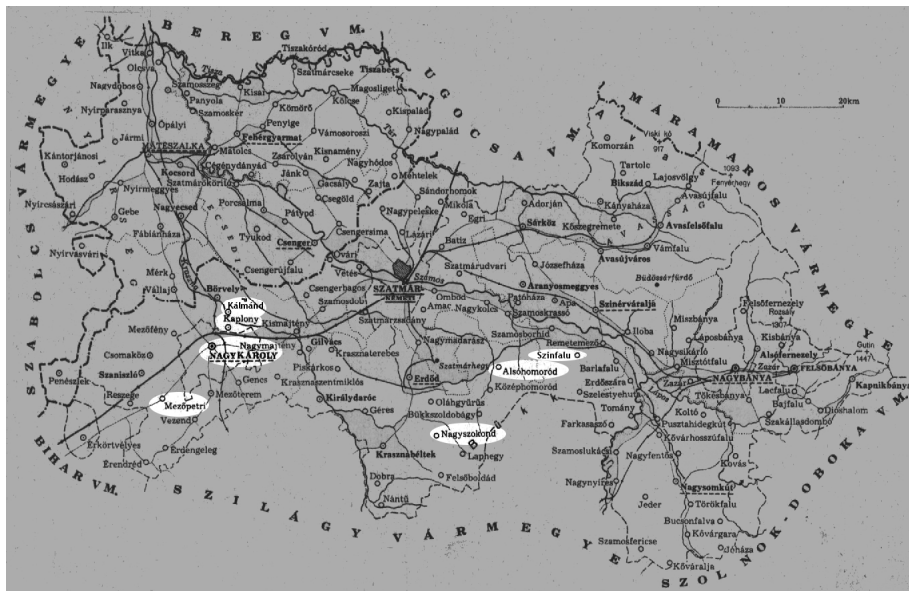
³⁷ A kérdezőbiztosok korrekt, vagy kevésbé korrekt tevékenysége természetesen jelentősen befolyásolhatta a népszámlálási adatokat.

³⁸ Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991.

A vizsgált 24 faluban, 1880-ban az összlakosság száma 29.873 volt, ebből anyanyelv szerint 10.376 német (34,73%), 10.062 magyar (33,68%), 8006 román (26,80%) és 1429 egyéb ajkú (4,78%). A német anyanyelvűek száma 1900-ban csökkent először. Az 1910. évi népszámlálás azonban már óriási változást mutatott, a magukat magyar- illetve német anyanyelvűnek vallók arányában. Eszerint 1910-ben 28.807-en a magyart (71,15%), csak 3.581-en a németet (8,84%), 8026-an pedig a románt (19,82%) jelölték meg anyanyelvként. A szatmári svábok száma tehát 6795 fővel, a népességen belüli arányuk pedig rövid időn belül 25,89%-kal csökkent. Létszámuk ezzel lényegében a harmadára esett vissza. A kérdést azonban árnyalja, hogy 1910-ben még 12.137³⁹ németül tudó katolikust számláltak össze, ami azt jelzi, hogy a szatmári svábok nagyobb hányada ekkor, ha a népszámlálási biztosnak adott válaszában nem is a németet jelölte meg anyanyelvként, némettudását még őrizte.

Ez azonban csak az összkép. A sváb falvak jelzett, eltérő helyzetű csoportjaiban azonban különbségek fedezhetők fel mind a változások irányát, mind mértékét, mind pedig dinamikáját tekintve.

2. sz. térkép: Hat eltérő helyzetű sváb falu elhelyezkedése a megyében

³⁹ Cogitator: i. m. 28.

2. sz. táblázat: A németek lakosságon belüli arányának változása 6 szatmári sváb településen (1880–1910)⁴⁰

Település	Népszámlálás							
	1880		1890		1900		1910	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Kálmánd	324	43,78	432	54,61	38	4,26	4	0,37
Kaplony	357	28,62	113	7,56	4	0,23	0	0,00
Mezőpetri	819	70,11	1076	83,86	1212	86,01	0	0,00
Alsóhomoród	563	83,90	657	81,41	665	80,31	749	80,27
Nagyszokond	297	56,14	365	61,03	433	74,27	481	71,04
Szinfalu	490	67,96	649	67,39	749	69,93	772	68,50

Megfigyelhető, hogy a Nagykároly környéki falvakból (Kálmánd, Kaplony, Mezőpetri) 1910-re szinte teljesen eltűntek a magukat német anyanyelvűnek vallók. Figyelemreméltó Mezőpetri esete, ahol 1900-ig nőtt a német anyanyelvűek száma és aránya, tíz évvel később azonban a korábbi 1212 német közül már senki sem vallotta magát annak. A várostól távol eső bükkaljai falvakban (Alsóhomoród, Nagyszokond, Szinfalu) viszont folyamatosan nőtt a németek száma, és lényegében változatlan maradt – sőt Nagyszokondon jelentősen nőtt – a lakosságon belüli arányuk.

Felvetődik a kérdés, mi történt a vizsgált négy évtizedben? Egyáltalán a népszámlálási adatok mennyire mutatnak valós képet? Ennek részletekbe menő megválaszolása további aprólékos kutatást és bizonyítást igényelne. Rendelkezünk azonban olyan fontos ismeretekkel, melyek segítenek megítélni, hogy a szatmári svábok asszimilációja a korszakban lezajló országos és helyi folyamatok természetes következménye volt, avagy a magyar kormányok erőszakos nemzetiségi politikájának hatására következett be?

A tárgyalt időszak a modernizáció nagy korszaka, a gazdaságban éppúgy, mint a közlekedés, a hírközlés, az iskolaügy és kultúra más területein. Ha csupán a gazdasági viszonyok oldaláról közelítjük meg a kérdést, az elmagyarosodás első látásra nem tűnik indokoltnak. Mint láttuk már a jobbagytelkek méretei tekintetében is túlszárnyalták a svábok a magyarokat vagy románokat. A

⁴⁰ Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991.

jobbágyfelszabadítást követően a sváb lakosság, szorgalmának köszönhetően sokkal hamarabb megváltotta a birtokba vett földeket, mint a magyar lakosság.⁴¹ Mezőfény esetében, a Historia Domus szerint, a robot és a különböző tartozások és adományok eltörlése békés úton ment végbe 1860. március 10-én. A gazdák gróf Károlyi Györgynek a különböző tartozások címén 4000 osztrák forintot, a szőlőkért 7100 forintot, a szántóföldek megváltásáért 9966 forintot, összesen 21.066 forintot fizettek.⁴² Lauka Gusztáv, aki éveken át lakott Erdődön mint uradalmi tisztviselő (egyben Petőfi Sándor barátja) ezt írta 1855-ben „*Bízvást állíthatom, hogy a sváb falvak a legszebbek az egész megyében, s azokat a figyelmes szemlélődő már távolról felismerheti.*”⁴³ A sváb családoknál a birtokot mindig az elsőszülött fiú örökölte, a többi gyerek vagy mesterséget tanult, vagy középiskolába ment, sok lány vonult zárdába, például Szatmárnémetibe az Irgalmas nővérekhez vagy Nagyváradra a Vincésekhez. Tény, hogy a sváb lakosság módosabb volt a magyarnál, vagy a románnál. S mindezt német anyanyelvüként és német tudattal érték el. Ha gazdagodásukat ez nem akadályozta, elmagyarosodásukat sem lehet csupán ezzel a tényezővel magyarázni.

A modernizáció azonban a piaci viszonyok elterjedésével, a közlekedés fejlődésével, s így a piackörzetek kitágulásával is járt. 1856–58 között például elkészült a Nagykárolyt Szatmárnémetivel összekötő vasútvonal, 1871-ben a Debrecen-Nagykároly vasútvonal, 1896-ra befejeződött az Ecsedi láp lecsapolása.⁴⁴ Mindez lehetővé tette, hogy a módos szatmári sváb parasztok növekvő árufeleslegeiket ne saját falujukban, hanem *magyar* városok – Nagykároly, Szatmárnémeti, Tasnád, Nyírbátor, sőt Debrecen – piacain és vásárain értékesíthessék. Vásárlóikkal, a helypénzszedőkkel, ha a helyi boltokban vettek iparcikket, akkor annak eladójával stb. jobbára, és egyre inkább, magyarul tudtak érintkezni. Ezen a vidéken a hitel- és fogyasztási szövetkezetek, a

⁴¹ Carl Müller: *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der deutschen Siedlungen bei Sathmar in Rumänien*. Ausland und Heimat Verlag, Stuttgart, 1932. 52-60.

⁴² Merli: *i. m.* 99.

⁴³ Benkő Éva: Szatmár megyei néprajzi leírás 1854-ből. In: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*. Nyíregyháza, 1981-1983. 406.

⁴⁴ Tempfli: *i. m.* 213.

takarékpénztárak sem nemzeti alapon szerveződtek.⁴⁵ A gazdasági változások is az asszimiláció (nyelvi asszimiláció) irányába hatottak. S kiváltképp a modernizáció más elemei. A közigazgatás egyre több területre terjesztette ki hatókörét, képviselői pedig zömmel magyarok voltak. Ráadásul az egyre nagyobb számban és sűrűséggel megjelenő országos és helyi lapok is zömmel magyar nyelvűek voltak.

Az elmagyarosodást illetve a német nyelv (identitás) megőrzését nagyban befolyásolta, hogy az egyes falvak közelében volt-e város vagy sem. Nagykároly és Szatmárnémeti egyaránt magyar városok voltak, s a környékükön lévő falvak lakói közül a XX. század elejére már igen kevesen beszéltek svábul. Ez nem mondható el a városoktól távolabb eső Bükk aljai falvakról, amelyekben az 1980-as évek végéig, míg el nem hagyták Romániát, anyanyelvüként őrizték a sváb nyelvet.

A nyelv és az identitás szempontjából a kulturális viszonyok és hatások is meghatározóak voltak. Közülük kiemelkedő szerepe volt az iskolaügynek.

Az 1800-as évek első felére vonatkozóan egyelőre hiányosak az iskolákra illetve a kántortanítókra vonatkozó ismereteink. A sváb falvakban, kezdetben biztosan német nyelven folyt a tanítás. Ekkor a kántor, a sekrestyés és a tanító feladatát egyetlen személy látta el. A tanítók általában olyan 20 év körüli fiatal férfiak voltak, akiket a helyi plébános megtanított írni, olvasni és számolni, tehát „szakképzettséggel” nem rendelkeztek. Magasabb rendű, német nyelvű képzettséggel azért sem rendelkezhetek, mert a térségben nem volt német nyelvű gimnázium és tanítóképző. A magyar tannyelvű nagykárolyi Nemzeti Iskola mellett működő ugyancsak magyar nyelvű mesterképzőt 1847-ben helyezték Szatmárnémetibe ahol, mint Magyar Kir. Kat. Elemi Iskolai Tanítóképzőt működtették előbb 2, 1872-től 3, majd 1884-től 4 évfolyamos képzéssel.⁴⁶

A szatmári sváb falvakban a gyerekek a katolikus egyház iskoláiban tanultak. Már 1833-ban Hám János püspök azt kérte a mezőfényi tanítótól, hogy magyarul is tanítsa diákjait írni, olvasni és énekelni. Az is előfordult, hogy maguk

⁴⁵ Müller: *i. m.* 96-108.

⁴⁶ Borovszky: *i. m.* 340.

a szülők kérték az állam nyelvének oktatását.⁴⁷ 1868-ban vezették be a magyar olvasókönyvet, 1877-től a hittant is magyarul tanították. Trefort Ágoston minisztersége alatt vezették be az összes népoktatási intézményben a magyar nyelv (mint államnyelv) kötelező tanítását (1879. évi XVIII. tc.). Mindez azonnali hatállyal írta elő a törvény alkalmazását ott, ahol rendelkezésre állt magyarul beszélő pedagógus. Szatmárban 1880-tól már csak magyarul tanítottak. Egy ideig még előfordult, hogy délelőtt magyarul, délután pedig németül tanultak a gyerekek, de a német nyelv lassan kiszorult az iskolából. Az 1883. évi középiskolai törvény, amely a középiskolákban tette kötelezővé a magyar nyelvet, Szatmár vármegyét nem érintette. Itt ugyanis csak magyar tannyelvű középiskolák voltak. Ha a tehetséges sváb fiatalokat magasabb iskolába küldték Nagykárolyba (itt piarista gimnázium működött) vagy Szatmárnémetibe (egy katolikus és egy református), ott magyar nyelven tanulhattak, s magyar érzelmeket plántáltak beléjük. A kisdedóvók megszervezését az 1891. évi 15. tc. megalkotásáig a vármegye kultúregyesületére, a Széchenyi Társulatra bízta, melyet 1882-ben alapítottak.⁴⁸ Ennek egyik alapítója dr. Schlauch Lőrinc szatmári püspök volt. A társulat jelszava: *„Legyen a vármegyénk minden lakosa a magyar államiság híve és tudjon magyarul.”* A vármegye ekkor 1% közművelődési pótdadót szavazott meg, amelynek 3/4-ét a társulat kapta.⁴⁹ Nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy a kisdedóvókban milyen nyelven folytak a foglalkozások. Okkal feltételezhetjük azonban, hogy a fenntartó társulat érvényesítette célkitűzéseit. Ebben az esetben pedig a legbefolyásolhatóbb életkorban érték magyar nyelven, magyar érzelmeket keltő hatások a gyerekeket, már az iskolába kerülés előtt.

Ha az iskolák tannyelvét nézzük: 1868-ban a megye 362 iskolájából 204 iskolában magyarul, 24-ben magyar és német nyelven tanítottak, és csak háromban németül. 1896-ban a 420 iskolából már csak egy volt német tannyelvű,

⁴⁷ Merli: *i. m.* 218.

⁴⁸ Borovszky: *i. m.* 343.

⁴⁹ Uo. 343.

1906-ban pedig nem volt német iskola a megyében.⁵⁰ Szatmárban tehát az 1907-es Lex Apponyi előtt eltűnt a német nyelv az iskolákból.

Széles körben elfogadott vélemény, hogy az elmagyarosodásban oroszánrésze volt a katolikus egyháznak, illetve a nemzeti érzelmű papságnak. Ez a kijelentés csak részben igaz. Tény, hogy az iskolák az egyház kezében voltak, az is tény, hogy a német prédikációt az 1880-as évektől felváltotta a váltakozó magyar-német, majd sok faluban a kizárólagos magyar nyelvű igehirdetés. Önmagában véve azonban az egyház és a kezében lévő iskola szerepe nem volt kizárólagos az asszimilációban, amit az említett 5 Bükk aljai falu esete is bizonyít, ahol annak ellenére, hogy a lakosok nagy része ugyan beszélt magyarul, az anyanyelv a Németországba való kivándorlásig sváb maradt. Az egyháznak, ezen belül a püspökség nemzetiségi kérdésben vallott álláspontjának azonban kétség kívül nagy szerepe volt. Elsősorban azért, mert a sváb falvak nagy részében kizárólag a helyi plébánosok és a felügyeletük alá tartozó tanítók képezték az értelmiséget, melynek mindig és mindenhol kulcsszerepe volt a nemzeti identitás megtartásában, illetve erősítésében. A megye papjai és tanítói ugyan sok esetben helybeli sváb származású fiatalokból kerültek ki, ők azonban magyar képzésben részesültek. Így az említett viszonyok miatt az alapvetően földművesekből álló szatmári sváb közösség nem volt képes önálló német értelmiség kinevelésére.

Ebben az összefüggésben nyert különös jelentőséget a kis létszámú népcsoport földrajzi elhelyezkedése. A legközelebbi nagy német tömböktől, illetve azok központjaitól (Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Temesvár) több száz kilométer választotta el Szatmárt. A korabeli, jóllehet dinamikusan fejlődő, mégis szerény közlekedési és hírközlési feltételek pedig nem tették lehetővé a távolságok áthidalását, a kis közösség erősebbek által történő megsegítését.

Ebben a szituációban különösen nagy szerepet kapott a közvetlen környezet, illetve a szomszédos etnikumokkal kialakult kapcsolat. Ezek létét és intenzitását mindennél jobban kifejezik a vegyes házasságok, amelyek egyben az egymásra hatás legerősebb kötelékei lehetnek.

⁵⁰ Uo. 341.

Lauka Gusztáv 1854-ben a vegyesházasságokról a következőket írta: *„Falukban, hol más nemzetbeliekkel vegyesen laktak, megtanulták azok nyelvét is, de saját nyelvükhöz és szokásaikhoz a legkisebb részletekig hívek maradtak. Az is mentül ritkábban történt, hogy sváb magyar hajadont választott volna nejéül, vagy sváb legényt fogadott volna férjének.”*⁵¹ Lauka álláspontját a vegyes házasságokról azonban cáfolják a különböző falvak házassági anyakönyvei. A szatmári püspöki levéltárban 1826-tól kezdődően vannak meg a házassági anyakönyvek. Kaplony esetében például 1755 és 1810 között még csak hét vegyes házasságot kötöttek, ezt követően 1870-ig azonban már 110 esetben került rá sor.⁵² Minden vegyes házasság esetében a születendő gyermekek anyanyelve, s természetesen a rokonság fele magyar volt.

Az asszimiláció mértéke azonban nemcsak a falvak földrajzi elhelyezkedésétől, a magyar városokkal való kapcsolattartásától, papjaik és tanítóik származásától és mentalitásától függött. Brázay János mezőpetri plébánosnak 1886-ban a falu svábjairól adott leírása szerint: *„A XIX. században a férfiak ruházata már magyar volt. Vásár- és ünnepnapokon magyar nadrágot és báránnyőrrel bélelt prémes, zsinóros bekecset, fekete báránnyőr sapkát, vagy magyar kalapot, nyáron rövid felső öltönyt viseltek. A legények sarkantyús csizmát, kivágott mellényt, finom posztóból magyar nadrágot, rövid felső öltönyt, keskeny karimájú, virággal díszített kalapot hordanak. Az öregebb férfiak jellegzetes öltözeke a fehér gúnya. A nők viselete még a XIX. században is megmaradt németesnek. Télen festett bundákat, általában rövid ruhát viseltek. A lányok erősen keményített keszkenőt hordtak, alatta fehér főkötővel. Csak nyáron és nagyobb ünnepek alkalmával jelentek meg hajadon fővel. Meleg felöltőt télen sem hordtak, mert csak a férjes nőt illette meg a bunda. A nők ruházatához tartozott a fehér, vagy festett, szűk ujjú, rövid derekú ködmön. Nyakékeik: gránátok, gyöngyök és csipkék...”*⁵³ Ha elfogadjuk, hogy a hétköznapi szokások – köztük a viselet – szintén fontos mutatója a hagyományok (az identitás) megőrzésének, a fentiek azt mutatják, hogy a férfiak előbb idomultak magyar környezetükhöz, mint a nők. Nem véletlenül, hisz előbbieket intézték a család hivatalos ügyeit, utaztak általában a városba, olvastak előbb újságot stb. – azaz találkoztak gyakrabban a magyar

⁵¹ Benkő: i. m. 406.

⁵² Tempfli: i. m. 247-248.

⁵³ Brázay: i. m. 23.

közeggel, és annak hatásaival, nekik kellett leküzdeniük másságuk miatti esetleges hátrányaikat a többségi közegben, így ők hamarabb és gyorsabban alkalmazkodtak a környezethez, annak latensen létező vagy deklarált elvárásaihoz. Eközben a nők élete sokkal inkább falu határai között, saját közösségükben zajlott, ahol tovább őrizték a szokásokat. S nem hagyhatjuk figyelmen kívül az alkati tényezőket sem: a férfiakra általában jellemzőbb a változásokhoz történő rugalmasabb alkalmazkodás, a különféle értelemben érvényesülő mobilitási készség, mint a nőkre.

Ha mindezt mérlegre tesszük, az események időbelisége és az 1860-1910 között zajló politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok logikája alapján igazolhatónak látszik, hogy a szatmári németek főleg nyelvhasználatában bekövetkezett viharos gyorsaságú változás nem tekinthető kizárólag államilag kierőszakolt asszimilációnak – még ha ez a tendencia egybeesett is a hivatalos magyar politika elvárásaival, és törvényekkel is nyomatékosított törekvéseivel –, hanem legalább ennyire a körülményekhez való alkalmazkodás nyomán kibontakozó átalakulásnak. Tehát Gerhard Seewann tipológiáját a Szatmár vidékre alkalmazva, a falvak közötti különbségeket azonban nem figyelmen kívül hagyva elmondhatjuk, hogy az itteni sváb közösségek etnikai identitásának változásában a gazdasági és társadalmi környezethez való sikeres alkalmazkodás igénye is meghatározó szerepet játszott.⁵⁴ A világháború után, jórészt külső hatások eredményeként a Szatmár-vidéki sváb falvak közösségein belül is megjelent, és viszonylag gyorsan teret nyert a német nemzeti (völkisch) identitás, amely szükségképpen ellentétbe került a közösségnek az akkulturációt elfogadó – a falvak többségében – nagyobb részével. A Szatmár-vidéki németek két világháború közötti történetének egyik legfontosabb aspektusa így a lakosság identitásért folytatott küzdelem lett.

⁵⁴ Gerhard Seewann: *Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa*. In: Gerhard Seewann: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik*. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, 2000. 100. A Nagykároly környéki falvak esetében ez a folyamat erősen az elmagyarosodás irányába mutatott, míg a távoli, szegényebb bükkaljai falvak jórészt megőrizték német jellegüket.

II. A ROMÁNIAI NÉMETSÉG HELYZETÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

4. A politikai keretek: Nagy-Románia

4.1. Nagy-Románia születése

Nagy-Románia megvalósításának igénye a XIX. század végén és a XX. század elején körvonalazódott. Ebben a kérdésben a romániai politikai elit két meghatározó szereplője – a liberális és a konzervatív – is egyetértett.

A királyi család és a vezető politikai körök nagy része azon az állásponton volt, hogy a nemzeti szuverenitás biztosítását és további román területek megszerzését Németország támogatásával érhetik el. Ezzel magyarázható, hogy nem sokkal a Hármasszövetség (1882. május 20.) megalakulása után, Románia 1883-ban titokban csatlakozott a Szövetséghez. Ekkor ugyanis még nem tartottak kizártnak egy konföderációt a Monarchiával olyan módon, hogy a Részeket, Bánátot, Máramarost, Erdélyt és Bukovinát Romániához csatolják, és az így létrejött államalakulat laza szövetségre lépne Ausztria-Magyarországgal.⁵⁵ Az 1912–1913-as balkáni háborúk során a fő ellenség már nem Törökország, hanem Ausztria-Magyarország lett. A külpolitikai irányváltás elsősorban az Antant megalakulásának és a mögötte álló gazdasági és katonai erőnek köszönhető. Take Ionescu⁵⁶, aki 1911-ben még elfogadható megoldásnak tartotta a monarchia föderalizálását, 1914-ben már így nyilatkozott: *„Kijelenthetem, a magyarországi románok úgy várnak minket, mint a messiást. 1911-ben a román nép egysége csak úgy volt elképzelhető, ha mi csatlakozunk a Habsburg Birodalomhoz. 1914-ben azonban a dolgok*

⁵⁵ A monarchia föderalizálásának híve volt Aurel Popovici (Lugos, 1863 – Genf, 1917) erdélyi politikus is, aki 1906-ban, Lipcsében megjelent *Nagy-Ausztria Egyesült Államai* című munkájában részletesen kifejtette föderációs elképzeléseit. Aurel Popovici: *Stat si națiune. Statele unite ale Austriei Mari*. Elischer, Leipzig, 1906.

⁵⁶ Take Ionescu regáti politikus (Ploiesti, 1858 – Róma, 1922) A Konzervatív-Demokrata Párt alapítója 1908-ban. 1917-1918 majd 1920-1922 között Románia külügyminisztere, szorgalmazta Románia belépését az első világháborúba Németország ellen.

megváltoztak... Inkább leszek pincér Chicagóban, mint a Monarchiához tartozó Románia külügyminisztere Bécsben.”⁵⁷

A háború kirobbanásakor Románia nem teljesítette vállalt kötelezettségét, és I. Károly román király 1914-ben bekövetkezett halála után a semlegesség mellett döntött. Ezt a politikai irányvonalat képviselte Károly utódja, Ferdinánd király is. Az 1914–1916 közötti időszakban az ország nemzetközi politikáját a szemben álló katonai tömbök közötti egyensúlyozás jellemezte. 1916-ban az Antant katonai előretörésekor Románia elérkezettnek látta az időt a hadba lépéshez, és augusztus 17-én Bukarestben titkos szerződésben csatlakozott az Antanthoz. Cserében neki ígérték részben Bukovinát, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt, s az attól nyugatabbra fekvő területeket nagyjából a Tisza vonaláig, meghagyva Magyarországnak Debrecen és Orosháza szűkebb környékét.⁵⁸

Románia 1916. augusztus 27-én megtámadta Ausztria-Magyarország déli, erdélyi területeit, azonban a német és osztrák-magyar egységek Erdély, majd Havasalföld területén is súlyos vereséget mértek a román csapatokra, 1916. december 6-án pedig Bukarest is elesett. A kormány és a lakosság egy része Moldvába menekült. Az orosz forradalom nyomán, a közvetlen támasz nélkül maradt Románia az Antant kikötései ellenére előbb fegyverszünetet, majd különbékét kötött a Központi Hatalmakkal. A bolsevik forradalom győzelme azonban felértékelte Románia szerepét, az antant hatalmak ugyanis szorgalmazták részvételét a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban. 1918 januárjában román csapatok szállták meg Besszarábiát, amit március 27-én Romániához csatoltak.

1918 őszén a Központi Hatalmak vereséget szenvedtek. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a társadalmi és nemzeti feszültségek következtében egymás után alakultak a nemzeti tanácsok. Október 31-én, Budapesten megalakult a Román Nemzeti Tanács, amely székhelyét áttette Aradra, és a helyi román nemzeti tanácsokkal együtt igyekezett átvenni a hatalmat Erdély felett, majd írásban is hatalomátadásra szólította fel a magyar kormányt. Jászi Oszkár vezetésével egy

⁵⁷ George Ciorănescu: *Romăni și idee federalistă*. Editura Enciclopedica, București, 1996. 80-81.

⁵⁸ Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1694-1695.

delegáció november 13–15-e között tárgyalásokat folytatott a Román Nemzeti Tanáccsal, széleskörű autonómiát ígértek a románságnak, mindhiába, mivel a román fél már a teljes elszakadást követelte.⁵⁹

Az aradi Román Nemzeti Tanács december 1-jére Nemzeti Gyűlést hívott össze Gyulafehérvárra, ahol kimondták Erdély, Bánság, Bihar és Máramaros egyesülését Romániával. Másnap megalakult a 15 tagú Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) Iuliu Maniu,⁶⁰ volt budapesti képviselő vezetése alatt, amely a román hadsereggel együtt kormányozta Erdély déli és keleti részeit.⁶¹ Kolozsváron az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács december 22-én tartott nagygyűlést, melyen az erdélyi magyarság önrendelkezési joga, és a Magyarországgal való állami közösség fenntartás mellett foglaltak állást. December 24-én azonban a román csapatok bevonultak Kolozsvárra, megszüntették a sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot.⁶²

Az erdélyi szászok és a bánáti svábok képviselői 1918 novemberében még a Károlyi kormánnyal tárgyaltak, de a politikai és a katonai helyzet változása arra ösztönözte őket, hogy új utat keressenek. A gyulafehérvári román gyűlés után már az önrendelkezési jog biztosítását és a szász területek autonómiáját követelték. Ugyanakkor bukaresti és francia körök utasítására a nagyszebeni román Kormányzótanács is kereste a megegyezést a szász értelmiséggel. Miután 1919 elején Rudolf Brandsch Iuliu Maniuval tárgyalt, 1919. január 8-án a Szász Nemzeti Tanács a medgyesi gyűlésen kijelentette, hogy Erdély szász népe elismeri Erdély és Románia egyesülését.⁶³ Másnap átnyújtották a határozatot a Kormányzótanácsnak: „...a szászság a népek önrendelkezési jogára hivatkozva kimondja

⁵⁹ Ion I. Nistor: *Istoria românilor*. vol. II. Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2003. 362. Jászi tervezetéről és tevékenységéről lásd Szarka László: A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén. In: Göncz László (szerk.): *A Mura mente és a trianoni békeszerződés - Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba*. Magyar Nemzeti Művelődési Intézet, Lendva, 2000. 154-163.

⁶⁰ Iuliu Maniu (Szilágybadacsony, 1873 – Máramarossziget, 1953) Erdélyi román politikus, a Román Nemzeti Párt elnöke, majd a Nemzeti Parasztpárt vezetője, Románia miniszterelnöke több alkalommal a tárgyalt korszakban

⁶¹ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 31-ig*. Studium, Budapest, 1941. 10-11.

⁶² Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 32.

⁶³ Szász: *Politikai élet... i. m.* 1721.

a csatlakozását a Román Királysághoz... a szász nép mely évszázadokon át olyan, az alkotmányossággal egyenértékű öngazgatással rendelkezett, amelytől a tiszteletet és törvényességet sértő módon fosztották meg, elvárja annak örökös biztosítását, hogy nemzeti azonosságtudatát és politikai egységét a jövőben mindig megőrizhesse és tovább fejleszthesse,... az új állam készségesen biztosít és megad számára mindent, amire... szüksége van. Kívánatos továbbá, hogy a többi német népcsoport is csatlakozzon az új állam által kezdeményezett folyamathoz, és elvárjuk, hogy a szász népet megillető jogokat a többi németekre is kiterjesszék, az új államban pedig elismerjék valamennyi német nemzeti és politikai összetartozását!..."⁶⁴ A bánági svábok augusztus 10-én nyilatkoztak hasonlóan.⁶⁵

Az első világháborút lezáró békeszerződések szentesítették Románia területi gyarapodását: 1919. szeptember 10-én a saint-germaini béke szentesítette Bukovina megszerzését, 1919. november 27-én Neullyban elismerték Románia jogát Dél-Dobrudzsára, 1920. június 4-én a trianoni szerződéssel pedig Erdély, a Részek, Máramaros és a Bánág egy része került Romániához.

A háború után Románia területe 140 ezer négyzetkilométerről 297 ezer négyzetkilométerre bővült, lakossága a korábbi 8 millióval szemben 16 millióra emelkedett, ipari kapacitása két és félszerese lett a háború előttinek.⁶⁶ Ugyanakkor egy korábban viszonylag homogén nemzeti államból soknemzetiségű orszaggá alakult.

Nagy-Románia sikeres megteremtése után, rövid időn belül felszínre kerültek azok a társadalmi, politikai, gazdasági problémák, amelyek természetes következményei voltak a háborúnak, a területi gyarapodásnak köszönhetően teljesen különböző történelmi múlttal, társadalmi, politikai, kulturális struktúrákkal rendelkező tartományokat kellett egységesíteni.⁶⁷ Noha az 1923-as

⁶⁴ A megyesi nyilatkozat. Közli Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története*. Imedias Kiadó, 2006. 200-201.

⁶⁵ Hans Heinrich Rieser: *Das rumänische Banat-eine multikulturell Region im Umbruch*. Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 2001. 86.

⁶⁶ Szász Zoltán: *A románok története*. Bereményi Kiadó, Budapest, 1993. 121.

⁶⁷ 1926-ra nyilvánvalóvá vált, hogy az erdélyi románság nem képes a regáti politikai erővel szemben regionális erdélyi politikát folytatni. A Bukarestből érkező nyomás olyan nagy volt, hogy a helyi román elit csak akkor látta érvényesíthetőnek érdekeit az országos politikában, amennyiben országos programmal lép fel, és egyesül valamelyik regáti párttal. Bárdi Nándor: *A romániai*

alkotmány Romániát egységes, oszthatatlan nemzeti államnak titulálta, az óromán politikai elit nem hagyhatta figyelmen kívül a nagyszámban Romániához került kisebbségeket, akik ráadásul, mint a magyar, vagy a német, 1918 előtt vezető szerepet töltöttek be a politikai, gazdasági és kulturális életben egyaránt.⁶⁸

4.2 A hatalmi-politikai viszonyok alakulása 1918-1940 között

Románia alkotmányos királyság volt, amelyben 1938-ig parlamenti váltógazdálkodásra épülő többpártrendszer működött. Az egész korszakra jellemző a kormányzati instabilitás: 1918–1937 között 25 kormány váltotta egymást. Az első tíz évben 11 kormánya volt az országnak. Az 1933–1937 közötti időszakban pedig 14 kormány váltotta egymást. A harmincas évek közepéig a politikai életet – a kisebb pártok elenyésző sikerei mellett – a két egymással szembenálló nagy párt, a Nemzeti Liberális⁶⁹ és a Nemzeti Parasztpárt⁷⁰ uralta.

A nagy pártok uralmának Károly⁷¹ ex-trónörökös 1930-as visszatérése és trónra lépése (1930. június 8.) vetett véget. Kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy Károly saját hatalmának kiterjesztésén munkálkodott. A királynak kapóra jött a gazdasági válság, amely nem kímélte a két nagy pártot sem: a Nemzeti Liberális valamint a Nemzeti Parasztpártból sokan kiváltak, újabb pártokat hozva létre. Zaklatott politikai élet, mélyülő agrárválság, növekvő szociális feszültség, az

magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. In: *Regio*, 1997. 2. sz. 96.

⁶⁸ Az 1923-as Alkotmány. In: *Enciclopedia de istorie a României*. Meronia, București, 2000. 13; Románia Alkotmánya. 1. paragrafus. Közli Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva, Kolozsvár, 1944. 223.

⁶⁹ A Nemzeti Liberális Párt 1875-ben alakult, főként a regáti nagytőkéseket tömörítette, régi támogatóik, mint a falusi tanítók, papok, szövetkezeti vezetők az újonnan alakult Parasztpárthoz csatlakoztak. A párt hagyományos modernizációs célokat képviselt, jelszava az „önmagunk által” (prin noi înșine), vagyis igyekezett az idegen gazdasági érdekeltségeket részben nacionalizálni és tiszta román nemzeti államot teremteni. Vezető személyiségek: Ion I.C. Brătianu, Vintilă I.C. Brătianu, Ion. G. Duca. In: *Enciclopedia... i. m.* 172-177.

⁷⁰ A Nemzeti Parasztpárt a Liberális Párt első számú riválisa az 1930-as évek közepéig. 1926-ban alakult Iuliu Maniu Nemzeti Pártja és a regáti Ion Michalache Parasztpártjának fúziója nyomán. A liberálisokkal ellentétben, a gazdasági életben a „nyitott kapuk” vagyis a külföldi tőke bevonását sürgette, liberális szellemű törvényhozást, a közigazgatás és agrárkérdés reformját, a közélet terén a korrupció felszámolását hirdette. In: *Enciclopedia... i. m.* 187-193. Bárdi Nándor-Wéber Péter: *Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai*. In: *Limes*, 1998. 4. sz. 2.

⁷¹ II. Károly király (Szinaja, 1893 – Estoril, 1953) I. Ferdinánd legidősebb fia, botrányos magánélete miatt 1925-ben lemondott trónöröklési jogáról és külföldre távozott.

ostromállapotok gyakorisága, a nacionalista és szélsőjobboldali erők megerősödése mind-mind a gazdasági válság következményei voltak.

A szélsőjobboldali szervezetek elméleti megalapozásban nagy szerepe volt Alexandru C. Cuzanak⁷², aki 1923-ban megalakította a Nemzeti Keresztény Védelem Ligáját, amely szorgalmazta a numerus clausus alkalmazását az állami intézményekben és állami vállalatoknál, különösen pedig az egyetemeken.⁷³ Cuza pártja 1935-ben egyesült Octavian Goga⁷⁴ Nemzeti Agrárpártjával⁷⁵ Nemzeti Keresztény Párt⁷⁶ néven.

A Ligából vált ki 1927-ben Corneliu Zelea Codreanu,⁷⁷ aki megalapította a Mihály Arkangyal Légiónak.⁷⁸ Eszmei téren nem volt nagy különbség Cuza Ligája és a Légiónak között, a Liga azonban elsősorban politikai-parlamentari eszközökkel kívánta elérni céljait, Codreanu csoportja viszont a szélsőséges, parlamenten kívüli eszközöket tartotta célravezetőnek. Ebből kiindulva szervezte meg a Légiónak 1930-ban a Vasgárdát.⁷⁹ Kidolgozott programja nem volt a Légiónak: „nem programra

⁷² Cuza 1857-ben Iasiban született, tanulmányait Brüsszelben és Párizsban folytatta, jogtudományi és politikatudományi doktori címet szerzett. Annak ellenére, hogy tanulmányait az akkori fejlett ipari országokban, demokratikus berendezkedésű államokban végezte, nem lett demokrata. Mindvégig megőrizte román kötődését, és a román nacionalista törekvések egyik vezéralakja maradt. Nacionalizmusa és antiszemitizmusa megjelenítette a hatalmi elit konzervatív szárnyának azt a törekvését, hogy a hatalmi centrumban túlsúlyos elemmé váljon, minden más hatalmi és etnikai csoportosulás rovására.

⁷³ Ioan Scurtu – Gheorghe Buzatu: *Istoria Românilor in secolul XX (1918-1948)*. Editura Paidea, București, 1999. 45.

⁷⁴ Octavian Goga (Rășinari, 1881 – Ciucea, 1938) Költő, politikus. 1937. december – 1938. február között Románia kormányfője, szélsőjobboldali politikus.

⁷⁵ A Nemzeti Agrárpárt 1932-ben alakult Bukarestben, jelszavuk „Románia a románoké”. A párt programjában a királyi hatalom erősítése, a román elem erősítését szolgáló közigazgatási reform, a mezőgazdaság és a szövetkezetek támogatása, gazdasági életben a nyitott kapuk elvének alkalmazása, az egyház és a nemzeti kultúra támogatása szerepelt. In: *Enciclopedia... i. m.* 171.

⁷⁶ Az 1935-ben alakult párt szorgalmazta az Alkotmány módosítását, a képviselők számának csökkentését, a Szenátus jogkörének kibővítését, a végrehajtó hatalom erősítését, a király szerepének növelését, a numerus clausus alkalmazását minden vállalatnál és intézménynél, a zsidók 1918 után kapott állampolgárságának felülvizsgálatát, az ortodox egyház erősítését, szoros együttműködést Németországgal és Olaszországgal Románia területi egységének garantálása érdekében. In: *Enciclopedia... i. m.* 171-172.

⁷⁷ Corneliu Zelea Codreanu (Jászváros, 1899 – Bukarest, 1938) A Vasgárda ultrajobboldali, antiszemita, karizmatikus vezetője. A Vasgárdáról bővebben lásd Eugen Weber: *Dreapta românească*. Dacia, Cluj-Napoca 1995; Ormos Mária: A Vasgárda. In: *Történelmi Szemle*, 1982. 3. sz. 426-443.

⁷⁸ Armin Heinen: *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien*. Oldenbourg Verlag, München, 1986.

⁷⁹ „Új nacionalista szervezetet akartam létrehozni, amely legyőzhető a zsidó kommunizmust, és amelybe belépne a Mihály Arkangyal Légiónak és pártoktól függetlenül egyéb

van szükség, hanem emberekre, új emberekre” – hangoztatta Codreanu.⁸⁰ A gazdasági válság nyomán megerősödött Vasgárda támogatói között találjuk a magára hagyott, elmaradott parasztságot éppúgy, mint a zavaros és erkölcstelen politikai életet elutasító, idegengyűlölő fiatal népi értelmiségieket.⁸¹ A fasizmus ismert szociális demagógiája mellett, a Vasgárda hangsúlyosan támaszkodott az ortodoxia miszticizmusára, egy igazságos és erkölcsös világot hirdetett, és nem riadt vissza a politikai gyilkosságoktól sem.⁸² Az 1932-es választások után szembetűnő lett az antiszemita-nacionalista radikális jobboldali pártok előrenyomulása (Cuza Nemzeti Keresztény Védelem Ligája, Codreanu Vasgárdája). Egyre több párt hirdette nyíltan a „Románia a románoké” elvet.

Az 1937-es választások alkalmával 13 párt és 53 csoport indult, megfelelő többséget egyik pártnak sem sikerült szereznie, azonban a szélsőséges erők térnyerését igazolta, hogy a Mindent a Hazért Párt⁸³, 66 mandátummal a harmadik legnagyobb frakció lett. Károly király Octavian Gogát bízta meg kormányalakítással, így a szélsőjobboldali Nemzeti Keresztény Pártot jutatta kormányzati hatalomhoz, amely 10% alatt szerepelt a választásokon.⁸⁴ Károly ezzel a lépéssel bizonyítani akarta, hogy miután a két nagy történelmi párt megbukott, egy szélsőjobboldali kormány sem lesz képes az ország problémáit megoldani, erre egyedül csak a király képes. 1938. február 10-e után Károly felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a pártokat, s megkezdődött a királyi diktatúra korszaka, amelyet az 1938-as új alkotmány szentesített.⁸⁵ A feloszlátott pártok helyébe Károly létrehozta a Nemzeti Újjászületési Frontot.⁸⁶ A két évig tartó királyi diktatúra belpolitikáját Károly és a Vasgárda harca uralta. Ami a

fiatalokat összefogó szervezetek is.” Codreanu nyilatkozata 1930-ban. In: Catherine Durandin: *A román nép története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1998. 274.

⁸⁰ Enciclopedia... *i. m.* 142; Scurtu - Buzatu: *i. m.* 45.

⁸¹ Szász: *Politikai élet... i. m.* 1736-1737; Hans-Christian Maner: *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940)*. Oldenbourg Verlag, München, 1997. 66.

⁸² 1933. december 29-én a sinaiai állomás peronján meggyilkolták I. Duca miniszterelnököt.

⁸³ 1935-ben a Mihály Arkangyal Légiója ezen a néven jelentkezett újra a politikai porondon.

⁸⁴ Durandin: *i. m.* 208-281.

⁸⁵ Maner: *i. m.* 254-266.

⁸⁶ A Nemzeti Újjászületési Front 1938 decemberében alakult, miután II. Károly feloszlatta a pártokat, feladata, hogy mozgósítsa a nemzeti érzést a haza védelme és fejlődése érdekében. Külön szekciói voltak a nemzeti kisebbségek számára. 1940 szeptemberében Ion Antonescu feloszlatta. Enciclopedia... *i. m.* 140-141.

külpolitikát illeti, a régi szövetségi rendszer felbomlott, és Romániát súlyos területi veszteségek érték.⁸⁷ 1940 szeptemberében Károlyt lemondatták, helyét a 19 éves Mihály vette át, a tényleges hatalom viszont Ion Antonescu tábornok⁸⁸ kezében összpontosult, s ezzel kezdetét vette a katonai diktatúra.

Az első világháború után a román külpolitika legfőbb célja a békeszerződések által szentesített status quo fenntartása volt. Ebben Románia messzemenő támogatásra talált Anglia, de főleg Franciaország részéről. Románia minden külpolitikai lépését lényegében ez motiválta. Ezzel a céllal született 1921-ben a Kisantant, az 1921-es lengyel-román egyezmény, az 1926-os francia-román szövetségi szerződés, az 1934-ben létrejött Balkáni Egyezmény, és ennek a célnak megfelelően tevékenykedett Románia az összes nemzetközi fórumon. 1934. június 21-én Barthou, francia külügyminiszter a román parlament előtt így nyilatkozott: *„Területük az önké. Aki abból egy négyzetcentimétert is el akarna venni, az önk ellenállásába ütközik. Ellenállásukban azonban Románia polgárai nem maradnának magukra: önökkel van Franciaország hangja, segítő keze és szíve...”*⁸⁹

Hitler hatalomra jutása és Németország gazdasági és politikai előretörése a térségben azonban a román külpolitikában is éreztette hatását.⁹⁰ A román diplomácia fokozatosan eltávolodott régi szövetségeseitől. Az a különös helyzet alakult ki, hogy miközben Magyarország revíziós törekvéseit német támogatással képzelte el, Románia igyekezett Németországot megnyerni a magyar törekvésekkel szemben.⁹¹ Az 1939. március 23-án kötött német-román kereskedelmi szerződés elismerte a Harmadik Birodalom dominanciáját a román külkereskedelemben.⁹² Románia – a fontos ipari nyersanyagokért, s főként az

⁸⁷ 1940 júniusában Besszarábiát, júliusban Dél-Dobrudzsát, augusztusban Észak-Erdélyt.

⁸⁸ Ion Antonescu (Pitești, 1882 – Bukarest, 1946) fiatalon katonai pályára lépett. 1922-ben, Párizsban, majd Londonban katonai attasé. 1934-ben a román hadsereg vezérkari főnöke lett. 1940. szeptember 4-én a súlyos területi veszteségek után II. Károly Antonescut nevezte ki miniszterelnöknek, aki nemsokára lemondásra kényszerítette.

⁸⁹ Durandin: *i. m.* 243.

⁹⁰ A hitleri Németország és Románia kapcsolatáról, a német befolyás erősödéséről lásd Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920-1938. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 52-62.

⁹¹ Szász: *Politikai élet... i. m.* 1752-1753.

⁹² Andreas Hillgruber: *Hitler, König Karol und Marschall Antonescu: die Deutsch-Rumänischen Beziehungen 1938-1944*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965. 45-47.

olajért cserébe – gabonafeleslegei elhelyezéséhez biztos és jól fizető felvevőpiacra talált Németország területén. 1939 őszén, amikor felmerült egy esetleges önálló magyar katonai akció Románia ellen, Ribbentrop kijelentette, hogy Németország nem tűrné el az ország megtámadását.⁹³ A nyugati német offenzíva következtében a román kormány 1940. július elején felmondta az angol garanciákat, és a király németbarát kormányt nevezett ki, melyben a Vasgárda is helyet kapott.⁹⁴ Hitler ugyanakkor úgy döntött, hogy maga veszi kézbe Erdély kérdését, s a második bécsi döntéssel felosztotta Erdélyt Magyarország és Románia között.

⁹³ Szász: Politikai élet... *i. m.* 1753.

⁹⁴ Uo.

5. Kisebbségpolitika Romániában 1918–1940

Az első világháborút követő területi gyarapodás következtében Románia soknemzetiségű országgá vált. Az 1930-as népszámlálás szerint a nemzetiségi összetétel a következő képet mutatta: 71,9% román, 7,9% magyar, 4,1% német, 4% zsidó, 3,2% rutén, 2,3% orosz, 2% bulgár, 4,6% egyéb.⁹⁵

3. sz. táblázat: Románia lakosságának anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása (1930)⁹⁶

Népesség	Anyanyelv szerint		Nemzetiség szerint	
	Ezer fő	%	Ezer fő	%
Román	13 181	73,0	12 981	71,9
Magyar	1 554	8,6	1 426	7,9
Német	761	4,2	745	4,1
Zsidó	519	2,9	728	4,0
Rutén, ukrán	641	3,6	582	3,2
Orosz	451	2,5	409	2,3
Bulgár	364	2,0	366	2,0
Cigány	101	0,6	263	1,5
Egyéb	485	2,6	557	3,1
Összesen	18 057	100,0	18 057	100,0

⁹⁵ Azért az 1930-as népszámlálás adatait használom, mert az 1920-as népszámlálás adatait már az 1920-as években megkérdőjelezték maguk a román hatóságok is. *Istoria României. Transilvania*. vol. II. (1967–1947). Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1999. 876.

⁹⁶ Az 1930. évi román népszámlálás alapján. Közli Szász: *Politikai élet... i. m.* 1739.

I. I. C. Brătianu 1919. december 17-i, a kisebbségi szerződésről tartott parlamenti beszéde már előre vetítette, hogy az új állam kisebbségeihez fűződő viszonya nem lesz problémamentes: „Nem engedhetjük meg, hogy bármely állam ellenőrizhesse saját állampolgárainkhoz való viszonyunkat... Nem fogadhatjuk el a szerződést, amely idegen ellenőrzést állapít meg s amely állampolgáraink egy részének lehetővé teszi, hogy más államokat ellenünk fordítson...”⁹⁷ Brătianu célja az egységes nemzetállam megteremtése volt, „letörve minden különbözőséget és helyi érdeket, s biztosítva az egységes állam vezetését a régi királyság intelligenciájának.”⁹⁸ Brătianu nem is volt hajlandó a kisebbségi szerződést aláírni, helyette az új, Vajda-Voevod kormány tette ezt meg.⁹⁹ A békeszerződést követő első Brătianu-kormány (1922. január – 1926. március) a földreformmal, az 1923-ban elfogadott alkotmánnyal, a különböző tanügyi törvények és rendeletek elfogadásával a kisebbségek gazdasági, társadalmi, kulturális pozíciói meggyengítésén dolgozott.¹⁰⁰

A kisebbségek reménykedve tekintettek viszont a Nemzeti Parasztpárt 1928-ban kezdődő kormányzására. Maniu ugyanis megígérte, hogy a kisebbségi jogokat törvényekkel szabályozzák, mégpedig az 1868-as magyar nemzetiségi törvény mintájára.¹⁰¹ A liberálisokkal ellentétben Maniu a kisebbségek elnyomása helyett, a román elem gazdasági támogatására helyezte a hangsúlyt.¹⁰² Noha kormányzása idején több korábbi kisebbségekre vonatkozó sérelmes intézkedést is hatályon kívül helyezett,¹⁰³ pártja nem váltotta be a kisebbségek hozzá fűzött reményeit, ugyanis a kilátásba helyezett kisebbségi törvény nem született meg.¹⁰⁴

⁹⁷ Baranyai Zoltán: A kisebbségi szerződések létrejötte. In: *Magyar Szemle*, 1931. november. 287.

⁹⁸ Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1918-1924. In: Fedinec Csilla – Bárdi Nándor (szerk.): *Ethnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 169.

⁹⁹ A Románia tárgyalási stratégiájáról és érvényesíteni kívánt törekvéseiről lásd Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Maecenas, Budapest, 1989. 82-83; 99-110.

¹⁰⁰ Szász Zsombor: A román politikai élet útjai. In: *Magyar Szemle*, 1931. szeptember. 96.

¹⁰¹ Uo. 97.

¹⁰² Bárdi-Wéber: *i. m.* 10.

¹⁰³ Maniu kormányzása idején például visszakapta nyilvánossági jogát a zilahi Wesselényi Miklós Kollégium és a somlyói református felekezeti iskola. Uo. 10.

¹⁰⁴ Vasile Ciobanu: Nemzeti kisebbségi törvénytervezetek a két világháború közötti Romániában. In: *Magyar Kisebbség*, 2009. 1-2. sz. 126-129.

Az 1930-as években egyre inkább teret nyerő szélsőjobboldali pártoktól és szervezetektől (Nemzeti Keresztény Párt, Mihály Arkangyal Légiónja) a kisebbségek eleve nem sok jót várhattak, mivel ezeket általában az idegengyűlölet jellemezte.

5.1 A kisebbségek helyzetének jogi szabályozása

A gyulafehérvári nyilatkozat (1918. december 1.) és a kisebbségekről szóló 1919. december 9-én Párizsban aláírt szerződés egyaránt tartalmaztak kisebbségekre vonatkozó ígéreteket. Utóbbiban Románia nemzetközi garancia alá helyezett kötelezettséget vállalt arra, hogy a más népekhez tartozóknak ugyanazon polgári és politikai jogokat biztosítja, mint amelyeket a román állampolgárok élveznek, továbbá tiszteletben tartja anyanyelvüket és vallásukat. A két dokumentumban foglalt alapelveket azonban Románia a gyakorlatban csak minimálisan vette figyelembe. Az ország két alkotmánya – az 1923-as és az 1938-as – nem tartalmazott külön kitételeket a kisebbségekre vonatkozólag, sőt kimondták, hogy „A Román Királyság egységes és oszthatatlan nemzeti állam.”¹⁰⁵

1918. december 1-jén a gyulafehérvári nemzetgyűlés által kiadott *Határozatok* kilenc pontja közül a harmadik pont első és második alpontja foglalkozik az „együttlakó népek” és a felekezetek jogaival. A Határozatok „teljes nemzeti szabadságot” ígért, s kijelentette: „minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot...” továbbá „...egyenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes felekezetei számára.”¹⁰⁶ A gyulafehérvári határozatoknak azonban nem volt alaptörvény jellegük, tehát nem voltak alkalmasak arra, hogy a kisebbségek jogegyenlőségét biztosítsák.

¹⁰⁵ Az 1923-as Alkotmány 1. paragrafusa és az 1938-as Alkotmány 1. paragrafusa. Enciclopedia... i. m. 13, 18.

¹⁰⁶ A gyulafehérvári egyesülési határozatok. Mikó: i. m. 265.

A kisebbségi szerződést 1919. december 9-én Párizsban írták alá, egyrészt a Szövetséges és Társult Főhatalmak másrészt Románia.¹⁰⁷ A békekonferencián a nagyhatalmak kötelezték Romániát, hogy mind a régi Románia, mind pedig az újonnan csatolt területek lakóinak faji, vallási vagy nyelvi tekintet nélkül biztosítsa az élet és szabadság teljes védelmét, a vallásszabadságot, a törvény előtti egyenlőséget, egyenlő polgári és politikai jogokat. A szerződés előírta bármely nyelv szabad használatát a magán- vagy az üzleti szférában, a vallási életben, a sajtóban, vagy nyilvános gyűléseken, továbbá könnyítést a bíróságon a nem román anyanyelvűeknek. Szabadságot ígért a saját költségen felállítandó jótékonyági, vallási, szociális és tanügyi intézetekhez, ahol anyanyelvüket és vallásukat szabadon gyakorolhatják a kisebbségek. Azokban a városokban vagy kerületekben, ahol a nem román nyelvű állampolgárok nagy többségben voltak, biztosította anyanyelvű elemi iskolák létesítését. A székely és szász községeknek állami ellenőrzés mellett, vallási és tanügyi kérdésekben önkormányzatot biztosított.¹⁰⁸

Románia elfogadta, hogy a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekre vonatkozó rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségnek számítanak és a Nemzetek Szövetségének védelme alatt állnak, valamint a Népszövetség Tanácsának hozzájárulása nélkül nem változtathatók meg, és ezekkel a rendelkezésekkel ellenkező törvényt, rendeletet vagy hivatalos intézkedést nem hoz.

A becikkelyezés tényén kívül azonban az állam szinte semmit sem tett a szerződésben foglalt intézkedések végrehajtására, s a szerződésben foglaltak nem kerültek bele az 1923-as alkotmányba. A román törvényhozás az évek során számos, a kisebbségi szerződéssel ellentétes rendelkezést hozott.

A Román Társadalomtudományi Intézet az új alkotmány előkészítésére előadássorozatot szervezett, ahol a liberális Vintilă Brătianu többek között azt mondta: *„Az első elv, amelynek a jövő alkotmányát át kell hatnia, az, hogy az őrizze meg a román állam egységes nemzeti jellegét. Annyival inkább szükséges ezt a pontot*

¹⁰⁷ A párizsi kisebbségi szerződés. Közli Nagy: *i. m.* 213-221.

¹⁰⁸ Az Új Államok és Kisebbségek Bizottsága az autonómia szükségességét a következőképpen indokolta: *„A szász és székely enklávék léte Erdélyben kívánatosá teszi számukra kismértékű kulturális autonómia megadását, hogy közösségi tradícióik és erős lokális vonzódásaik harmonizáljanak az átfogóbb állami patriotizmussal, ahelyett hogy konfliktusba kerüljenek azzal.”* Idézi Galántai: *i. m.* 101.

megvilágítani, mert a kisebbségi szerződéssel megpróbálták ezt a jelleget meggyengíteni és... azt akarták, hogy Nagy-Romániából egy új és szerencsétlen Ausztria-Magyarországot csináljanak."¹⁰⁹ Vintilă Brătianu előadása jól jellemzi a Liberális Párt viszonyát a nemzetiségekhez és az újonnan Romániához került területekhez. Az alkotmány szenátusi tárgyalásán a Parasztpárt és a Nemzeti Párt, a besszarábiai küldöttek, Sándor József magyarpárti képviselő, és Hans Otto Roth¹¹⁰ is tiltakozásukat fejezték ki. Mindezek ellenére a hatalma teljében lévő párt megszavazta, a király pedig szentesítette az Alkotmányt.

Az 1923-as alkotmány a faji és nyelvi, vagyis a nemzeti kisebbség fogalmát nem ismeri, a kisebbségek meghatározását nem tartalmazza, és a kisebbségi jogok létezését nem ismeri el. Az 5. paragrafus említi a románok között fennálló faji, nyelvi vagy hitbeli különbségeket, megállapítva, hogy *„a románok faji, nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül élvezik a lelkiismereti szabadságot, a tanszabadságot, sajtószabadságot, egyesülési szabadságot valamint a törvények által megállapított összes jogokat és szabadságokat.*"¹¹¹ Románia területéről pedig megállapítja, hogy az *„egységes és oszthatatlan”,* tehát eleve kizárja a regionalizmus bármilyen formáját.

A vallási kisebbségek fogalmát sem határozta meg, az egyes vallási közületek között azonban különbséget tett, sőt egy rangsort is felállított. Az alkotmány kimondta, hogy az ortodox és görög katolikus egyházak román egyházak, az államban az uralkodó egyház az ortodox, a görög-katolikus egyház pedig a többi egyházzal szemben elsőbbséget élvez.¹¹²

Az 1938-as alkotmány már csak faji és vallási különbségről tett említést, ezt is csak az állampolgárok kötelességeiről szóló fejezetben. A nyelvi kisebbséget nem ismerte, s kimondta, hogy a *„román állampolgárok faji és vallási különbség nélkül*

¹⁰⁹ *Noua Constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, București. 27-28.*

¹¹⁰ Hans-Otto Roth (Segesvár, 1890 – Börtönben Romániában, 1953) Jogász, politikus. 1919-38 között parlamenti képviselő, a Német Parlamenti Párt elnöke, frakcióvezetője.

¹¹¹ Othmar Kolar: *Rumänien und seine nationale Minderheiten 1918 bis heute.* Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1997. 65.

¹¹² 22. paragrafus. Nagy: *i. m.* 229.

a törvény előtt egyenlők, és ennek tisztelettel és engedelmességgel tartoznak."¹¹³ A románok jogairól szóló fejezetben viszont már a faji különbségekről sem tett említést, egyszerűen csak felsorolta azokat.

Ami az egyházakat illeti, az 1938-as alkotmány ugyanúgy kimondta az ortodox egyház államvallás jellegét, és a görög-keleti egyház előnyét a többi felekezethez viszonyítva, de egyenlő szabadságot ígért az összes felekezetnek. Ugyanakkor megtiltotta az *„összes rítusok és felekezetek papjai részére, hogy szellemi tekintélyüket a politikai propaganda szolgálatába állítsák.*"¹¹⁴

Az alkotmány leglényegesebb újítása, hogy a román nemzetnek az ország többi lakójával szemben elsőbbségi jogokat biztosított: *„a polgári és katonai köztisztviselők csak román állampolgárokkal tölthetők be, figyelembe véve a román nemzet többségi és államalkotó jellegét.*"¹¹⁵ Ezt hivatalosan azzal indokolták, hogy a tételes törvény egyébként is biztosítja a kisebbségek számára mindazokat a jogokat, amelyek őket megilletik, és így tulajdonképpen nincs is kisebbségi állampolgár.

Románia mindenkori államvezetése kitért az elől, hogy a kisebbségi kérdést egységesen, törvények útján rendezze. A külpolitikai helyzet, valamint Csehszlovákia sorsa azonban arra készítette a román vezetést, hogy a kisebbségi kérdést jogilag szabályozza. 1938 folyamán három, egymástól eltérő jellegű intézkedés született, amelyet együttesen kisebbségi státútumnak neveztek.¹¹⁶

1. 1938. május 4-én a Hivatalos Lapban megjelent a kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról szóló törvény,

2. 1938. augusztus 4-én az előbbi törvény végrehajtásáról szóló szabályrendelet,

3. 1938. augusztus 4-én a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi határozat.

¹¹³ 1938-as Alkotmány. Enciclopedia... *i. m.* 17-18; Nagy: *i. m.* 259.

¹¹⁴ I. fejezet, 8. paragrafus. Nagy: *i. m.* 261.

¹¹⁵ II. fejezet, 27. paragrafus. Nagy: *i. m.*

¹¹⁶ Nagy: *i. m.* 38-40.

A király szándéka a kisebbségi statútummal tulajdonképpen a kisebbségi kérdés kikapcsolása, nyugvópontra helyezése volt.¹¹⁷ Érdekessége, hogy bizonyos rendelkezések megalkotásánál fontos szerepet kapott a külügyminisztérium, miközben a kisebbségi ügyek rendezése ebben az időben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozott. A kisebbségi kérdés látszólagos rendezése tulajdonképpen külpolitikai érdek volt.¹¹⁸

Kihasználva azt a tényt, hogy egyik alkotmány sem tisztázta a kisebbség jogi fogalmát, és csak általánosságban beszélt a faji, vallási vagy nyelvi különbségre való tekintet nélküli egyenlőségről, számos olyan törvény született, amely korlátozta a kisebbségek jogait. Jelentőségük miatt két törvénycsoportot emelünk ki, amelyek közvetlenül érintették a szatmári svábok helyzetét is: az 1921-es földreformot és az egymás után megjelenő tanügyi törvényeket.

5.2 Az 1921-es földreform

A háború alatt Ferdinánd által megígért és 1921-ben végrehajtott földreform jelentette a legmélyebbre ható beavatkozást az ország gazdasági és társadalmi viszonyaiba.¹¹⁹ Sajátossága, hogy nem egységes módon, hanem országrészenként különálló rendelkezések formájában hajtották végre. Az 1921-es agrárreform súlyos következményekkel járt a kisebbségekre nézve, ugyanis mind a magyar, mind a német kisebbség birtokainak jó részét elvesztette az agrárreform végrehajtása során.

Elsőként Besszarábiában került sor a földreform végrehajtására, a parlamentben 1921. március 11-én elfogadott törvény alapján. Mivel az orosz forradalom következtében a kisajátítás lényegében már megtörtént, a törvény tulajdonképpen legalizálta a földfoglalások nagy részét. Ugyanakkor visszaállította a nagybirtok tulajdonjogát a maradék birtokokra megállapított normák keretei között (az alsó határt 100 hektárra emelve). Ez a körülmény és az,

¹¹⁷ Mikó: *i. m.* 207-10.

¹¹⁸ Nagy: *i. m.* 40.

¹¹⁹ Szász: *A románok története... i. m.* 125.

hogy a kártérítés összegét megemelték, heves tiltakozást váltott ki a parasztok részéről.¹²⁰

A király Óromániáról már 1918. december 27-én dekrétumot bocsátott ki, ennek értelmében a külföldiek és a külföldön tartózkodók földtulajdonát teljes egészében, a 100 hektár fölötti magánbirtokot pedig részlegesen sajátították ki. A dekrétum összesen 2 millió hektár föld paraszti kézre juttatásával számolt, kártérítés ellenében. A földreform végleges változatát tartalmazó törvényt a király 1921. július 14-én szentesítette, amely különféle címeken lehetőséget biztosított a nagybirtokosoknak a földvisszatartásra, valamint 21 havi bérleti díjban rögzítette a kártérítést.¹²¹

Az Erdélyre és a Bánátra vonatkozó törvényt Ferdinánd király 1921. július 23-án hagyta jóvá. Közös vonása a regátival, hogy a külföldiek és a távol lévők összes birtokát kisajátításra jelölte, és részleges kisajátítást írt elő a többi birtokkategória esetében. Eltérő a regáti szabályozáshoz képest, amely 2 millió hektárban megjelölte a kisajátítandó összterület felső határát, hogy Erdélyben nem volt ilyen korlátozás. Egy másik jelentős különbség, hogy míg a Regátban csupán a megművelhető földterületeket kisajátításáról rendelkeztek, Erdélyben a teljes birtokállományt vették alapul és a közösségi földeket is nagyobb mértékben vonták kisajátítás alá, s így pl. a magyar egyházak birtokainak kb. 84%-át vették el, összesen 370 ezer holdat.¹²² Az evangélikus egyház illetve az Universitas a földreform során vagyonának 55% veszítette el, a megmaradt részt pedig 1937-ben felosztották az evangélikus egyház és egy román kulturális szervezet között.¹²³

A Bukovinára vonatkozó 1921. július 23-án jóváhagyott törvény az erdélyinél jobban idomult az óromániai szabályozáshoz. Néhány különbség azonban itt is megfigyelhető. Alacsonyabban szabták meg a maradékbirtokok maximumát, a távol lévők fogalmának tágabb értelmezésével pedig erősebben csökkentették a nem román nagybirtokosok birtokállományát.

¹²⁰ Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 208.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo. 209.

¹²³ Szász: *Politikai élet... i. m.* 1751. old.

A földreform során mintegy 6,1 millió hektár, ebből 4 millió szántó kisajátítására került sor. Összességében a nagybirtok 66%-át osztották fel, amiből 3,5 millió hektárt megváltási díj fizetésének kötelezettsége mellett osztottak fel 1,5 millió parasztnak, a fennmaradó 2 millió hektár legelő és erdő községi tulajdonba ment át.¹²⁴

Venczel József szerint: „Az erdélyi román földreformtörvény és az ennek alapján történt birtokpolitikai beavatkozás jellegével kapcsolatos kérdésre nyílt és egyenes választ adhatunk. Amíg a román ókiráltsági törvény és földbirtokpolitikai beavatkozás szociálpolitikai művelet volt, addig az erdélyi törvény elsősorban nemzetiségpolitikai és csak másod- vagy harmadsorban szociálpolitikai művelet.”¹²⁵ Erdélyben 212.803 román, 45.628 magyar, 15.934 szász és sváb, 6314 más nemzetiségű részesedett a földreformból.¹²⁶

A nagybirtok elterjedt volt úgy az erdélyi szászoknál, mint a bánáti sváboknál, ezzel ellentétben a szatmári sváb telepések leszármazottai általában a kis- és középparaszti réteghez tartoztak, így a kisajátított földekből is részesültek, igaz nem olyan mértékben, mint a helyi románok. Szatmárban nagyjából 1800–1900 sváb család kapott földet. A románok és a németek lakta falvakban, a románok kapták a földek nagy részét. Ugyanakkor a határbiztosítás érdekében a román kormány a magyar nagybirtokosok kisajátított földjein főleg a magyar, de a sváb falvak között is, új román településeket hozott létre, vagy a már meglévő román községeket erősítette (a svábok csak 3–4 hold, míg a román telepések akár 14–18 hold földet kaptak).¹²⁷

5.3 A román állam iskolapolitikája

1918-ban, Erdélyben jól kiépített állami és egyházi iskolahálózat volt. Mivel a nagyszebeni Kormányzótanács az állami iskolák nagy részét román

¹²⁴ Szász: A románok története... i. m. 125.

¹²⁵ Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1942. 62-63.

¹²⁶ Szász: Politikai élet... i. m. 1739.

¹²⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL), K 28. 68. cs. 691/1924. A magyar követség jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Sinaia, 1924. augusztus 8. Vö. Carl Müller. i.m. 65-69.

tannyelvűekké tette,¹²⁸ az anyanyelvű oktatás a történelmi egyházak feladata lett. A német és a magyar kisebbség iskolaügye ez által szorosan összefüggött az őket fenntartó történelmi egyházak éppen aktuális helyzetével, az egyházak gazdasági helyzetét viszont az 1921-es földreform jelentősen megingatta.

1919. január 24-én a Kormányzótanács egy rendelettel szabályozta az oktatási intézmények működését. Ennek értelmében a magán- és felekezeti iskolákban a tanítás nyelvét az iskolafenntartó határozza meg. Az állami elemi iskolákban a tanítás az adott közösség lakóinak többségi nyelvén (a kisebbség nyelvén is legalább egy tanítóval), az állami középiskolákban a megye, az egyetemi oktatásban pedig az ország rész lakosságának többsége nyelvén kellett történni. Az 1919/1920-as tanév kezdetén a román állam birtokba vette az összes magyar állami és a királyi római katolikus oktatási intézetet.¹²⁹ Az egykori magyar állami iskolák tanárainak - Vasile Goldiş 1919. február 16-án kelt rendelete értelmében - hűségesküt kellett tenniük. De hűségesküt kértek a felekezeti iskolák tanáraitól is, továbbá megszüntették az addigi állami fizetés-kiegészítéseiket. Akik az esküt megtagadták, azokat felmentették állásukból.¹³⁰

1924. július 26-án megjelent az állami elemi iskoláról szóló törvény, mely leszögezte: az elemi oktatás az egész ország területén egységes, irányítása és ellenőrzése állami feladat, egyetlen új iskola sem létesülhet a közoktatásügyi minisztérium engedélye nélkül. A törvény szabályozta az oktatás nyelvét is: az oktatás nyelve a román, azokban a községekben, ahol a lakosság nyelve más, a miniszter kisebbségi tannyelvű iskolákat állíthatott fel, melyekben kötelező a román nyelv tanítása.¹³¹ A törvény szerint azok a román származású állampolgárok, akik anyanyelvüket elvesztették, kötelesek gyerekeiket román tannyelvű iskolába járatni. Ugyanakkor a törvény 8. paragrafusa módot adott az iskolai hatóságoknak, hogy minden egyes gyerek esetében ellenőrizzék, van-e

¹²⁸ Marton József: *Az erdélyi katolicizmus 90 éve (1900-1990)*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2008. 36.

¹²⁹ Ekkor államosították az aradi, a máramarosszigeti, a szatmári római katolikus főgimnáziumokat. Barabás Endre: *A romániai magyarnyelvű oktatásügy első tíz éve 1918-1928*. Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle, Lugos, 1929. 65.

¹³⁰ Marton: *i. m.* 37.

¹³¹ 1924. júl. 26-i törvény. Nagy: *i. m.* 120.

román eredetű vagy vallású felmenője.¹³² A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy bármely román származásra utaló körülmény, mint például az anya vagy az apa román jellegű vallása (román vallásnak titulálták az ortodox és görög-katolikus vallást, annak ellenére, hogy viszonylag nagyszámú magyar görög-katolikus is volt), vagy neve elégséges a román eredet megállapítására. Ha ez megtörtént, az illető gyereket román tannyelvű iskolába írták, akkor is, ha a szülők nem a román nyelvet jelölték meg anyanyelvként. A törvény rendelkezett a felnőttek számára tervezett iskolák és tanfolyamok kérdéséről is. Ezen iskolák kizárólagosan román tannyelvűek lehettek, és minden 12–18 év közötti analfabéta kötelezve volt, hogy ezeket az iskolákat vagy tanfolyamokat látogassa. A törvény értelmében pénzbüntetés szabható ki azokra a szülőkre, akik gyerekeiket nem járták iskolába. Így sok esetben a szülők arra kényszerültek, hogy pénz hiányában a gyerekeket állami iskolákba adják.

Súlyos intézkedés volt a kisebbségekre nézve az úgynevezett kultúrzóna 1924-as felállítása. A kisebbségek által túlnyomó többségben lakott községekben letelepedett, más vidékről származó (román) tanítóknak 50%-os fizetés-kiegészítést és telepítési telket biztosított.¹³³

1925. március 7-én jelent meg az érettségi (*baccalaureátusi*) törvény, amely igen nehéz helyzet elé állította a középiskolát végzett tanulókat, mivel még a magyarul tanult tantárgyakból is román nyelven kellett vizsgáznuk (tolmács útján) a különböző tankerületi központokban.¹³⁴

A középfokú oktatást az 1928. május 15-i törvény szabályozta. Középfokú oktatást az állami iskolák és a magánoktatási törvény alapján működő iskolák végezhetek.¹³⁵ A középfokú oktatás nyelve a román lett. Más nyelvek csak tantárgyként voltak taníthatók, jelentős számú kisebbség esetében a kisebbségi

¹³² Balogh Júlia: A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben. In: *Történelmi Szemle*, 1987-88. 3. sz. 275.

¹³³ Balogh Júlia: *i. m.* 276.

¹³⁴ Marton: *i. m.* 40. lásd még: Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Ludwig Vögel Verlag, Berlin, 1928. 166.

¹³⁵ Diószegi László: A romániai magyarság története 1919-1940. In: Diószegi László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 29.

nyelv csak fakultatív tantárgyként lehetett jelen az oktatásban. A kisebbségek által többségben lakott vidékeken az állami iskolák mellett tagozatokat lehetett felállítani, amelyek tannyelve csakis az illető kisebbség nyelve lehetett. Ezekbe csak olyan tanulókat lehetett felvenni, akik anyanyelve a tagozat előadási nyelvével azonos volt. Kötelező volt a román nyelv, történelem és földrajz, valamint az alkotmánytan román nyelvű oktatása. Akik tanulmányaikat felsőbb iskolákban akarták folytatni, kötelesek voltak érettségi vizsgát tenni. A vizsga tárgyai: román nyelv és irodalom, Románia földrajza, történelme és alkotmánytana, francia nyelv és irodalom, természettudományok, valamint a minisztérium által évenként kijelölt két tantárgy. A vizsgáztató bizottságban csak olyan tanárok lehettek, akik az adott iskolában nem tanítottak. Ugyanez az elbírálás vonatkozott a magániskolákra is. A törvény az oktatási jogegyenlőséget azzal sértette, hogy az erdélyi román felekezeti iskoláknak ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket adta, mint az állami középiskoláknak, de kisebbségi felekezeti iskoláknak külön törvénnyel más jogi helyzetet teremtett.

Az 1938-as alkotmány életbelépésével az elemi oktatást is átszervezték. Az 1939. május 27-i törvény kifejezetten a nemzeti nevelést és az életben szükséges ismeretek oktatását szorgalmazta. A törvény szerint az oktatás nyelve a román, de ahol szükséges a román nyelvű iskolák mellett kisebbségi tannyelvű iskolát is fel lehet állítani, viszont a román nyelvet, illetve Románia történelmét és földrajzát kötelezően románul kellett tanítani. Az új törvény értelmében az állami elemi iskolák VII. osztályos magyar tanulóinak református és római katolikus vallásból románul kellett vizsgáznia, ezt a rendelkezést azonban később visszavonták.¹³⁶

1939. november 4-én újabb törvény született a középfokú elméleti oktatásról, amelynek lényege, hogy átszervezte az érettségit, kiemelve, hogy a román nyelv különös elbírálás alá esik. Ugyanakkor kötelezte az összes középiskolai tanárt, hogy a Nemzeti Újjászületés Frontjának tagja legyen.¹³⁷

Az egyetemi oktatásról szóló törvények leszögezték, hogy egyetemet csak az állam tarthat fenn, a Romániához csatolt területeken fennálló egyetemeket

¹³⁶ Az 1939. május 27-i törvény. Nagy: *i. m.* 124-125.

¹³⁷ 1939. november 4-i tanügyi törvény. Nagy: *i. m.* 128-129.

román egyetemekké alakították át. A kisebbségek anyanyelvi részvétele a felsőoktatásban egyedül a lelkészképző intézetekre korlátozódott.¹³⁸

A kisebbségek, s főként a szatmári svábok esetében különösen fontos volt a magániskolák működésének szabályozása. A kisebbségi szerződés értelmében a saját anyanyelven való tanítást a kisebbségek által fenntartott iskolákban kellett biztosítani. A nevelésügyet Erdélyben legnagyobb részt a magyar és német nyelvű felekezeti iskolák látták el. A kisebbségi szerződés kötelezte Romániát, hogy a szászok és székelyek vallási ügyeik mellett tanügyi kérdésekben is helyi önkormányzatot engedélyezzen, ezt azonban teljes mértékben korlátozta a fentebb már említett törvény, amely szerint Romániában az oktatás egységes.¹³⁹

A felekezeti iskolákban 1923. szeptember 1-jétől bevezették az *állami tantervet*. Kötelezővé tették a román nyelv és irodalom mellett, a történelem, a földrajz és az alkotmánytan román nyelven történő oktatását. Ezeket a tantárgyakat csak azok a tanárok taníthatták, akik 1924. augusztus 15-ig letették a román nyelvvizsgát. Ugyanez a rendelet megtiltotta, hogy adott felekezeti iskolába más vallású tanulókat is felvehessenek.¹⁴⁰

Az 1925. december 22-én megjelenő magánoktatási törvény (Anghelescu-féle törvény¹⁴¹) leszögezte, hogy azokban az iskolákban, ahová román eredetű szülők gyermekei jártak, a tannyelv kötelezően a román. Más esetben a tannyelvet az iskolafenntartó határozhatta meg. Ezekbe az iskolákba csak olyan gyerekeket lehetett felvenni, akiknek az anyanyelve azonos volt az iskola tannyelvével. A törvény újra hangsúlyozta, hogy a román nyelv mellett, Románia történelme, földrajza és az alkotmány tanítása csakis román nyelven történhet, és azokat kizárólag a román nyelvet ismerő, képesített tanárok taníthatták. A magániskolák oklevelet nem állíthattak ki, csupán egyszerű igazolásokat. A minisztérium bizonyos feltételek mellett egyes magániskoláknak megadta a nyilvánossági jogot, valamint érvényes bizonyítvány kiadásának a jogát. A nyilvánossági joggal nem

¹³⁸ Nagy: *i. m.* 133-134; lásd még Ewald Ammende (Hrsg.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien-Leipzig, 1931. 386-387.

¹³⁹ Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és már nemzetközi egyezmények értelmében*. MTA, Budapest, 1930. 97-98; Balogh Arthur: *i. m.* 206-13.

¹⁴⁰ Marton: *i. m.* 39.

¹⁴¹ Dr. Constantin Anghelescu vallásügyi miniszter után

rendelkező magániskolák tanulói, ha bizonyítványt akartak szerezni, mint magántanulók az állami iskolákban vizsgázhattak. Az 1918. december 1-je előtt felállított tanítóképzők, ha megfeleltek az előírt törvényeknek megmaradhatnak, azokat azonban, amelyeket 1918. december 1-je után alapítottak, bezáratták. A törvény rendelkezett az óvodák tannyelvéről is. Eszerint, ahová román eredetű szülők gyermekei is jártak, a tannyelv csakis a román lehetett, továbbá a kizárólagosan kisebbségek által látogatott óvodában is kötelező lett a román nyelv oktatása napi egy órában. A törvény értelmében tanárok csak román állampolgárok lehettek, akiknek azonos képesítéssel kellett rendelkezniük, mint az állami iskolák tanszemélyzetének. Ismerniük kellett a román nyelvet, amit oklevéllel, vagy külön a román nyelvből, továbbá Románia történelméből, földrajzából és alkotmánytanából román nyelven tett vizsgával kell igazolniuk. Ezt 5 éven belül meg kellett szerezniük, s ha ez nem sikerült, az illetőt elbocsátották.¹⁴²

A szinte évenként megjelenő különböző tanügyi törvények és rendeletek nehéz helyzetbe hozták a kisebbségek által fenntartott oktatási intézmények tanszemélyzetét és diákjait is. Azoktól az iskoláktól, amelyek nem teljesítették a minisztérium illetve a tanfelügyelőségek utasításait, megvonták a nyilvánossági jogot vagy egyszerűen bezáratták.

¹⁴² Diószegi: *i. m.* 27-28. lásd még: Marton: *i. m.* 40-48.

6. Német kisebbségek Romániában

Csekély számban ugyan, de az első világháború előtt is éltek németek Romániában. A világháborút követő területi gyarapodás a német kisebbség számának jelentős növekedését is magával hozta. A Romániának ítélt területek német lakossága között jelentős eltérések mutatkoztak a gazdasági erő, a tradíciók, a vallási hovatartozás, a kulturális önszerveződés foka és a nemzetiségi alapú politikai önszerveződés kérdésében. A két világháború között ugyan ezek a különbségek nem tűntek el, de a húszas évek második felétől, s főleg a harmincas évektől kezdve jelentős erőfeszítések történtek körükben az egységes romániai német népcsoport megteremtésére.

4. sz. táblázat: A romániai németek száma és aránya területi elhelyezkedés szerint 1920-ban¹⁴³

Tartomány	Összlakosság	Németek	Százalék
Erdély	2.633.718	224.067	8,50%
Bánság és Arad megye	1.310.962	268.229	20,50%
Szatmár, Máramaros, Bihar és Szilágy megye	1.168.544	47.131	4,00%
Bukovina	811.721	68.057	8,50%
Besszarábia	2.629.000	79.400	3,00%
Regát és Dobrudzsa	7.222.000	29.400	0,40%
Összesen	15.775.945	715.000	4,60%

Az új szituáció komoly kihívást jelentett mind az egyes német kisebbségi csoportok – így a szatmári svábok –, mind a román politikai vezetés számára. Előbbiek mindenekelőtt egy – legalábbis potenciálisan – nagyobb etnikai közösség részeivé váltak, ami reményt nyújtott számukra, hogy a jövőben egy erős, szolidáris

¹⁴³ A táblázat az 1920 népszámlálás alapján készült. Johann Böhm: *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*. Verlag des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der Deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas e. V., Ippesheim, 1993. 73.

közösség integráns részévé válnak, és annak támogatására is számíthatnak. Ez elsősorban a kisebb közösségek jövője szempontjából volt fontos. Az erős, szervezett közösségek számára viszont kihívást jelentett az előbbieik segítése, a körükben folytatott nemzetiségi szervezőmunka támogatása. A román állam viszont megoldandó feladatot, de egyúttal lehetőségeket is látott az új helyzetben. A jelentős számú németiség, s különösen a nagy hagyományokkal rendelkező erdélyi szászok, illetve bánáti svábok ugyanis komoly akadályai lehettek volna a kezdetől deklarált cél, az egységes nemzetállam megteremtésének. Ugyanakkor azonban a potenciálisan megnyerhető szövetséges státusa is körvonalazódott a létszáma és revíziós törekvései miatt legveszélyesebb ellenfélnek tartott magyar kisebbség helyzetének gyengítését célzó stratégiában és taktikai lépésekben. Az egyes csoportok helyzetének vázlatos ismertetése ezért is fontos, mindenekelőtt azonban azért, mert ennek tükrében értelmezhető reálisan mindaz, ami 1919 és 1940 között Szatmárban történt a helyi sváb lakosság életében.

Az erdélyi szászok

Románia legerősebb és legszervezettebb német kisebbségét az erdélyi szászok alkották, akik gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai fejlettség szempontjából is az első helyet foglalták el a német népcsoportok között. A két világháború közötti német politikai és gazdasági aktivitás fókuszában a szászok álltak, s a romániai német politika irányvonalát is ők határozták meg. Emellett jelentős szerepet vállaltak a többi német közösség önszerveződésének támogatásában is.

A XII. századtól II. Géza hívására több hullámban Erdélybe érkező szászok kezdettől fogva különleges előjogokat élveztek. A szabad telepések feladata az országhatár védelme volt, de a gazdasági élet, a kereskedelem és a bányászat fejlődését is várták tőlük. II. András Aranybullája, valamint Mátyás király 1486-os rendelete (ebben hozzájárult a Szász Egyetem - Universitas Saxonum) biztosították a Szászföld¹⁴⁴ autonómiáját. Eszerint a Szászföldön a Szász Egyetem

¹⁴⁴ Ide tartoztak: szászvárosi szék, szászsebesi, szerdahelyi, újegyházi, nagysinkai, segesvári,

gyakorolta a legfőbb közigazgatási, bírói és végrehajtói hatalmat, egyedül a királyt ismerte el urának, élén pedig a szászok által választott szász gróf állt, aki általában Nagyszeben polgármestere volt.¹⁴⁵ Kisebb megszakítások mellett a szászok 1876-ig megőrizték autonómiájukat.¹⁴⁶ 1876-ban megalakult a Szász Néppárt, mint politikai képviselői szerv, ugyanakkor tovább nőtt a szász evangélikus egyház szerepe is, amely autonóm egyházként a szászok nemzeti egységének és az identitás megőrzésének egyik legfontosabb oszlopa lett. A vallási hovatartozás és az önálló nemzeti egyház már önmagában is sajátos kulturális-felekezeti elkülönülést biztosított számukra Erdély többi népcsoportjától. Az anyanyelvi istentisztelet és az iskolák fenntartása által a szászok hatékonyan védekeztek a magyarosítással szemben, valamint biztosították a szász művelődés nemzeti irányultságát.¹⁴⁷ Az egyház jövedelme, a különféle gazdasági vállalkozások jövedelmével együtt képes volt megalapozni a szász oktatási hálózat függetlenségét.¹⁴⁸ Az evangélikus egyházon kívül a nemzeti önazonosság erősítését szolgálták a különféle egyesületek, testületek és szövetségek is. Országos jellegű egyesületek voltak a Landwirtschaftsvereine, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde, a Siebenbürgisches Karpathenvereine és a Gustav Adolf Verein. Ezek mellett a szász városokban számos helyi egyesület is működött: tornaegyesület, lövészegyesület, iparegyesület, dalegyesület, munkásképző egyesületek, tűzoltóegyesületek, városszépítő egyesületek. A mezővárosokban és községekben inkább szakmai egyesületekkel találkozhatunk, ilyenek voltak a mezőgazdasági szövetségek, szomszédságok, vagy testvéri közösségek. Nagyon fontos szerepük volt a különféle pénz- és hitelintézeteknek, mint például a brassói (1835) és a nagyszebeni (1841) Általános Takarékpénztárnak, 1852-től a Raiffeisen-féle hitelszövetkezetnek, valamint az 1891-ben a kereskedelem és az ipar fejlesztésére

kőhalmi, és szebeni szék, majd a Barcaság Brassó központtal, Beszterce vidéke, végül pedig Medgyes és Selyk körzete.

¹⁴⁵ A folyamatról lásd Makkai László: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: Szász Zoltán – Makkai László: *Erdély története*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 334-341.

¹⁴⁶ Az 1876. évi XII. tc. számolta fel a szász autonómiát. Szász Zoltán: *Politikai élet... i. m.* 1643-44.

¹⁴⁷ Egry Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés?* Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2009. 67-68.

¹⁴⁸ Uo. 68.

alapított Vereinsbanknak. 1872-ben megalakult a mezőgazdasági hiteleket nyújtó Bodenkreditanstalt. Az említett pénzügyi szervezetek jövedelmeik egy részét nemzetpolitikai célok (iskolák, ösztöndíjak, egyesületek, szász szórványok) pénzbeli támogatására használták.¹⁴⁹ Szászföldön nemcsak a gazdasági élet virágzott, hanem a kultúra is. A XIX. század első felében kelt életre a szász történetírás, újságok jelentek meg, s ugyanebben az időben Brassónak és Szebennek már állandó színházterme is volt.¹⁵⁰ A Szászföld az oktatás terén is nagy sikereket ért el, a XVIII. század közepére elérték, hogy a szász gyerekek kötelezően látogassák az iskolát. Az evangélikus egyház felkarolta a szegény sorsú gyerekek iskoláztatását, számukra könyveket biztosított és támogatást nyújtott.¹⁵¹

1910-ben a mintegy 220 ezer főnyi szászság, jól körülhatárolt településterületen élt, és 242 mezővárost és falut, valamint 8 várost tartottak számon szász településként. A lakosok 76%-a falvakban, 24%-a pedig városokban élt. A lakosság 57%-a volt őstermelő, tehát a falusi lakosság jelentős része sem a mezőgazdaságban dolgozott, hanem egyházi és polgári közszolgálatban állt, kereskedelemmel vagy iparral foglalkozott. A falvakban a lelkész és az egyházközség, valamint az ehhez kapcsolódó intézmények (iskola, Nachbar-, Schwester-, és Bruderschaftok) álltak a középpontban, amelyeknek minden szász tagja volt.¹⁵²

Nem véletlen tehát, hogy az 1918-as események után a romániai német népcsoportok körében vezető szerepre tettek szert, s a szász közösség politikai fejlődése meghatározta a többi német csoport fejlődésének az irányát is. A szász közösségben lezajló politikai folyamatok ugyanis előbb vagy utóbb, de tetten érhetők a többi német népcsoport életében is. De nemcsak a szász közösség

¹⁴⁹ Szabó M. Attila: Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába. In: Hermann Gusztáv-Kolumbán Zsuzsánna: *Történelmi autonómiák a Kárpát-medencében*. Pro-Print Könyvkiadó, Székelyudvarhely-Csíkszereda, 2004. 9; A szászok gazdasági szervezeteiről lásd még: Egry Gábor: *i. m.* 83-200.

¹⁵⁰ Cziráki: *i. m.* 131-133.

¹⁵¹ Uo. 144.

¹⁵² A Nachbarschaftok történetéről, felépítéséről és működéséről lásd Hajdú-Farkas Zoltán: *Székelyek és magyarok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 57-80.

fejlődése nyomta rá a bélyegét a többi romániai német népcsoport életére, hanem a németországi politikai változások is hűen leképeződtek a szász fejlődésben.

A gyulafehérvári román nemzetgyűlést követően, az 1919. január 8-án összehívott medgyesi nagygyűlésen a szász elit – bízva a Határozatok kisebbségekre vonatkozó tételeinek betartásában –, elfogadta Erdély és Románia egyesülését.¹⁵³ Az 1919 novemberében tartott szász nemzeti gyűlésen létrehozták a szászok érdekvédelmi képviselőt a *Német-Szász Néptanácsot* (Deutsch-Sächsischer Volksrat), amelynek vezetői Adolf Schullerus¹⁵⁴ és Rudolf Brandsch¹⁵⁵ lettek.¹⁵⁶ Feladataik közé tartozott, hogy összhangba hozzák a szász érdekeket az összes romániai német népcsoportot tömörítő *Nagyrománia Németjeinek Szövetségével* (Verband der Deutschen Grossrumäniens), amely 1921 szeptemberében alakult meg Csernovicban. A Szövetség élére Rudolf Brandschot választották. A Szövetség feladatának tekintette a német érdekek érvényesítését a kisebbségvédelem és a kulturális autonómia területén. A Német Párt volt a németek politikai képviselője a román parlamentben. A Verband valójában egy laza tömörülés volt, amely magába foglalta az erdélyi szászok, a bánáti svábok, a bukovinai németek, a regáti és dobrudzsai, a besszarábiai németek és a szatmári svábok helyi szervezeteit, amelyek a szervezeten belül teljes autonómiával rendelkeztek. A valóságban 1935-ig a Verband nem rendelkezett kidolgozott programmal, és nem folytatott érdemi tevékenységet.¹⁵⁷

A húszas évek közepétől kezdődően a román kormány megszorító intézkedéseivel szemben tehetetlennek bizonyuló konzervatív vezetés miatt egyre növekedett az elégedetlenség. A szászok körében sorra alakultak a kisebb-nagyobb politikai csoportosulások.

¹⁵³ Kolar: *i. m.* 40.

¹⁵⁴ Adolf, Schullerus (Fogaras, 1864 – Nagyszeben, 1927) Evangélikus lelkész, nyelvész, néprajzkutató.

¹⁵⁵ Rudolf Brandsch (Medgyes, 1880 – Börtönben Romániában, 1953) 1910–1918 között szász képviselő a magyar, 1919–1933 között a román parlamentben, 1930–1931-ben kisebbségi államtitkár-helyettes.

¹⁵⁶ A szász népi szervezet felépítését elemzi Harald Roth: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1994. 31-52.

¹⁵⁷ Vasile Ciobanu: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*. Hora, Sibiu, 2001. 166.

A harmincas évek elején a szász közösség fejlődését egyfelől a konzervatív és a nemzetiszocialista erők közötti, továbbá a nemzetiszocialista táboron belüli, valamint a román állam és nemzetiszocialisták közötti ellentétek határozták meg. A nemzetiszocialista nézeteket valló Fritz Fabritius¹⁵⁸, aki még 1922-es németországi látogatáskor találkozott Hitlerrel,¹⁵⁹ 1932-ben érkezettnek látta az időt egy egységes és a Volksrattal szemben álló nemzetiszocialista pártszövetség létrehozására, mely a *Romániai Németek Nemzetiszocialista Önszegélyező Mozgalma* (Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung der Deutschen in Rumanien – NSDR) nevet viselte.¹⁶⁰ A gazdasági válság a Fabritius körüli csoportot megerősítette nemcsak a szászoknál, de a Bánátban, Bukovinában és Besszarábiában is. Az NSDR erősödését a szász közösségben jól tükrözik az 1933 novemberében rendezett helyi Volksrat-választások eredményei, amelyeken Fabritius hívei 70%-ot értek el.¹⁶¹ A szász Volksrat elnöke a szintén NSDR-tag Otto Fritz Jickeli¹⁶² (szebeni nagykereskedő) lett. Fritz Farbitius azért nem indult a választásokon, mert a *Nagyrománia Németjeinek Szövetsége* elnöki posztjára pályázott, amelyet 1932-től a bánáti Kaspar Muth¹⁶³ vezetett. A konzervatív szász vezetők és nemzetiszocialisták között az ellentét egyre mélyült. Németország többször megpróbálta kibékíteni a szemben álló feleket, hosszú ideig azonban ez a ténykedése sikertelennek bizonyult. A nemzetiszocialista és konzervatív ellentét mellett egyre mélyült a konfliktus a nemzetiszocialista táboron belül is. A mérsékeltebb csoport O. F. Jickeli vezetésével megegyezésre törekedett Glondys püspökkel, Hans Otto Rothtal és a többi konzervatív vezetővel. A radikális csoport

¹⁵⁸ Fabritius, Fritz (Nagyszeben, 1883 – Hamburg, 1957) A Selbsthilfe mozgalom alapítója és vezetője. 1935–1939 között a Romániai Németek Szövetségének elnöke.

¹⁵⁹ Ciobanu: *Contribuții... i. m.* 178.

¹⁶⁰ Az Önszegélyező Mozgalomról lásd Hildrun Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*. Oldenbourg Verlag, München, 1996. 323-337.

¹⁶¹ Előzőleg a Sváb Néptanácsválasztáson az NSDR a mandátumok 40%-át szerezte meg. Hans Adolf Jacobsen: *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main-Berlin, 1968. 571.

¹⁶² Otto Fritz Jickeli (Nagyszeben, 1888 – Nagyszeben, 1960) Üzletember, politikus. 1933 után a szász Volksrat elnöke.

¹⁶³ Kaspar Muth (Lowrin, 1976 – Temesvár, 1988) Ügyvéd, politikus, a Sváb Autonómiapárt alapítója. 1921–1936 között a Német-Sváb Népközösség elnöke, 1931–1935 között a Romániai Németek Szövetségének elnöke.

Waldemar Gusttal¹⁶⁴ és Alfred Bonferttel¹⁶⁵ az élen a nemzetiszocialista eszmék teljes elfogadását és gyakorlatba való átültetését követelte. Fabritius úgy ítélte meg, hogy a nemzetiszocialista megújulásnak békés úton kell végbe mennie (ráadásul Berlinből is folyamatosan azt az utasítást kapta, hogy a szászok közötti egységét vissza kell állítani), ezért a mérsékelt irányzat mellé állt.¹⁶⁶ A maga részéről Roth is hajlott a megegyezésre, hiszen csak így tarthatta meg vezető pozícióját, valamint reménykedett abban, hogy tompítani tudja a nemzetiszocialista csoportosulások befolyását.¹⁶⁷

A román kormány 1933-ban betiltotta az NSDR-t, ami része volt a szélsőséges szervezetek elleni általános támadásnak, hisz ugyanekkor tiltották be a Vasgárdát is, miután azok meggyilkolták a miniszterelnököt. A betiltás után 1933 decemberében új névvel jelentkezett Fabritius mozgalma, a *Romániai Német Nemzeti Megújhódási Mozgalom* (Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien – NEDR). A román kormány és a nemzetiszocialisták közötti feszültséget csak fokozta, hogy Pacha Ágoston temesvári püspök és Kräuter Ferenc bánáti politikus 1934 februárjában úgy tettek látogatást Berlinben von Neurath külügyminiszternél és Hitlernél, hogy nem jelezték azt előre a román nagykövetségnek.¹⁶⁸ Az NEDR-t annak ellenére tiltották be 1934-ben, hogy egy brassói nagygyűlésen Fabritius a román kormányt az állam iránti hűségéről biztosította, valamint tanúságot tett a román állam területi integritása mellett.¹⁶⁹

1935. február 10-én, Temesváron megalakult a **Romániai Német Néppárt** (Deutsche Volkspartei in Rumänien – DVR). A párt a radikális nemzetiszocialistákat tömörítette (Waldemar Gust, Hans Beller, Adam Minnich,

¹⁶⁴ Waldemar Gust (Kolozsvár, 1891 – München, 1971) Jogász, politikus. 1935-ben szakít Fabritiuossal, és a Romániai Német Néppárt egyik tényleges vezetője.

¹⁶⁵ Alfred Bonfert (Bukarest, 1904 – St. Ingbert, 1993) Állatorvos, politikus. 1935 után a Romániai Német Néppárt egyik meghatározó vezetője.

¹⁶⁶ Rudolf Hess arra utasította Fabritiuust 1933 októberében, hogy kerüljék a belső hatalmi harcokat, tartsák titokban az NSDAP-vel és a német kormánnyal való kapcsolataikat, és tanúsítsanak visszafogottságot az antiszemita megnyilvánulásokat illetően. Steinacher levele Roedigernek. Berlin, 1933. október 30. In: *Akten zur Deutschen auswärtigen Politik (ADAP)*, Serie C, Band II. 56-57.

¹⁶⁷ Wolfgang Miede: *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933-1938. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Volkstumspolitik*. Lang Verlag, Frankfurt, 1972. 180-181.

¹⁶⁸ Ciobanu: *Contribuții... i. m.* 197.

¹⁶⁹ Horváth: *i. m.* 176.

Bonfert).¹⁷⁰ Miután Berlinnek sikerült megegyezésre bírnia Fabritiust a konzervatív körökkel, a következő lépés Fabritius és Bonfert kibékítése volt.

1935. október 22-én került sor a *Nagyrománia Németjeinek Szövetsége* újabb gyűlésére, amikor is új programot fogadtak el, amely tulajdonképpen megszüntette a helyi szervezetek addigi autonómiáját. A szervezet új nevet vett fel, a **Romániai Németek Népközössége** (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumanien - VDR). A VDR tagja lehetett minden német, aki teljes mértékben elfogadta a kidolgozott nemzeti programot. A VDR az NSDR-hez hasonlóan épült fel: körzet (Gau), járás (Kreis) és helyi csoport (Ort), és a következő hét kerületet foglalta magába: Regát, Bánát, Besszarábia, Bukovina, Dobrudzsa, Szatmár és Erdély. A VDR vezetője (Landesobmann) Fritz Fabritius lett. Ő nevezte ki a különböző testületek vezetőit (gazdasági, ifjúsági, kulturális, egészségügyi, ifjúsági stb.), valamint a parlamenti német frakció elnökét is. Az eddigi helyi Néptanácsok (Volksrat) helyét a körzeti tanácsok (Gaurat) vették át.¹⁷¹ Az 1935-ben tartott gyűlés fordulópontot jelentett a romániai németiség életében: a népcsoporton belül végleg felülkerekedtek a nemzetiszocialista erők.

1935-ben Berlibe rendelték Fabritiust és Bonfertet, hogy kibékítsék őket, majd 1937-ben már Himmler előtt kellett megjelenniük.¹⁷² 1938-ban pedig Hermann Behrends érkezett Romániába ugyanezzel a céllal.¹⁷³ Bonfert azonban hallani sem akart az együttműködésről, annak ellenére sem, hogy Hitler is követelte, hogy pártja lépjen be a Népközösségbe.¹⁷⁴

1938. február 10-én Romániában kezdetét vette a károlyi diktatúra, március 10-én feloszlatták a pártokat, igaz a két német párt tovább működött, és a köztük feszülő ellentétek továbbra sem szűntek meg. Mialatt a népcsoport-politikáért felelős birodalmi szerv, a Volkdeutsche Mittelstelle (VOMI) a két csoport

¹⁷⁰ A Bonfert-csoportot az NSDAP különböző szervei, és a propagandaminisztérium is támogatták, miközben a VDA a hivatalos vezetés, a Fabritius-csoport anyagi támogatása mellett döntött. Hans Steinacher: Zur Lage der deutschen Volksgruppen in Europa und Übersee. (Dátum nélkül, feltehetően 1938.) In: Hans-Adolf Jacobsen: *Hans Steinacher. Bundesleiter des VDA 1933-1937*. Harad Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1970. 560.

¹⁷¹ Ciobanu: Contribuții... *i. m.* 200-201.

¹⁷² A Birodalom felől érkező közvetítésekről lásd Miege: *i. m.* 119-138, 152-211, 243-263.

¹⁷³ Jacobsen: Nationalsozialistischen Außenpolitik... *i. m.* 580.

¹⁷⁴ Miege: *i. m.* 246-247.

egyesítésével próbálkozott, az új román kormány is az egység megvalósításának elősegítésén fáradozott. 1938 júliusában Rudolf Brandsch is ezt a megbízást kapta, akit a belügyminisztérium általános inspektorának neveztek ki. Valójában a román kormány és a németországi hivatalos szervek közötti harcról volt szó, ugyanis román részről nem nézték jó szemmel a német állami, társadalmi és pártszervek külső beavatkozását. Himmler Edith von Cohler újságírónt küldte Romániába, akinek eddig ismeretlen eszközökkel, de sikerült elérnie, hogy a Német Párt belépjen a Népközösségbe, s így a megállapodás egyik pontjaként Fabritius helyettese Bonfert lett.¹⁷⁵ Az egységet egy temesvári nagygyűléssel ünnepelték meg, ahol kijelentették, hogy a Népközösség egy „tisztá nemzeti szervezet” amely egyesít minden romániai németet.¹⁷⁶ Ezzel az aktussal a romániai németiség teljes mértékben a Birodalom befolyása került.

Ugyanakkor a németek beléptek az Nemzeti Újjászületés Frontja nevű pártba is, amely az egyetlen párt volt Romániában 1938. december 15-től.¹⁷⁷ Az új szervezethez való csatlakozáskor a német vezetők újra kifejezték lojalitásukat a román állam iránt, Károly pedig elismerte a Fritz Fabritius által vezetett Népközösséget. 1939. március 10-én Fabritius feloszlatta a különböző szervezeteket, és megkezdődött azok átszervezése. A Népközösség is új nevet kapott: *Romániai Német Népközösség* (Deutsche Volksgemeinschaft in Rumänien).¹⁷⁸ Fabritius egyre gyakrabban használta a vezér (Führer) titulust. Az új szövetség egyik legerősebb szerve, a *Nemzeti Munkafront* (Nationale Arbeitsfront – NAF) lett, amely tulajdonképpen úgy működött, mint egy párt, amelynek fizetett alkalmazottai és önvédelmi csapatai voltak.¹⁷⁹

Az oly nehezen létrehozott német egység azonban nem jelentette a belső harcok végét. 1939-ben Fabritiust Berlinbe rendelték, és helyette a 36 éves szebeni

¹⁷⁵ Ciobanu: Contribuții... *i. m.* 210.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Kolar: *i. m.* 163.

¹⁷⁸ Az új szervezet megalakulása Berlin és Bukarest közvetlen egyeztetésének eredményeként vált lehetővé. Elemér Illyés: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1981. 87.

¹⁷⁹ Ciobanu: Contribuții... *i. m.* 216.

sebészt, Wolfram Brucknert neveztek a romániai németek élére.¹⁸⁰ Ez volt az a pillanat, amikor végképp megszűnt a romániai németiség függetlensége, ugyanis az addig választott vezetőt, ettől kezdve maga Berlin nevezte ki.¹⁸¹

A bánáti svábok

1918-ban egy termékeny talajú, jó infrastruktúrával rendelkező, románok, németek, szerbek és magyarok által lakott területet szerzett meg Románia. A Bánát Romániához csatolt részén 1910-ben 278.739, míg 1920-ban a román népszámlálás adatai szerint 268.229 német anyanyelvű lakos élt.¹⁸² Bánátba az első német telepesek az 1700-as évek elején érkeztek, a tömeges szervezett telepítés az 1718-as pozsareváci béke után indult meg, amikor a terület a Habsburg birodalom része lett. A közvetlen bécsi irányítás alatt álló Temesi Bánság egy része 1861-ben, teljes területete pedig a kiegyezés után került újra magyar kormányzás alá.

A bánáti németiség két társadalmi csoportra, a nagyrészt középbirtokos parasztságra (a németek 77%-a, 207.745 élt vidéken) és a kisebb polgári rétegre (papság, értelmiség) oszlott.¹⁸³ A polgárság nagy része a magyar közigazgatásban dolgozott, messzemenően elmagyarosodott volt, és nem volt érdekelt a német nemzeti szervezkedésben. Ennek köszönhető, hogy amikor a 19. század végén szász mintára próbálkozások történtek egy saját sváb szervezet létrehozására, a törekvés az elmagyarosodott klérus és polgárság ellenállásába ütközött.

1918 után két politikai csoportosulás alakult: a **Sváb Autonómiapárt** (Schwäbische Autonomiepartei), amely a német többség támogatását élvezte, Blaskovics Ferenc¹⁸⁴ kanonok, Dr. Kaspar Muth és Dr. Kräuter Ferenc¹⁸⁵ vezetésével. Ők a bánáti autonómia hívei, egyúttal a magyarbarát politika

¹⁸⁰ Bruckner utóda 1940-ben Andreas Schmidt lett, akit ugyancsak Berlin nevezett ki Népcsoportvezetővé. Kolar: *i. m.* 181.

¹⁸¹ Ciobanu: *Contribuții...* *i. m.* 219.

¹⁸² Böhm: *i. m.* 56.

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Blaskovics Ferenc (Anina, 1864 – Temesvár, 1937) Katolikus pap, kiadó és szerkesztő. A Német-Sváb Népközösség egyik alapítója.

¹⁸⁵ Kräuter Ferenc (Vukova, 1885 – Freiburg, 1969) Germanista, politikus. Az Autonómiapárt egyik meghatározó tagja, 1920–1938 között parlamenti képviselő.

képviselői voltak, s kezdetben elutasították az egyesülést Romániával.¹⁸⁶ A másik politikai alakulat a **Német Párt** vagy **Német Néppárt** (Deutsche Partei) volt, melynek fő reprezentánsai Dr. Josef Gabriel, Dr. Michael Kausch¹⁸⁷, Oberst von Möller, Eschker és Röser voltak. A szászokkal és a román állammal való együttműködés híveiként ők voltak azok, akik 1919. augusztus 10-én a Romániához való csatlakozás mellett nyilatkoztak.¹⁸⁸

1921-ben, a Temesváron megrendezett nagygyűlésen, a bánáti svábok egy egységes szervezett létrehozásáról döntöttek.¹⁸⁹ 1921. március 13-án megalakult tehát a **Német-Sváb Népközösség** (Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft), elnöke dr. Kaspar Muth, a korábbi Autonómiapárt elnöke lett, ezt a tisztséget 1936-ig töltötte be. A Népközösség megalakulásakor az egyházi vezetők is készek voltak a politikai szervezettel való együttműködésre.¹⁹⁰

Az egyház akárcsak a szászok esetében, a bánáti svábok életében is meghatározó szerepet töltött be a közéletben. Az oktatás itt is az egyház kezében volt. A híres temesvári iskolaközpont a Banatia, Nischbach József kanonok vezetése alatt állt. Szintén kiemelkedő jelentőségű volt Blaskovics prelátus tevékenysége, aki egy személyben volt professzor a temesvári teológián, alapítója és vezetője a Sváb Központi Banknak (Schwäbische Zentralbank), és első embere a Mezőgazdasági Egyletnek (Landwirtschaftsverein) valamint a Bánáti Német Kultúregyletnek (Kulturverein) is.

A Népközösség megalakulása azonban nem hozott békét a bánáti németeknek. Muth próbálkozásai sorra kudarcba fulladtak, a korábbi ellentétek a régi néppártiak és az autonómiapártiak között ezután is fennmaradtak. Emellett az egész korszakra jellemző volt a katolikus egyház és a Népközösség szembenállása.

¹⁸⁶ Ingomar Senz: *Die Donauschwaben*. Langen Müller, München, 1994. 88.

¹⁸⁷ Michael Kausch (Módos, 1877 – Temesvár, 1942) Politikus. A Néppárt elnöke, 1922–1938 között parlamenti képviselő, 1924-től a Nemzeti Liberális Párt listájáról.

¹⁸⁸ Hans Heinrich Rieser: *Das rumänische Banat – eine multikulturell Region im Umbruch*. Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 2001. 86.

¹⁸⁹ A temesvári nagygyűlésen kb. 20 ezer bánáti német vett részt. A népközösségbe való belépés önkéntes volt, s a szervezet 1929-ben mintegy 60 ezer tagot számlált. 31. Stephan Olaf Schüller: *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe um die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918-1944)* Lit Verlag, Berlin, 2009. 31.

¹⁹⁰ Böhm: *i. m.* 164-165.

Az állandó belső harcok a Népközösségben, az 1921-es földreform okozta gazdasági veszteségek, a tanügyi törvénykezés kisebbségellenes rendelkezései és a világgazdasági válság okozta bizonytalanság, csak fokozta a belső feszültségeket. 1930-ban fiatalok egy csoportja létrehozta az Ifjúsvábon Klujját (Jungschwäbischer Klub), amely a későbbiekben Ifjúsvábon Néppártként (Jungschwäbische Volkspartei) tevékenykedett, s amelynek vezetője a nemzetiszocialista eszméket valló Hans Beller¹⁹¹ lett.¹⁹² A sajtónyilvánosságot felhasználva egyre gyakoribb és hevesebb kritikát fogalmaztak meg a jórészt konzervatív irányultságú vezetőség ellen. 1933-tól a Fabritius által vezetett NSDR itt is egyre több követőre talált, és lényegében hasonló folyamat zajlott le a bánáti németek politikai életében, mint a szászok körében.¹⁹³

A bukovinai, besszarábiai, dobrudzsai és regáti németek

A termékeny talajjal rendelkező és érlelőhelyekben gazdag *Bukovia* 1775-től lett része a Habsburg Monarchiának. Az első német telepések a 18. század végén érkeztek a területre. Johann Böhm három német törzset különböztet meg:

- a zipszerek, akik főleg bányászattal foglalkoztak,
- a csehországi németek, akik üveggyártással és fafeldolgozással keresték kenyerüket,
- a Württembergből és Badenből érkezett svábok, akik jórészt földművesek voltak.¹⁹⁴

Az 1910-es népszámlálás szerint 168.851 német anyanyelvű, ebből 95.706 zsidó és 73.000 keresztény élt a tartományban. Az 1918-as hatalomváltás a bukovinai németeket érintette legérzékenyebben, mivel a Monarchiában ők nem a kisebbséghez, hanem az uralkodó, államalkotó németiséghez tartoztak. Az itteni németek nagy része állami alkalmazott volt, de ha nem is voltak állami

¹⁹¹ Hans Beller (Réthát, 1896 – Temesvár, 1955) Kiadó, politikus, 1926–1938 között parlamenti képviselő. Az Ifjúsvábon Néppárt tagja, a Romániai Néppárt egyik alapítója.

¹⁹² Glass: *i. m.* 337.

¹⁹³ Uo. 503-12.

¹⁹⁴ Böhm: *i. m.* 60.

alkalmazottak, akkor is a helyi társadalom felső rétegéhez tartoztak. A Monarchia összeomlása után azonban a németiség vezető nemzetből kisebbségé vált.

Az összeomlás után itt is megalakult a Bukovinai Német Néptanács, (Deutscher Volksrat der Bukovina) Anton Keschman, Dr. Kohlruss¹⁹⁵, Dr. Lebouton¹⁹⁶ vezetésével.¹⁹⁷ Dr. Kohlruss és Dr. Lebouton igyekeztek az új helyzethez alkalmazkodni, ami nem volt egyszerű, egyrészt a román-német, másrészt a német csoporton belüli ellentétek miatt. A román állam részéről folyamatos megszorító intézkedésekre került sor. A közigazgatásban és általában a tartomány vezetésében addig vezető szerepet játszó németek helyét román hivatalnokok vették át, a földreform és az új tanügyi törvények komoly csapást mértek a németek gazdasági és oktatásügyi helyzetére.¹⁹⁸

A német népcsoporton belüli ellentét nem volt új keletű probléma, tulajdonképpen magukkal hozták a már 1918 előtt is fennálló vallási ellentétet, ami az 50 ezer főt számláló katolikus és 20 ezer fős evangélikus közösség között, az addigi politikai életben is megnyilvánult. Az új helyzet egységes fellépést követelt volna a román kormány intézkedéseivel szemben, az egységet azonban nem sikerült megvalósítani. Így a 20-as évek végén a Katolikus Német Népszövetség (Katholisch-Deutscher Volksbund) és a Német Népszövetség (Deutscher Volksbund) rivalizált egymással.¹⁹⁹

Több ifjúsági szervezet is alakult, a legjelentősebb a Bukovinai Német Ifjúsági Szövetség (Bukowiner Deutsche Jugendbund), valamint a Németországból érkezett Goebel atya erősen katolikus klerikális csoportja.²⁰⁰ A harmincas évek elején – főleg a Németországban tanuló német fiataloknak köszönhetően – egyre

¹⁹⁵ Alfred Kohlruss (Csernovic, 1882 – Csernovic, 1935) Jogász, politikus. 1926–1935 között a Bukovinai Német Néptanács elnöke.

¹⁹⁶ Alois Lebouton (Radautz, 1881 – Csernovic, 1936) Tanár, politikus. A Bukovinai Német Néptanács meghatározó vezetője. 1931–1933 között képviselő, 1928–1931 és 1933–1936 közt szenátor

¹⁹⁷ Glass: *i. m.* 103.

¹⁹⁸ Mariana Hausleitner: *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944.* Oldenbourg Verlag, München, 2001. 185-186.

¹⁹⁹ Glass: *i. m.* 104.

²⁰⁰ A Goebel irányítása alatt tevékenykedő ifjúsági csoportoknak állítólag 2000 tagja volt. Hausleitner: *i. m.* 286.

inkább elterjedtek a nemzetiszocialista eszmék a bukovinai németek között is.²⁰¹ Az 1935-ös választások alkalmával a Német Nemzeti Párt hívei győzedelmeskedtek, a Nemzeti Tanács élére pedig Erwin Millanich került, és megkezdődött a harc a korábbi német vezetők és Fabritius hívei között.²⁰²

A legfiatalabb német népcsoport Nagy-Romániában a *bessarábiai németség* volt. A moldvai fejedelemséghez tartozó terület 1812-ben a bukaresti béke után került az Orosz Birodalomhoz. 1814-től indult meg a német telepések bevándorlása. 1908-ban az orosz statisztikai évkönyv 62.825 németajkú lakost regisztrált. Az első világháború után mind a román hatóságok, mind a helyi Német Néptanács (Volksrat) 79.000 német lakost számlált össze, akik Bessarábia lakosságának 3%-át tették ki.²⁰³

Az itteni németség nagy része a kisbirtokos parasztsághoz tartozott, akiknek az Orosz Birodalomban nem sikerült saját politikai életet teremteniük, igaz ennek nem is érezték szükségét. 1919. március 7-én a besszarábiai németek elfogadták az egyesülést Romániával. Az első kongresszust 1920. július 30-31-én tartották, ahol döntöttek egy erős szervezet létrehozásáról, amely csatlakozik a Romániai Németek Szövetségéhez, és ennek egy csoportjaként működik tovább.²⁰⁴ Ennek megfelelően, az 1921-ben tartott gyűlésen megválasztották a Néptanács vezetőit, és létrehozták a Bessarábiai Német Népközösséget (Bessarabische deutsche Volksgemeinschaft), amely a faluközösségekből tevődött össze. A községi szövetség egy település összes német lakosaiból állt, akiknek érdekeit a községi tanács képviselte, illetve szabályozta. A községi tanácsnak 5–15 tagja lehetett, akiket a közösség választott négy évre. A Német Népközösséget a Néptanács képviselte, és tagjait négyévenként választották. A Volksrat élén dr. Haas evangélikus püspök állt.²⁰⁵ Szavazati joggal minden német rendelkezett, aki legalább egy éve Bessarábiában lakott. A Népközösség szabályzatát tulajdonképpen a szász és a bánáti szervezetek szabályzataihoz igazították. A

²⁰¹ Böhm: *i. m.* 211-213.

²⁰² Ciobanu: *Contribuții...* *i. m.* 200.

²⁰³ Böhm: *i. m.* 58.

²⁰⁴ A besszarábiai németek politikai szerveződéseiről lásd Glass: *i. m.* 109-117.

²⁰⁵ Böhm: *i. m.* 175.

bessarábiai evangélikus egyház a szász evangélikus egyház fennhatósága alá tartozott. 1934-re itt is győzött a nemzetiszocialista csoport, a Néptanács élére Otto Broneskét²⁰⁶ választották.²⁰⁷

A *Regátba* még a 13. század elején telepedtek le erdélyi szászok. A 18. század elején jött létre a bukaresti német kolónia. A 19. században, mivel a vámháború súlyos károkat okozott az erdélyi szászoknak, sok iparos költözött ide, akik főleg a textil- és a kőolajiparban voltak érdekeltek. A szászok mellett, a 19. század hatvanas éveiben Turnu-Szeverin környékén bánáti sváb parasztok telepedtek le. 1912-ben a Regátban 30. 600 német élt.²⁰⁸

Dobrudzsába csak az 1840-as években érkeznek besszarábiai német telepesek, főleg az ottani földhiány miatt vándoroltak el. Ennek a csoportnak nem volt meghatározó szerepe a romániai németiség politikai fejlődésében. Mivel sem a politika, sem a szervezkedés terén nem volt a tapasztalatuk 1918 után az erdélyi szász vezetést fogadták el.²⁰⁹ 1934-ben a dobrudzsai német közösség is nemzetiszocialista vezetőt választott, Johann Klukas személyében.²¹⁰

* * *

Összefoglalásként tehát megállapítható, hogy a különböző romániai népcsoportok belső élete a szász és a bánáti sváb közösségben végbemenő változásokat képezte le. Így - ha kisebb-nagyobb késéssel is -, 1933-1934-re mindenütt nemzetiszocialista eszméket valló politikai vezetőket választottak szervezeteik élére.

²⁰⁶ Otto Broneske (Neu-Elft, 1899 - Szovjetunió, ?) Politikus. 1934-től a Bessarábiai Néptanács elnöke. 1940-ben áttelepült Németországba.

²⁰⁷ Ciobanu: Contribuții... *i. m.* 200.

²⁰⁸ Böhm: *i. m.* 11.

²⁰⁹ Uo. 62-64.

²¹⁰ Ciobanu: Contribuții... *i. m.* 200.

7. Külső körülmények

7.1 Németország és a külföldi németiség

A weimari Németországnak a külföldi németiséggel kapcsolatos politikája Gustav Stresemann külügyminiszter 1925-ös emlékiratában lefektetett koncepcióján nyugodott.²¹¹ Stresemann a területi elhelyezkedés (és így fontosság) alapján négy csoportra osztotta a német kisebbségeket. Az elsőbe a közvetlenül az új országhatárok megvonásával kisebbségbe kerültek tartoztak, a másodikba a baltikumiai, a harmadikba a délkelet-európaiak, a negyedikbe pedig a Szovjetunióban élők. A Németország és Ausztria határai mentén elhelyezkedők esetében a nemzetközi feltételek változása esetén a területi revíziót, a második és harmadik csoport esetében pedig a német közösségek életben tartását, gazdasági és kulturális szervezeteinek megőrzését, illetve megerősítését tartotta Németország érdekének. A külügyminiszter szerint ez utóbbiak ezen kívül arra voltak hivatottak, hogy Németország politikai, gazdasági és kulturális befolyását erősítsék a régióban. Mivel Németország nemzetközi helyzete meglehetősen kényes volt a világháború után, gazdasági helyzete pedig csak 1925 után kezdett ismét javulni, Stresemann eleve kizárta a kisebbségek hatalompolitikai támogatását.

A stresemanni koncepcióval összhangban, Carl Georg Bruns, az európai német népcsoportok jogi tanácsadója és berlini irodavezetője 1925. április 9-i memorandumában egységes irányelvet dolgozott ki az európai német kisebbségek támogatására, valamint egy közép-európai kisebbségvédelmi rendszer felépítésre.²¹² Bruns a Németország Népszövetségbe való belépéséről folytatott tárgyalások kapcsán azt javasolta a külügyminisztériumnak, hogy az ország aktív külpolitikáját nagyban megkönnyíthetné, ha Németország jó példát mutatva

²¹¹ Bastian Schot: *Nation oder Staat? Deutschland und Minderheitenschutz*. J. G. Herder Institut, Marburg an der Lahn, 1988. 286-293.

²¹² Spannenberger Norbert: Nemzetiszocialista népcsoportpolitika Délkelet-Európában a II. világháború kitöréséig. In: Lengvári István - Vonyó József (szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pannónia Könyvek-Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2003. 413-414.

önként kulturális autonómiát építene ki belső kisebbségei számára. Ezzel a jó példával két legyet üthetne egy csapásra: a kisebbségek „védőügyvédjeként” léphetne fel a nemzetközi politikai porondon, és sokat segíthetne a német kisebbségek más államokon belüli pozitív megítélésének is.²¹³ Bár Stresemann hajlott a javaslat elfogadására, a belügyminisztérium és Poroszország megtorpedózta a javaslatot.²¹⁴

1933 után, Hitler hatalomra jutását követően a helyzet alapvetően módosult. A német kisebbségek kérdése teljes mértékben alárendelődött a radikálisan megváltozott nagypolitikai céloknak. Az első, nagyjából három évig tartó átmeneti korszakban a felületes szemlélő számára még úgy tűnhetett, hogy a gyakorlati kérdéseket illetően nem tértek el a Weimari Köztársaság kisebbségpolitikai irányelveitől. 1933-ban az NSDAP még más kérdésekkel volt elfoglalva, Hitlernek ugyanis időre volt szüksége bel- és külpolitikai téren is hatalma megszilárdításához.²¹⁵ A színpalak mögött azonban már megkezdődött a náci gépezet kisebbségpolitikára is kiterjedő kiépítése. Berlin az első években a különböző német népcsoportokon belüli radikális és konzervatív elitek megbékélését és együttműködését szorgalmazta, 1937/38-tól azonban már elérkezettnek látta az időt arra, hogy aktívan részt vegyen a nemzetiszocialista irányultságú radikális erők hatalomra segítésében.²¹⁶

1933-ig a határon túli németek ügyeivel a külügyminisztérium (VI/A) kulturális ügyosztálya foglalkozott, erősen korlátozott módon azonban a belügyminisztérium is beleszólással rendelkezett a kisebbségpolitika formálásába.²¹⁷ A határon túlra irányuló titkos támogatások közvetítésében kétféle típusú szervezet játszott fontos szerepet: egyrészt a külügyminisztérium közvetlen

²¹³ Carole Fink: Stresemanns Minderheitenpolitik 1924-29. In: Wolfgang Michalka – Marshall M. Lee: *Gustav Stresemann*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982. 379.

²¹⁴ Schot: *i. m.* 155-160.

²¹⁵ Spannenberger Norbert. A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidus kiadó, Budapest, 2005. 78.

²¹⁶ Tammo Luther: *Volkstumspolitik des Deutschen Reichs 1933-1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner Verlag, München, 2004. 194.

²¹⁷ Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között 1920–1938. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 92.

ellenőrzése alatt álló fedett gazdasági, másrészt a klasszikus értelemben vett társadalmi szervezetek.²¹⁸ A Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA)²¹⁹ és a kutatóintézetek, mint amilyen a Deutsches Ausland-Institut (DAI) is volt, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a német társadalom tájékozott legyen a különböző német kisebbségek sorsát illetően.²²⁰

Kísérletek voltak ugyan, de a Weimari Köztársaság ideje alatt nem sikerült egy életképes ernyőszervezet alá terelni a különböző társadalmi szervezeteket.²²¹

1933 után Hitler régi harcostársát, Rudolf Hesst bízta meg gyakorlatilag ugyanezzel a feladattal. A kisebbségi politika területén kezdetben csak látványos átszervezésekre került sor. A Hess alá rendelt Népi Német Tanács (Volksdeutscher Rat)²²² megalapításával az egyik legbefolyásosabb szervezet, a VDA ideiglenesen autonómiáját és befolyását is növelte. A VDA új nevet vet fel, Volksbund für das Deutschtum im Ausland (Népszövetség a Külföldi Németységért), és Hans Steinacher lett a vezetője.²²³ Hess kezdetben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kisebbségeknek szervezeteik szabad működése érdekében a lehető legjobb viszonyt kell kialakítaniuk az illető országok többségi nemzeteivel. Amikor például Jakob Bleyer a budapesti német követnél az új népcsoport-politika felől érdeklődött, azt a választ kapta, hogy továbbra is támogatják a kulturális munkát, diplomáciai nyomásról viszont szó sem lehet, és a német kisebbség kerülje a konfliktusokat a magyar kormánnyal.²²⁴

A nemzetiszocialista rendszer 1934-ben kezdte meg a németországi központú társadalmi szervezetek felszámolását, illetve gleichschaltolását. Hasonlóan a német külpolitikához, amelyre ebben az időben a külügyminisztérium mellett több szereplőnek is befolyása volt, a kisebbségpolitika

²¹⁸ Uo. 94-95.

²¹⁹ VDA-nak pl. 1932-ben nagyjából 3200 helyi és 5500 iskolai csoportja volt Németország szerte. Jacobsen: *Nationalsozialistische Aussenpolitik... i. m.* 165.

²²⁰ Spannenberger: *Nemzetiszocialista népcsoportpolitika... i. m.* 415.

²²¹ Norbert Krekeler: *Revisionsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik*. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1973. 29.

²²² A Volksdeutscher Rat szervezeti felépítéséről, személyi összetételéről és funkciójáról lásd Jacobsen: *Nationalsozialistische Außenpolitik... i. m.* 161-197.

²²³ Spanneberger: *Nemzetiszocialista népcsoportpolitika... i. m.* 416.

²²⁴ A német külügyminisztérium (Roediger) a budapesti német követnek. Berlin, 1933. augusztus 11. In: ADAP, Serie C, Band I. 728-29.

irányításáért és befolyásáért is komoly belső harcok folytak.²²⁵ Elsőként Ernst Wilhelm Bohle, az 1931. május 1-jén alapított Auslandsorganisation der NSDAP vezetője támadta a VDA-t 1934-ben. Az összes külföldön élő birodalmi és népi németet a saját irányítása alá akarta vonni. Törekvése nem bizonyult sikeresnek, de 1937-re elérte, hogy a pártrendezvényeken a szerinte „konzervatív-reakciós” VDA egyetlen képviselője sem szólalhatott fel többé.²²⁶ Hivatalosan még mindig Hess irányítása alatt állt a népcsoport-kérdés. 1935-ben Karl Haushofer ténykedésének köszönhetően a Népi Német Tanácsot egy új intézmény, az Otto von Kursell vezette iroda (Büro Kursell) váltotta fel.²²⁷ Kursell rövid időn belül megbukott, ezt követően egy új szervezet, a Volkdeutsche Mittelstelle (VOMI) kapta meg a népcsoport-politika irányítását valamennyi szinten. Vezetője, a kisebbségi kérdésekben tapasztalatlan Werner Lorenz SS-Obergruppenführer lett, a valódi irányítás azonban helyette, Behrends kezében volt.²²⁸ Kisebbségi kérdésekben Hitler tejhatalmat biztosított a VOMI-nak, a népcsoportokkal kapcsolatos döntéseiben még a külügyminisztériumnak is egyeztetnie kellett a szervezettel. A VOMI 1938-ban már kizárólagos hatalommal rendelkezett, és döntőbíróként lépett fel a különböző államokban élő német kisebbségek belső ellentéteinek elbírálásában is.²²⁹

Az 1937-re kidolgozott nemzetiszocialista népcsoport-politika mind elméleti mind stratégiai szinten radikálisan eltért a Weimari Köztársaság 1925-ös koncepciójától és a hitleri kormányzat első éveinek gyakorlatától. Míg az előzőben a szellemi-kulturális kötődésre helyezték a hangsúlyt, melyet úgy kívántak megvalósítani, hogy a német közösségek aktivizálása járjon együtt a többségi nemzetek bizalmának felkeltésével, illetve megőrzésével, 1935-től kezdve egy megkérdőjelezhetetlen, vérségen alapuló közösség létrehozására törekedtek,

²²⁵ Jacobsen: Nationalsozialistische Außenpolitik... *i. m.* 200-206.

²²⁶ Spannenberger: A magyarországi Volksbund... *i. m.* 125.

²²⁷ A Büro Kursell 1935-36-os működéséről lásd Jacobsen: Nationalsozialistische Außenpolitik... *i. m.* 225-234.

²²⁸ Uo. 234-252; Luther: *i. m.* 148-151.

²²⁹ Spannenberger: A magyarországi Volksbund... *i. m.* 129.

melynek legfőbb célja, hogy biztosítsa a külföldi németiség feltétlen idomulását a Führer politikájához.²³⁰

Mialatt Németországban folyt a hatalmi harc, a német népcsoportokon belül is megindult az „újítók” vagyis a nemzetiszocialista eszméket vallók és a konzervatívok között. Romániában például a már említett szász Fritz Fabritius által vezetett „önsegélyező mozgalom” (Selbsthilfe) keretében kibontakozó ellenzéki mozgalom már 1927-ben használt nemzetiszocialista terminológiát, 1930-tól pedig kimondottan nemzetiszocialista alapokra helyezkedett. 1931-ben a Romániai Németek Nemzetiszocialista Önsegélyező Mozgalma néven párttá alakult, és az 1933. októberi Szász Nagygyűlés alkalmával elérték, hogy az elfogadott programba nemzetiszocialista elveket is érvényesítsenek.²³¹ Az NSDAP már 1933-tól közvetlenül beavatkozott a romániai szász közösség, és ez által tulajdonképpen az egész romániai németiség életébe. 1933 októberében Rudolf Hess közölte Fabritiussal, hogy a romániai németek a Harmadik Birodalom külpolitikájának eszközei. Elvárásai szerint Fabritiusnak gondoskodnia kellett arról, hogy a nemzetiszocializmus az összes romániai népet népcsoport körében elfogadott legyen, vigyázva arra, hogy a román kormányt ne provokálják, és ne ártsanak a német-román viszonyra.²³² 1938-ra beérett a nemzetiszocialista népcsoport-politika egységes irányelveket kitűző programja. A VOMI többszöri közvetlen beavatkozása nyomán a romániai német népcsoport végérvényesen elveszítette maradék autonómiáját is, és a Harmadik Birodalom befolyása alá került.

7.2 A kisebbségek kérdése a német és magyar kormányok kapcsolatában

A magyar kormányok Németországgal kapcsolatos két világháború közötti törekvéseit tekintve – a gazdasági együttműködés elmélyítésének egész korszakban aktuális igénye mellett – kiemelt helyen szerepelt a két ország revízióorientált együttműködésének megteremtése a nemzetközi fórumokon, és a

²³⁰ Spannenberger: Nemzetiszocialista népcsoportpolitika... *i. m.* 421.

²³¹ Ciobanu: Contribuții... *i. m.* 185-191.

²³² Uo. 195.

titkos diplomácia terepén, valamint – ezzel szoros összefüggésben – a német és magyar kisebbségek politikai irányvonalának összehangolása az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban.

A revízió megvalósítását, illetve előkészítését szolgáló szoros német-magyar együttműködés elől a weimari Németország mindvégig határozottan elzárkózott, mivel a térség államaival fenntartott kapcsolataiban mindenekelőtt a gazdasági együttműködés elmélyítése élvezett prioritást, amit megzavart volna, ha Magyarországgal ebben az értelemben szorosabbra fúzi politikai együttműködését.²³³ Hitler hatalomra jutása után ebben a vonatkozásban mindössze annyi elmozdulás történt, hogy a nemzetiszocialista Németország a színpalak mögött Csehszlovákia irányában hajlandó volt támogatni a magyar revíziós törekvéseket, Románia és Jugoszlávia irányában azonban továbbra is mereven elzárkózott az ilyen célú magyar megkeresések elől.²³⁴

A magyar kormányzatoknak a német és a magyar kisebbségek együttműködése érdekében kifejtett erőfeszítései sem találtak meghallgatásra Berlinben, sem a húszas, sem a harmincas években. A kudarc fő oka a német és a magyar kormányok, valamint külső kisebbségeik érdekeiben, s ebből következően céljaik eltérő voltában keresendő. Magyar részről a kormányok és a kisebbségek politikai szervezetei egymással összhangban a kisebbségek pozícióőrzésére törekedtek a minél előbb megvalósítandó területi revízió eljöveteleig.²³⁵ Eltekintve néhány kivételtől, pártjaik általában ellenzéki szerepre rendezkedtek be az érintett országok politikai életében.²³⁶

A weimari Németország a délkelet-európai német közösségek fennmaradását és erősítését tűzte ki célul, ugyanakkor felhasználhatónak is

²³³ Gerhard Köpke, a német külügyminisztérium Nyugat- és Délkelet-Európai osztály vezetője a magyar törekvésekkel kapcsolatos német hozzáállást a következőképpen foglalta össze 1925. április 4-én: „Németországnak, akármennyire is érti és osztja Magyarországnak a régi magyar birodalom feldarabolása miatt érzett fájdalmát, nem fűződik közvetlen érdeke Magyarország regenerációs törekvésehez.” idézi Hans-Paul Höpfner: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Herbert und Peter Lang Verlag, Bern-Frankfurt am Main, 1983. 224.

²³⁴ Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, Budapest, 1994. 194.

²³⁵ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 86-87.

²³⁶ Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson. (1925-1939)* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 45-46.

tartotta őket Németország politikai, gazdasági és kulturális befolyásának térségbeli növelésében.²³⁷ A magyar kisebbségekkel való szoros együttműködés akadályozta volna a német kisebbségeket, hogy saját gazdasági, kulturális és politikai érdekeiket hatékonyan képviseljék az érintett országokban. A Harmadik Birodalom alapállása ebben a kérdésben lényegében nem változott. Németország továbbra sem volt hajlandó nyomást gyakorolni kisebbségeire ebben a kérdésben. Lényegi változás csupán a német kisebbségek szerepének meghatározásában volt az előző időszakhoz képest: Hitler számára ugyanis a más országban élő német népcsoportok megmaradása már semmilyen értelemben nem volt önérdek, hanem „magasabb rendű” céloknak, a nemzetiszocialista külpolitikai érdekeknek volt szigorúan alárendelve.

Az eltérő német és magyar álláspontok, valamint a felek érvrendszerei jól rekonstruálhatók a Bethlen István és Curtius német külügyminiszter 1930. november 22-i berlini megbeszéléséről készített jegyzőkönyvből, valamint abból a memorandumból, amelynek elkészítéséről a tárgyaláson megegyeztek.²³⁸

Bethlen igyekezett meggyőzni tárgyalópartnerét a kisebbségek együttműködésének szükségszerűségéről, s tiltakozott a különböző németországi társadalmi egyesületek tevékenysége ellen. Curtius ezzel szemben felhívta a magyar miniszterelnök figyelmét a kisebbségek eltérő érdekeire, ezt nevezve az együttműködés legfontosabb gátjának. A külügyminiszter kijelentette, hogy Németország csak kulturális támogatást nyújt kisebbségeinek, belső ügyeikbe azonban nem avatkozik be. Közölte továbbá, hogy a német kisebbségek aggodalommal figyelik magyarországi testvéreik sorsát, amit nem tartanak megnyugtatóan rendezettnek, ezért azt tanácsolta a miniszterelnöknek, hogy Magyarország rendezze ezt a kérdést, s ez elő fogja fogja mozdítani a határon túli német és magyar kisebbségek együttműködését is.

A magyar memorandumot, amelyről a tárgyaláson egyeztek meg, Pataky Tibor – a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát vezető államtitkára –

²³⁷ Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák... *i. m.* 91.

²³⁸ Feljegyzés aláírás nélkül. (Bethlen István 1930. november 22-i berlini látogatásáról.) In: ADAP, Serie B, Band XVI. 302-19.

készítette, s a kéziratban fellelhetők Bethlen saját kezű megjegyzései is.²³⁹ A memorandum I. része Magyarország nyelvi kisebbségeinek helyzetét, ezen belül a német kisebbség helyzetét részletezi, míg a II. részben a romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai német és magyar kisebbségek viszonyát és politikai céljait elemzi. Bethlen magyar szempontból azt tartotta kívánatosnak, hogy a memorandumot követő esetleges tárgyalások során a hangsúly az utódállamokbeli német és magyar kisebbség együttműködésére essen, a magyarországi németség helyzetének rendezését viszont a német kormány magyar belügynek tekintse. A memorandum magáévá tette Teleki Pál elméletét, miszerint vannak „önkéntes kisebbségek” mint a magyarországi németség, és vannak „kényszer kisebbségek” mint amilyen az elszakított területeken élő magyarság.²⁴⁰ A dokumentum keményen bírálta a külföldi németséggel foglalkozó németországi társadalmi szervezetek politikáját, amelyek – úgymond – figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a magyarországi németek nem törekszenek a magyar kultúrától elzárkózó német kultúra kiépítésére. A német kisebbségek opportunizmusát bírálva, politikai vezetőiknek felrótta, hogy az 1918 előtti magyar nemzetiségi politika folyamatos bírálatával igyekeznek érdekeket szerezni az utódállamok kormányainál.

A követendő stratégia mérlegelésénél a memorandum hangsúlyozza, hogy pl. a romániai német és magyar kisebbség helyzetét, politikai céljait illetően abból a tényből kell kiindulni, hogy Romániában mind a liberálisok, mind nemzeti-parasztpárti Maniu arra törekedtek, hogy a kisebbségeket beolvassák, és Nagyromániát Órománia példájára egy valóban egységes nemzetállammá változtassák.²⁴¹ A magyar memorandum szerint a román kormányok

²³⁹ Tilkovszky Loránt – Weidinger Melinda: Magyar memorandum és német válasz. I. rész, II. rész. In: *Századok*, 2003. 6. sz. 1333-1368; 2004. 1. sz. 159-206.

²⁴⁰ Teleki Pál: *Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten*. In: *Pester Lloyd*, reggeli kiadás. 1931. február 18. 1-2.

²⁴¹ A memorandum szerint ezt igazolja a liberális politikus Vintilă Brătianu 1926-ban a turnu-severini kultúrházban elmondott beszéde is. Eszerint Romániában három részkultúra áll szemben egymással: a Regátban a franciák által közvetített latin, Erdélyben a germán-magyar, Keleten pedig a szláv kultúra. E három részkultúra helyére az életerős, ifjú román nép kultúráját kell ültetni, véget vetve ezzel a részkultúrák támogatásának. Brătianu szerint a kultúra gazdasági alapokon nyugszik, a régi kultúrák leépítése tehát egyszerű, csak a gazdasági alapjaikat kell szétzúzni, s

kisebbségekkel szembeni politikai törekvése egyértelmű: a magyar kisebbség „megsemmisítése” nem az egyetlen cél, ez várható a németek és a többi kisebbség esetében is. Különbség csak az időpont és az alkalmazott módszerek tekintetében figyelhető meg, mivel a román kormányok a „divide et impera” elvet alkalmazzák. A magyar párt következetes ellenzéki politizálását azzal indokolja, hogy az a magyarsággal szemben alkalmazott román politikai intézkedések miatt – kiutasítások, letartóztatások, politikai és kémpercek, a földreform, iskolaépületek elkobzása, magyar iskolák bezáratása, a nyilvánossági jog megvonása, kultúrzónák létrehozása, az állami támogatás megtagadása a magyar egyházak iskoláitól, az ostromállapot fenntartása a magyarok által lakott területeken – nem lehet más, mint ellenzéki.

A memorandumra adott német válasz, amely 1931 decemberében érkezett meg Budapestre, kiábrándító volt a magyar kormány számára.²⁴² Tulajdonképpen Curtius Bethlennek adott helyzetértékelését, és az általa alkalmazott érveket ismételte meg. Ráadásul határozottan tiltakozott az ellen, hogy a magyar kormány az „önkéntes kisebbség” csoportjába sorolta a magyarországi német kisebbséget.

Az eltérő álláspontok a későbbiekben sem közeledtek egymáshoz. A kisebbségek együttműködésének forszírozását a magyar kormány továbbra is napirenden tartotta, ugyanakkor az immár nemzetiszocialista Németország külügyminisztériuma, s maga Hitler is a korábban bevált tárgyalási taktika alapján tárgyalt a magyar kormány képviselőivel. Gömbös Gyula miniszterelnök lényegében a már Bethlen-korszakban kikristályosodott magyar kívánságokat fogalmazta meg Hitlernek 1934. február 14-én írt levelében.²⁴³ A német kancellár választervezetében sem figyelhető meg lényegi változás az előző időszak német érvrendszeréhez képest, amikor a magyar kormány figyelmét arra hívta fel, hogy Németországnak nem áll módjában beavatkozni a kisebbségek belső politikai életébe, de a magyar állam igenis képes lenne előmozdítani a kisebbségi pártok

ezzel a régi kultúrnépeket a nyomor karjaiba kergetni. Tilkovszky-Weidinger: *i. m.* II. rész. 171-172.

²⁴² Uo. 191-206.

²⁴³ Gömbös Miniszterelnök levele Hitler Kancellárhoz. Budapest, 1934. február 14. In: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 67-70.

együtműködését, amennyiben példamutatóan járna el a magyarországi németek helyzetének szabályozásában, s ezzel vonzóvá tenné a német pártok számára is a revízió érdekében történő együttgondolkodást.²⁴⁴ Ez a pathelyzet a Gömböst követő időszakban is fennmaradt, azzal a megszorítással, hogy Berlin egyre határozottabban követelte a magyarországi németek jogainak tiszteletben tartását.

A kormányok lényegében egyetlen fronton értettek egyet a kisebbségek intézményesített együttműködésével kapcsolatban. Az Európai Nemzetiségi Kongresszust, amelyben meghatározó szerepet vittek a német és a magyar kisebbségi politikusok, mind Berlin, mind Budapest támogatta a színpalak mögött.²⁴⁵ A szervezet azonban elsősorban elméleti, kisebbségjogi kérdésekkel foglalkozott, s a gyakorlatban nem segítette elő a kisebbségek egyes országokon belüli együttműködését.

Az egyetlen kísérlet, amely az utódállamok német és magyar pártjainak érdekegyeztetésére irányult, kisebbségi oldalról érkezett. Rudolf Brandsch a romániai német-magyar választási szövetség lendületére alapozva 1927 év végén felvetette az érintett államokban élő kisebbségi pártok tanácskozásának ötletét, s szükség esetén egy állandó összekötő iroda megalapítását.²⁴⁶ Bár a magyar miniszterelnökség azonnal felkarolta Brandsch javaslatát, a kezdeményezés sohasem jutott túl a tervezés fázisán. A romániai Országos Magyar Párt ugyanis tiltakozásul amiatt, hogy a német párt nem tiltakozott a román kormány azon terve ellen, hogy a Szatmár-vidéken az állami oktatás nyelvét németre változtassák, lemondta a találkozón való részvételt. Ezek után a miniszterelnökség a többi magyar pártot is a távolmaradásra szólította fel.²⁴⁷

²⁴⁴ Hitler Kancellár választervezete Gömbös Miniszterelnöknek. Berlin, 1934. március. Uo. 73-75.

²⁴⁵ Az Európai Nemzetiségi Kongresszuson való német és magyar részvételről lásd Sabine Bamberger-Stemann: *Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen*. Herder-Institut, Marburg, 2000; Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem... i. m.*

²⁴⁶ MOL, K 64. 1928-47-190. Khuen-Héderváry Sándor feljegyzése Bethlen miniszterelnöknek. Budapest, 1928. február 9.

²⁴⁷ MOL, K 64. 1928-47-190 (682/1927). Kristóffy utasítása Villaninak. Budapest, 1927. december 22.

7.3 A romániai magyar és német kisebbségek politikai kapcsolatai

A romániai magyar és német kisebbségek politikai szervezetei a két világháború között sohasem működtek együtt olyan mértékben, amennyire azt a magyar kormány, s maguk a magyar kisebbségi politikusok kívánatosnak tartották volna. A politikai kapcsolatok azonban az időről-időre felmerülő, nem ritkán éles nézeteltérések ellenére sem voltak rosszak a két párt vezetői között, egészen a harmincas évek közepéig, amikor a nemzetiszocialista irányítás alá került német népcsoport vezetői többször is nyilvánosan hitet tettek Románia területi integritása mellett, s állást foglaltak az irredenta (magyar) törekvésekkel szemben.²⁴⁸ A parlamentben és helyhatósági szinten sok kérdésben egymást támogatva léptek fel sokáig a két kisebbség képviselői.²⁴⁹

Abban, hogy szervezeteik nem hangolták össze politikájukat, alapvetően a két kisebbség eltérő alaphelyzete, és az ebből levont különböző célkitűzések játszottak meghatározó szerepet. A németek számára a kisebbségi sors nem volt újdonság, s így az új állami főhatalom nem is jelentett számukra akkora sokkot, mint az egyik napról a másikra többségi népből kisebbséggé váló magyarságnak. Ennek megfelelően az új helyzethez gyorsan alkalmazkodtak, s azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy az új körülmények között a lehető leghatékonyabban képviseljék a romániai németek érdekeit. Egyértelmű volt számukra, hogy a magyar kisebbség annak ellenére, hogy az OMP 1922 után bekapcsolódott a román politikai életbe, a területi revízióra vár, s a román kormányok ennek megfelelően mindvégig bizalmatlanok maradtak vele szemben. Alapvetően ennek tudható be, hogy a német politikusok nem akarták kisebbségük boldogulásának esélyeit a szoros magyar-német együttműködéssel rontani. S a helyzetértékeléssel Berlin is egyetértett.²⁵⁰ Nem is beszélve arról, hogy bár gazdasági szempontból a németek sorsa Romániában nehezebb volt, nemzetiségi szerveződéseik szabadságát nagyobbban tartották, mint egykor Magyarországon, s hozzákezdhettek a

²⁴⁸ Horváth: *i. m.* 176.

²⁴⁹ Mikó: *i. m.* 72; György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története 1922-1938.* (Doktori disszertáció) ELTE BTK, Budapest, 2006. 57.

²⁵⁰ Tilkovszky Loránt: *A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei.* In: *Századok*, 1980. 2. sz. 212.

magyarsághoz való asszimiláció megállításához, illetve visszafordításához, mindenekelőtt a Bánátban és a Szatmár-vidéken.²⁵¹

Az eltérő alapállás a választási szövetség stratégiájában is érzékelhető volt. A magyarok négy ízben kötöttek megállapodást román pártokkal, egyébként önállóan indultak a választásokon.²⁵² A németek ezzel szemben tízből hét esetben a kormánypárttal kötöttek választási szövetséget.²⁵³ (A két világháború között a német kisebbséget általában 8–14 politikus képviselte a képviselőházban és a szenátusban.) A megyesi és temesvári határozatokkal a szászok és a bánáti svábok bizonyos előjogokat biztosítottak maguknak, köztisztviselőiket nem távolították el, iskoláik legnagyobb részét pedig meghagyták. A romániai németek ezért a következő időkben mindig a megyesi határozatra hivatkozva követelték jogaikat, mint olyan kisebbség, amely elsőnek illeszkedett be a román államrendbe. Ehhez azonban a kormányokkal való együttműködés és semmi esetre sem a merev ellenzéki magatartás révén láttak lehetőséget.

A német-magyar választási együttműködés igénye először 1922-ben merült fel magyar részről, közvetlenül az után, hogy a magyarok kiléptek a politikai passzivitásból. A német diplomácia azonban ekkor közbelépett, és bírálta az Országos Magyar Pártot a belső ellentétek, a kisebbségi szervezkedésben tanúsított járatlanság, és a politikai taktikázás hiánya miatt. Ez lehetőséget adott egy barátságos, de határozott kitérésre német részről az együttműködés elől.²⁵⁴ A két párt csupán egy ízben, 1927-ben kötött egymással szövetséget, amely azonban már a következő évben fel is bomlott.²⁵⁵

²⁵¹ Kánya Kálmán berlini követ a magyar külügyminisztériumnak. Berlin, 1930. március 7. Idézi Eiler Ferenc: *Német és magyar nemzetpolitikák... i. m.* 98.

²⁵² Az OMP választási megállapodásai román pártokkal: 1923-ban, 1926-ban kétszer, 1938-ban. Bárdi Nándor: *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. Regio*, 1997. 2. sz. 38-40.

²⁵³ Lásd Ioan Scurtu: *Beiträge zur Geschichte der Deutschen Parlamentsparteien 1919-1937*. In: Walter König (Hrsg.): *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1994. 55-69.

²⁵⁴ Tilkovszky Loránt: *Erdély nemzetiségei és a weimari Németország diplomáciája*. In: *Századok*, 1983. 5. sz. 1100.

²⁵⁵ Zsolt K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des früheren Transsilvanismus 1918-1928*. Verlag Ungarisches Institut, München, 1993. 367-381.

1928-ban az Európai Nemzetiségi Kongresszushoz kapcsolódóan a romániai kisebbségek intézményesített együttműködésének megteremtése – ha rövid időre is – elérhető közelségbe került. A kilátásba helyezett kisebbségi törvény hatására ugyanis a Kongresszuson részt vevő kisebbségi politikusok elhatározták egy „nemzeti kulturális ügyekkel foglalkozó munkaközösség” megteremtését.²⁵⁶ Az ötlet azonban hamvába holt, amikor az év végi választások előtt a németek az OMP helyett a Nemzeti Parasztpárttal léptek szövetségre.

Az alapján véve mégis meglehetősen jó kapcsolatok ellenére a vizsgált két évtizedben voltak olyan események, amelyek feszültséget okoztak a két párt viszonyában. Rudolf Brandsch tevékenysége többször is tiltakozást váltott ki a magyar pártban.²⁵⁷ 1929-ben, egy parlamenti felszólalásában például amellet foglalt állást, hogy egy majdani kisebbségi törvénynek differenciáltan kellene kezelnie Románia kisebbségeit, utalva ezzel a lojális németiség és az irredenta céloktól vezetett magyarság közötti különbségre.²⁵⁸ Ezek után a Bukarester Tageblattban „Veszedelemes barátok” címmel részletekbe menően fejtette ki véleményét a kérdéstről.²⁵⁹ Szerinte a többségi nép, vagyis a románok, három csoportra osztható kisebbséggel állnak szemben. Az első csoport belső szervezettség híján a kisebbségi jogok gyakorlását illetően nem jöhet számításba. A második csoportba tartoznak a németek, akik konszolidált jogállamban – Romániában – kívánják sajátos nemzeti életüket szabadon fejleszteni. A harmadik csoport a magyarok, akik elsősorban külpolitikailag orientáltak, és határrevízióban gondolkodnak, így számukra a kisebbségi kérdés maga inkább csak agitációs eszközül szolgál. Emellett Brandsch kisebbségi államtitkársága (1931. április – 1932. szeptember) is szálla volt a magyar párt szemében, mivel úgy ítélték meg, hogy számarányánál fogva ezt a posztot valójában egy magyar politikusnak kellene betöltenie.²⁶⁰

²⁵⁶ Glass: *i. m.* 244, 461.

²⁵⁷ Mikó: *i. m.* 105.

²⁵⁸ Glass: *i. m.* 244.

²⁵⁹ Rudolf Brandsch: *Gefährliche Freunde*. In: *Bukarester Tageblatt*. 1930. december 4. Brandsch álláspontját, és az ebből kiobbant, a szász politikai elitet is megosztó vitát elemzi Bamberger-Stemmann: *i. m.* 192-93; Glass: *i. m.* 244-45.

²⁶⁰ Mikó: *i. m.* 104-106.

A német kisebbségen belül 1932–1933-ban kitört hatalmi harcot a magyar kisebbségi politikusok is érdeklődéssel figyelték. Az évtized közepére azonban egyértelművé vált számukra, hogy a belső harcokkal elfoglalt, egyre inkább a nemzetiszocialista eszmék hatása alá került személyek által irányított, Románia felé lojalitási deklarációkat megfogalmazó német elit még annyira sem tekinthető már a konzervatív irányultságú magyar párt természetes szövetségesének, mint a korábbi években.²⁶¹

7.4 A szatmári svábok kérdése a német-magyar kapcsolatokban

A 18–19. században Szatmár vármegyébe települt svábok leszármazottainak nemzetiségi hovatartozása körül kirobbant német-magyar vita az egész vizsgált időszakon végig húzódott. A kérdés nemcsak a magyar és a német kisebbség politikai elitjét foglalkoztatta, hanem a német és a magyar illetékes kormányzervek és társadalmi szervezetek is figyelemmel kísérték a kérdéssel kapcsolatos fejleményeket.

Az erdélyi szászok és a bánáti svábok által kezdeményezett, valamint Németország és a román kormányok által is erőteljesen támogatott szatmári német népiségi munka beindulását az Országos Magyar Párt felháborodással fogadta. A magyarpárti politikusok – Jakabffy Elemér, Willer József, Kardhordó Károly, Gábor Jenő – a különböző napilapokban és folyóiratokban publikált cikkeikben a mellett érveltek, hogy a szatmári németiség asszimilációja befejeződött.²⁶²

A német fél álláspontja ezzel homlokegyenest ellentétes volt: a szatmári svábok asszimilációját nem tartották az együttélés spontán következményének, főleg pedig befejezettnek nem.²⁶³ A román kormány harmadik aktorként – természetesen a határ menti területek magyarságának létszámát szem előtt tartva

²⁶¹ Horváth: *i. m.* 176-177.

²⁶² Jakabffyt Bethlen György, az OMP megbízott elnöke 1926-ban felkérte, hogy próbáljon meg közvetíteni a szatmári kérdésben a német és a magyar kisebbség politikai vezető között. Jakabffy ettől kezdve a problémával legtöbbet foglalkozó magyar politikusnak számított, aki a Magyar Kisebbség révén komoly publicisztikai tevékenységet is kifejtett ebben a témában. György: *i. m.* 117.

²⁶³ MOL, K 610, 59. cs. VI. k. – 1926. 134. Sváb vezérlő férfiak közös magyar-német bizottság Szatmár megyei kiszállását indítványozták. In: *Szatmári Újság*, 1926. augusztus 13.

- minden erejével támogatta a német nemzeti mozgalmat, gyakran hangoztatva, hogy a kormány csak visszaadja azt, amit az 1918 előtti magyar kormányok a szatmári sváboktól elraboltak.²⁶⁴

A szatmári kérdésében a két kisebbség között igen nagy feszültséget váltott ki az iskolákért folyó harc, amely 1928-ra már annyira elmérgesedett, hogy arra a bukaresti német követ külön felhívta külügyminisztériuma figyelmét. A jelentés szerint Szatmárban sokkal körültekintőbben kell a népiségi munkát szervezni, mert ellenkező esetben a német és magyar politikai erők szembefordulnak egymással. Ráadásul a Rothermere-akciót követő tendenciákkal kapcsolatban felvetette a kérdést, hogy valóban a kívánt eredményhez vezethet-e a magyar határ mellett kifejtett, magyar érdekekkel ellentétes munka. A követ úgy látta, egyáltalán nincs biztosítva, hogy sikerül maradandó eredményeket elérni a visszanémetesítést illetően, sőt egy esetleges határmódosítás esetén számolni kell majd azzal, hogy az addig befektetett munka és pénz kárba vész.²⁶⁵

A nagy lendülettel induló német mozgalom, és különösen a német oktatás követelése olyan erejű magyar ellenállásba ütközött, amivel valószínű nem számoltak sem a bánáti, sem a szász vezetők. 1928 májusában a Német Párt vezetősége (Hans Otto Roth, Friedrich Teutsch, Rudolf Brandsch, Fritz Connert és Hans Hedrich) Nagyszebenben ülésezett, ahol többek között napirendre került a szatmári kérdés is. A német vezetők a feszült helyzet miatt úgy döntöttek, hogy leülnek tárgyalni a Magyar Párttal ebben az ügyben.²⁶⁶ Végül az a döntés született, hogy visszafogottabbá kell tenni a szatmári akciót, s ez remélhetőleg enyhíti majd a magyar fél ellenérzéseit. Ezt a hozzáállást Bleyer Jakab is támogatta.²⁶⁷

A magyar kormányok mindvégig statikusnak tekinthető álláspontját a fent említett 1930-as magyar memorandum foglalta össze, melyben a kérdés külön

²⁶⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA) – Akten der Deutschen Gesandtschaft Bukarest (ADGB), Band 153/3. A temesvári német konzulátus jelentése. 1937. március 3.

²⁶⁵ PAAA – ADGB, Band 172. Befejezetlen jelentés a bukaresti német követségről a német külügyminisztériumnak, 1928. április 22.

²⁶⁶ PAAA – ADGB, Band 172. Jegyzőkönyv a Német Párt vezetőségi gyűléséről. Nagyszeben, 1928. május 12.

²⁶⁷ Tilkovszky Loránt: A szatmári németiség a két világháború között. In: Hans Gehl et al.: *Relații interetnice în zona de contact româno - maghiaro - ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare-Tübingen, 1999. 235.

fejezetet kapott. Ezzel tulajdonképpen először került a probléma a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok szintjére. Pataky Tibor, aki a miniszterelnökségen a kisebbségi ügyeket az egész korszakban felügyelte, a szatmári „visszanémetesítési akcióról”, még a memorandum elkészülte előtt, 1930 novemberében a következő álláspontot alakította ki: „... a bánáti sváboknál 1918 után igen erősen indult meg az a Németországból irányított akció, melynek célja az erős német népi öntudat kikovácsolása. Ez az akció harci fegyverül használja mindannak ócsárlását, gyalázását, ami a magyar uralomra emlékeztet... Szatmár megyében a magyar uralom alatt jórészt teljesen elmagyarosodott sváb vidék visszahódítására külön akciót szervezett. A szatmári sváb kérdés iskolapéldája annak, hogyan nem szabad a kisebbségeknek politikát folytatni... A Gauamt német iskolát követel olyan községekben, ahol a 40 évnél fiatalabb generáció egy szót sem tud németül... A magyarságukhoz ragaszkodó papokat feljelentik, melynek eredménye a kongrua megvonása. Ilyen körülmények között a német és magyar kisebbség együttműködéséről beszélni nem lehet. Ott tartunk ma, hogy a romániai németiség egy része nem a közös elnyomó ellen folytat küzdelmet, hanem a bajban még nehezebb sorsban lévő társa, a magyarság ellen.”²⁶⁸

A szatmári svábok történetének rövid áttekintése során a memorandum a már említett önkéntes kisebbség csoportjába sorolja az egykori német telepeseket, s így azok leszármazottait is.²⁶⁹ Eszerint a magyar környezet eredményezte az önkéntes asszimiláció gyors beindulását, ahol a beolvadás a magyar környezettel való gazdasági kapcsolatok és a napi érintkezés természetes következménye volt, nem pedig mesterséges, erőszakos beavatkozás eredménye. (Akárcsak a Berlinbe menekült hugenották vagy a poroszországi szláv lakosság egy részének teljes feloldódása a németiségben.) Sokkal fontosabbnak tartja azonban nyelvi asszimilációnál a magyar nemzettel való lelki azonosulást, amit a közösen átélt történelmi élmények csak felerősítettek. Pataky szerint a szatmári sváb származású lakosság létszáma valójában 28-29 ezer főre tehető, akik közül

²⁶⁸ Pataky Tibor: A Duna völgyében érvényesülő német politika. A német és magyar kisebbségek együttműködésének hiánya. Budapest, 1930. november. Idézi Tilkovszky Loránt: A szatmári németiség... *i. m.* 236.

²⁶⁹ A Királyi Magyar Kormány Memoranduma a Német Birodalmi Kormányhoz. 1931. március 2. Közli Tilkovszky-Weidinger: *i. m.* I. rész. 1342-1364; II. rész 191-206.

mindössze 10 ezren beszélik még a német nyelvet.²⁷⁰ Ezzel szemben a német aktivisták folyamatosan 40–70.000 főről beszélnek.

A memorandum szerint a szatmári probléma akadályozza a magyar és a német kisebbség összefogását, a megoldást pedig abban látja, ha végleg lezárják a visszanémetesítési akciót. Erre azért is szükség van, mert a román állam csakis addig támogatja a német mozgalmat, ameddig el nem éri végső célját: a román tannyelv bevezetését az összes iskolában.

A német külügyminisztérium a válasz megfogalmazása előtt kikérte Hans Schoen, budapesti német nagykövet véleményét is memorandumról. Schoen a szatmári kérdésben kompromisszumos megoldást javasolt minisztériumának. Ennek lényege az volt, hogy a némettség foglalkozzon a még valóban németeknek tekinthetőkkel, de mondjon le a már elmagyarosodott svábok visszaszerzéséről, a magyarok pedig hagyjanak fel további magyarosító törekvéseikkel.²⁷¹ A német válasz ezzel szemben hangsúlyozta, hogy a szatmári németek erőszakmentesen, spontán módon találtak vissza németiségükhöz, s kedvező hatással lenne a két romániai kisebbség együttműködésére, ha a magyar fél ezt belátná.²⁷²

1933-ra a német külügyminisztérium illetékesei és a szász vezetők körében általánossá vált az a nézet, hogy a szatmári kérdésben amennyire csak lehet, kerülni kell a fölösleges összetűzéseket a magyarokkal. Azokban a falvakban, ahol már nincs német öntudat, ahol már nem beszélik a német nyelvet, fel kell adni a német oktatás követelését, és a német iskolákat illetve egyéb német intézményeket csakis ott kell támogatni és erősíteni, ahol valóban élnek magukat németnek vallók.²⁷³ Úgy látták, hogy a népi német mozgalom sikerességének kulcsa nem a terjeszkedésben rejlik, hanem a munka mélységében. Az új iránytól azt várták német körökben, hogy enyhíti a magyarok ellenérzéseit, amiket a szatmári német vezetők eddigi, minden rendszert nélkülöző munkája okozott. Kijelentették viszont, hogy a szatmári némettség továbbra sem áldozható fel: akik németnek érzik

²⁷⁰ Az adat megegyezett Fiedler püspök adataival. Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966*. METEM, Budapest, 2002. 40.

²⁷¹ Tilkovszky: *A szatmári némettség... i. m.* 237.

²⁷² Uo. 238.

²⁷³ PAAA – ADGB, Band 153/2. A német külügyminisztérium von Schulenburgnak, a bukaresti német követnek. 1933. november 8.

magukat, és németek akarnak lenni, azokat ebben támogatni kell. Az erőszakos visszanémetesítést a már teljesen elmagyarosodottak körében viszont abba kell hagyni.²⁷⁴

A szatmári német vezetők azonban nem adták fel a német tannyelv követelését, s törekvésük minden sváb eredetű falura kiterjedt, függetlenül a lakosság német öntudatától és nyelvismeretétől. 1935-re elérték, hogy a sváb/egykori sváb falvakban már csak egy magyar nyelven oktató, és nyilvánossági joggal rendelkező elemi iskola maradt, a krasznabélteki.²⁷⁵

Az 1934-es iskola-bezárások után Jakobffy Elemér így vélekedett a két kisebbség együttműködéséről: „*sehol egymást támogatás, sehol egységes front, még a legnagyobb veszély idején is: széthúzás és gyűlölködés*”.²⁷⁶ Az 1933 utáni időszakban váltak gyakoribbá azok a – folyóiratok hasábjain már korábban is folyó – elemzések és publicisztikák, amelyek nem ritkán egymásnak válaszoltak, s érveikben lényegében a német és magyar kormányzatok fentebb ismertetett megközelítései érhetők tetten. Ezeknek a vitáknak állandó szereplője volt Jakobffy, aki amellet, hogy a magyar párt egyik alelnöke és parlamenti képviselője volt, a Magyar Kisebbség folyóirat szerkesztőjeként jelentős publicisztikai tevékenységet is kifejtett. Jakobffy jól ismerte a Szatmár-vidéket, s mivel a terület parlamenti képviselője is volt, gyakran megfordult az itteni falvakban és városokban.²⁷⁷ Jakobffy mindenekelőtt az iskolakérdésben tanúsított német álláspontot kritizálta, amely tekintet nélkül a szülők kérésére és a gyerekek nyelvtudására mindenütt a német nyelvű oktatás bevezetéséért lobbizott.²⁷⁸

²⁷⁴ PAAA – ADGB, Band 153/2. Roediger által készített feljegyzés egy megbeszélésről, amely az Európai Német Népcsoportok Szövetsége által rendezett találkozón hangzott el. Berlin, 1933. december 6.

²⁷⁵ SzPL, Jelentés a szatmár-nagyvárad-i iskolák helyzetéről. 1934. december 12. A magyar nyelven oktató nagykarolyi fiú és lány elemi iskolák ugyan tovább működtek, de nyilvánossági jogukat megvonták. *Historia Domus, Nagykaroly, IV. kötet.* 73.

²⁷⁶ Jakobffy Elemér: A magyarországi németek ügyéhez. In: *Magyar Kisebbség*, 1935. szeptember 1. 466.

²⁷⁷ Jakobffy Elemér: *Lugostól Hátszegig.* (kézirat) Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, TLA, KV. K 1486/95. 195-196; 202-203.

²⁷⁸ Jakobffy Elemér: Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage. In: *Nation und Staat*, 1933. július - augusztus. 649-651.

Jakabffy álláspontja szerint 1919-ben vagy 1920 első felében már csak 5 falu volt, ahol a teljes lakosság svábul beszélt, *svábul* és nem németül.²⁷⁹ A német politikusoknak szemére vetette: a Magyar Párt többszöri kérése ellenére sem került sor arra, hogy közösen mérjék fel a nemzetiségi/nyelvi helyzetet Szatmár vidékén. A német szándékokról különösen árulkodó eseménynek tartotta Fiedler István²⁸⁰ szatmári püspök 1931. július 9-i tisztelgő látogatását Iorga miniszterelnöknél. Ekkor ugyanis Rudolf Brandsch államtitkár nem tette lehetővé, hogy egyházi személy kísérje a püspököt, hanem ragaszkodott Winterhoffen Frigyes és a saját személyes kíséretéhez, amivel az új püspököt a sváb propaganda eszközévé kívánták tenni. Kiemelte: *„Amíg a német Volkstum vezetői az egész vonalon el nem fogadják azt a tételt, hogy egyenlő mértékkel kell mérniük a kisebbségi sorsba jutottak között, amíg szerintük Danzigban jogsérelem történt, mert aki németnek vallja magát az német és az idegen hangzású név az önbevallás szempontjából jelentőséggel nem bír, ezzel szemben Szatmár környékén a német nevű magyarokat einheimsolni törekszenek, addig mi csak fájó érzéssel eltelt szemlélői lehetünk az itt és odaát történő kisebbségellenes tényeknek, de ezek megváltoztatásához segédkezet nem nyújthatunk.”*²⁸¹

A szatmári németek ügye tehát valójában nem volt központi kérdés a két kisebbség, illetve a két ország (Magyarország és Németország) viszonyában, mégis megnehezítette a felek együttműködését. Csekély létszáma ellenére a szatmári németiség kérdése és különösen az itt végzett népiségi munka csak súlyosbította a romániai német és magyar kisebbségek amúgy is gondoktól terhes viszonyát. A kisebbségi vezetők már a kezdetektől ellentétes álláspontra helyezkedtek a szatmári svábok ügyében. Míg a magyarok az asszimilációt szinte befejezettek tekintették, a szászok, a bánáti svábok és Németország által a háború után felfedezett szatmári svábok népi német tudatának erősítése és regermanizációja fontos német céllá vált. Az anyaországtól, a szász és a bánáti német központoktól távol eső Szatmárban azonban a népiségi munka – megfelelő

²⁷⁹ Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. In: *Magyar Kisebbség*, 1937. április 16. 209-223.

²⁸⁰ Fiedler István (Nagybecskerek, 1871 – Nagyvárad, 1957) 1930-1939 között szatmár-nagyvárad püspök.

²⁸¹ Jakabffy: Magyarok és németek... *i m.* 221-223.

tapasztalat és német értelmiség hiányában – teljesen szervezetlenül, tulajdonképpen Fritz Winterhofen (az 1926-ban megalakult Szatmári-sváb Népközösség vezetője) magánakciójaként indult, és az 1930-as évek első harmadáig hasonlóképpen folytatódott. Winterhofen nem mérte fel, hogy követelései és a román hatóságok (és nemcsak a tanfelügyelőség, hanem sok esetben a román csendőrség) támogatásával elért eredményei mekkora kárt okoznak a két kisebbség viszonyában. Noha a szatmári német politikát felsőbb utasításra revideálni kellett, amikor a döntés erről megszületett már késő volt. Winterhofen követelései ugyanis teljes összhangban voltak a román állam céljaival, vagyis a kisebbségek megosztásának törekvésével, s ezzel a magyar kisebbség gyengítésével.

III. A szatmári svábok Nagy-Romániában

8. A szatmári svábok a népszámlálások tükrében

A történeti kutatás messze kevesebb figyelmet fordított a szatmári svábokra, mint más magyarországi – Trianon után romániai – német népcsoportokra. Állításunk különösen az erdélyi szászok és a bánáti svábok relációjában érvényes. Ennek oka, hogy a kis létszámú, a nagyobb német lakosságtömböktől elszigetelt, jelentős városi településekkel, önálló, erős polgári réteggel és értelmiséggel, ezért integráló erejű kulturális hagyományokkal, s legkivált önálló politikai szervezettel nem rendelkező közösség nem tudott olyan hatást gyakorolni a gazdasági, társadalmi, kulturális, s még kevésbé a politikai folyamatokra, mint az említett két nagy tömb. Mégis tanulságos, s ezért fontos vizsgálni a szatmári svábok történetét, fejlődésének alakulását. Sajátos helyzete miatt ugyanis más hatást gyakoroltak rá a nemzetiségek létét befolyásoló körülmények: a magyar – vagy más nemzetiségi – környezet, s a vele kialakult kölcsönhatások, a modernizációs folyamatok és a mindenkori államhatalom nemzetiségi politikája.

E hatásokat pontosan tükrözik a népszámlálási eredmények, melyek a szatmári svábok esetében első látásra megdöbbentőnek tűnhetnek a térség és a kor viszonyait kevésbé ismerők számára. Részletes elemzésük olyan jelenségekre derít fényt, az okok feltárása pedig olyan fontos következtetések levonására ad alkalmat, melyek nem, vagy másként jellemzőek a szászokra és a bánáti svábokra.

A Nagykároly és Szatmárnémeti térségében található 27, részben vagy egészében németek által lakott település közül 24 került a trianoni döntés értelmében Romániához. Csupán három falu, Zajta, Mérk és Vállaj maradt a magyar államhatáron belül. Az alábbiakban a fenti 24 község lakosságának számadatait vizsgáljuk. A kérdés, hogy hányan is lehettek a szatmár-vidéki svábok az első világháborút követően, folyamatosan vita tárgyát képezte. Elsőnek a román hatóságok foglalkoztak a problémával, azzal a határozott céllal, hogy a magyar kisebbség lélekszámát a lehető legjobban csökkentsék. Természetesen – miként azt a szatmári svábok 19. századi történetének áttekintésekor is láthattuk

– a világháború előtt készült magyar népszámlálások esetében is hasonló tendenciák figyelhetők meg, azaz a magyarok számának növelése a nemzeti kisebbségek rovására. A mindenkori hatalom ilyen módon a népszámlálási eredményeket politikai eszközként használta.

A Szatmárban lezajló folyamatok elemzését az 1880-as²⁸² és az 1910-es²⁸³ népszámlálás adataival kezdtem. Az 1880-as népszámlálás kiindulópontként kezelését két tényező indokolta. Egyrészt ekkor még nem érvényesültek érdemben a dualizmus kori modernizáció asszimilációs hatásai, a magyar állam nemzetiségekkel kapcsolatos politikáját pedig a számukra kedvező 1868. évi XXXVIII. (népiskolai) és a XLIV. („A nemzetiségi egyenjogúság” tárgyában alkotott) törvények határozták meg. Másrészt, a korábbi népszámlálásokkal ellentétben, az addig is alkalmazott kérdések mellett (a házak száma, jelenlevő polgári népesség száma, vallási hovatartozás, írni-olvasni tudók száma) ekkor az anyanyelvet is regisztrálják.²⁸⁴ Az 1910. évi pedig azért fontos, mert ez volt az utolsó magyar népszámlálás. Ennek adatai – az 1880. évi számsorokkal összevetve – tükrözik a magyar társadalom egészének életében minden területen jelentős átalakulást eredményező modernizáció, s részben a megváltozott kormányzati politika hatásait.

1910-ben az anyanyelvre és nyelvtudásra vonatkozó kérdés azonos volt az 1900. évvel. Az anyanyelv felvételéhez, a gyakorlati útmutató a tíz évvel korábbi szabályozás szellemében előírta: „Anyanyelv gyanánt minden befolyástól menten, a valósághoz híven, mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető egyén magáénak vall, s amelyen legjobban és legszívesebben beszél. Ennélfogva megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvvél, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis

²⁸² Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941) *i. m.* 85-110; Alsóhomoród 88; Barlafalu 106; Canálos, Csomaköz, Érdengeleg 95; Erdőd 88; Gilvács 96; Józsefháza 106; Kámánd, Kaplony 96; Királydaróc, Krasznabéltek, Krasznasándorfalu 89; Mezőfény, Mezőpetri, Mezőterem 97; Nagymadarász 90; Nagymajtény 97; Nagyszokond, Nántú 90; Szakas 91. old; Szaniszló 97; Szinfalu 91. Varga: Erdély... *i. m.* 521-666.

²⁸³ Varga: Erdély... *i. m.* 85-110; 521-666.

²⁸⁴ Thirring Lajos: *Az 1869-1980. évi népszámlálások története és jellemzői.* SKV, Budapest, 1983. 10.

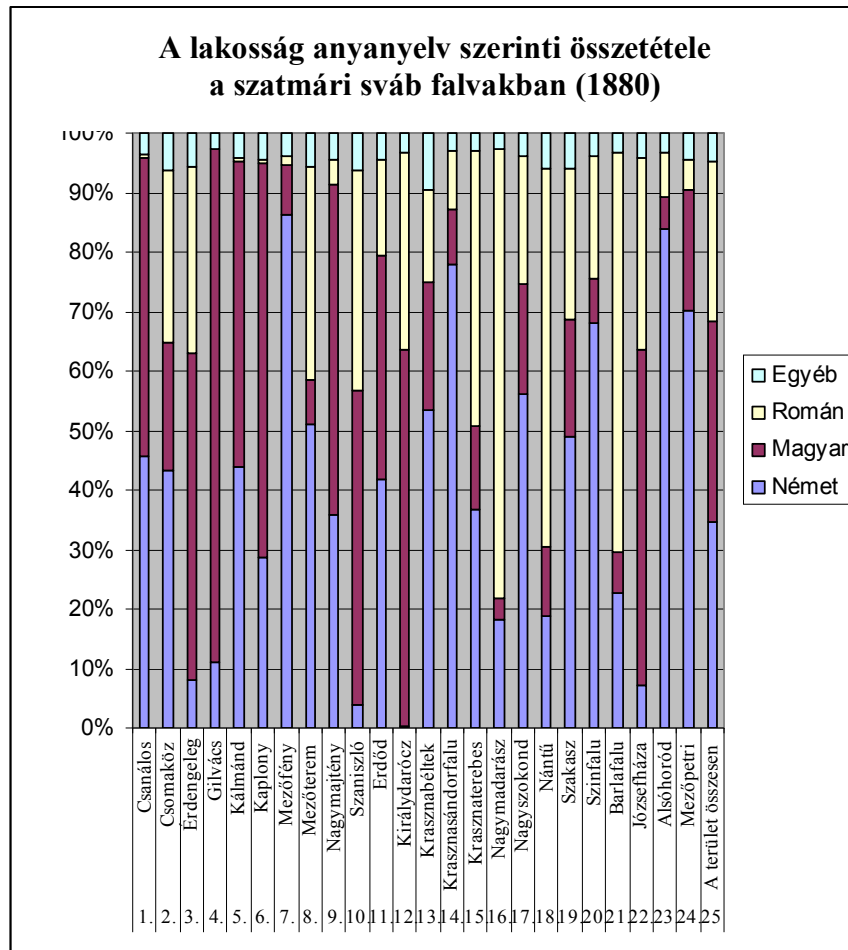
előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint az anyjéé, különösen, ha a gyermek kisdédóvodában, iskolákban vagy egyéb társadalmi érintkezés által, vagy annak következtében, hogy szülei különböző anyanyelvűek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. A beszélni még nem tudó csecsemőknél és a némáknál anyanyelv gyanánt a család nyelve, vagyis az a nyelv írandó be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszerint beszélni szoktak. Megjegyzendő továbbá, hogy anyanyelv gyanánt mindig csak egy nyelvet szabad kimutatni...²⁸⁵

A vizsgált 24 faluban 1880-ban az összlakosság száma 29.873, ebből anyanyelv szerint **10.376** német (34,73%), **10.062** magyar (33,68%), **8006** román (26,80%) és **1429** egyéb ajkú (4,78%) élt. 1910. évi népszámlálás óriási változást mutat a magukat magyar, illetve német anyanyelvűnek vallók arányában. Eszerint 1910-ben **28.807**-en a magyart (71,15%), csak **3.581**-en a németet (8,84%), **8026**-an pedig a románt (19,82%) jelölték meg anyanyelvként, az egyéb kategóriába soroltak száma mindössze **76** (0,19%). A szatmári svábok (a német anyanyelvet vallók) száma tehát 6795 fővel, a népességen belüli arányuk pedig 25,89 százalékponttal csökkent. Létszámuk ezzel lényegében a harmadára (34,51%) esett vissza. (Lásd az 5. és 6. sz. táblázatot, 106-107. old.)

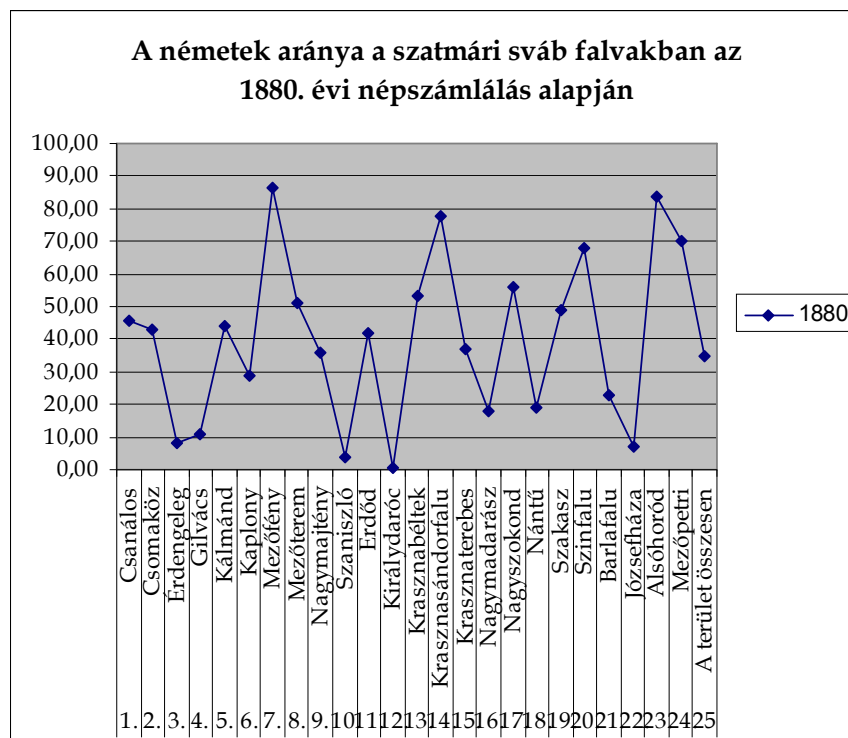
Az összegző adatok önmagukban is pontosan tükrözik a harmincéves változás trendjét. Ugyanezt erősíti, hogy öt kivétellel valamennyi faluban csökkent a magukat német anyanyelvűeknek vallók száma és aránya. A községenkénti elemzés azonban további fontos összefüggésekre mutat rá.

²⁸⁵ Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Regio-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992. 15-16.

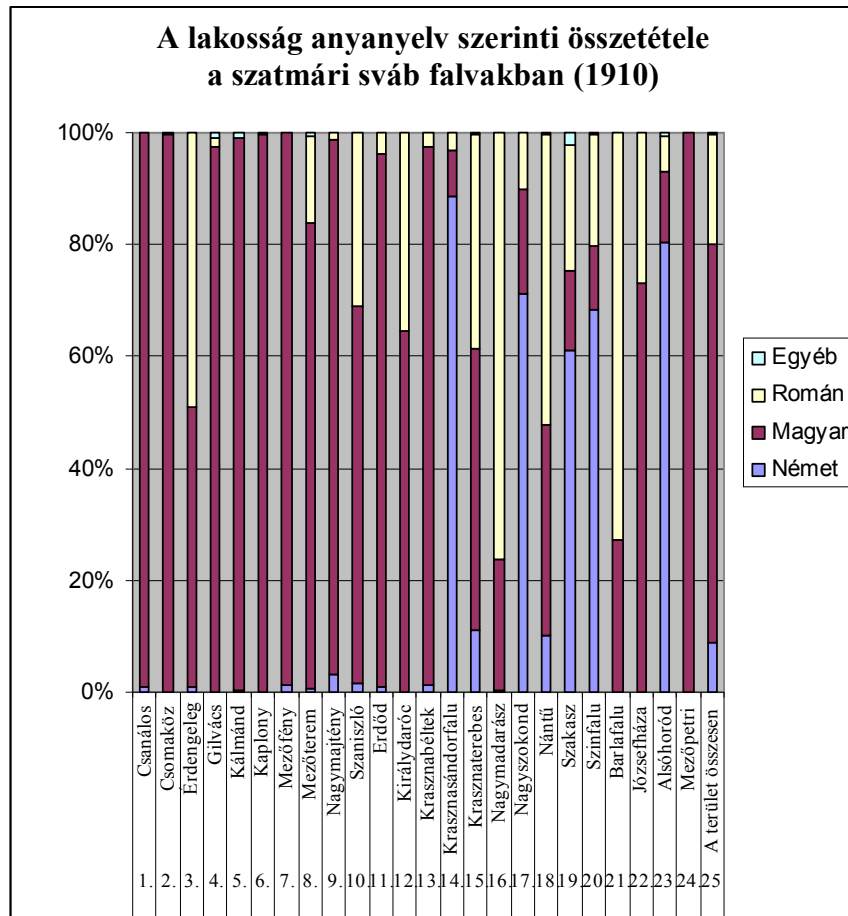
1. sz. diagram

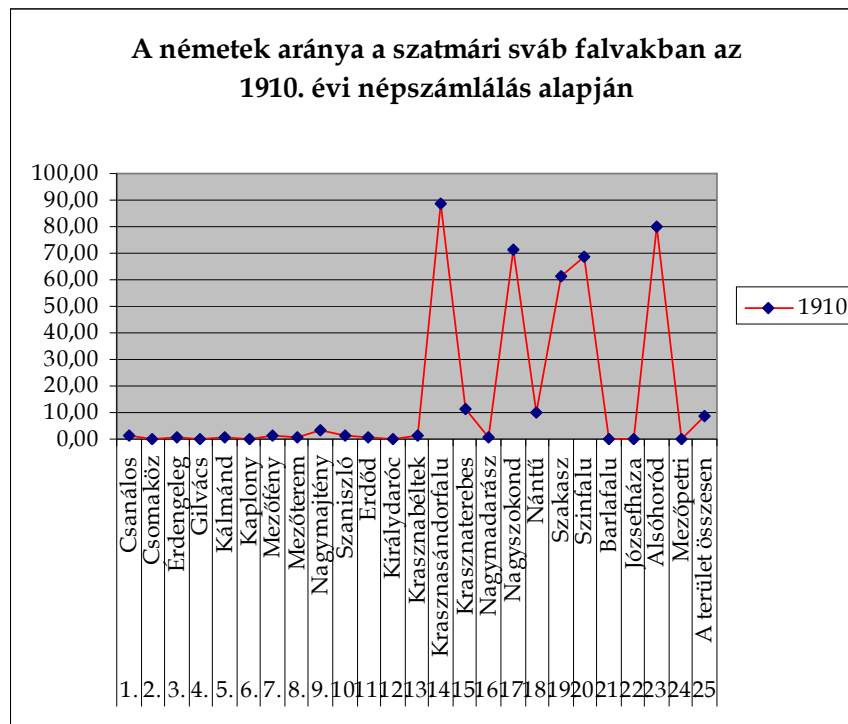
1. sz. grafikon

2. sz. diagram

2. sz. grafikon

A változások irányát és nagyságrendjét tekintve a 24 települést négy csoportba sorolhatjuk. A két szélső kategóriát – ahol a német népesség teljes eltűnését, illetve létszámának, arányának növekedését tapasztalhatjuk – öt-öt falu képezi.

Öt településen a népszámlálás adatai szerint teljesen eltűntek a németajkú lakosok. Két falu – *Józsefháza*, ahol 1880-ban még 85-en (7,22%) vagy *Gilvács* ahol 45-en (11,14%) vallották a német anyanyelvet – esetében a német lakosság csekély aránya, s a magyar lakosság nagy többsége (*Józsefházán* 1880-ban 664 fő – 56,41%, *Gilvácson* 348 fő – 86,14%) miatt a jelenséget tekinthetnénk a természetes asszimiláció következményének. Ugyanez lehet érvényes még *Kaplonyra*²⁸⁶ is, ahol viszonylag jelentős volt a németek száma (357 fő) és aránya (28,63%), a nagy többséget képező 828 főnyi magyar lakos (66,40%) között. De vajon mi történt a 362 magyar (21,45%) mellett 729 németet (43,19%) számláló *Csomaközön*, ahol 1910-re egy sem maradt, vagy *Mezőpetriben*²⁸⁷ ahol 1880-ban 819 német (70,12%) és 237 magyar (20,29%) lakos volt, de 1910-re senki sem jelölte anyanyelveként a németet?

További hét helyen a hatalmas arányú visszaesés eredményeként 1910-re szinte teljesen elolvadt az 1880-ban még a település meghatározó részét képező német közösség. A legnagyobb visszaesést *Mezőfény* esetében regisztrálták, ahol a németek aránya 86,32%-ról (1041) 1,24%-ra csökkent (22). Ha nem is ilyen szélsőségesek az értékek, a változások hasonlóan drámai mértékűek voltak *Csanáloson* (45,78 %-ról 1,09%-ra), *Kálmádon* (43,78%-ról 0,37%-ra), *Mezőteremen* (51,14%-ról 0,51%-ra), *Krasznabélteken* (53,51%-ról 1,34%-ra), *Erdődön* (41,82%-ról 0,97%-ra) és *Nagymajtényban* (35,90%-ról 3,27%-ra).

Hét településen, melyek többségében eredendően is alacsonyabb volt a sváb lakosság aránya, csekélyebb mértékű volt a visszaesés. Közülük 1880-ban csak *Krasznaterebesen* lakott jelentős számú német népesség (36,70%), ahol arányuk 1910-ben már csak 11,04% – tehát még mindig relatíve számottevő volt. Némileg

²⁸⁶ Az 1908-ban született nagymamám elbeszélése szerint az ő korosztálya már nem beszélt svábul.

²⁸⁷ Itt még az 1945-ben született édesanyám korosztálya beszélt svábul.

hasonló volt a helyzet *Nántútn*, ahol 18,81%-ról 10,00%-ra csökkent a németek aránya. *Barlafaluban* a hasonló nagyságrendű svábság már szinte teljesen elolvadt (22,61% → 0,13%), akárcsak *Nagymadaráson* (18,08% → 0,38%). Érdemre a 8,03%-nyi sváb lakosság aránya esett vissza 0,91%-ra. *Szaniszlón* és *Királydarócon* a németek csak a népesség töredékét képezték, így a változás mértéke eleve jelentéktelen lehetett (*Szaniszló*: 3,98% → 1,48%; *Királydaróc*: 0,39% → 0,08%).²⁸⁸ A csökkenő trend hasonló volta mégis fontossá teszi e falvak adatait is a helyzet feltárása szempontjából.

Mindössze öt olyan település található a területen, ahol növekedett a német lakosok száma, s egy kivételével aránya is. *Nagyszokondon* volt a legnagyobb arányú a növekedés. Itt a németajkúak száma 297-ről 481-re, arányuk 56,14%-ról 71,05%-ra nőtt. E számok valamivel csekélyebb, de nem elhanyagolható emelkedést mutatnak. *Krasznasándorfaluban* létszámuk 340-ről 524, arányuké 77,80%-ról 88,51%-ra, *Szakaszon* számuk 333-ről 525-re, arányuk 49,04%-ról 61,12%-ra, *Szinfaluban* számuk 490-ről 772-re, arányuk 67,96%-ról 68,50%-ra nőtt. *Alsóhomoródon* arányuk ugyan csekély csökkenést mutat (83,90%-ról 80,28%-ra), de mindez létszámuk jelentős növekedése mellett (563-ről 749-re) következett be. Utóbbi jelenség magyarázata, hogy a relatíve nagy lakossággyarapodáshoz (671 → 933) - csekély létszámukhoz viszonyítva - a magyar anyanyelvűek létszámnövekedése (36 → 120) is számottevően hozzájárult. Ezek a falvak Szatmárnémetitől távol, az erdődi járásban, a Bükk hegység ajlában található, viszonylag elzárva a külvilágtól.²⁸⁹ Figyelemre méltó azonban, hogy 1910-ben a 3.581 magát német anyanyelvűnek vallóval szemben 12.137 németül beszélő katolikus számoltak össze.²⁹⁰ Ez a szám az 1880. évi népszámlálásban kimutatott 10.376 német lakoshoz képest 17%-os növekedést jelent. A 12.137 németül beszélő

²⁸⁸ A német lakosság csekély aránya miatt nem látszik indokoltnak, hogy a két helységet is a sváb falvak közé soroljuk. Azért tesszük mégis, mert a 18. századi telepítések nyomán ezeket is a telepes falvak közé sorolták. A német lakosság csekély részesedésének oka 1880-ban minden bizonnyal az, hogy innen nagyobb volt az elvándorlás, illetve esetleg korábban is erősebb asszimilációs hatások érvényesültek. Ezek feltárása további kutatást igényel.

²⁸⁹ Ezekben a falvakban még az 1980-as években is svábul beszéltek

²⁹⁰ Lásd a 7-es számú táblázatot, a vizsgált terület népességének anyanyelv és felekezet szerinti megoszlása (1910–1920), 108.

katolikus és 3.581 német anyanyelvű különbözetét nyilván azok képezik, akik az egykor német anyanyelvet vallók közül 1910-ben magyar anyanyelvről nyilatkoztak. Körükben a német nyelv ismerete egyértelműen arra utal, hogy e népesség körében nem került sor nyelvfeladásra. (Lásd az 5. sz. és 6. sz. táblázatot, 106-107. old.)

Röviden utalva e jelenségek okaira, meg kell említenünk egyrészt a 19. század végén kibontakozó fejlődés – a közlekedés, a hírközlés a kultúra kapcsolatokat erősítő, s ez által asszimiláló hatásainak – szerepét. Nem véletlen, hogy a Nagykárolyhoz közeli, illetve a modernizáció által jobban érintett más településeken volt drámai a magukat német anyanyelvűnek vallók számának csökkenése, míg az ellenkező tendencia a központoktól legtávolabb eső öt faluban érvényesült. Minden bizonnyal szerepet játszott e folyamatokban az Apponyi névéhez köthető új iskolapolitika, mely a magyar oktatási nyelv kiterjesztését szorgalmazta. Ezt erősítette az a tény, hogy a 24 község iskolái kivétel nélkül a római katolikus egyház fenntartásában működtek, s a klérus – az alsópapság és a tanítók közreműködésével – ebben a korszakban, mind az iskolákban, mind a templomokban a magyar szó terjesztésén fáradozott.

Trianon után radikálisan megváltozott a szatmári sváb falvak és lakosságuk helyzete azzal, hogy a román impérium részévé váltak.

1920. november 8-án az erdélyi belügyi államtitkárság Erdélyben és a kapcsolt részeken a lakosság nemzetiségi viszonyaira is kiterjedő népszámlálást rendelt el, ennek eredményeit községi adattár formájában publikálták.²⁹¹ Összehasonlítva az 1910-es népszámlálás és az 1920-as népösszeírás adatait,²⁹² óriási változást láthatunk, ugyanis a megyéhez csatolt ugocsai járással együtt a német lakosok számát 36.250-ben rögzítették²⁹³, ez a szám még az 1880-as adathoz képest is túlzásnak tűnhet, amikor is mint láttuk 10.376-an vallották magukat német anyanyelvűnek. Az ugocsai járás nélkül, az általunk vizsgált

²⁹¹ C. Martinovici – N. Istrati: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj, Tip. Ardealul, 1921.

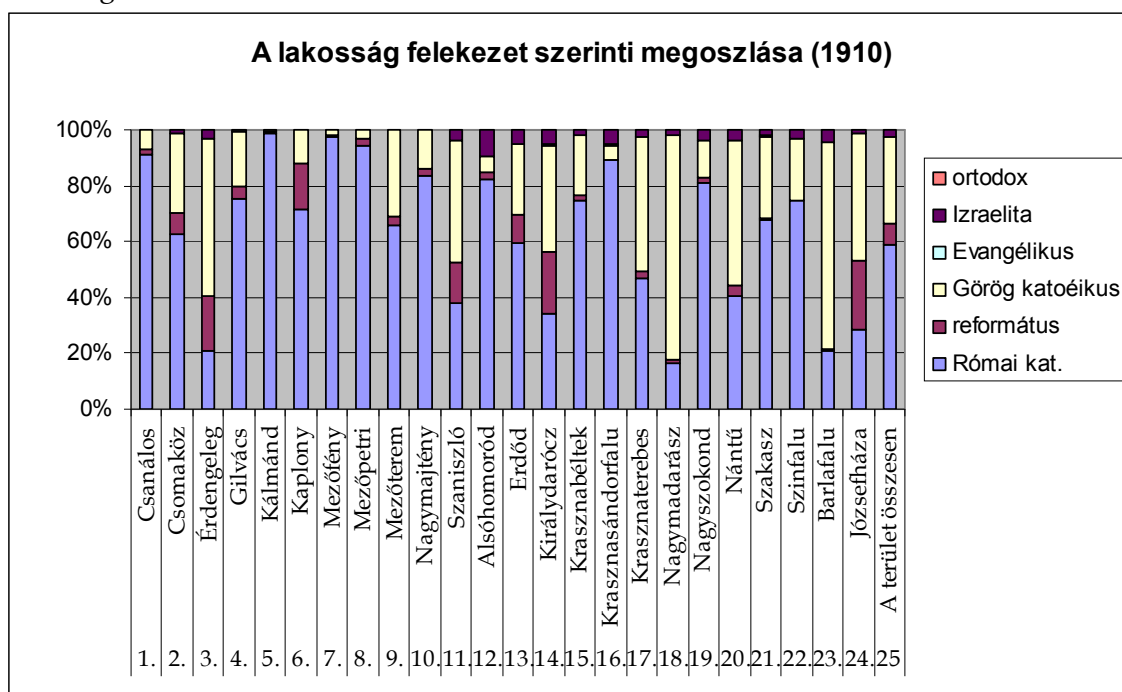
²⁹² Lásd a 7. sz. táblázatot, a vizsgált terület népességének anyanyelv és felekezet szerinti megoszlása (1910–1920) 108.

²⁹³ Varga: Erdély... *i. m.* 32.

Szatmár környéki sváb falvakban az 1910. évi magyar népszámlálásban kimutatott 3581 német helyett 1920-ban 21.756 német lakost számláltak. (Lásd a 7. sz. és 8. sz. táblázatot, 108-109. old.)

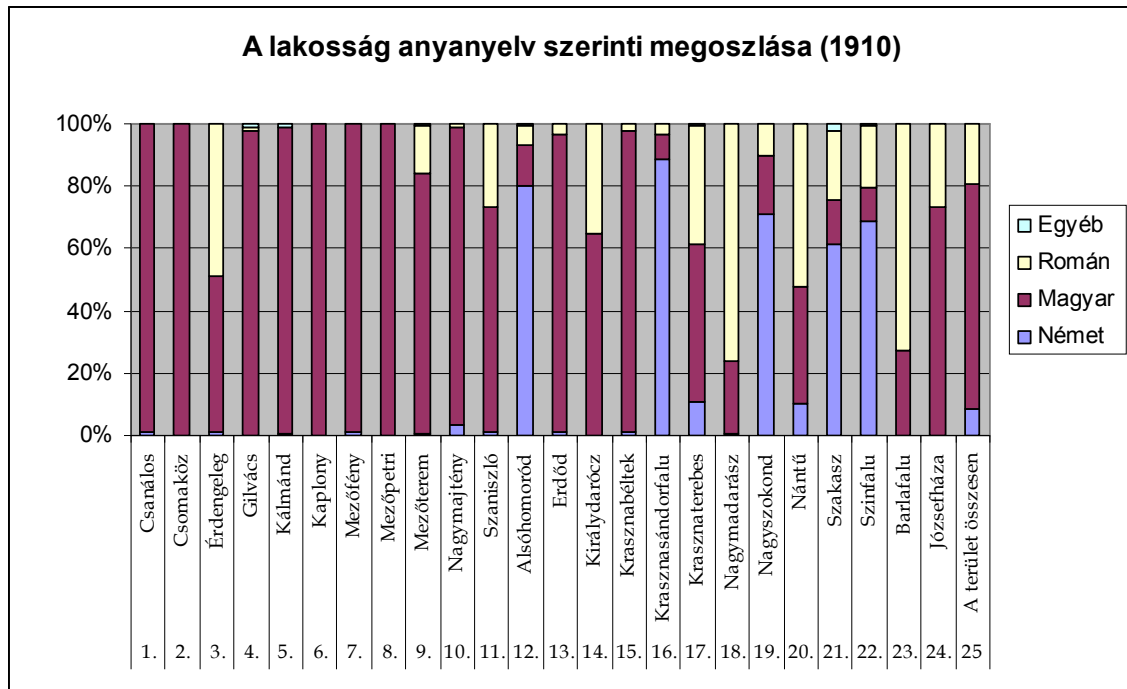
Bizonyos, hogy tíz év alatt nem történhetett ekkora létszámnövekedés. Valójában arról volt szó, hogy a román államnak érdekében állott a „revizionista” magyarság számának minél nagyobb csökkentése. Ezért a román statisztika a *faji származást* vette figyelembe, amely szerint a sváb származású egyén, még ha magyarnak is érzi magát, magyar nem lehet.²⁹⁴

3. sz. diagram

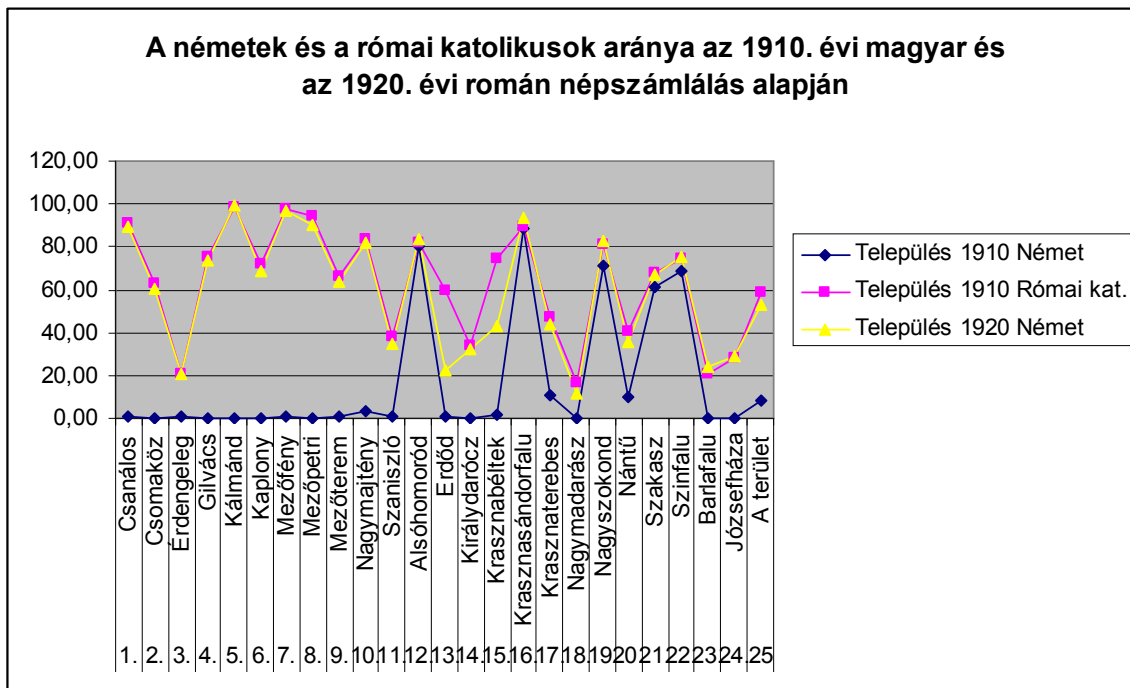

²⁹⁴ Cogitator: i. m. 26.

4. sz. diagram

3. sz. grafikon

A román hatóságok a fenti eredmények kimutatása érdekében felhasználták az 1910-es magyar népszámlálás felekezeti adatait is. Ennek alapján azokat, akik 1910-ben római katolikusnak vallották magukat és német hangzású nevük volt, 1920-ban németeknek, akik görög katolikusnak azokat románoknak, és akik reformátusoknak azokat magyaroknak nyilvánították. (Lásd a 7. sz. táblázatot, 108.

old). A módszer alkalmazását és hatásait csupán néhány példával illusztráljuk. Kaplony összlakossága 1910-ben 1937, s láttuk, hogy akkor már senki nem vallotta magát német anyanyelvűnek, az 1920-as népszéírás szerint viszont 1388 német élt a faluban, pont annyian ahányan 1910-ben római katolikusnak vallották magukat. Hasonló a helyzet Csomaközön is (1910-ben nincs német anyanyelvű, van viszont 1367 katolikus, 1920-ban a németek száma 1367 lett). Igaz, a telepítések alkalmával döntő szempont volt, hogy a telepes katolikus legyen, de a vármegyében éltek magyar (ebben az esetben magyar származású és nevű) katolikusok is. Az 1920-as népszámlálás során a reformátusok kerültek a magyar rovatba. Kaplony esetén 1910-ben 312 református volt, 1920-ban ugyanennyi, tehát 312 lett a magyarok száma, vagy hasonlóan Csomaközön 1910-ben 155 református volt, 1920-ban pedig 155 magyar. Ugyancsak e módszer alkalmazása révén lett az 1920-as népszéírás szerint minden görög-katolikus román nemzetiségű. Kaplony esetében pl. 1910-ben 236 görög-katolikus volt, az 1920-as népszámlálás szerint ennél valamivel több, 318 román élt a faluban. Ez sem állja meg a helyét, ugyanis görög katolikusok voltak például a XVIII. században érkezett, de már teljesen elmagyarosodott rutének és tótok is.²⁹⁵

Az 1920-as népszéírást már a korabeli román hatóságok sem tartották megbízhatónak. Maga a Dictionarul egyik szerzője, Istrati sem volt megelégedve, ugyanis későbbi munkáiban figyelmen kívül hagyta 1920-as adatait. „Szükségszerűen várható volt az 1920. év adatgyűjtés helyesbítése..., mert nem volt eléggé ellenőrizhető, s mert nem mutatja a valóságot” – írta Istrati.²⁹⁶ Ezért 1927-ben a belügyminisztérium újabb népszámlálást rendelt el, azonban ekkor is a faji eredetre kérdeztek. A népszámlálási utasítások és egyéb hivatalos nyilatkozatok alapelve az volt, hogy „...a faji származás tekintetében érzelmi alapokra helyezkedni nem lehet. (...) Nem arról van szó, hogy ki milyen nyelven beszél, mert lehet valaki jó román akkor is, ha magyarul jobban tud, mint románul, nem is szólva arról, hogy érzelmileg milyen nemzetiséghez húz, hanem arról, hogy minek született (...) a népi leszármazás nem az érzelmeiktől, a

²⁹⁵ Cogitator: *i. m.* 45.

²⁹⁶ Varga: Népszámlálások... *i. m.* 42.

kultúrától függ, a felmenők kérdése az. Végző soron mindenki olyan származásúnak vallhatja magát, amilyennek akarja, de majd a hatóság dönti el, hogy vallomása megfelel-e a valóságnak, avagy nem. A népszámlálási közeg, ha a vallomást kétségesnek tartja, ennek kifejezést ad a széljegyzetben, és ennek alapján a statisztikai hivatal megvizsgálja a bemondást” – nyilatkozta Constantin Bucşan államtitkár.²⁹⁷

1930-ban újabb népszámlálást tartottak Romániában. A korábbi népesség-összeírások tudományosságának megkérdőjelezhetősége miatt ugyanis a román vezetés maga sem volt tisztában az ország lakosságának pontos számával, illetve nemzetiségi összetételével. A törvényjavaslat előterjesztését végző Ion Răduceanu munkaügyi miniszter egyenesen létszükségletnek nevezte egy tudományos módszerrel végzett népszámlálás szükségességét, mások szerint viszont azért is szükséges a pontos adatok ismerete, mert a romániai kisebbségek népszövetségi panaszai esetén nem tudtak felmutatni biztos adatokat Románia nemzetiségi összetételét illetően.²⁹⁸ Így, a tudományosan is jól előkészített 1930-as népszámlálás eredményei már kétségkívül közelebb álltak az ország valós nemzetiségi összetételéhez.

Vitathatatlan érdeme ennek a népszámlálásnak, hogy a nemzetiségre, anyanyelvre és felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdései révén komplex képet kapunk a nemzetiségi összetételre vonatkozóan. Ami a nemzetiség terminológiáját illeti nem a korábbi „**originea etnică**” (faji eredet), hanem a „**neam**” (nép, nemzet) kifejezést használták, azonban különbséget tettek a születés szerinti románok és egyéb nemzetiségű lakosok között. Az *anyanyelv* rovathoz pedig az alábbi magyarázatot fűzték: „Anyanyelvül az a nyelv értendő, amelyen a lakos rendszerint beszél az övéivel, és amelyet a szüleitől tanult. Idősebb lakosok, akik családjukkal más nyelven beszélnek, mint aminőt szüleiktől tanultak, az övéikkel beszélt nyelvet írják be. Gyermekeknél a szülők nyelve írandó be, de ha a szülők

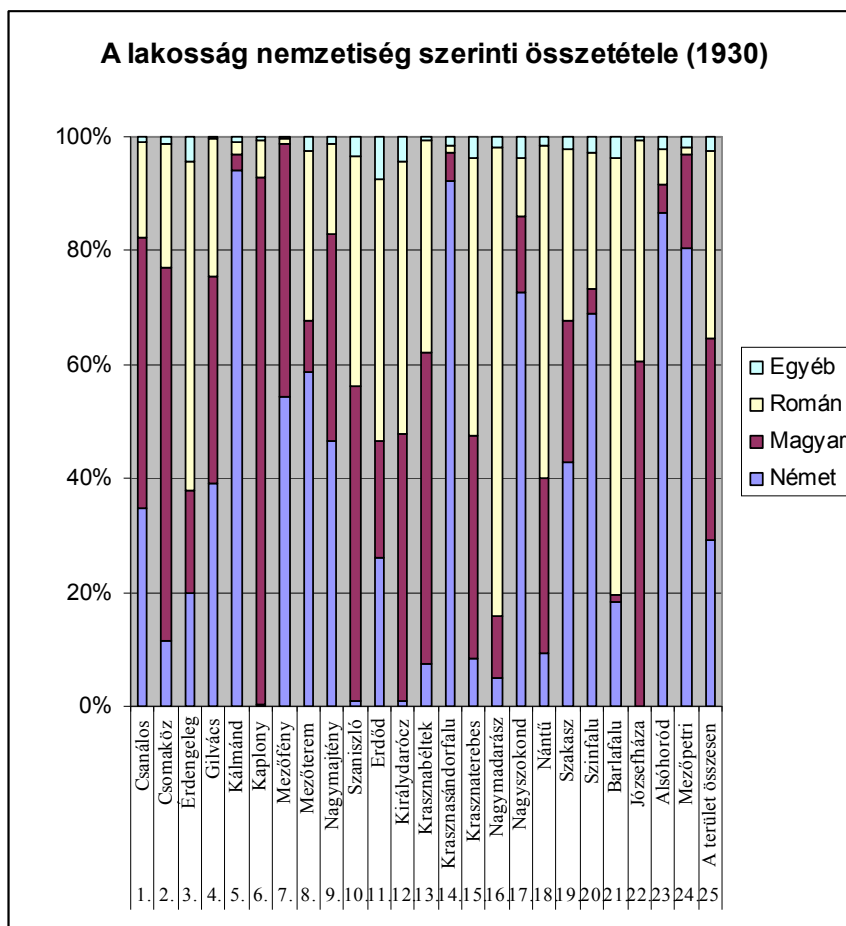
²⁹⁷ Uo. 48.

²⁹⁸ Fritz László: Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga. 1-2. In: *Magyar Kisebbség*, 1930. november 1. 785-794; 1930. november 16. 824-830.

különböző nyelveket beszélnek, az anya nyelvét kell beírni. Dialektusok, mint olténiai, moldvai, székely stb. nem írhatók be.”²⁹⁹

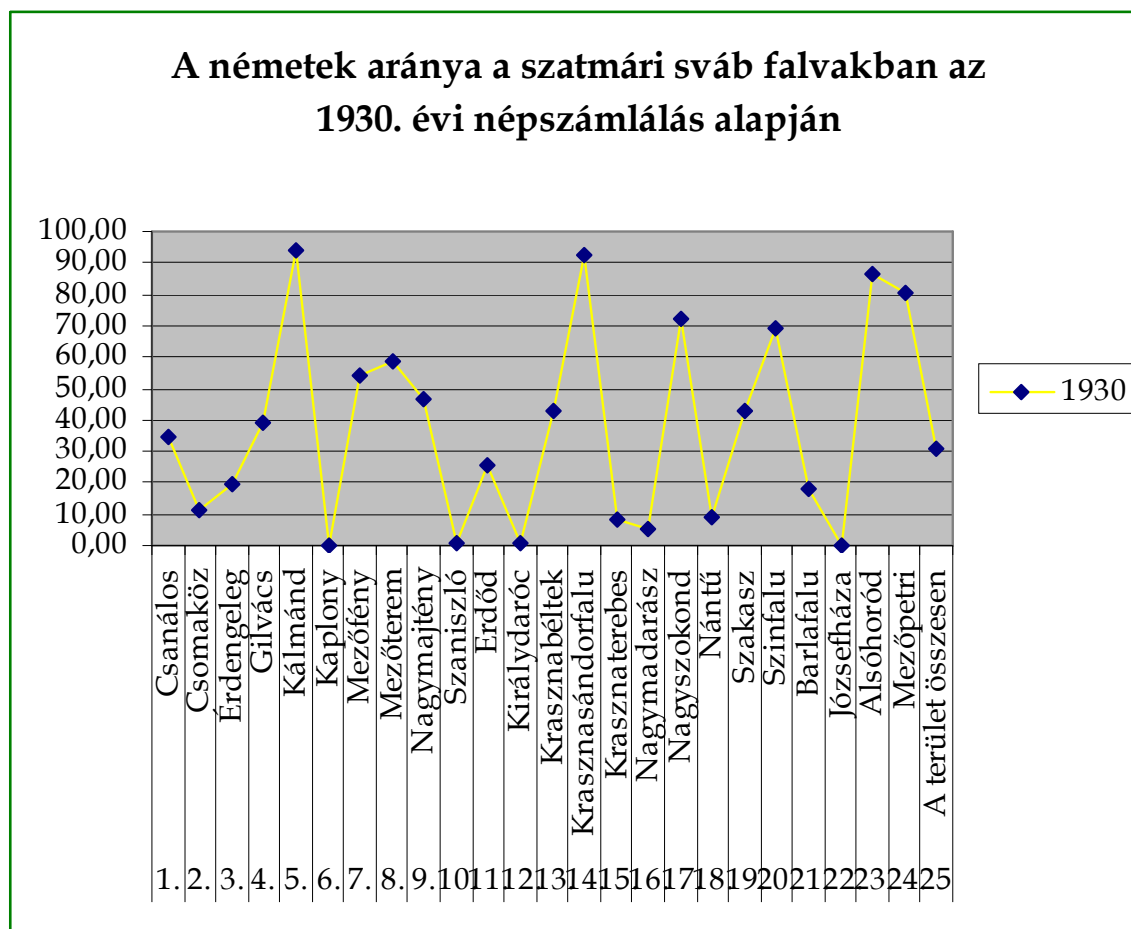
Ha összevetjük az 1910. évi magyar és 1930. évi román népszámlálás anyanyelvre vonatkozó eredményeit, láthatjuk, hogy a vizsgált falvakban a magyarok száma szinte felére - 28.807-ről 15.454-re (53,65%) - csökkent. Ugyanakkor az egykori 8026 helyett, 1930-ban 12.670 román lakost számoltak, ami 57,86 %-os növekedést jelent. Ami a svábokat illeti: 1910-ben 3581-en vallották a német anyanyelvet, de 12.137 németül tudó katolikust tartottak nyilván. Az 1930-as román népszámlálás szerint a német anyanyelvűek száma 13.048. Megállapítható tehát, hogy 1930-ban a vizsgált falvak lakosai olyan nagyságrendben vallották magukat német anyanyelvűnek, ahányan 1910-ben németül tudó magyar anyanyelvűnek.

5. sz. diagram

²⁹⁹ Varga: Népszámlálások... i. m. 50-58.

4. sz. grafikon

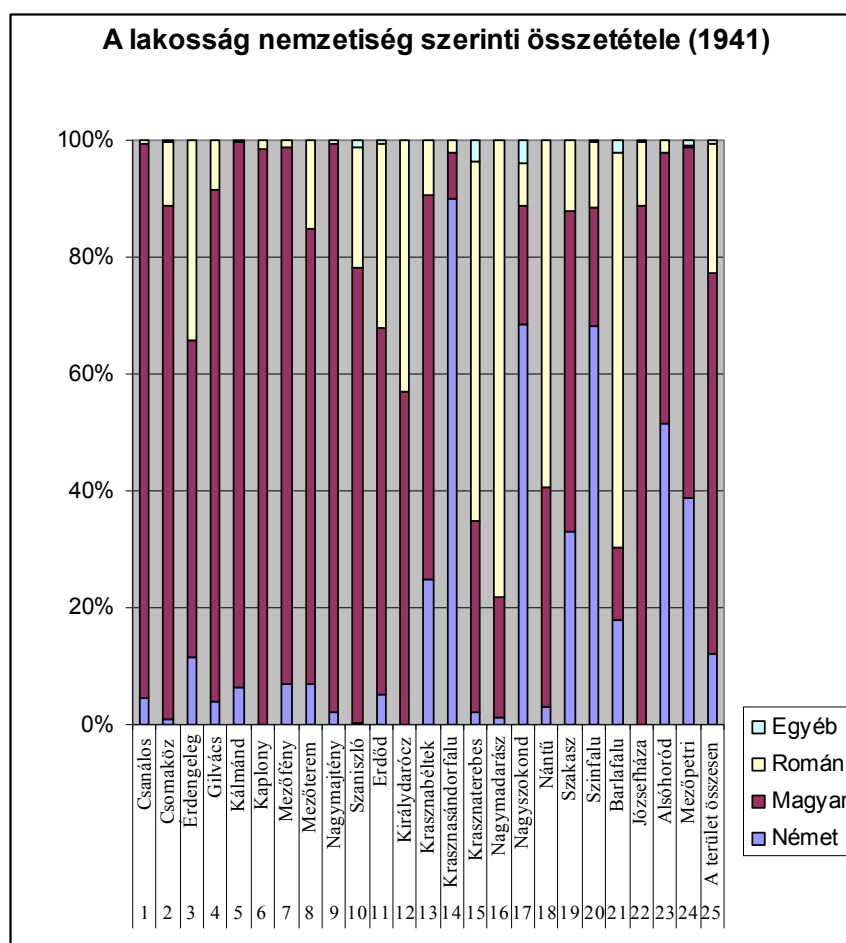

Az 1930-as népszámlálást alapul véve érdemes községenként vizsgálni az utolsó magyar népesség-összeíráshoz képest kimutatott változásokat. Az összehasonlításból kiderül, hogy két falu (Krasznaterebes, Nántú) kivételével mindenütt nőtt a svábok száma. Ebben a két faluban is csak relatív csökkenés figyelhető meg. Helyenként a növekedés nem számottevő, például Kaplony esetében 1910-ben senki nem vallja magát német anyanyelvűnek, míg 1930-ban 8-an, s hasonló a helyzet Alsóhomoródon is, ahol 749-ről 784-re nő a német anyanyelvűek száma. De találunk kirívó eseteket is. Kálmádon az 1910-es 4-ről 1242-re, Mezőpetriben a nulláról 1276-ra, Mezőteremen 12-ről 1254-re emelkedik a német anyanyelvűek száma. (Lásd az 5. sz. táblázatot, 106. old.)

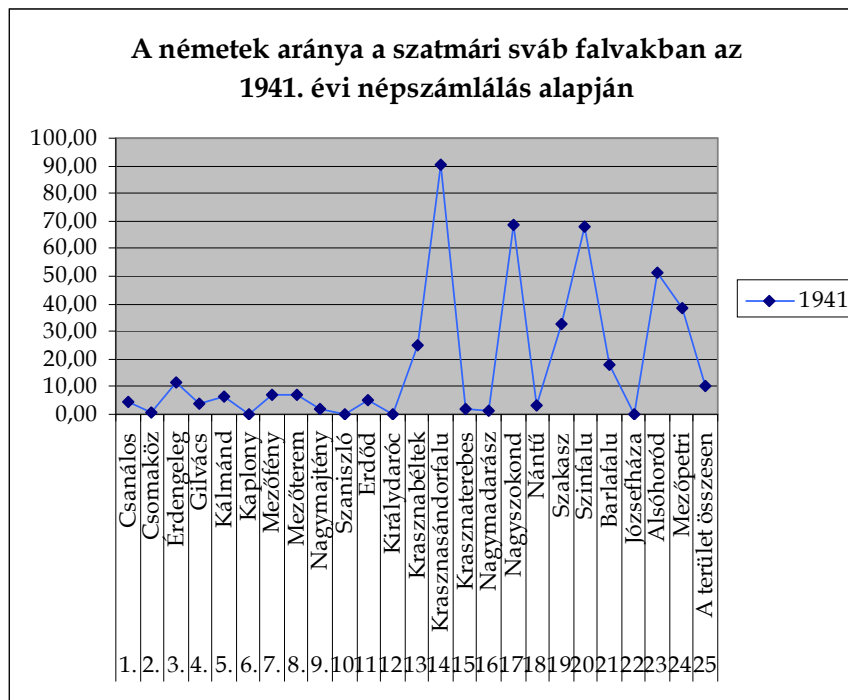
Ami a német anyanyelv és a német nemzetiség bevallását illeti, a 24 faluban **13.048** fő vallotta magát német anyanyelvűnek és **19.194** német nemzetiségűnek (lásd a 9. sz. táblázatot, 110. old). A német anyanyelvet és német nemzetiséget vallók aránya az öt Bükkaljai faluban nagyjából azonos volt a két népszámlálás során

(Alsóhomoród 784→757, Krasznabétek 1116→1176, Krasznasándorfalu 701→693, Nagyszokond 636→629, Szinfalu 756→760). Azokban a falvakban, amelyekben feltűnően nagyok az eltérések, az 1910-es népszámlálás németül tudó katolikus rovatot összehasonlítva az 1930-as német anyanyelvű rovatnál már csak minimális eltérést tapasztalunk. Mezőpetri esetében pl. 1910-ben 1187 németül tudó katolikus élt (német anyanyelvűnek senki sem vallotta magát), 1930-ban pedig 1276 német anyanyelvű volt. Mezőteremen 1910-ben 1312 a németül beszélő katolikusok száma (magát német anyanyelvűnek vallók száma 12), 1930-ban 1254 a német anyanyelvűek száma. Erdőd esetében 1910-ben 1090 németül tudó katolikus volt (német anyanyelvű 35), 1930-ban pedig 857 német anyanyelvű. (Lásd az 5. és 7. sz. táblázatot, 106. és 108. old.)

6. sz. diagram

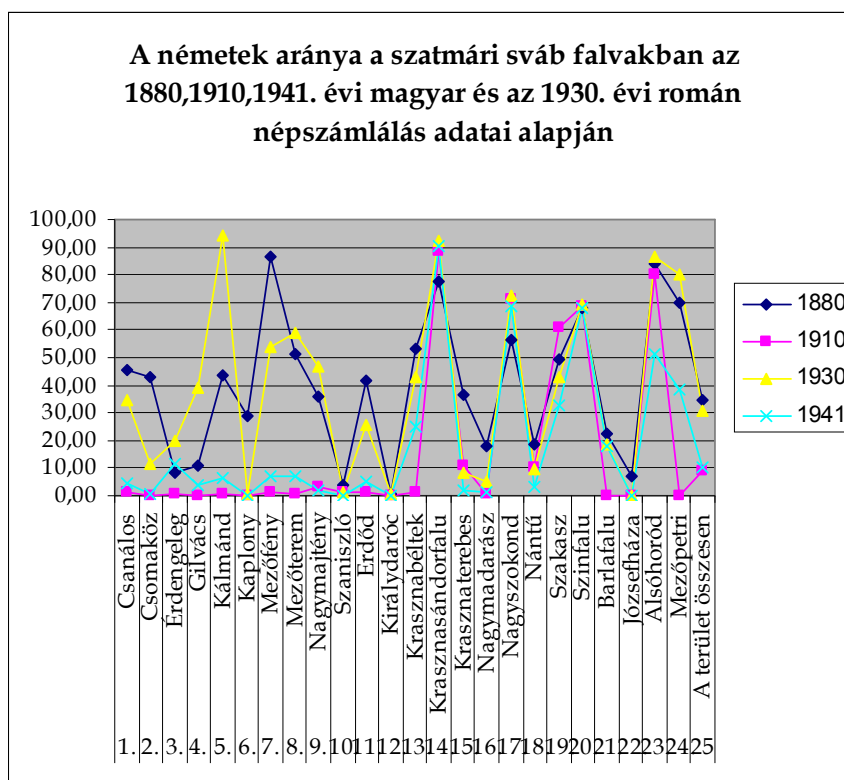
5. sz. grafikon

Az 1941-es magyar népszámlálás egyértelműen a magyar lakosság számának túlsúlyát mutatta ki. A román lakosság számának minimális csökkenése köszönhető egyrészt az 1940-ben távozó román hivatalnokoknak, másrészt vegyes házasságok esetén előfordulhatott, hogy 1941-ben magyarnak és nem román nemzetiségűnek vallották magukat. A magukat német anyanyelvűeknek illetve német nemzetiségűeknek vallók száma azonban feltűnően visszaesett az 1930-as adatokhoz képest. Mint láttuk, 1930-ban 13.048-an (30,89%), 1941-ben azonban már csak 5615-en (12,13%) választották a német anyanyelvet. Ami a német nemzetiséget illeti, még nagyobbak a különbségek: 1930-ban 19.194 (45,44%), 1941-ben már csak 4318 (9,32%) német nemzetiségűt számláltak. A magukat német nemzetiségűnek vallók száma – Szinfa kivételével – mindenütt csökkent. Ez a tendencia még a viszonylag stabil népszámlálási eredményeket felmutató bükkaljai falvakra is jellemző volt. Alsóhomoródon 757-ről (86,55%) 440-re (49,38%), Krasznabéltéken 1176-ról (45,55%) 638-ra (24,37%), Nagyszokondon 629-ről (72,72%) 223-ra (23,34%), Krasznasándorfaluban 693-ról (91,18%) 218-ra (29,99%) apadt a számuk. A német nemzetiségűek arányának feltűnő csökkenése azokban a falvakban figyelhető meg, amelyekben az 1910-es adatokhoz képest 1930-ra jelentősen megnőtt a számuk. Ennek illusztrálására két példát említünk.

Csomaközön 1910-ben nincs német anyanyelvű, 1930-ban már 243 (11,50%), de ugyanakkor 1240-en (59,10%) német nemzetiségűek száma és aránya, míg 1941-ben 21 (0,96%) német anyanyelvű és 38 (1,74%) német nemzetiségű volt. Mezőfényen 1910-ben 22 (1,24%), 1930-ban 998 (53,92%) a német anyanyelvű, de 1680-an (90,76%) vallják magukat német nemzetiségűnek, 1941-ben viszont már csak 140 (7,05%) német anyanyelvű, és 157 (7,93%) a német nemzetiségűek száma. A németek számának csökkenése elkönnyvelhető a német mozgalom kudarcának is, azonban a szatmári sváb falvak esetében arról van szó, hogy a XIX. század végén rohamos ütemben zajló nyelvi asszimilációt a román uralom és a német mozgalom 20 éve csak megtorpanította, a nemzetiség bevallásánál pedig maga a fogalom tisztázatlansága, esetleg a félelem, illetve a magyar államhoz való ragaszkodás is eredményezhette az 1941-es eredményeket.

6. sz. grafikon

Összevetve az 1880-as és 1910-es magyar, majd 1930-as román, végül pedig az 1941-es magyar népszámlálás anyanyelvi kérdésre adott válaszokat a következő eredményt kapjuk: **1880-ban 10.376 német (34,73%), 10.062 magyar**

(33,68%) és 8006 román (26,80%), **1910**-ben 3581 német (8,84%) – 12.137 németül beszélő katolikus –, 28.807 magyar (71,15%), 8026 román (19,82%), **1930**-ban 13.048 német (30,89%), 15.454 magyar (34,58%) és 12.670 román (31,94%), **1941**-ben 5615 német (12,13%), 30.207 magyar (65,23%) és 10.212 román anyanyelvű (22,05%) élt a 24 faluban. (Lásd 5. és 6. sz. táblázatot, 106-107 old.) Általános tendencia a románok számának lassú, de folyamatos növekedése, ez köszönhető egyrészt a természetes szaporulatnak, másrészt a '20-as években a román kormányok által főleg Kolozs megyéből Szatmárba telepített románoknak, továbbá a hivatalnokként és más állami intézmények alkalmazottaiként ide érkezőknek. 1941-ben minimálisan, de csökken a románok száma. A magát magyar illetve német anyanyelvűnek valló lakosság száma és aránya főként egymás rovására növekszik, vagy csökken. Az, hogy 1930-ban 13.048 német anyanyelvűt számoltak, az 1910-es 12.137 németül tudó katolikushoz képest nem mutat nagy változást. Az viszont, hogy 1930-ban 19.194-en német nemzetiségűnek vallották magukat (lásd a 9. sz. táblázatot, 110. old.) egyértelműen az 1920-as években kibontakozó német mozgalom hatásának köszönhető.

Figyelembe véve, hogy a népszámlálásokat minden esetben politikai fegyverként is használták, továbbá a lakosság befolyásolhatóságát, illetve az elkerülhetetlen számolási tévedéseket, úgy tűnhet a szatmári svábok lélekszámát nehéz pontosan megállapítani. Azonban, ha alaposan megvizsgáljuk az említett népszámlálásokat, és hozzávesszük Fiedler István szatmár-nagyváradai püspök számításait³⁰⁰ is, a probléma nem tűnik megoldhatatlannak. Ha hibáival együtt, illetve azok ellenére elfogadjuk az 1920-as román népösszeírást, amely a 24 faluban 21.756 német származású lakost írt össze és összevetjük az 1930-ban magukat német nemzetiségűeknek valló 19.194 lakossal, valószínűsíthető, hogy a vizsgált falvakban 20–22 ezer német származású élhetett, ugyanis akik 1930-ban német nemzetiségűnek vallották magukat, nagy valószínűséggel német származásúak is voltak. A németül illetve svábul beszélők száma is meghatározható. Láthattuk, 1880-ban 10.376, 1890-ben 11.712, 1900-ban 8.240,

³⁰⁰ Fiedler püspök 1933 decemberében, második római látogatása alkalmával, a Szentszékhez írt beadványában 29 ezerre becsüli német eredetű híveinek számát. Lásd Tempfli: Sárból... i. m. 40.

1910-ben 12.171 németül tudó katolikust, 1930-ban 13.048 német anyanyelvűt számoltak. Ha ezekhez hozzávesszük Fiedler püspök számításait, aki – igaz 31 falu esetében – nagyjából 14.034 körül határozta meg a németül beszélő hívei számát,³⁰¹ akkor megállapítható, hogy a németül tudók száma valahol 11–13 ezer között lehetett a tárgyalt időszakban. Másrészt, ennek kapcsán ismét leszögezhetjük, hogy e lakosságcsoport körében – függetlenül a népszámlálások során vallott anyanyelv, illetve nemzetiség változásaitól – teljes nyelvváltásra nem került sor.

Még egy számadatról kell említést tennünk. A két világháború között román, illetve német részről gyakran 40 ezer szatmári svábról beszéltek. Az 1920-as román népösszeírás Bihar megye (1.984 német), Máramaros (3.066 német), Szatmár és Ugocsa (36.250 német) és Szilágy megye (831német), tehát négy megye területén számolt **42.131** német származású lakossal.³⁰² Fritz Winterhofen, az 1926-ban alakult szatmári Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft vezetője valószínűleg az 1920-as népösszeírásra hivatkozva beszélt 40 ezer szatmári svábról,³⁰³ és az ő adatait vették át a birodalmi németek is.

Természetesen óatosan kell kezelnünk a népszámlálási adatokat. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mindenkori hatalom törekvéseit, azaz a nemzeti kisebbségek számának csökkentését az államalkotó nemzettel szemben, ami a magyar népszámlálások esetében természetesen a magyarság számának növelését, a román népszámlálások esetében pedig a határrevízió hívének minősített magyar kisebbség számának csökkentését jelentette. Továbbá figyelembe kell vennünk az illető társadalmi közeg befolyásolhatóságát is. A szatmári svábok esetében olyan paraszti közösségről van szó, amely szétszórtan élt, együtt románokkal és magyarokkal; saját iskolákkal, saját nemzeti egyházzal, saját értelmiséggel nem rendelkezett, politikailag nem volt szervezett, ráadásul a XX. század elején a gazdasági, illetve társadalmi felemelkedés egyetlen útja a magyar nyelv

³⁰¹ SzPL, Fiedler püspök levele mons. Aloysio Arrigoninak, pápai kamarásnak, a szentszéki ügyvivő bukaresti nunciatúra munkatársának. 1933. augusztus 5.

³⁰² Varga: Erdély... *i. m.* 32-33.

³⁰³ PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Fritz Winterhofen jelentése a német külügyminisztérium VI. osztályán Heilbron igazgatónak. 1926 nov. 19.

elsajátítása és a magyar iskola volt. Számukra. Kétséges továbbá, hogy 1930-ban, vagy akár 1941-ben, amikor a számlálóbiztosok a nemzetiségre is rákérdeztek, az alacsonyan iskolázott sváb paraszti lakosság tisztában volt-e a nemzetiség fogalmával. Ugyanakkor Szatmár megyében a svábok asszimilációja, előrehaladott volta ellenére egy le nem zárt folyamat volt, amely bizonyos esetekben még visszafordítható is lehetett, így az egymást követő népszámlálási adatok nagy eltérései ebből is adódhattak, nemcsak a szándékos félrevezetésből vagy az adatok pontatlan rögzítéséből illetve feldolgozásából.

Ezt a kis közösséget érték gyökeresen új hatások 1920 után a közvetlen romániai környezet több eleme - a román állam, a többi romániai német közösség és a magyar környezet, ezek belül a magyar érdekeket szolgáló katolikus egyház - továbbá külső erők - magyarországi és főként németországi egyesületek, szervezetek, majd állami szervek - részéről.

5. sz. táblázat:

A vizsgált terület népességének anyanyelv szerinti megoszlása abszolút számokban (1880–1941)

Település	Népszámlálási adatok																			
	1880				1910				1930				1941							
	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb
Csanálos	1162	532	582	6	42	1748	19	1727	2	0	1888	657	895	316	20	1987	89	1885	12	1
Csomaköz	1688	729	362	492	105	2175	0	2170	5	0	2110	243	1381	458	28	2185	21	1916	244	4
Érdengeleg	1195	96	657	375	67	1429	13	716	699	1	1645	325	297	954	69	1809	210	981	617	1
Gilvács	404	45	348	0	11	663	0	647	9	7	620	243	225	151	1	738	28	647	63	0
Kálmánd	740	324	381	3	32	1072	4	1058	0	10	1320	1242	37	27	14	1438	93	1339	6	0
Kaplony	1247	357	828	5	57	1937	0	1933	4	0	2363	8	2187	152	16	2543	3	2501	39	0
Mezőfény	1206	1041	100	19	46	1770	22	1748	0	0	1851	998	820	20	3	1985	140	1821	23	1
Mezőterem	1662	850	122	594	96	2339	12	1953	362	12	2135	1254	190	638	53	2115	147	1645	323	0
Nagymajteny	1390	499	772	55	64	1894	62	1809	23	0	1852	865	672	293	22	1861	39	1811	11	0
Szaniszló	3445	137	1818	1278	212	4055	60	2742	1250	3	4336	46	2391	1746	153	4953	16	3839	1023	55
Erdőd	2159	903	813	345	98	3602	35	3434	133	0	3315	857	1528	681	249	4927	249	3090	1554	34
Királydaróc	2064	8	1302	686	68	2633	2	1698	930	3	2737	24	1284	1314	115	2751	0	1564	1183	4
Krasznabétek	1469	786	314	228	141	2245	30	2158	57	0	2582	1116	867	589	10	2618	649	1725	244	0
Krasznásándorfalu	437	340	41	43	13	592	524	49	19	0	760	701	38	9	12	727	655	56	16	0
Krasznaterebes	1256	461	175	581	39	1531	169	770	585	7	1400	119	548	682	53	2040	45	669	1250	76
Nagymadarász	1394	252	52	1051	39	1851	7	432	1412	0	1975	97	216	1628	34	1846	22	379	1444	1
Nagyszokond	529	297	97	115	20	677	481	127	69	0	877	636	118	91	32	953	654	193	68	38
Nántú	670	126	78	427	39	930	93	352	483	2	1000	93	307	583	17	1036	31	391	613	1
Szakasz	679	333	134	171	41	859	525	122	192	20	1010	432	251	305	22	911	300	500	111	0
Szinfalu	721	490	54	149	28	1127	772	125	226	4	1095	756	47	261	31	1156	789	233	130	4
Barlafalu	1340	303	95	897	45	1553	2	422	1129	0	1502	275	17	1152	58	1553	280	190	1051	32
Józsefháza	1177	85	664	378	50	1420	0	1040	380	0	1375	1	830	535	9	1503	0	1333	167	3
Alsóhomoród	671	563	36	49	23	933	749	120	57	7	906	784	46	57	19	891	459	414	17	1
Mezőpetri	1168	819	237	59	53	1455	0	1455	0	0	1588	1276	264	18	30	1801	696	1085	3	17
A terület összesen	29873	10376	10062	8006	1429	40490	3581	28807	8026	76	42242	13048	15454	12670	1070	46307	5615	30207	10212	273

6. sz. táblázat:

A vizsgált terület népeességének anyanyelv szerinti megoszlása % (1880–1941)

Település	Népszámlálási adatok																			
	1880				1910				1930				1941							
	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb
Csanálos	1162	45,78	50,09	0,52	3,61	1748	1,09	98,8	0,11	0	1888	34,8	47,4	16,74	1,06	1987	4,48	94,87	0,6	0,05
Csomaköz	1688	43,19	21,45	29,15	6,22	2175	0	99,77	0,23	0	2110	11,52	65,45	21,71	1,33	2185	0,96	87,69	11,17	0,18
Érdengeleg	1195	8,03	54,98	31,38	5,61	1429	0,91	50,1	48,92	0,07	1645	19,76	18,05	57,99	4,19	1809	11,61	54,23	34,11	0,06
Gilvács	404	11,14	86,14	0	2,72	663	0	97,59	1,36	1,06	620	39,19	36,29	24,35	0,16	738	3,79	87,67	8,54	0
Kálmánd	740	43,78	51,49	0,41	4,32	1072	0,37	98,69	0	0,93	1320	94,09	2,8	2,05	1,06	1438	6,47	93,12	0,42	0
Kaplony	1247	28,63	66,4	0,4	4,57	1937	0	99,79	0,21	0	2363	0,34	92,55	6,43	0,68	2543	0,12	98,35	1,53	0
Mezőfény	1206	86,32	8,29	1,58	3,81	1770	1,24	98,76	0	0	1851	53,92	44,3	1,08	0,16	1985	7,05	91,74	1,16	0,05
Mezőterem	1662	51,14	7,34	35,74	5,78	2339	0,51	83,5	15,48	0,51	2135	58,74	8,9	29,88	2,48	2115	6,95	77,78	15,27	0
Nagyrajtény	1390	35,9	55,54	3,96	4,6	1894	3,27	95,51	1,21	0	1852	46,71	36,29	15,82	1,19	1861	2,1	97,31	0,59	0
Szanszló	3445	3,98	52,77	37,1	6,15	4055	1,48	67,62	30,83	0,07	4336	1,06	55,14	40,27	3,53	4933	0,32	77,82	20,74	1,11
Erdőd	2159	41,82	37,66	15,98	4,54	3602	0,97	95,34	3,69	0	3315	25,85	20,54	45,67	7,51	4927	5,05	62,72	31,54	0,69
Királydaróc	2064	0,39	63,08	33,24	3,29	2633	0,08	64,49	35,32	0,11	2737	0,88	46,91	48,01	4,2	2751	0	56,85	43	4
Krasznabételek	1469	53,51	21,38	15,52	9,6	2245	1,34	96,12	2,54	0	2582	43,22	33,58	22,81	0,39	2618	24,79	65,89	9,32	0
Krasznasándorfalu	437	77,8	9,38	9,84	2,97	592	88,51	8,28	3,21	0	760	92,24	5	1,18	1,58	727	90,1	7,7	2,2	0
Krasznaterebes	1256	36,7	13,93	46,26	3,11	1531	11,04	50,29	38,21	0,46	1400	8,5	39,14	48,71	3,79	2040	2,21	32,79	61,27	3,73
Nagymadarász	1394	18,08	3,73	75,39	2,8	1851	0,38	23,34	76,28	0	1975	4,91	10,94	82,43	1,72	1846	1,19	20,53	78,22	0,05
Nagyszokond	529	56,14	18,34	21,74	3,78	677	71,05	18,76	10,19	0	877	72,52	13,45	10,38	3,65	953	68,63	20,25	7,14	3,99
Nántú	670	18,81	11,64	63,73	5,82	930	10	37,85	51,94	0,22	1000	9,3	30,7	58,3	1,7	1036	2,99	37,74	59,17	0,1
Szakasz	679	49,04	19,73	25,18	6,04	859	61,12	14,2	22,35	2,33	1010	42,77	24,85	30,2	2,18	911	32,93	54,88	12,18	0
Szinfalu	721	67,96	7,49	20,67	3,88	1127	68,5	11,09	20,05	0,35	1095	69,04	4,29	23,84	2,83	1156	68,25	20,16	11,25	0,35
Bariafalu	1340	22,61	7,09	66,94	3,36	1553	0,13	27,17	72,7	0	1502	18,31	1,13	76,7	3,86	1553	18,03	12,23	67,68	2,06
Józsefháza	1177	7,22	56,41	32,12	4,25	1420	0	73,24	26,76	0	1375	0,07	60,36	38,91	0,65	1503	0	88,69	11,11	0,2
Alsóhomoród	671	83,9	5,37	7,3	3,43	933	80,28	12,86	6,11	0,75	906	86,53	5,08	6,29	2,1	891	51,52	46,46	1,91	0,11
Mezőpetri	1168	70,12	20,29	5,05	4,54	1455	0	100	0	0	1588	80,35	16,62	1,13	1,89	1801	38,65	60,24	0,17	0,94
A terület összesen	29873	34,73	33,68	26,8	4,78	40490	8,84	71,15	19,82	0,19	42242	30,89	34,58	31,94	2,53	46307	12,13	65,23	22,05	0,59

A vizsgált terület népességének anyanyelv és felekezet szerinti megoszlása abszolút számokban (1910, 1920)

Település	Népszámlálási adatok																
	1910							1920									
	Anyanyelv				Felekezet			A/F			Népfaj						
Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Lakosság	Római kat.	református	Görög katolikus	Evangelikus	Izraelita	ortodox	Katolikus német	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb
Csanálos	1748	19	1727	2	0	1748	1594	29	125	0	0	355	1790	1594	29	128	39
Csomaköz	2175	0	2170	5	0	2175	1367	155	619	0	33	827	2267	1367	155	712	33
Érdenegeleg	1429	13	716	699	1	1429	295	283	802	0	48	154	1413	297	262	848	6
Gilvács	663	0	647	9	7	663	498	32	127	5	1	379	663	491	37	131	4
Kálmánd	1072	4	1058	0	10	1072	1059	4	9	0	0	5	1228	1224	4	0	0
Kaplony	1937	0	1933	4	0	1937	1388	312	236	0	1	274	2018	1388	312	318	0
Mezőfény	1770	22	1748	0	0	1770	1724	13	33	0	0	65	1784	1724	13	47	0
Mezőpetri	1455	0	1455	0	0	1455	1373	33	49	0	0	1187	1518	1375	0	142	1
Mezőterem	2339	12	1953	362	12	2339	1546	74	712	7	0	1312	2129	1357	0	772	0
Nagyrajtény	1894	62	1809	23	0	1894	1579	45	269	0	0	775	1732	1415	45	269	3
Szaniszló	4822	60	3485	1273	4	4822	1826	703	2099	7	185	349	4592	1599	710	2099	184
Alsóhomoród	933	749	120	57	7	933	768	22	56	0	87	756	917	766	21	58	72
Erdőd	3602	35	3434	133	0	3602	2139	366	921	3	173	1090	3722	828	1775	1057	62
Királydaróc	2633	2	1698	930	3	2633	904	586	999	4	140	85	2544	819	586	1003	136
Krasznabéltek	2245	30	2158	57	0	2245	1670	54	480	1	40	1284	2487	1070	896	501	20
Krasznasándorfalu	592	524	49	19	0	592	530	0	31	1	30	518	673	632	0	18	23
Krasznaterebes	1531	169	770	585	7	1531	719	38	731	1	41	450	1498	655	70	710	63
Nagymadarász	1851	7	432	1412	0	1851	307	17	1491	0	36	50	1812	205	17	1491	99
Nagyszokond	677	481	127	69	0	677	548	15	88	0	26	507	707	585	15	88	19
Nántú	930	93	352	483	2	930	374	39	481	1	35	134	925	330	40	526	29
Szakasz	859	525	122	192	20	859	580	5	254	1	19	531	846	566	1	236	43
Szintfalu	1127	772	125	226	4	1127	841	2	249	0	35	782	996	752	23	185	36
Barlafalu	1553	2	422	1129	0	1553	324	10	1149	0	70	264	1453	354	44	1055	0
Józsefháza	1420	0	1040	380	0	1420	401	353	647	0	19	4	1237	363	194	647	33
A terület összesen	41257	3581	29550	8049	3	41257	24354	3190	12657	31	1019	12137	40951	21756	5249	13041	905

8. sz. táblázat:

A vizsgált terület népességének anyanyelv és felekezet szerinti megoszlása % (1910, 1920)

Település	Népszámlálási adatok															
	1910							1920								
	Anyanyelv				Felekezet			A/F			Népfaj					
Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb	Római katolikus	református	Görög katolikus	Evangélikus	Izraelita	Ortodox	Katolikus német	Lakosság	Német	Magyar	Román	Egyéb
Csanálos	1748	1,09	98,8	0,11	0	91,19	1,66	7,15	0	0	20,31	1790	89,05	1,62	7,15	2,18
Csomaköz	2175	0	99,77	0,23	0	62,85	7,13	28,46	0	1,52	38,02	2267	60,3	6,84	31,41	1,46
Érdengeleg	1429	0,91	50,1	48,92	0,07	20,64	19,8	56,12	0	3,36	10,78	1413	21,02	18,54	60,01	0,42
Gilvács	663	0	97,59	1,36	1,06	75,11	4,83	19,16	0,75	0,15	57,16	663	74,06	5,58	19,76	0,6
Kálmánd	1072	0,37	98,69	0	0,93	98,79	0,37	0,84	0	0	0,47	1228	99,67	0,33	0	0
Kaplony	1937	0	99,79	0,21	0	71,66	16,11	12,18	0	0,05	14,15	2018	68,78	15,46	15,76	0
Mezőfény	1770	1,24	98,76	0	0	97,4	0,73	1,86	0	0	3,67	1784	96,64	0,73	2,63	0
Mezőpetri	1455	0	100	0	0	94,36	2,27	3,37	0	0	81,58	1518	90,58	0	9,35	0,07
Mezőterem	2339	0,51	83,5	15,48	0,51	66,1	3,16	30,44	0,3	0	56,09	2129	63,74	0	36,26	0
Nagymatény	1894	3,27	95,51	1,21	0	83,37	2,38	14,2	0	0	40,92	1732	81,7	2,6	15,53	0,17
Szaniszló	4822	1,24	72,27	26,4	0,08	37,87	14,58	43,53	0,15	3,84	7,24	4592	34,82	15,46	45,71	4,01
Alsóhomoród	933	80,28	12,86	6,11	0,75	82,32	2,36	6	0	9,32	81,03	917	83,53	2,29	6,32	7,85
Erdőd	3602	0,97	95,34	3,69	0	59,38	10,16	29,57	0,08	4,8	30,26	3722	22,25	47,69	28,4	1,67
Királydaróc	2633	0,08	64,49	35,32	0,11	34,33	22,26	37,94	0,15	5,32	3,23	2544	32,19	23,03	39,43	5,35
Krasznabéltek	2245	1,34	96,12	2,54	0	74,39	2,41	21,38	0,04	1,78	57,19	2487	43,02	36,03	20,14	0,8
Krasznasándorfalu	592	88,51	8,28	3,21	0	89,53	0	5,24	0,17	5,07	87,5	673	93,91	0	2,67	3,42
Krasznaterebes	1531	11,04	50,29	38,21	0,46	46,96	2,48	47,75	0,07	2,68	29,39	1498	43,72	4,67	47,4	4,21
Nagyadarász	1851	0,38	23,34	76,28	0	16,59	0,92	80,55	0	1,94	2,7	1812	11,31	0,94	82,28	5,46
Nagyszokond	677	71,05	18,76	10,19	0	80,95	2,22	13	0	3,84	74,89	707	82,74	2,12	12,45	2,69
Nánti	930	10	37,85	51,94	0,22	40,22	4,19	51,72	0,11	3,76	14,41	925	35,68	4,32	56,86	3,14
Szakasz	859	61,12	14,2	22,35	2,33	67,52	0,58	29,57	0,12	2,21	61,82	846	66,9	0,12	27,9	5,08
Szintfalu	1127	68,5	11,09	20,05	0,35	74,62	0,18	22,09	0	3,11	69,39	996	75,5	2,31	18,57	3,61
Barlafalu	1553	0,13	27,17	72,7	0	20,86	0,64	79,99	0	4,51	17	1453	24,36	3,03	72,61	0
Józsefháza	1420	0	73,24	26,76	0	28,24	24,86	45,56	0	1,34	0,28	1237	29,35	15,68	52,3	2,67
A terület összesen	41257	8,68	71,62	19,51	0,01	59,03	7,73	30,68	0,08	2,47	29,42	40951	53,13	12,82	31,85	2,21

A vizsgált terület népességének anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása abszolút számokban (1930, 1941)

Település	1930						1941											
	Lakosság	Német		Magyar		Román		Egyéb		Lakosság	Német		Magyar		Román		Egyéb	
		anyanyelvi nemzetiség	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút		abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút	abszolút
Csanálos	1888	657	1317	895	206	316	314	51	20	1987	89	116	1885	1851	12	8	1	12
Csomaköz	2110	243	1240	1381	222	458	546	102	28	2185	21	38	1916	1941	244	202	4	4
Érdengeleg	1645	325	324	297	271	954	940	110	69	1809	210	210	981	981	617	617	1	1
Gilvács	620	243	371	225	74	151	161	14	1	738	28	24	647	708	63	6	0	0
Kálmánd	1320	1242	1258	37	20	27	25	17	14	1438	93	93	1339	1322	6	6	0	17
Kaplony	2363	8	192	2187	1856	152	292	23	16	2543	3	3	2501	2470	39	52	0	18
Mezőfény	1851	998	1680	820	115	30	32	24	3	1985	140	157	1821	1770	23	27	1	31
Mezőterem	2135	1254	1379	190	50	638	640	66	53	2115	147	42	1645	1837	323	236	0	0
Nagyamajtény	1852	865	1415	672	119	293	296	22	22	1861	39	39	1811	1813	11	9	0	0
Szaniszló	4336	46	1607	2391	566	1746	1836	327	153	4933	16	22	3839	3918	1023	922	55	71
Erdőd	3315	857	1331	1528	919	681	750	315	249	4927	249	236	3090	3289	1554	1399	34	3
Királydarácz	2737	24	264	1284	904	1314	1326	243	115	2751	0	0	1564	1996	1183	620	4	135
Krasznabéltek	2582	1116	1176	867	773	589	572	61	10	2618	649	638	1725	1752	244	227	0	1
Krasznasándorfalu	760	701	693	38	43	9	12	12	12	727	655	218	56	508	16	0	0	1
Krasznateribes	1400	119	149	546	514	682	677	60	53	2040	45	16	669	1032	1250	992	76	0
Nagymadarász	1975	97	279	216	38	1628	1619	34	34	1846	22	10	379	678	1444	1151	1	7
Nagyszokond	877	636	629	118	106	91	99	32	32	953	654	223	193	728	68	2	38	0
Nántú	1000	93	208	307	170	583	591	31	17	1036	31	82	391	328	613	608	1	18
Szakasz	1010	432	432	251	213	305	305	22	22	911	300	63	500	809	111	32	0	7
Színfalu	1095	756	760	47	23	261	260	31	31	1156	789	794	233	196	130	129	4	37
Barláfalu	1502	275	274	17	10	1152	1130	88	58	1553	280	277	190	200	1051	1046	32	30
Józsefháza	1375	1	12	830	777	535	563	9	9	1503	0	58	1333	1287	167	152	3	6
Alsóhomoród	906	784	757	46	29	57	59	19	19	891	459	440	414	418	17	8	1	25
Mezőpetri	1588	1276	1447	264	70	18	41	30	30	1801	696	519	1085	1278	3	4	17	0
A terület összesen	42242	13048	19194	15454	8088	12670	13086	1874	1070	46307	5615	4318	30207	33110	10212	8455	273	424

9. A német népi mozgalom, a Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft

9.1 A mozgalom kezdetei, a Német-sváb Népközösség megalakulása

A kétszáz éve szórványszerűen letelepített szatmári svábok jobbágyokként érkeztek, és azok is maradtak az 1848-as jobbágyfelszabadításig. Részben vegyes lakosságú falvakban éltek, részben román vagy magyar falvak vették őket körül. Eltérően a politikai, gazdasági, kulturális és a társadalmi tagozódás terén is sokkal fejlettebb és gazdagabb erdélyi szászoktól, illetve a bánáti sváboktól, a szatmári svábok esetében egy kis létszámú számú, jóval szegényebb, paraszti társadalomról beszélhetünk, amely – gazdasági alapok híján – nem tudott saját iskolákat, középiskolákat létesíteni. Így nem is alakult ki vezető német értelmiségi rétege. Azok, akik továbbtanultak, magyar nyelven teheték azt, és tanulmányaik végeztével elmagyarosodva tértek vissza falvaikba. Ellentétben a szászokkal és a bánátiakkal, a szatmári svábság, esetében nem beszélhetünk önálló politikai vagy akár kulturális entitásról, 1918 előtt ilyen módon soha nem nyilvánult meg. Mindezek tükrében nem csoda, hogy a Németországtól távol, az erdélyi szászoktól és a bánáti sváboktól elzártan élő szatmári svábok körében a „természetes” és a politikailag támogatott asszimiláció komoly előrehaladása megfigyelhető meg a vizsgált korszak kezdetére. 1918-ra a svábok nagy része már jól beszélt magyarul, sőt sokan közülük már anyanyelvüknek is a magyart tartották. Egy, az 1920-as évek közepén, a német külügyminisztérium számára készült helyzetjelentés szerint a szatmári svábok két kérdésben voltak egységesek: szerettek volna Magyarországhoz visszakerülni, illetve gyűlölték a román államot, amely súlyos anyagi terheket rótt rájuk.³⁰⁴

A világháborút követő új politikai helyzetben a román állam, a bánáti svábok és erdélyi szászok, valamint a német állam szemében is felértékelődött az Osztrák-Magyar Monarchia idején kevés figyelemre méltatott szatmári németiség.

³⁰⁴ PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Denkschrift über das Sathmarer Schwabentum. Szerző és dátum nélkül, feltehetően az 1920-as évek közepén.

1918 után elsőként a román állam figyelt fel az ország észak-nyugati határzónájában lévő kis közösségre. 1919-ben Szatmár megye nemzeti párti prefektusa a szász vezető politikus, Hans Otto Roth figyelmébe ajánlotta az itt élő svábokat.³⁰⁵ Az 1920-as román népösszeírás Szatmár megyei eredményei is (több mint 40 ezer németet mutattak ki a térségben) felhívták a többi romániai német közösség, valamint a német állam figyelmét az addigra többé-kevésbé már elfeledett falvakra.³⁰⁶ Az 1920-as években kibontakozó szatmári német mozgalom lényegében három irányból részesült támogatásban.

Stefan Schmied szerint a szatmári svábok asszimilációját az első világháború állította meg, sőt a „német érzület” felerősödését is elindította a fronton szolgáló sváb katonák találkozása, ami azután egyenesen vezetett a spontán nemzeti ébredéshez.³⁰⁷ Schmiednek abban igaza van, hogy az első világháború, pontosabban az azt követő új politikai környezet megállította a szatmári svábság asszimilációs folyamatát. Az azonban már több mint kérdéses, hogy a fronton szolgáló katonák találkozása – egyéb külső feltételek hiányában – önmagában véve elegendő lett volna egy ilyen jellegű folyamat beindulásához.

A háború után a magyar propaganda az általa már magyarnak tekintett svábok körében is ellenállásra, a trianoni döntés elleni tiltakozásra szólított fel.³⁰⁸ A román állam ezt természetesen nem nézte jó szemmel, ezért minden olyan törekvést támogatott, amely a szatmári svábok német identitásának felélesztésére irányult.³⁰⁹

A nemzeti ébredés valószínűsíthetően első momentumáról Szinfalva Historia Domusa tesz említést: „1918. október 30-én éjjel érkezett Budapestről a

³⁰⁵ PAAA – ADGB, Band 153/3. Stand der Sathmarer schwäbischen Bewegung in der Jahreswende 1932/1933. A bukaresti német követség által készített jelentés. Bukarest, 1933. február 22.

³⁰⁶ Az 1920 népösszeírás adatait közli. Martinovici – Istrati: Dicționarul Transilvaniei... i. m. 4-290.

³⁰⁷ Stefan Schmied: *Die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940.* Selbstverl., Kempten/Leubas, 1976. 6.

³⁰⁸ Tilkovszky: A szatmári németiség... i. m. 226.

³⁰⁹ Bár a mozgalom funkcionáriusai mindvégig tagadták ezt az összefüggést, és csak a sváb lakosság öntudatra ébredéséről beszéltek, Németországban meg-megjelentek olyan írások – főleg a harmincas évek második felében, amelyek a román állam ezirányú törekvéseiről is beszámoltak. Gottfried Fittbogen: *Was jeder Deutsche vom Grenz- und Auslanddeutschtum wissen muss.* Oldenbourg, München-Berlin, 1937. 161-162.

felhívás a szatmári svábokhoz, alapítsák meg a saját Német Nemzeti Tanácsukat. Szinfaluban ez nem történt meg, de Barlafaluban Stefan Rock pap megalapította azt.”³¹⁰ Ezt követte 1919-ben Dr. Vonhaz István szebeni utazása, aki a román kormányzótanácstól német iskolát kért a szatmári sváboknak. 1920-ban a szinfalusi svábok, papjuk Johann Ettinger támogatásával a német tannyelv egyházi iskolában való bevezetését, továbbá havi három alkalommal német és egy alkalommal magyar prédikációt kértek a püspökségtől.³¹¹

Ennek ellenére a szatmári német mozgalom első, 1918–1926 közötti szakasza nem a belső szervezkedés kora, hanem az információszerzés időszaka: az erdélyi szászok, a bánáti svábok valamint a birodalmi németek ezekben az években mérték fel a szatmári svábok helyzetét.

1920-ban Dr. Rudolf Spek a Német-szász Néptanács megbízásból tett látogatást Szatmárban. Spek azzal a megbízással utazott a megyébe, hogy tanulmányozza a svábok helyzetét, illetve a népiségi munka kibontakozásának lehetőségeit.³¹² 1921 februárjában újabb látogató érkezett a térségbe Josef Striegl bánáti gimnáziumi professzor személyében, aki egyben a bánáti „Schwäbische Volkspresse” újságírója is volt. Több faluban is nagygyűléseket tartott, s ezeken a német nemzet nagyságáról beszélt hallgatóságának. Hazatérve cikksorozatban foglalta össze tapasztalatait: „A sváboknak egyáltalán nincs vezetőjük! A falvakban a papok a hangadók, akik egy-két kivétellel magyar sovíniszták... Az imakönyvön kívül, testvéreinknek nincsenek német könyveik. A fiatalabbaknak már az imakönyvük is magyar. Senki nem fogott a kezébe német újságot. Semmi és senki nem emlékezteti őket a német népiségükre (...) A szatmári svábok egy elhagyatott népcsoport, akik támaszt és védelmet kívánnak. Ezt a védelmet, nekünk bánáti sváboknak kell megadnunk, hiszen ők a mi testvéreink. Az erősebb feladata a gyengét megvédeni. És a szatmári svábok a gyengébbek.”³¹³ Striegl „felvilágosító munkája” sokak szemében kimerítette az izgatás kategóriáját, ezért Fritz Winterhofen, a majdani Volksgemeinschaft vezetője is elítélően nyilatkozott

³¹⁰ Schmied: *i. m.* 6.

³¹¹ Uo. 7.

³¹² Tilkovszky. A szatmári németiség... *i. m.* 227.

³¹³ Schmied: *i. m.* 10.

akciójáról, s beszédeit balgának nevezte, amelyekkel mindenki számára csak problémát okozott.³¹⁴ Dr. Egon Gundhart, szebeni orvos is 1921-ben járt Szatmárban, s látogatása után elkötelezetten tevékenykedett a szatmári és máramarosi svábok ügyében. Ezek az akciók azonban – azon kívül, hogy sajtócikkekben felhívták a nyilvánosság figyelmét a szatmári sváb kérdésre – nagyobb eredményeket nem értek el.

Az 1921. szeptember 17-19. között Csernovicben megrendezett Német Napok keretében találkoztak egymással első alkalommal a Romániában élő német népcsoportok (erdélyi szászok, bánáti svábok, besszarábiai, bukovinai, dobrudzsai és regáti németek.) képviselői. Ekkor alakult meg a Nagyromániai Németek Szövetsége. A Szövetség legfelsőbb szerve az alapszabály szerint a Nagygyűlés (Hauptversammlung) lett, amelyben az egyes Néptanácsok delegáltjai kaptak helyet: a bánátiak és a szászok 25-25, a bukovinaiak 8, a besszarábiaiak 7, a regátiak 2, a szatmáriak pedig 1 képviselőt küldhettek a Nagygyűlésbe.³¹⁵ (Ezen kívül automatikusan tagságot nyertek a Német Párt aktív parlamenti képviselő is.) Mivel a bánáti illetve szász részről ekkorra már „felmérték” a szatmári terepet, a csernovici találkozón úgy határoztak, hogy a szatmári svábokat is képviselje egy fő a grémiumban. (Ez kevesebb, mint amennyit a regáti németek kaptak!) A rendezvény jelentősége a szatmáriak szempontjából elsősorban az volt, hogy ettől kezdve már hivatalosan is számoltak velük a romániai németek egy különálló csoportjaként. Megvolt tehát az a keret, melyhez a majdan létesítendő területi alapú szervezet csatlakozhatott. Ekkor azonban még nem a helyi szervezetek kiépítése volt soron, az első akciók a helyiek német tudatának felkeltésére/erősítésére irányultak.

Az első kézzelfogható eredmények Erwin Schiller, a bánáti Volksgemeinschaft főtitkárának 1923 májusában tett látogatásához kapcsolhatók. Szatmári tartózkodása alatt gyűléseket tartott néhány településen, aminek eredményeként 5 faluban (Erdőd, Krasznabéltek, Szinfalu, Mezőfény és

³¹⁴ PAAA - ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Winterhofen levele a német külügyminisztérium VI. osztályának. 1925. november 19.

³¹⁵ Karl. M. Reinerth: *Zur politische Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918-1928*. Wort und Welt Verlag, Bad Tölz, 1993. 129.

Mezőpetri) megalakultak a Német-sváb Népközösség helyi csoportjai (Ortsgemeinschaft).³¹⁶ A krasznabélteken élő, de eredetileg nem szatmári származású Fritz Winterhofen³¹⁷ fontos szerepet játszott a bánáti és a szász vendégek fogadásában, s egyben alapító tagja is lett a krasznabélteki Ortsgemeinschaftnak. Az aláírók közül ő volt az egyetlen, aki német iskolákban folytatta – igaz külföldön – tanulmányait.

Még ugyanebben az évben a szatmári svábok meghívást kaptak Temesvárra, a bánáti svábok letelepedésének 200. évfordulójára rendezett ünnepségre. Ebből az alkalomból egy 50 fős csoport utazott a Bánát fővárosába.³¹⁸ 1924-ben, majd 1925-ben pedig a Temesvári Sváb Központi Bank támogatásával csaknem 200 szatmári paraszt utazhatott a Bánságba különböző mezőgazdasági és ipari kiállításokra.³¹⁹

Több német kisebbségekkel foglalkozó németországi szervezet is kapcsolatba lépett a szatmári svábokkal. A Deutsches Ausland-Institut megbízásából Wilhelm Staudinger³²⁰ 1924-ben járta be Szatmár vidékét. Tapasztalatairól információkban gazdag jelentést készített. Staudinger 32 olyan falut sorolt fel, ahol szerinte kizárólag vagy túlnyomórészt svábok éltek. Főleg a gazdasági állapotok felmérésére koncentrált, s beszámolt a növénytermesztés és állattenyésztés helyzetéről, valamint felvázolta a gazdasági élet támogatásának lehetőségeit. Politikai és kulturális kérdésekkel csak marginálisan foglalkozott.³²¹

1925 nyarán a Schutzbund vezetője, Karl C. Loesch is látogatást tett a megyében. Elszomorító tapasztalatokkal, de tettere készen érkezett vissza Németországba. Úgy ítélte meg, hogy a szászok szatmári népiségi munkájának eddigi sikertelensége a szatmári katolikus svábok és az erdélyi evangélikus

³¹⁶ Schmied: *i. m.* 14-15.

³¹⁷ Fritz Winterhofen (Svájc, 1887 – Svájc, 1960) Életéről kevés adat áll rendelkezésre. Jogász, krasznabélteki fölbirtokos, nem tudni mikor került Szatmár-megyébe, a szatmári Gauamt első vezetője 1926-1936, 1940-ben a Bauernamt vezetője.

³¹⁸ Tilkovszky. A szatmári németség... *i. m.* 227.

³¹⁹ Schmied: *i. m.* 18.

³²⁰ Wilhelm Staudinger 1926 márciusában már a szatmári Gaurat mezőgazdasági referense, feladata volt továbbá a Gauamt pénzügyeinek felügyelete

³²¹ Barabás László: Das Deutsche Auslands-Institut und eine vergessene deutsche Volksgruppe nach dem Esrten Weltkrieg. Die Sathmarer Schwaben. In: *Germanistik ohne Grenzen*. Band 2. Klausenburg-Grossvardein, 2007. 140.

szászok közötti felekezeti különbségben gyökerezik. A svábok nagy részét már elmagyarosodottnak találta, és az asszimilációt egyértelműen a magyarpárti egyház, illetve az egyházi iskolák számlájára írta. A helyzet megváltoztatása érdekében egy központi iroda felállítását – Winterhofen vezetése alatt – és 12 ezer márka elkülönítését javasolta. Ugyanilyen fontos feladatnak tartotta a nemzeti alapon szerveződő mezőgazdasági szövetkezetek alapítását. Ennek a munkának az irányítására a bánáti Franz Blaskovicsot ajánlotta. Végezetül sürgette a szatmári német tanítók képzését a temesvári tanítóképzőben.³²²

A kölcsönös látogatások kétségkívül hozzájárultak a német nemzeti öntudat ébredéséhez és térnyeréséhez, azonban még mindig hiányzott az a szervezet, amely képviselni volt hivatott a szatmári németység érdekeit. A látogatások során fel-fellobbant lelkesedés ugyanis nem helyettesíthette a kitartó szervezőmunkát. Nem is beszélve arról, hogy a mélyen vallásos svábok erősen a papság befolyása alatt álltak, a papok többsége pedig nem beszélte az irodalmi német nyelvet, politikailag pedig a Magyar Párthoz kötődött, így értelemszerűen nem volt érdekelt a német népiségi munka sikerében. A kívülről szervezett, elszigetelt akciók így nem tudtak valódi eredményeket felmutatni a szatmári németek körében.

Winterhofen 1925-ben már bizonyíthatottan kapcsolatban állt a német külügyminisztériummal. Egy általa készített jelentés, amely nincs ugyan híján kisebb-nagyobb túlzásoknak, értékes adatokkal szolgál a népiségi munka célcsoportjáról és a későbbi vezető elképzeléseiről.³²³ Winterhofen 40 ezer szatmári svábról beszélt, akiket az elmagyarosodás szintje szerint három nagy csoportra osztott: negyed részük átvette ugyan a magyar nyelvet, de még svábnak érzte magát; 5-6000-en teljesen németek voltak, a többiek pedig többé-kevésbé elmagyarosodtak. Winterhofen helyzetjelentése több olyan problémát vetett fel, amellyel a kibontakozó német mozgalomnak szembe kell néznie:

³²² Barabás László: A szatmári svábok felfedezése a német népcsoportpolitika számára az első világháború után. In: *Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének 60. évfordulójára*. Nyíregyháza, 1989. 292-303.

³²³ PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Fritz Winterhofen jelentése a német külügyminisztérium VI. osztályán Heilbron igazgatónak. 1926. november 19.

- *Az asszimiláció mértékének és a papság szerepének kérdése.* Winterhofen felhívta a külügyminisztérium figyelmét arra, hogy a szatmári svábok helyzete az új határok között csak annyiban változott meg, hogy míg 1918 előtt a magyar állam és a katolikus egyház magyarosító politikájának voltak kiszolgáltatva, addig az új állami főhatalom alatt a magyar érzelmű püspökség és papság már egyedül volt kénytelen folytatni a harcot. Röviden ismertette az erdélyi magyar és a magyarországi politikai elit álláspontját a szatmári svábok asszimilációjáról, mely szerint ebben a térségben spontán magyarosodás történt.
- *A német értelmiség hiánya.* A sváb eredetű falvak egyházi iskoláiban a román kormány ugyan betiltotta a magyar tannyelvet, és helyette a német illetve a román nyelvű oktatást tette kötelezővé, de ennek valódi hozadéka rendkívül csekély volt, mivel a tanítók nagy része nem beszélt németül.
- *A romanizálás veszélye.* Amikor Winterhofen a romanizálás veszélyét taglalta, valójában a német kormány anyagi támogatását igyekezett megsürgetni. Ennek ellenére valóban fontos kérdést vetett fel, ugyanis a román kormányok végső célját az etnikailag homogén nemzetállam megteremtésére német diplomáciai források is reális veszélynek tartották.³²⁴
- *A regermanizáció esélyei.* Winterhofen válasza erre a kérdésre egyértelműen pozitív volt, azzal a megszorítással, hogy a szervezeti keretek kiépítéséhez és a szervezőmunkához szükséges anyagi támogatás nélkül a siker elképzelhetetlen.³²⁵
- *Anyagi támogatás Németországból.* Már első jelentésében is komoly összegeket kért Winterhofen: egy irodahelységre (Geschäftstelle) 6000 márkát, a népiskolák tanárainak támogatására 12 ezer márkát, a tanárok

³²⁴ „...számolni kell azzal, hogy a román állam a német iskolákat és óvodákat ismét bezárhatja, amint a németiség megerősödésére a magyarsággal szemben már nem lesz szüksége, vagy a gazdasági helyzet a spórolásra kényszeríti.” PAAA - ADGB, Band 153/3. Stand der Sathmarer schwäbischen Bewegung um die Jahreswende 1932/33. A bukaresti német követség által készített jelentés. Bukarest, 1933. február 22.

³²⁵ „... Tisztában kell lennünk azzal, hogy itt minden német falu sokkal több pénzbe fog kerülni, mint bárhol másutt a világon...” PAAA - ADGB, Band 172/1. Deutsche Bewegung in Sathmar. Haas temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1926. május 14.

képzésére pedig 2000-et. Anyagi támogatást kért a Temesváron és Nagyszebenben tanuló középiskolások, és a Németországban tanuló egyetemisták részére is. További 10 ezer márkát igényelt rövid időn belül a szervezőmunkára, és újabb 10 ezret 1926 júliusáig.³²⁶

Hans Freytag bukaresti német követ tülzónak találta Winterhofen svábokra vonatkozó számadatait, azzal viszont ő is egyetértett, hogy a román kormány magyarokkal szembeni ellenséges magatartása kedvező feltételeket teremtett a német mozgalom számára. *„Pszichológiailag is kedvező a pillanat, ugyanis a román kormány támogatja a német mozgalmat, mert célja magyarság gyengítése.”*³²⁷ Freytag a sikeres népiségi munka érdekében a folyamatos anyagi támogatás biztosítását javasolta Berlinnek. A bánáti sváboktól ugyanis aligha kaphattak jelentős segítséget a szatmáriak, mivel azok saját szervezeteikkel voltak elfoglalva. A szászokat pedig azért nem tartotta erre a munkára alkalmasnak, mert a szatmáriaktól elválasztotta őket a vallás, így a szászok esetleges aktivitása könnyen félreérthető lehetett volna a helyi lakosság szemében.³²⁸

1925-ben Winterhofen Németországba utazott, és tárgyalt a szatmári német mozgalom kiépítése iránt érdeklődő körökkel. Hazatérve a temesvári sváb vezetőkkel ismertette tervét egy politikai szervezet létrehozásáról, valamint a kulturális és gazdasági téren általa fontosnak ítélt teendőkről. A szervezet létrehozására kitűnő alkalmat kínált a sváb származású tanítók részére 1925. december 27. és 1926. január 9. között Nagykárolyban rendezett német tanfolyam. A továbbképzés kezdeményezője Dr. Egon Gundhart volt, aki a szász vezetőket már korábban is győzködte a szatmári tanárok számára szervezendő német tanfolyam szükségességéről.³²⁹ Winterhofen és Gundhart előkészítő munkájának eredményeként a tanfolyamon 47 tanár – 18 nő és 29 férfi – vett részt.³³⁰ A

³²⁶ A német külügyminisztériumtól a bukaresti német követséghez címzett összefoglalóból kiderül, hogy Winterhofen a kért összeget megkapta. PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. A német külügyminisztériumtól a bukaresti német követségnek. Berlin, 1926. december 30.

³²⁷ PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Freytag követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. december 8.

³²⁸ Uo.

³²⁹ Schmied. *i. m.* 19.

³³⁰ Uo.

kurzus vezetője Josef Nischbach kanonok, a temesvári német katolikus tanítóképző igazgatója volt, aki pedagógiát adott elő. Német történelmet és sváb telepítéstörténetet Rudolf Spek, a német nyelvgyakorlatot Hans Kaiss, a német énekórát pedig egy Wilk nevű nagyszebeni tanár tartotta. Rajtuk kívül jelen volt még Dr. Ihl a besztercei leányiskola igazgatója,³³¹ valamint Richard Csaki, a *Deutsches Kulturamt in Rumänien* vezetője.³³² A tanfolyam idején a szász és sváb vendégek meglátogattak néhány Nagykároly környéki falut, Nischbach pedig a nagykárolyi apácázárda kápolnájában misét celebrált, és német nyelven prédikált a jelenlevőknek. A tanfolyam záróakkordjaként 1926. január 10-én Rudolf Brandsch elnökletével, valamint Egon Gundhart és a többi bánáti és szász vendég jelenlétében megalakult a szatmári Német-Sváb Népközösség (Deutschschwäbische Volksgemeinschaft Gau Sathmar). A Népközösség adminisztratív központjának, a Gauamtnak Nagykároly lett a székhelye. A felvilágosító munka és tagok toborzása Winterhofenre és Michael Kreutzerre várt. A „*Banater Deutsche Zeitung*” 1926. március 30-i száma részletesen ismertette az egyes falvakban megalakult Ortsgemeinschaftok vezetőségét.³³³ (Vezető, vezetőhelyettes, jegyző és pénztáros.)

Szinfalu: Josef Tepfenhart, Stefan Tom, Stefan Jackel, Ehrli

Krasznabéltek: Simon Welti, Anton Tepfenhart, Dr. Fritz Winterhofen,
Wendelin Angeli

Barlafalu: Michael Egi, Lorenz Dizig, Josef Kader, Stefan Dorosch

Batarcs: Georg Schmelzer, Josef Lang, Josef Bader, Andreas Steckbauer

Erdőd: Georg Hermann, Georg Teschler, Josef Baber, Stefan Lerm

Mezőfény: Jakob Heinrich, Lorenz Sterk, Ferdinand Müller, Michael
Czumbil

Mezőpetri: Josef Haller, Josef Barth, Ignaz Gabriel, Anton Oswald

Mezőterem. Jakob Czumbil, Johann Weber, Michael Schönberg, Jakob
Schradi

³³¹ PAAA – ADGB, Band 172/1. Satmarer Schwaben. Dr. Egon Gundhart jelentése az első német tanfolyamról. 1926. január.

³³² Schmied: *i. m.* 19.

³³³ Uo. 20.

Nagyszokond: Felix Merk, Josef Baumgartner, Raimund Bitschi, Josef Link

Krasznasándorfalu: Konrad Steibinder, Karl Steibinder, Martin Toma

Alsóhomoród: Josef Fugel, Anton Fuhrmann, Johann Schimpf, Andreas Fuhrmann

Szakasz: Andreas Horber, Stefan Schlachter, Johann Prommer, Franz Wendlinger

Nagymajtény: Stefan Erni, Johann Stiebli, Stefan Kerner, Martin Heidenhoffer

1926. március 14-én, a Nagykárolyban tartott gyűlésen ünnepélyesen megalakult a szervezet vezető testülete, a Gaurat (Körzeti Tanács). Elnöke Dr. Fritz Winterhofen, elnökhelyettese Josef Haller Mezőpetriből, jegyzője Stefan Frank, pénzügyi referense Nikolaus Rohm, a temesvári bankfiók igazgatója, mezőgazdasági referense Wilhelm Staudinger, sajtóreferense Stefan Frank, az egyházi iskolák referense Josef Manz, mezőfényi tanító, az állami iskolák referense Georg Jussel, a titkár pedig Michael Kreutzer lett.

Winterhofen nem sokkal a Népközösség megalakulása után, igen nagy összeget kért szatmári munkájához a német külügyminisztériumtól az 1927-es évre: a Bánátban és a szászoknál tanuló 109 gyerek ellátására kb. 50.000, egy kulturális lapra 4500, 15 óvodára 37.400, tanárok képzésére 2500, tanítók támogatására 4500, új tanítók alkalmazására 10.800, mezőgazdasági képzésre 2500, iparosképzésre 6000, a Gauamt részére 12.000, autóra 4000 és egyebekre 2000, tehát összesen 136.500 birodalmi márkát.

A temesvári konzul azonban nem támogatta kérését a német külügyminisztériumnak írt jelentésében, ugyanis a Winterhofen által kért összeget túl soknak találta.³³⁴ A szászoknál és a bánátiaknál tanuló diákok képzését azokból a forrásokból javasolta finanszírozni, amelyeket Winterhofen a württembergi falvaktól személyesen szerzett a tanulók patronálására. A kulturális lapnál pedig egyelőre fontosabbnak tartotta egy életképes szövetkezet létrehozását. Emellett hangsúlyozta, hogy a Szatmárba szánt pénzeket a Winterhofen feletti ellenőrzés

³³⁴ PAAA – ADGB, Band 172. A temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1926. szeptember 28.

eredményessége miatt feltétlenül ajánlatos lenne a konzulátuson keresztül eljuttatni a címzettekhez. A fennmaradt források nem tartalmaznak információt arról, hogy Winterhofen végül mennyit kapott meg a kért összegből. (A külügyminisztérium maximum 60.000 márkát szánt a szatmári németiség támogatására.³³⁵) A szatmári mozgalom azonban nemcsak a külügyminisztériumtól részesült anyagi támogatásban, hanem a patronálási program keretében württembergi falvaktól, és különböző németországi szervezetektől is. A Deutsche Stiftung például 1926-ban 3000 márkát folyósított Winterhofennek Haas konzulon keresztül, s havonta 500 márkát a Nagyszebenben működő katolikus gimnáziumban (Norbertinum) tanuló szatmári gyerekek oktatására. Ezt a támogatást az 1927-es tanévre is kilátásba helyezte.³³⁶ A Bánátban és Erdélyben tanulókat ez idő alatt a német külügyminisztérium 8000 márkával támogatta.³³⁷

A Volksgemeinschaft megalakulása után Haas, temesvári konzul több jelentést is küldött a bukaresti német követnek, amelyekben beszámolt a szatmári helyzetről. Kiindulópontként rögzítette a szatmári svábok szegénységét és azt a tényt, hogy többnyire sok gyereket nevelnek a családok. A német mozgalom eredményességének egyik legnagyobb természetes akadályát abban látta, hogy néhány Nagykároly környéki falu kivételével a sváb falvak messze esnek egymástól, az útviszonyok olyanok „mintha a sötét Afrikában lennénk”, a mozgalomnak pedig nincs autója. Javasolta, hogy a szászokat lehetőleg tartsák távol a vidéktől, mert aktivitásuk hasonlóan venné ki magát ahhoz, mintha berlinieket küldenének a bajorokhoz. Ismételten sürgette egy mezőgazdasági szövetség létrehozását. Kijelentette, hogy Szatmárban a pénzzel nem szabad spórolni, de tisztába kell lenni azzal, hogy itt minden egyes falu több pénzbe fog kerülni, mint bárhol másutt a világon. A papságot illetően úgy látta, nem igaz a feltevés, hogy az egész klérus a mozgalom ellensége. A mozgalom sikerének

³³⁵ PAAA - ADGB, Band 172. A német külügyminisztérium a temesvári német konzulátusnak.. Berlin, 1926. november 18.

³³⁶ PAAA - ADGB, Band 172. Kahmer-Möllenberg (Deutsche Stiftung) jelentése a német külügyminisztériumnak. Berlin, 1926. november 15.

³³⁷ PAAA - ADGB, Band 172. A német külügyminisztérium a temesvári német konzulátusnak. Berlin, 1926. november 18.

érdekében azt javasolta, hogy a klérus elleni támadásokat, amennyiben azok a papi rendet, mint olyat sértenék, azonnal meg kell szüntetni.³³⁸

A mozgalom lassan-lassan terjeszkedett. 1928. március 3-án például Kálmándon, 1928. március 11-én pedig Gilvácson választották meg a helyi szervezetek vezetőit.³³⁹ 1927-től a Gauamt összetételében is fontos változás történt: ekkor a Magyarországról hazatért mezőpetri születésű Stefan Wieser³⁴⁰ vette át a Gauamt titkári pozícióját, s 1940-ig meghatározó szerepet játszott a szervezet életében. Wieser – Ferdinand Flesch állítása szerint – kifejezetten a Gauamt hívására tért vissza szülőföldre.³⁴¹

A Volksgemeinschaft megalakulása a szatmári sváb mozgalom első kézzelfogható eredménye volt. A szervezőmunkát nagyban megkönnyítette az a lépés is, hogy 1926 februárjában a temesvári Schwäbische Bank fiókot nyitott Nagykárolyban, amelynek egyik legfontosabb feladata az volt, hogy kedvezményes hitelekkel segítse a környező falvak parasztjait.³⁴²

A Gauamt megalakulása és a temesvári bank nagykárolyi fiókjának megnyitása válaszlépésre készítette a magyar politikai elitet, amely már addig is aggodva figyelte a kisebb-nagyobb megmozdulásokat. Mind az egyházi vezetést, mind a magyar köröket meglepte a német propaganda sikere, illetve az a tény, hogy a „magyar államhoz hűségese” szatmári svábok, akiknek eddig a hangját sem lehetett hallani, most már saját szervezettel rendelkeznek, és követelésekkel lépnek fel, főleg az iskolai oktatás, illetve a prédikációk nyelvét illetően.

Egymással polemizáló újságcikkek, levelezések sorozatát indította el a Volksgemeinschaft megalakulása és tevékenysége. A magyar lapok szerzői a származás kontra szubjektív bevallás vitában egyértelműen az utóbbi elsődlegessége mellett érveltek.³⁴³ A sajtópolémiából kivették részüket az OMP

³³⁸ PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Haas temesvári konzul a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1926. május 14.

³³⁹ *Mitteilungen*, 1928. március 15. 20.

³⁴⁰ Stefan Wieser (Mezőterem, 1879 – ?, 1970) A Gauamt Sathmar titkára 1927-től 1936-ig, azután első embere 1940-ig. A *Mitteilungen*, majd a *Schwabenpost* szerkesztője.

³⁴¹ Ferdinand Flesch: *Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben*. Ravensburg, 1984. 49.

³⁴² 1929-ben Erdődön egy kirendeltséget nyitott, hogy a környékbeli falvak lakosainak kölcsönhöz jutását még jobban megkönnyítse. Müller: *i. m.* 83-84.

³⁴³ MOL, K 610. 62. cs. VI. k. – 1926. 186. A sváb propaganda. A Magyar Párt hivatalos

képviselői is. Willer József „Renegátok” című cikkében már 1922-ben, tehát jóval a mozgalom elindulása előtt tisztázta a magyar álláspontot: „a származás teljesen elveszti jelentőségét a nemzeti érzület kifejlődése körül a környezettel és neveléssel szemben. Nemcsak a Wekerlék meg a Wlassicsok lettek igaz magyarokká a magyar nevelés folytán, Brătianu Ionelt, ha kétéves korában Chinába viszik és ott éli le az életét, ma olyan copfos mandarin lenne, akinek párját kéne keresni az egész Mennyei Birodalomban.”³⁴⁴ Ugyanezt a nézetet képviselte Cogitator is a Magyar Kisebbség hasábjain, egy nagylélegzetű tanulmányban.³⁴⁵ Jakabffy Elemér, a párt egyik legbefolyásosabb politikusa, a Magyar Kisebbség szerkesztője pedig a szatmári visszánémetesítést egyenesen Mussolininak a dél-tiroli németek visszaolaszosításához hasonlította, és kijelentette, hogy a magyaroknak kötelességük ezzel a szellemmel szemben felvenni a harcot.³⁴⁶

A mozgalmat támogatók a német és magyar lapok hasábjain ugyan általában nem vitatták az egyéni választás létjogosultságát, ugyanakkor a felvilágosító munkát feltétlenül szükségesnek tartották, mivel az asszimiláció folyamata szerintük még nem zárult le, s ezért meg kell adni mindenkinek a lehetőséget arra, hogy visszataláljon saját népéhez.³⁴⁷ „Aki a magyarosítást védi, elveszti erkölcsi alapját ahhoz, hogy a románosítás ellen tiltakozzék. Egyébként a szatmármegyei svábok saját sorsuk kovácsai. Aki magyar akar lenni, az lesz. Viszont aki német akar lenni, azt a kellemetlenkedések csak csökönyösebbé teszik.”³⁴⁸

álláspontja. In: *Szamos*, 1926. április 3; MOL, K 28. 168. cs. 307. t. 1929-C 1193. Sulyok István: A szatmári svábokról, akik voltak. In: *Keleti Újság*, 1929. március 8.

³⁴⁴ Willer József: Renegátok. In: *Magyar Kisebbség*, 1922. október 1. 70-73.

³⁴⁵ Cogitator: *i. m.* 4.

³⁴⁶ Jakabffy Elemér: Mussolini szelleme Szatmár vidékén. In: *Magyar Kisebbség*, 1926. március 15. 197-200.

³⁴⁷ „A német propaganda itt már nem használhatta a szokásos magyarázatot, melyet kisebbségi mozgalmaival kapcsolatban stereotípe alkalmazott: „csak önvédelmi harcról van szó!”... Más magyarázatokhoz, elsősorban a „vér jogához” kellett tehát folyamodni.” Moravék Endre: *Német újjászületés a Dunavölgyben*. Budapest, 1946. május 10. MOL, XIX-J-1-a. 12.429 t. 156.

³⁴⁸ Blaskovics Ferenc nagyprépost nyilatkozata a szatmárvidéki magyar kisebbség elnémetesítéséről. In: *Temesvári Hírlap*, 1926. március 20. MOL, K 610. 62. cs. VI. k. – 1927. 291.

A magyar publicisták az elvi kérdés gyakorlati jelentőségét a kisebbségi szolidaritás megbontásában és a magyar kisebbség pozícióinak tudatos gyengítésében látták. „A visszanémetesítés problémája éppen azért, mert egy kisebbségi nép akciója egy másik kisebbségi nép ellen, nagyon sok tapintatot és meggondolást igényelne és semmi esetre sem szabad a német über-alles-politika szempontjait belevinni. Kis haszonért, látszateredményekért kár lenne biztos barátokat veszíteni.” Az ilyen és ehhez hasonló vádak a német fél rendszeresen visszautasította, s amellet érvelt, hogy a szervezkedés szabadsága megillet minden kisebbséget, s amennyiben a Magyar Párt nem tekinti ellenségnek az új mozgalmat (értsd: nem gördít akadályokat a szervezkedés és az iskolák német tannyelvű átalakítása elé) minden további nélkül készek vele együttműködni. „Az, hogy külön szervezkedünk, a magyarság javára is válhat, ha együtt tartunk. Úgy nem tud senki sem szervezni, mint a német faj. A mi soraink egységesek és szervezetünk erős, hatalmas, mert nemcsak vezetőkből áll... Az nem igaz, hogy a kormány bennünket támogat, csak hogy ezáltal a magyarság állítólag 'egységes' sorait megbontsuk.”³⁴⁹

A vitának volt azonban egy a gazdasági érdekeket boncolgató szála is. A magyar cikkek egy részében ugyanis rendre kitértek arra a jelenségre, hogy a szatmári lakosság szegényebb rétegeinek a Bánságban kínálnak munkát, aminek eredményeként a helyi gazdákat úgymond „megfosztják a helyi munkaerőtől”.³⁵⁰ Winterhofen ezt a vádat nem tagadta, de a kérdést a napszamosok oldaláról közelítette meg, s a nyomor elleni harcot a mozgalom kötelességének nevezte.³⁵¹ Az eltérő alapállás nem meglepő ebben a kérdésben, mivel az új mozgalom bázisa kezdetben jórészt a szegényebb lakosságából tevődött össze, míg a módosabb gazdák inkább ellene foglaltak állást.

Az 1925. december 27. és 1926. január 9. közötti nagykárolyi német tanfolyamot, s az azon történeteket az egyházi vezetés sem hagyta szó nélkül.

³⁴⁹ MOL, K 610. 62. cs. VI. k. – 1926. 174. Winterhofen Frigyes: Mit akar a szatmári svábság? In: *Szamos*, 1926. március 16.

³⁵⁰ MOL, K 610. 62. cs. VI. k. – 1926. 172. Erdődi Antal: Nyílt levél Muth Gáspárhoz. In: *Újság*, 1926. március 14.

³⁵¹ MOL, K 610. 62. cs. VI. k. – 1926. 174. Winterhofen Frigyes: Mit akar a szatmári svábság? In: *Szamos*, 1926. március 16.

Boromisza Tibor³⁵² szatmári püspök levélben fordult Pacha Ágoston temesvári apostoli kormányzóhoz, amelyben elsősorban azt nehezményezte, hogy a tanfolyam megtartásához ő maga nem járult hozzá, továbbá hogy Nischbach az 1328-as kánonban előírt misszió hiánya dacára az apácazárdában misét mondott, a környező falvakat bejárva pedig pángermán izgatást folytatott. A püspököt különösen a tanfolyam után megjelenő német nyelvű röpirat nyugtalanította. Úgy látta, hogy a hívek lelki egységét bontották meg, közöttük az „engedetlenség konkolya lett elhintve”, és sokakban megrendült a lelkipásztorok iránti bizalom. A püspök szerint a mélyen vallásos szatmári svábok hitéletére veszélyes lehet, ha az anyagiassá lett és a hitüktől eltávolodott bánátiakkal szorosabb kapcsolatba kerülnek. Felkérte Pacha kormányzót, hogy részesítse megrovásban Kräuter képviselőt, és kérje meg, hogy többé ne avatkozzon a szatmári egyházmegye belügyeibe, továbbá kérje fel Blaskovics Ferenc prelátust, ne engedje meg, hogy bankjának nagykárolyi fiókja az izgatás központjává váljék.³⁵³

Pacha apostoli kormányzó azonban megvédte két papját, Nischbachot és Blaskovicsot, valamint Kräuter képviselőt is, kiemelve, hogy Kräuter csak néhány órát tartózkodott Nagykárolyban, és csakis azért jelent meg, hogy a szászok mulasztását, vagyis a püspöki engedélyt a tanfolyamhoz megkérje. Továbbá röviden ismertette a bánási sváb mozgalmat, amely – a magyarok és németek közötti kezdeti csekély ellentétek dacára – semmilyen veszéllyel nem fenyeget, sőt eddig csak pozitív eredményeket mutatott fel. A mozgalomnak köszönhető, hogy vannak német iskolák és német tanítóképző. Végül megjegyezte, hogy a hitélet is fellendült.³⁵⁴ A kormányzó ugyanakkor csatolta Nischbach és Blaskovics levelét, amelyekben a két pap válaszolt Pachának, a Nagykárolyban történetekkel kapcsolatban.

Blaskovics történeti eszmefuttatása szerint a nemzeti öntudat, most „kis és nagy népeknél” világszerte nagyobb, mint valaha. Példaként említette az íreket (akik újra tanulják elfelejtett nyelvüket) és a baszkokat (akik nemzetközi

³⁵² Boromisza Tibor (? , 1840 – ?, 1928) 1906-1928 között szatmári püspök.

³⁵³ SzPL, Boromisza püspök levele Pacha apostoli kormányzónak. 1926. március 1.

³⁵⁴ SzPL, Pacha temesvári apostoli kormányzó levele Boromisza püspöknek. 1926. március 13.

kongresszusokon lépnek fel kisebbségi jogaik védelme érdekében). Minden állam foglalkozik a határain kívül élő testvéreivel, s ezzel az európai jelenséggel mindenütt számolni kell. Pont ebben a nemzetköziségben bíznak a kisebbségek. Úgy látta, ebből a nemzetköziségből éppen Magyarországnak van a legnagyobb haszna. Ugyanakkor elismerte, hogy ez a nemzetközi mozgalom szinte minden államnak okozhat kisebb-nagyobb kellemetlenséget is. A németeknek például ott, ahol lengyel kisebbségek vannak, a magyaroknak pedig Szatmárban. Magyarország buzgón vesz részt ebben a mozgalomban, amelynek előnyei mellett eltörpül a szatmári svábok „faji ébredéséből” fakadó kellemetlenség. Nem tartotta helyesnek, hogy szatmári paptestvérei a szószékről támadnak embereket, és bojkottot hirdetnek nagykárolyi bankfiókja ellen. Egyúttal cáfolta, hogy bankfiókjának köze lett volna bármiféle izgatáshoz. Sőt, arra hivatkozott, hogy a szatmári németektől panasz érkezett hozzá, amiért a fiókvezető Rohm Miklós csak a munkájának él, és nem foglalkozik a mozgalommal. A röpirattal kapcsolatban megjegyezte, hogy megpróbálták megakadályozni annak megjelenését, ugyanis ők maguk is megbotránkoztak annak egyházellenes hangvételén. Szatmári sváb körök pedig – szerinte – már két éve kérték, hogy kispalota egyesületét Szatmárra is kiterjessze, de ő óvakodik ettől, mert félreértések tárgya lehet. A szatmári püspök vele szembeni vádjait már csak azért is érthetetlennek tartotta, mert őt, mint „magyaront” a román hatóságok le is tartóztatták egy időre. Blaskovics elismerte, hogy a sváb falvak egy része teljesen elmagyarosodott, de szerinte voltak még nyelvüket őrző települések is. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy nem a bánátiak mentek Szatmárba, hanem a szatmáriak kérték a bánátiak segítségét. A romániai magyarság kétfélmilliónyi népének jövőjét kockáztatná – vélte –, ha néhány ezer szatmári sváb miatt feladná azt a természetjogi szabadságot, amellyel egy kisebbség ragaszkodik saját népiségéhez. Azzal ugyanis igazolná Angheliescu román tanügyminiszter románosító törekvéseit. Felhívta a figyelmet Ionel Brătianu miniszterelnök egyik állítólagos nyilatkozatára, miszerint a szászokkal óvatosan kell bánni, mert öntudatos népfaj, de a bánátiakat elrománosítják, amint Tisza elmagyarosította őket. Ugyanakkor arra figyelmeztetett, ha a szatmári papság kérésére a katolikus bánátiak visszalépnek,

akkor majd a szászok fognak lépni a szatmári svábok ügyében, ami azért sem kívánatos, mert ez valóban a katolikus hit és a vallásosság rovására történne. A bánátiak tapintatos tartózkodása miatt, már így is előtérbe kerültek a szászok, a karácsonyi tanfolyamot is ők szervezték, és ők felejtettek el engedélyt kérni a püspöktől. Megemlített egy esetet is, amikor fiatal fiúk papjukat megverték, mert az leszólta őket, amikor svábul énekeltek. Blaskovics azon az állásponton volt, hogy azokban a falvakban, ahol a lakosság még svábul beszél, a papok kötelessége a hívek nyelvét megtanulni. Összefogást sürgetett a magyarok és a németek között, hogy közösen léphessenek fel a román törekvésekkel szemben.³⁵⁵

Nischbach jelezte, hogy a Kulturamt felkérésére vett részt a tanfolyamon. Többek között azért vállalkozott a tanfolyam megszervezésére, hogy a nem katolikus és nem sváb körök (a protestáns szászok) ne szerezhessenek szellemi és kulturális befolyást a mélyen katolikus szatmári svábok felett. Visszautasította a szatmári püspök vádját, miszerint pángermán eszmék terjesztésével izgatott volna a svábok között. Elismerte, hogy Kaplonyban, Kálmádon és Csanáloson – meghitt családi körben és nem a nyilvánosság előtt – a sváb hagyományok megőrzésére buzdított. Nischbach tisztában volt azzal, hogy egyházi szabályokat sértett meg, amikor püspöki engedély nélkül misézett, azonban kijelentette, hogy nem volt tudomása arról, hogy a tanfolyamot a püspök határozattan ellenezte. Erről csak akkor értesült, amikor személyesen jelentkezett a püspökségen. Blaskovicshoz hasonlóan tagadta, hogy bármi köze lett volna a röpirat megjelenéséhez.³⁵⁶

Blaskovics prelátus fontosnak találta, hogy szatmári paptestvérei előtt is tisztázza magát, illetve Nischbachot és Kräuter képviselőt, ezért levélben próbálta meggyőzni őket, hogy fogadják el a mozgalmat. Azzal érvelt, hogy minden népnek joga van saját népiségéhez ragaszkodni.³⁵⁷

³⁵⁵ SzPL, Blaskovics Ferenc prelátus-nagyprépost levele Pacha apostoli kormányzóhoz. 1926. március 10.

³⁵⁶ SzPL, Nischbach József szentszéki bíró, képezdei igazgató levele Pacha apostoli kormányzónak. 1926. március 11.

³⁵⁷ SzPL, Blaskovics Ferenc levele szatmári paptársaihoz. 1926. március 19.

A levelek az izgatás vádjának tagadásán túl, még egy fontos információt tartalmaznak. Azt, hogy – ha rejtett formában is – rivalizálás folyt a szászok és a bánáti svábok között annak eldöntésére, hogy ki irányítsa a szatmári német mozgalmat. Haas temesvári német konzul sajnálkozva jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy a téli tanfolyam a szinte kizárólag szász-protestáns vezetés és a szatmári püspök (mint előljáró) közötti nyílt konfliktus közepette zajlott. A népiségi munka egyházellenes arculatot kapott, amihez egyes „igaz németek” is hozzájárultak, mint például dr. Kaspar Muth – jelezte Haas. Továbbította Blaskovics prelátus véleményét is, mely szerint nem reménytelen, hogy a papság részleges jóindulatát vagy semleges magatartását elérjék. A konzul hangsúlyozottan elkerülendőnek tartotta, hogy a harc egyházellenes mivolta tovább erősödjön, illetve a szászok részvételével esetleg felekezeti jelleget öltson.³⁵⁸

A Volksgemeinschaft megalakulását követően a szatmári papok egy része 1926. április 14-én értekezletet tartott, melynek témája a sváb mozgalommal szembeni magatartás megvitatása volt. Szabó István püspöki helynök röviden ismertette a „veszedelmes mozgalom” előzményeit, melyet „a román állam is támogat”. Az értekezlet résztvevői egyhangúlag elfogadták, hogy a mozgalom ellen nem politikai, hanem lelkipásztori szempontból kell állást foglalni. Dr. Scheffler János a következőket javasolta:

- Kérjék a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságot, adjon ki főpásztori körlevelet, melyet a következő hetek egyik vasárnapján olvassanak fel minden templomban, s abban – a Jó Pásztorról szóló evangéliumi részletet használva – a híveknek a „veszedelmes mozgalom” megmagyarázzák.
- Szükséges egy népies, hangjában méltó és „komolyságteljes” röpirat szerkesztése, amely rámutat a mozgalom káros hatásaira vallási, népművelődési és közéleti szempontból. A papok feladata, hogy a mintegy 5000 példányban nyomtatandó röpirat eljusson az érintett családokhoz.

³⁵⁸ PAAA – ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben. Haas temesvári konzul a német külügyminisztériumnak. Temesvár, 1926. március 6.

- Kérni kell Blaskovics prelátust, hasson oda, hogy minél előbb vége legyen a Bánátból táplálkozó mozgalomnak, és szűnjön meg a kívülről jövő illetéktelen beavatkozás a szatmári egyházmegye belügyeibe.
- Fel kell kérni a szatmári püspököt, hogy lépjen kapcsolatba a temesvári apostoli kormányzóval a veszedelmes sváb agitáció kérdésében.
- Szükséges egy állandó bizottság felállítása, azzal a feladattal, hogy folyamatosan figyelemmel kísérje a mozgalmat, és ha szükséges megbeszélje a teendőket.
- Megfelelő stratégiát kell kidolgozni, annak érdekében, hogy – a katolikus iskolák tanítóinak megfelelő javadalmazásával, a sváb falvakból kikerülő diákok továbbtanulásának támogatásával, illetve különböző katolikus szervezetek bevetésével – miként lehessen az új német vagy más káros mozgalomnak elejét venni.

A résztvevők elfogadták a javaslatokat, és választottak egy állandó bizottságot, valamint 7400 lejt adtak az akció megindításához.³⁵⁹ Az értekezlet határozata értelmében április 18-án elkészült a püspöki körlevél, mely a Jó Pásztor példabeszédet felhasználva, visszafogott hangnemben hívta fel a hívek figyelmét azokra a törekvésekre, amelyek megbontják a hívek lelki egységét.³⁶⁰

Mindez jelezte, hogy elszánt harc kezdődött egyrészt a szatmári papság és a sváb mozgalom helyi vezetői, másrészt a szatmári és a temesvári egyházi vezetés között. Nem egyedül a Volksgemeinschaft megalakulása élezte ki a helyzetet az egyházi vezetés és a szervezet között. A helyzet elmérgesedéséhez az is hozzájárult, hogy 1926-ban az egyházi iskolák tannyelvének meghatározása érdekében a püspökség újra szavazást rendelt el. A krasznasándorfalui plébános úgy látta, a sváb szervezkedés nem véletlenül élénkült meg az új tanügyi törvény végrehajtása előtt. Egy, a püspökhöz írt levelében arra panaszkodott, hogy a tél folyamán cselédekért érkezett bánáti svábok Nagyszokondról és Krasznasándorfaluból mintegy 60 embert csaltak el, akik között volt 15–20 holdas

³⁵⁹ SzPL, Jegyzőkönyv. 1926. április 14.

³⁶⁰ SzPL, Boromisza Tibor püspök körlevele. 1926. április 18.

gazda is. A plébános azt is tudni vélte, hogy ez a pénzzel fizettet izgatás a magyarok ellen és a felekezeti iskolák megsemmisítésére irányul.³⁶¹

Johann Straubinger stuttgarti Caritas vezető 1926. szeptember 11–29. között a Külügyminisztérium megbízásából Szatmárba utazott, hogy felmérje az ottani németiség helyzetét. Szatmári tartózkodása alatt találkozott a mozgalmat ellenző papság vezetőivel: Dr. Scheffler Ferencsel, Dr. Scheffler Jánossal, dr. Czumbil Lajossal, és meglátogatott 19 sváb falut is. A látogatás alatt szerzett tapasztalatait egy helyzetjelentésben foglalta össze. Mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a szatmári sváb falvakban szinte senki nem érti a német irodalmi nyelvet, így nagy segítségére volt a sváb dialektus ismerete. Nagykárolyt, Szatmárnémetit, Kaplonyt és Szaniszlót teljesen elmagyarosodottnak találta. Megnevezésük nélkül, hat faluban a lakosság 80-90%-át tartotta elmagyarosodottnak, továbbá említést tett olyan településekről is, ahol az idősek még svábul, de a fiatalok már magyarul beszélnek. Tiszta sváb falvakat csak a Bükk-hegység aljában talált. Szinfalut a „legsvábbb” falunak nevezte, ahol még a pap is igazi svábnak vallotta magát. Említést tett a sváb családok gyerekgazdagságáról, illetve a mély vallásosságról („...a vasárnapi misén való részvétel általános, és szigorúan kerülték a vasárnapi munkát...”). Nem éltek nagylábon, sokat spóroltak, így sikerült sok helyen a románoktól és magyaroktól földet venniük. Súlyos hiányosságnak tartotta viszont a mezőgazdasági oktatás teljes hiányát. Sokan mentek munkát keresni pl. Bukarestbe, de nagy volt a kivándorlási hullám is, főleg Dél-Amerikába. Ha nem jött volna a háború, a svábok valószínűleg eltűntek voltak – utalt a múlt hatásaira Straubinger. A háború azonban a szatmári sváb katonák számára is megmutatta milyen nagy a német nép, így a mozgalom elsősorú támogatói a katonák lettek. A nemzeti ébredéshez az is hozzájárult, hogy a svábok által megvetett és szerintük kulturális téren messze álló románok uralma alá kerültek. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a magyarok a szatmári helyzetet teljesen másképp látják: a sváb mozgalmat mesterségesen gerjesztett akcióként értékelték, mondván: ha nem jöttek volna az idegen ügynökök, a svábok megmaradtak volna jó magyarnak. A

³⁶¹ SzPL, A krasznasándorfalui plébános levele Boromisza püspöknek. 1926. március 21.

magyarok szerint Dr. Winterhofent a román állam fizette, továbbá hangsúlyozták, hogy a mozgalom protestáns jellegű, szászok ülnek a Gauamt élén, és a Gustav-Adolf Verein is pénzeli azt. Straubinger nem tudta meggyőzni a mozgalom támadóit a rágalmak hamis voltáról.³⁶²

Straubinger a legfontosabb teendőnek a német nyelvű oktatás megszervezését tartotta. A német tagozatok felállítása ugyanis a németül beszélő tanítók nélkül semmit sem ér. Felhívta a figyelmet arra a veszélyre is, hogy a német illetve magyar nyelvű oktatásért folytatott harc végül az iskolák elrománosításához vezethet. Mivel hiányzik a német nyelvű gimnáziumi oktatás, idegenbe kellett küldeni a gyerekeket: Temesváron 36, Nagyszebenben 35, Brassóban 19, Hatzfelden 16 gyerek tanult. A szatmári püspökség sokat panaszkodik a nagyszebeni Norbertinumra, mert az „nem katolikus szellemű” gimnázium. A jelentéstevő valószínűsítette, hogy a következő szemeszterben 5 diák tanulhat majd németországi egyetemeken. Pozitívként említette, hogy van már német óvoda Nagykárolyban, továbbá egy Tischverein (Klub) és egy német nőegylet is alakult.³⁶³ Straubinger hangsúlyozta a német elemi és középiskola fontosságát, valamint annak szükségességét, hogy a német nyelvet a szatmári papneveldeben is oktassák. A hiányos mezőgazdasági ismeretek miatt fontosabbnak találta az ez irányú oktatást a német középiskolánál. Az anyagi támogatás fontosságát azzal indokolta, hogy a szatmáriakat a fogyó németség gyarapítása szempontjából potenciális utánpótlásnak tartotta. Azt hangoztatta, hogy „egy romlatlan, nagyon szorgos népcsoportról van szó, és talán egyszer a gyerekszegény Bánátot megtölthetjük velük.”³⁶⁴

1926-ban Nagykárolyban megjelent a szatmári svábok első lapja, a *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Gau Satmar*. Az újságot két nyelven, németül és magyarul nyomtatták, nyilván azért mert az irodalmi németet még a sváb nyelvű lakosság sem értette. Ebben, illetve a szatmári Szabad Szóban Scheffler János és Winterhofen egymást támadták, *Mit akarnak a szatmári svábok*

³⁶² PAAA - ADGB, Band 172/1. Satmarer Schwaben. Johann Straubinger jelentése. 1926. október 1.

³⁶³ Uo.

³⁶⁴ Uo.

című cikkeikben.³⁶⁵ Röpirat formájában „Ezért, uram, ezért” címmel jelent meg igen éles kritika egy „ébredő sváb” tollából, amely már nem is a magyar államot, hanem kizárólag a papságot bírálta a magyarosításért. A bánáti sváb politikus, Kaspar Muth a *Mitteilungen* hasábjain fordult szatmári sváb testvéreihez. Cikkében kifejtette, hogy mindenkinek kötelessége visszatérni ősei nyelvéhez és kultúrájához, felhívta a szatmári svábokat, hogy alakítsák meg községeikben a Német-Sváb Népközösség helyi szervezeteit. „Jöjjetek velünk!” – írta, s hogy még vonzóbbá tegye ezt az utat, részletesen beszámolt a bánátiak eredményeiről. Ígérte, hogy mindenhová elmennek, ahol csak egy ember is beszél svábul.³⁶⁶

Annak ellenére, hogy a szatmári Német-Sváb Népközösség a bánáti svábok és az erdélyi szászok aktív jelenléte mellett alakult meg, sem a szászok, sem a bánáti svábok nem foglalkoztak folyamatosan és átgondoltan a szatmári mozgalommal. Winterhofen valójában nélkülük, a román kormány hathatós támogatásával és a Németországból érkező pénzekre építve harcolt.³⁶⁷ A német-magyar kapcsolatok elhidegülése a szatmári kérdés miatt azonban 1928-ban már komolyan aggasztotta a német párt vezetőségét. Az 1927-es parlamenti választásokon ugyanis a német és a magyar párt szövetségben indult, s ráadásul 1928 kora tavaszáig úgy tűnt, hogy a Monarchia utódállamaiban élő magyar és német kisebbségek érdekeinek összehangolására egy fórumot is sikerül életre hívni. Ezt azonban a Magyar Párt megtorpedózta a szatmári iskolakérdés számára kedvezőtlen alakulása miatt.³⁶⁸

A bukaresti német követ osztotta Hans-Otto Roth aggodalmait, ezért felhívta a Külügyminisztérium figyelmét arra: nem engedhető meg az, hogy a kérdés folyamatos konfliktusforrás legyen a magyar-német kapcsolatokban, mert a két kisebbségnek – ha csak lehetséges – együtt kellene a jövőben működni. A jelentés készítője a Szatmárban végzett népiségi munka sikerességét is

³⁶⁵ Scheffler János cikkét lásd *Szabad Szó*, 1926. március 19; Winterhofen: Mit akarnak a szatmári svábok? In: *Mitteilungen*, 1926. április 4.

³⁶⁶ Dr. Muth Gáspár cikke a *Mitteilungen-ben*, 1926. március 29.

³⁶⁷ PAAA – ADGB, Band 153/1. Schulenburg jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1933. február 20.

³⁶⁸ MOL, K 64. 1928-47-190 (682/1927). Kristóffy utasítása Villaninak. Budapest, 1927. december 22.

megkérdőjelezte, sőt úgy látta, hogy egy határrevízió esetén a befektetett munka mindenképpen kárba veszhet. Nemcsak a német-magyar konfliktus, hanem a szervezeti problémák is arra készítették, hogy a szatmári mozgalom támogatásának újragondolását javasolja feletteseinek. Szerinte ugyanis a szervezett, parlamenti képvisellel rendelkező és céltudatos németiség mellett a temesvári konzulátus és a birodalmi szervek itt egy „másik mozgalmat csináltak.” Ez pedig – annak ellenére, hogy Hass temesvári konzul nemcsak a pénzügyi, de személyi és szervezeti ügyeket is megpróbálja Staudingeren keresztül rendbe hozni, már amennyire ezt a Temesvár és Szatmár közötti távolság engedi – veszélyt hordozhat magában. Szerinte az 1926–1928 között érkezett több mint 100 ezer márka tulajdonképpen kidobott pénz volt, ugyanis egy határrevízió esetén újra magyarosításra kell számítani, és egyáltalán nem biztos, hogy Szatmárban sikerült maradandó, visszafordíthatatlan eredményeket elérnie a mozgalomnak. Azt javasolta, hogy a szatmári német mozgalmat a jövőben feltétlenül alá kell rendelni a Romániai Németek Szövetsége (Verband der Deutschen in Rumänien) célkitűzéseinek, s tárgyalóasztalhoz kell ültetni a magyar féllel. A jelentés készítője elméletileg még egy területi megosztást is lehetségesnek tartott a Szatmár vidékén, mely szerint 30 falu német, 20 pedig magyar érdekszférába kerülne.³⁶⁹

A területi felosztásra nem került sor, azonban a Német Párt vezetői is úgy látták, hogy a szatmári mozgalom revideálása a romániai össznémet érdekek miatt elkerülhetetlenül szükségessé vált. Egy 1928-ban, Nagyszebenben tartott gyűlésen a szász vezetők (Hans Otto Roth, Friedrich Teutsch, Rudolf Brandsch, Fritz Connert és Hans Hedrich) a bánáti svábok képviselőinek távollétében a következő határozatot hozták:

- követelik, hogy mindenki szabadon nyilváníthassa ki nemzeti hovatartozását;
- a kormány beavatkozása a kisebbségek vitás kérdéseiben nem elfogadható;
- a szatmári német mozgalom politikai irányítását átveszi a Német Párt, ez szabja meg a követendő irányokat;

³⁶⁹ PAAA – ADGB, Band 172. A bukaresti német követség jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1928. április 22.

- a helyzet tisztázása érdekében szükséges egy háromtagú bizottság létrehozása, amely helyben tart vizsgálatot (az utazást június 5-15. közé teszik);
- ezt követően a Magyar Párttal is megvitatják a szatmári kérdést (értesítik a Magyar Pártot, hogy a megbeszélést június 15–30. körül tartanák);
- a Szatmárba szánt pénzek elosztása is a Német Párt hatáskörébe tartozzék.³⁷⁰

Az ülés után a sajtó azonnal el kezdett cikkezni arról, hogy a magyar és a német párt vegyesbizottságot hoz létre egy anyanyelvi kataszter felállítása érdekében, amelynek alapján eldöntik, hogy az egyes szatmári községekben milyen nyelven folyják az oktatás.³⁷¹ A német-magyar viszony elhidegülése mellett német részről ennek az is oka volt, hogy az Anghelescu-féle rendelet értelmében, ha a szatmári iskolák német tannyelvűvé való átalakítása akadályba ütköznék – márpedig a helyi viszonyok ismeretében ez több mint valószínű volt – akkor a tanítási nyelv automatikusan a román lesz.³⁷² A vegyesbizottság azonban nem állt össze, annak ellenére sem, hogy a sajtó már a bizottsági tagok névsorát is megszellőztette.³⁷³

A temesvári konzul, miután Hans Otto Roth tájékoztatta a szász vezetők döntéséről, úgy látta, hogy Német Párt döntését nem kell komolyan venni, mivel Roth csak azért foglalkozott a szatmári svábok ügyével, hogy a magyarokkal való viszonyt javítsa, és megkönnyítse velük a tárgyalásokat.³⁷⁴

A két világháború közötti időszakra eső szatmári népi német mozgalom első szakasza 1930-ra lényegében lezárult. Az 1926–1930 közötti időszakban a

³⁷⁰ PAAA – ADGB, Band 172. A Német Párt levele a bukaresti német követségnek. Nagyszeben, 1928. május 12.

³⁷¹ Az ötlet nem volt újkeletű, már 1926-ban felvetődött. MOL, K 610. 59. cs. VI. k. - 1926. 96. Sváb vezetőférfiak közös magyar-német bizottság szatmármegyei kiszállását indítványozzák. In: *Az Újság*, 1926. augusztus 13.

³⁷² MOL, K 610. 62. cs. VI. k. - 1928. 456. A magyar és német parlamenti csoport vizsgálóbizottságot küldött ki a szatmármegyei iskoláztatás kérdésének megvizsgálására. In: *Temesvári Hírlap*, 1928. május 13.

³⁷³ Magyar részről Paál Árpád, Gyárfás Elemér és Willer József, német részről pedig Kaspar Muth, Rudolf Brandsch és Hans Hedrich lettek volna a bizottság tagjai. Uo.

³⁷⁴ PAAA – ADGB, Band 172. Haas konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. Temesvár, 1928. június 27.

kezdeti lelkesedés következtében létrejöttek az első falusi közösségek, a mozgalom vezetője, Winterhofen több faluban elérte a német nyelv bevezetését az óvodában, az iskolában és a templomban. Az utolsó fontos esemény ebben a korszakban a Német Kultúregylet (Deutscher Kulturverein) megalakulása volt 1930-ban.

9.2 Nehézségek és stagnálás

Az 1930-as évek elejére egyre erősödött az elégedetlenség a hivatalos német körök és a Romániai Német Párt részéről Winterhofen munkájával kapcsolatban. Elismerték ugyan a német oktatás terén elért eredményeit, azonban a mozgalomra nézve károsnak ítélték módszereit, melyek rombolóan hatottak a német és a magyar kisebbség viszonyára.³⁷⁵ Winterhofent egyre több bírálat érte ellenőrizhetetlen pénzköltései miatt is. Wilhelm Staudinger – aki 1924-ben az Auslands Institut megbízásából jött Szatmár megyébe, és akit a Volksgemeinschaft megalakulásakor már mezőgazdasági referensként választottak a vezetőségbe – a külügyminisztérium különmegbízottjaként azon fáradozott, hogy rendbe tegye a Winterhofen által kuszán kezelt pénzügyeket.³⁷⁶ Staudinger fizetését közvetlenül Németországból kapta, és végzett munkájáról a konzulátusnak tartozott beszámolási kötelezettséggel. A két vezető közötti ellentétéről több jelentés is említést tett. Staudinger szerint az ellentétek abból fakadtak, hogy Winterhofen egyre nagyobb összeget kért a Bukarestbe és máshová tett „hivatalos” útjai finanszírozására.³⁷⁷

Noha a Német Párt vezetősége már 1928-ban úgy döntött, átveszi a szatmári mozgalom politikai irányítását, ez akkor még nem történt meg. A romániai Német Párt nagyjából 10 évig valójában nem mutatott különösebb érdeklődést a szatmári németiség iránt, azt teljesen a német külügyminisztérium befolyása alatt hagyta. Ennek következtében Winterhofen a többi német

³⁷⁵ PAAA – ADGB, Band 153/1. Schulenburg követ jelentése a német külügyminisztériumnak. 1933. február 20.

³⁷⁶ PAAA – ADGB, Band 172. Haas konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. Temesvár, 1928. február 16.

³⁷⁷ PAAA – ADGB, Band 1. Deutschtumsbewegung in Sathmar. 1931-1933. Tomor a temesvári konzulátusról a bukaresti német követségre. 1932. november 9.

nép csoporttól önállóan, tulajdonképpen a román kormány támogatásával végezte munkáját. Roth szerint, aki mindenekelőtt a szász és a romániai ösztöneket tartotta szem előtt, Winterhofen nemcsak a két kisebbség közötti viszony elmérgesedését okozta, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy a román kormányok egyik kisebbséget a másik ellen kijátszhasssák.³⁷⁸ Különösen károsnak tartotta, hogy Winterhofen az iskolák ügyében gyakran vette igénybe a csendőrség segítségét.³⁷⁹ A szász politikus egy szebeni találkozó alkalmával Schwager temesvári konzulnak kijelentette, hogy a szatmári német munkában orvosolhatatlan tervezetlenség van, működő politikai szervezet pedig valójában nem is létezik. Ezt azzal támasztotta alá, hogy két éve semmilyen gyűlést nem tartottak, és Winterhofennek nincs kapcsolata a lakossággal. Újra javasolta, hogy a mozgalmat rendeljék alá a romániai ösztöne politikának, továbbá hogy dolgozzanak ki egy tervet, és a népiségi munkát olyan területeken fejtsék ki koncentráltan, ahol a németiség gyorsan erősíthető, így siker esetén ezekből kiindulva tervszerűen lehetne tovább terjeszkedni. Roth a mozgalomra nézve különösen károsnak tartotta Winterhofen harcát az egyház ellen, valamint a két helyi vezető, Winterhofen és Wilhelm Staudinger közötti ellentétet.³⁸⁰

Roth javaslatot is készített a szatmári kérdés rendezésére. Mivel a magyarországi és romániai magyar, a németországi és a romániai német politikai körök, illetve a román kormány is különös figyelmet szentelt a szatmári német kérdésnek, az addigi kusza viszonyokat mindenképp rendbe kellett tenni. Roth azon az állásponton volt, hogy a német mozgalmat már csak politikai okokból is fenn kell tartani, mert adott esetben tárgyalási alapként lehetne használni Magyarországgal szemben. A szatmári viszonyok tisztázására két lehetséges megoldást javasolt:

1. A birodalom adja át a szatmári munkát a romániai Német Pártnak, de finanszírozásáról továbbra is gondoskodik. Ebben az esetben Berlin, a

³⁷⁸ PAAA – ADGB, Band 153/1. Schulenburg jelentése a német külügyminisztériumnak. 1933. február 20.

³⁷⁹ PAAA – ADGB, Band 153/1. Jelentés. Szerző ismeretlen. 1933. február 17.

³⁸⁰ PAAA – ADGB, Band 3. Sathmarer Schwaben. 1934-1937. Schwager temesvári konzul feljegyzése. Dátum nélkül, biztosan 1934-ből.

bukaresti követség és a temesvári konzulátus közvetlen felügyelete megszűnne, ez azonban nem jelentené a mozgalom feladását, mert az valóságos része lenne a romániai német mozgalomnak.

2. Ha az előbbi javaslatot az illetékes német hivatalok nem fogadják el, akkor viszont a temesvári konzulátus és a bukaresti követség szigorúan ellenőrizze Winterhofen és Staudinger munkáját, illetve a berlini szervek minden döntésről tájékoztassák a konzulátust, és semmilyen megállapodást ne kössenek a két vezetővel a konzulátus tudta nélkül. Az anyagi gondokkal küzködő Winterhofen pedig családjára fenntartására kapjon havi 10 ezer lej juttatást, vasúti szabadjegye mellé évi 60 ezer lej utazási költséget, de minden egyes útjához kérje a konzul engedélyét, és 12 órán belül jelentkezzen a követségen vagy konzulátuson.³⁸¹

A külügyminisztérium lényegében elfogadta Roth tervét. Egyetértett azzal, hogy a szatmári politikai célokat összhangba kell hozni a romániai német mozgalom célkitűzéseivel. A minisztérium vállalta a kulturális munka további támogatását. Úgy döntött, hogy a Kulturverein a Gauamttal ellentétben csak kulturális tevékenységgel és képzéssel foglalkozzék. Ez megkönnyítheti a pénzek szétosztását, és ez által személyi ügyekben is teljesen elválasztható lenne egymástól a Kulturverein és a Gauamt. A minisztérium ígéretet tett arra, hogy képzésre a folyó évben 30 ezer birodalmi márka áll majd a Kulturverein rendelkezésére, és hogy a külügyminisztérium hasonló célokra kész további jelentős összegeket áldozni.³⁸² A Gauamt számára évente 5000 márkát folyósítottak, amelyet 1934 második félévéig a bukaresti követségen – hivatalosan Rothon – keresztül, ettől kezdve pedig a temesvári konzulátuson – hivatalosan a Romániai Németek Szövetsége elnökén, Muthon – keresztül juttattak el az

³⁸¹ PAAA – ADBG, Band 153/1. Jelentés. Szerző ismeretlen. 1933. február 17.

³⁸² PAAA – ADBG, Band 153/1. A német külügyminisztérium (Stieve) a bukaresti német követségnek. Berlin, 1933. február 28.

irodának.³⁸³A kulturális munka ellenőrzése Staudinger feladata lett, és az erre a célra szánt összegek (évente kb. 25000 márka) felett is ő diszponált.³⁸⁴

Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének (Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa) 1933-as konferenciáján Hans Otto Roth, Werner Hasselblatt, von Loesch, Ammende és a külügyminisztérium részéről Conrad Roediger és Ferdinand Goeken megvitatta a szatmári német kérdést is. Egyetértettek abban, hogy a kis létszámú közösség ugyan semmiképpen nem áldozható fel a német-magyar viszony oltárán, de a már többször említett szervezetlen munka, a rosszul megválasztott eszközök és módszerek miatt megromlott magyar-német viszony szükségessé teszi a mozgalom szervezésének újragondolását. Ennek első lépését a sváb falvak pontos feltérképezésében, egy „leltár” elkészítésében látták. Ennek eredményétől tették volna függővé, mely településeket kell megtartani, és melyeket feladni. Alapelvük az volt, hogy csak a magukat valóban németnek érzőket szabad támogatni. Dr. Scherer egy bánáti sváb politikust, Josef Schönbornt ajánlotta a munka elvégzésére. Ezzel együtt Winterhofen eltávolításának lehetősége is felmerült a megbeszélésen.³⁸⁵

A szatmári svábok „leltárba vétele” nem történt meg. Roth valószínűleg nem sokat foglalkozhatott a szatmári ügygel, ugyanis ebben az időben, a szász közösségekben egyre erősödtek a hatalmi harcok a konzervatív elit és a velük elégedetlen nemzetiszocialista csoportosulás között. Schwager temesvári konzul jelentette is, hogy a szatmári helyzet semmit sem változott azzal, hogy Roth átvette felette a politikai ellenőrzést.³⁸⁶ Sőt 1934-ben már arról tájékoztatta a bukaresti követet, hogy a szatmári politikai és kulturális munka vezetése immár Temesvár kezében van.³⁸⁷

³⁸³ PAAA – ADGB, Band 153/3. Schwager konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1934. december 19.

³⁸⁴ PAAA – ADGB, Band 153/2. A német külügyminisztérium Schulenburg bukaresti német követnek. Berlin, 1933. november 8.

³⁸⁵ PAAA – ADGB, Band 153/2. Roediger feljegyzése. Berlin, 1933. december 6.

³⁸⁶ PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1934. március 16.

³⁸⁷ PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1934. szeptember 13.

A Berlinben született döntés értelmében Roth helyét Kaspar Muth bánáti politikus vette át. Winterhofen a bukaresti német nagykövethél, von Pochammernél tett látogatása alkalmával jelezte, hogy nem ért egyet azzal, hogy Szatmárt alárendeljék Muthnak, miként korábban az ellen is protestált, hogy dr. Roth ellenőrzése alá helyezték a mozgalom politikai irányítását. Álláspontja szerint mindkét megoldás tulajdonképpen gyámkodást jelent egy olyan néprész fölött, amely már rég „felnőtt” az önálló cselekvéshez. Kijelentéseit minden bizonnyal az is motiválta, hogy az új személyi döntések az ő vezető szerepének és befolyásának erőteljes korlátozását is jelentették. Ugyanakkor – a köztük lévő ellentétek ellenére – Wilhelm Staudingert javasolta politikai és kulturális vezetőnek, arra hivatkozva, hogy Staudinger legalább ismeri Szatmárt, miközben Muth, csak egy idegen. Végül Winterhofen közölte a nagykövettel, hogy Muth vezetése alatt nem kíván aktívan részt venni a mozgalomban. Von Pochammer figyelmeztette a külügyminisztériumot, hogy Winterhofen kiválását mindenképp el kell kerülni, mivel sokoldalú kapcsolataira még szükség lehet. Ugyanakkor elkerülendőnek tartotta, hogy ellenséget csináljanak belőle, mert azzal sokat árthat Muthnak és Staudingernek is, sőt akár a román kormányt esetleg a mozgalom ellen fordíthatja. A nagykövet javasolta továbbá, hogy Winterhofen kapjon havi 200–250 márka fix fizetést, egyrészt hogy megrendült anyagi helyzetében ez biztonságot jelentsen neki, másrészt hogy ez által jobban kézben tartható legyen.³⁸⁸

Winterhofen munkájával nemcsak a felsőbb körökben, de helyi szinten, a lakosság egy része is elégedetlen volt. Az ő tevékenységének tudták be, hogy a tanügyi hatóságok folyamatosan és gyakran törvénytelenül avatkoztak be az egyházi iskolák önkormányzatába, ezzel állandó bizonytalanságot idézve elő. Az iskolák bizonytalan helyzete óriási ellenállást váltott ki még azokban a falvakban is, ahol a német nyelvű oktatás követelése jogos volt.³⁸⁹ A mozgalomhoz közel álló Georg Fetscher hosszú levélben támadta Winterhofent és Staudingert.³⁹⁰

³⁸⁸ PAAA - ADGB, Band 153/2. Sathmarer Deutschtumsbewegung. 1933-1934. Von Pochhammer levele a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1934. szeptember 27.

³⁸⁹ PAAA - ADGB, Band 153/3. Stand der Sathmarer schwäbischen Bewegung in der Jahreswende 1932/1933. A bukaresti követség jelentése. Bukarest, 1933. február 22.

³⁹⁰ Fetscher György kálmándi lakos, 1931-ben a hohenheimi gazdasági főiskolán szerzett

Szerinte a Volksgemeinschaft csak papíron létezett, és a Németországból érkezett pénz 90%-át elpazarolták, vagy magáncélokra használták fel. Winterhofen tevékenységének eredményét annyiban látta, hogy a svábokat a magyarok, a papság és a tanítók ellen tüzelte. Módszereit mocskosnak és becstelennek nevezte, ennek tulajdonította, hogy sok becsületes sváb már a mozgalom kezdetén elfordult Winterhofentől, és inkább a magyar táborba tért át. Winterhofen hétéves munkáját teljesen eredménytelennek – „egy nagy nullának” – minősítette, amellyel csak pártoskodást idézett elő a falvakban. Ennek következtében már nem létezik olyan falu – állította –, ahol ne lenne két ellentétes tábor: a magyar és a sváb. Utóbbiban azonban napról napra kevesebben vannak. Fetscher azzal vádolta Winterhofent, hogy számára a mozgalom csak egy üzlet, és tulajdonképpen mindegy neki, hogy a románoknak vagy németeknek kémkedik, lényeg, hogy gondtalan életet biztosítson magának. Politikája nem a népre, hanem a román államra épült. Fetscher Staudinger munkáját sem becsülte sokra. A birodalomban, miután egyesek értesültek Winterhofen akciójáról, „a nyakunkra küldték” Staudingert – írta. Staudinger pedig nem tesz mást, csak fogadja a vendégeket, és könyvelést vezet, ezért kap évi 10 ezer Márkát. Van még egy szerkesztő lap nélkül, egy titkár munka nélkül, és egy-két hasonló semmitemvő – ez volt a Volksgemeinschaft Fetscher szerint.³⁹¹ Fetscher megnyilvánulása – noha sokkal szűkebb keretek között, mint a szászoknál vagy a bánáti sváboknál – jelzi az új generáció fellépését a régi vezetéssel szemben. A Németországban tanuló Fetscher, nemcsak bírálta Winterhofent és Staudingert, hanem nemzetiszocialista szólamokat is hangoztatott. Kifogásolta a nagykárolyi gimnázium német szekciójának szerinte zsidó jellegét, továbbá egyenesen felháborítónak tartotta, hogy az új politikai irány ellenére még mindig sok klerikális érkezik Németországból. Példának említette Carl Müllert Krehfeldből, aki szerinte megtiltotta egy helyi tanárnak, hogy a Horst-Wessel Lied-et terjessze, sőt meg is fenyegette ezért. „Egy birodalmi német az új irány ellen folytat itt propagandát,

oklevelet. *Mitteilungen*, 1931. február 28. 10.

³⁹¹ PAAA – ADGB, Band 153/2. Georg Fetscher levele Webernek. Nagykároly, 1933. november 8.

hogy lehetséges ez??? Mi csak az új szellemben akarunk dolgozni”³⁹² – írta. A temesvári konzul Fetscher vádjait rendre megcáfolta ugyan, s azokat egy csalódott, kiegyensúlyozatlan ember túlzásának, vagdalkozásának nevezte – különösen ami Staudingert illeti –, a levél azonban rámutatott a mozgalom szervezésében fennálló súlyos problémákra.³⁹³

1932-ben Fiedler püspök kérdőívet küldött ki az összes plébániára, amelyben többek között arra kérte papjait, hogy készítsenek egy általános jellemzést a mozgalomról (fejlődik vagy hanyatlik, kik a támogatóik, illetve ragaszkodnak-e egyházukhoz, papjaikhoz), annak jövőbeni kilátásairól, illetve a hitéletre gyakorolt üdvös vagy káros hatásairól.³⁹⁴ Noha a püspökségre küldött bizalmas jelentések nem követik mindenben a püspöki utasítást, mégis értékes információkkal szolgálnak a mozgalomra nézve; tulajdonképpen alátámasztják Fetscher azon állítását, hogy a mozgalom ebben az időben nem volt különösebben aktív. Sorba véve a beérkező jelentéseket, a következőket olvashatjuk:

- **Mezőterem:** A mozgalom most nem érezhető, mivel elérték, amit akartak: a német oktatást, legfeljebb választások alkalmával lendül fel újra. A mozgalom vezetőinek kisebb része nem vallásos, nagyobb részük csak azért tart velük, mert Wiesernek a rokonai.³⁹⁵
- **Szakasz:** A mozgalom hanyatlóban van, a vezetői lejáratták magukat, a híveket nem tudják befolyásolni.³⁹⁶
- **Kálmánd:** A mozgalom hanyatlóban van. Azonban a mozgalomnak tudható be, hogy megszűnt a katolikus Legényegylet, valamint a hitközség nyári napközijének (100 gyerek) már negyedszeri bezáratása. A mozgalom tagjai pap- és egyházellenesek, késnek az egyházi adó befizetésével; ha hanyatlik is, addig biztos létezni fog, ameddig pénzt kapnak a követői.³⁹⁷

³⁹² Uo.

³⁹³ PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager konzul levele Dr. Lautznak. Temesvár, 1933. december 5.

³⁹⁴ SzPL, Bizalmas levél a püspökségtől a plébániákra. 1932. május 18.

³⁹⁵ SzPL, A mezőteremi plébános jelentése. 1932. május 20.

³⁹⁶ SzPL, A szakaszi plébános jelentése. 1932. május 20.

³⁹⁷ SzPL, A kálmándi plébános jelentése. 1932. május 21.

- **Barlafalu:** A mozgalom hanyatlóban van. A román hatóságok nem érték el céljukat, vagyis a románosodást, ezt igazolja, hogy a barlafalui német szekciót többször is megszüntették. A mozgalom hanyatlik azért is, mert kevesebb a márka. Egy éve nem járt egyetlen vezető sem a faluban, holott azelőtt szinte havonta érkezett valaki. A hitéletben nem okozott kárt a mozgalom. Annál inkább fordulnak a hívek a román hatóságok ellen, ugyanis a román paraszttól nem hajtják be az adót, mert szegény, de a svábtól, vagy a magyartól igen.³⁹⁸
- **Mezőfény:** A mozgalom hanyatlik, kevés a pénz. A plébános inkább károsnak találta a mozgalmat, mint hasznosnak.³⁹⁹
- **Csanálos:** A mozgalom 1925 óta stagnál, 10–15 követője van, akik 95%-ának a gyerekei tovább tanultak. Nincs hatása a lelki életre, vezetőinek nincs tekintélye.⁴⁰⁰
- **Szinfalu:** A mozgalmat mindenki támogatja, káros hatása nincs.⁴⁰¹
- **Nagymajtény:** A mozgalomnak csak káros hatásai vannak, gyűlölködés, bizalmatlanság. Sok támogatója sem németül, sem svábul nem beszél.⁴⁰²
- **Krasznaterebes:** Ami a mozgalmat illeti, csend honol.⁴⁰³
- **Józsefháza:** Német mozgalom a faluban sosem volt, csak tiltakozás a német tannyelv ellen.⁴⁰⁴
- **Alsóhomoród:** A német mozgalom abban merül ki, hogy azok a szülők, akiknek a gyerekei Gauamt támogatással tanulnak, kérik, hogy a prédikáció ne felváltva, hanem háromszor németül és egyszer magyarul legyen.⁴⁰⁵
- **Csomaköz:** A mozgalom aludni látszik.⁴⁰⁶
- **Kaplony:** A mozgalomnak nincs talaja, két hívem rokonságban van egyes Gauamt vezetőkkel.⁴⁰⁷

³⁹⁸ SzPL, A barlafalui plébános jelentése. 1932. május 21.

³⁹⁹ SzPL, A mezőfényi plébános jelentése. 1932. május 23.

⁴⁰⁰ SzPL, A csanálosi plébános jelentése. 1932. május 23.

⁴⁰¹ SzPL, A szinfalusi plébános jelentése. 1932. május 20.

⁴⁰² SzPL, A nagymajtényi plébános jelentése. 1932. május 24.

⁴⁰³ SzPL, A krasznaterebesi plébános jelentése. 1932. május 23.

⁴⁰⁴ SzPL, A józsefházi plébános jelentése. 1932. május 22.

⁴⁰⁵ SzPL, Az alsóhomoródi plébános jelentése. 1932. május 24.

⁴⁰⁶ SzPL, A csomaközi plébános jelentése. 1932. május 26.

- **Szaniszló:** A német mozgalom nem nagyon ismert a faluban, kisebb propaganda volt, melynek jelszavai: nem kell egyházadót, párbért fizetni.⁴⁰⁸
- **Nagymadarász:** Német mozgalom nincs, csak a nyomor kiáltó.⁴⁰⁹
- **Nántú:** A mozgalom hívei már három éve nem fizetnek egyházadót.⁴¹⁰
- **Mezőpetri:** A mozgalom nem a nép szívében született, ha a pénz nem volna, már mozgalom sem lenne.⁴¹¹

Mint látjuk, a jelentések egyértelműen a mozgalom hanyatlásáról számolnak be. A megtorpanást több tényező okozta. Egyrészt Winterhofen következetlen, sokszor erőszakos tevékenysége visszatetszést keltett a helyi lakosság körében, másrészt a gazdasági válság is kihatott a mozgalom anyagi támogatóinak körére is. A finanszírozási problémát jelzi, hogy a Mitteilungen megjelenése is visszaesett: a lapnak ugyanis 1932-ben csak két, 1933-ban három, 1934-ben pedig mindössze hét száma jelent meg.

A mozgalom követőiről igen kevés forrás áll rendelkezésünkre. A helyi plébánosok a szegényebb parasztokat, illetve azokat sorolták a követők közé, akik valamilyen módon hasznot húztak a mozgalomból (például a gyermekeik Gauamt pénzen tanulhattak). Nem általánosítható ugyan, de valószínűsíthető, hogy a papságnak részben igaza volt, ugyanis Schwager temesvári konzul is arról írt egyik jelentésében, hogy a falvakban főleg a gazdagabb parasztok tömörülnek a papság köré, a mozgalom követői pedig az úgynevezett Kleinhäuslerek.⁴¹²

9.3 Szervezetten, nemzetiszocialista befolyás alatt

A nagy lendülettel induló, majd megtorpanó mozgalom a harmincas évek közepére újra fellendült. A sváb közösségen belül végbemenő változásoknak köszönhetően, kezdett kifermálódni egy fiatal értelmiségi réteg, közöttük papok

⁴⁰⁷ SzPL, A kaplonyi plébános jelentése. 1932. május 28.

⁴⁰⁸ SzPL, A szaniszlói plébános jelentése. 1932. május 31.

⁴⁰⁹ SzPL, A nagymadarászi plébános jelentése. 1932. május.

⁴¹⁰ SzPL, A nántú plébános jelentése. 1932. június 4.

⁴¹¹ SzPL, A mezőpetri plébános jelentése. 1932. május 31.

⁴¹² PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. december 16.

is. 1940-ben 27 tanár, 8 pap, 11 óvónő volt a megyében, akik már német képzésben részesültek.⁴¹³ Emellett lassan beérett a Straubinger stuttgarti karitászigazgató 1926-os látogatása után évente érkező németországi vendégek „ébresztő” munkájának hatása, akik a gyerekekkel és felnőttekkel egyaránt foglalkoztak.

1929. október 30-án a temesvári Banatiában tanuló szatmári fiatalok megalapították a Sathmarer Jungschwabenbund szervezetet. Céljük az volt, hogy a Nagyszebenben tanulókkal együtt átvegyék a népi munkát a szatmári fiatalok körében. A szervezet elnöke Stefan Koch lett, titkára Michael Kileber, pénztárosa pedig Stefan Brenli.⁴¹⁴ 1930 augusztusában rendezték az első nagy ifjúsági találkozót Krasznabélteken. Nemcsak a Németországból érkezők, hanem a helyi fiatal egyetemisták és gimnáziumi tanulók is szerveztek kirándulásokat – főleg nyaranta – a megye sváb falvaiban. Egy-egy ilyen alkalommal táncokat, énekeket tanítottak a falusi embereknek. Lendületet vett az önkéntes munkaszolgálat is. Krasznabélteken például 1933 őszén 10 önkéntes dolgozott az útépítésnél, s ugyanígy, önkéntes munkával épült fel 1936 novemberében a szinfalusi kultúrház is. Ilyen önkéntes munkának számított a nyári iskolaszolgálat is, amikor az ifjak a gyerekekkel foglalkoztak.⁴¹⁵

A már említett Kulturverein is 1935-ben aktivizálta magát. Megalakulásának körülményei ismeretlenek, csupán Stefan Schmiednek az 1934-es általános gyűlésről adott leírásából tudunk róla. E szerint a szervezet ott megválasztott elnöke Dr. Georg Wanger, elnökhelyettesek Stefan Wieser és Josef Barth, a hivatal vezetője Stephan Barth, pénztárosa pedig Josef Winkler lett. A bizottsági tagok között volt Fritz Winterhofen, Volksgemeinschaft vezetője is.⁴¹⁶ 1936-ban a temesvári konzulátus 21 ezer birodalmi márkát kapott a külügyminisztériumtól a szatmári körzet kulturális feladatainak finanszírozására.⁴¹⁷ A Kulturverein-nak sikerült épületet vásárolnia

⁴¹³ Schmied: *i. m.* 55.

⁴¹⁴ *Mitteilungen*, 1929. december 25. 11.

⁴¹⁵ Schmied: *i. m.* 32-33.

⁴¹⁶ Uo. 28.

⁴¹⁷ PAAA – Akten Deutscher Konsulat Temesvar (ADKT), Band VII. Sathmarer Schwaben. Jelentés a temesvári német konzulátusról a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1936. augusztus 4.

Nagykárolyban a német gimnázium diákotthona, valamint a Gauamt, a német népiskola és leányotthon számára is. Szintén ez a szervezet gondoskodott arról, hogy a különböző falvakban kultúrházakat vásároljanak, vagy ha ez nem volt lehetséges, béreljenek. Az első falu, ahol sikerült erre a célra egy házat vásárolni Mezőpetri volt (1935 februárjában). 1939-re saját vagy bérelt kultúrház volt már Mezőteremen, Csomaközön, Mezőfényen, Erdődön és Krasznabélteken is. A különböző előadások mellett a Kulturverein igyekezett a falvakban könyvtárakat létesíteni, melyekbe a könyvek főleg Németországból érkeztek. Ilyen könyvtár létesült a nagykárolyi diákotthonban, Krasznabélteken, Erdődön, Mezőfényen, Alsóhomoródon, Mezőpetriben, Szakaszon, Krasznasándorfaluban, Szinfaluban, Nagyszokondon, Krasznaterebesen és Mezőteremen. Szintén a Kulturverein gondoskodott arról, hogy azokban a falvakban, ahol nem volt német óvoda, illetve nem volt megfelelő a német oktatás, a gyerekek számára legalább nyáron színvonalas nyelvoktatást tartsanak.⁴¹⁸

A német tanítók is aktivizálták magukat. 1935. április 23–27. között Tanító Napokat tartottak Nagykárolyban, amelyen 40 pedagógus vett részt. Ez alkalommal Stephan Barth kezdeményezésre megalakult a Sathmarer Deutsche Lehrerbund, amely feladatának szabta a tanítók továbbképzését és népiségi munka végzését a közösségekben.⁴¹⁹

A belső változások mellett a kívülről érkező hatásoknak is fontos szerepük volt a mozgalom fellendülésében. A Romániai Németek Szövetségének 1935. október 22-én rendezett nagygyűlésén a szervezet új, nemzetiszocialista programot fogadott el. A különböző romániai német népcsoportok addigi autonómiája a Szövetséggel szemben megszűnt. A Szövetség nevét is megváltoztatták: a Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien nevet vette fel, vezetője pedig a nemzetiszocialista Fritz Fabritius lett. Az újjáalakult Népközösség 7 körzetből (Gau) tevődött össze: Bánság, Besszarábia, Bukovina, Dobrudzsa,

⁴¹⁸ Schmied: *i. m.* 29–30.

⁴¹⁹ Uo. 50.

Regát, Szatmár és Erdély. A körzetek járásokra (Kreis) és helyi csoportokra (Ort) oszlottak.⁴²⁰

A nagygyűlést követően hosszú szünet után választásokat tartottak a két járásra – erdődi és nagykárolyi – osztott szatmári körzetben is, melyekben 1936. október 25-én került sor a vezetők megválasztására. Wieser mindkét fórumon jelen volt. Az erdődi járási tanács 19 tagból tevődött össze, 4 póttaggal (9 földműves, 7 tanító, 1 mérnök, 1 kisiparos és Fritz Winterhofen birtokos),⁴²¹ járási vezető Müller János (tanító), helyettese Hölzli László (alsóhomoródi földműves), a jegyző Heidelbacher József (krasznabélteki tanító), a pénztáros pedig Schlachter Antal (erdődi bognár) lett.⁴²² A 25 taggal és 5 póttaggal rendelkező nagykárolyi járási tanácsban 12 földműves, 7 tanító, 2 orvos, 1 jegyző, 1 pap és 2 kisiparos foglalt helyet. A járási vezető Jussel György (csanárosi tanító), helyettese Müller István (mezőpetri földműves), jegyző Kreutzer József (mezőpetri jegyző), pénztáros pedig Schlachter Gyula (mezőfényi földműves) lett.⁴²³ A Körzeti Tanács (Gaurat) vezetőségét 1936. november 8-án választották meg: a körzeti vezető Stefan Wieser, helyettese Stefan Baumann, a jegyző Josef Heidelbacher, a pénztáros Alois Haller lett.⁴²⁴ Noha a tanácstagok között még szerepelt Winterhofen neve, sem a Gau vezetőségébe, sem a végrehajtó bizottságba (Vollzugsausschuss), sem pedig a döntőbírószágba (Schiedsgericht) nem választották be. Staudinger nevével pedig sehol sem találkozunk.

1936 után Szatmár vidékén is elterjedt a szászoknál már régebről ismert Szomszedság szervezete. Az első Szomszedság 1938 januárjában alakult meg Mezőpetriben, Wilhelm Schunn a Szomszedságok romániai vezetőjének jelenlétében. A szatmári Szomszedságok vezetője Stephan Barth lett, a szervezet feladata pedig a tagok segítése haláleset, gyerekszületés, betegség vagy más

⁴²⁰ Ciobanu: Contributii... *i. m.* 194-195.

⁴²¹ *Schwabenpost*, 1936. október 4. 3.

⁴²² *Schwabenpost*, 1936. november 1. 3.

⁴²³ *Schwabenpost*, 1936. november 1. 3.

⁴²⁴ Schmied: *i. m.* 25-26.

problémák esetén. Szomszédságok alakultak később Krasznabélteken, Mezőfényen és Mezőteremen is.⁴²⁵

1937. július 11-én Suabia néven Nagykárolyban hitelszervezet létesült, és akárcsak a szatmárnémeti „Volksbank Crasna” a temesvári Schwäbische Bankkal állt kapcsolatban.⁴²⁶ A Suabia feladatának tekintette a sváb parasztok mezőgazdasági oktatását, ugyanis az eddigi próbálkozások nem jártak túl nagy sikerrel.⁴²⁷

1937 augusztusában ünnepelte a szatmári sváb közösség bevándorlásának 225. évfordulóját. Ebből az alkalomból óriási ünnepséget rendeztek Nagykárolyban, amelyen 3600 környékbeli sváb vett részt. A rendezvény a Fiedler püspök által celebrált ünnepi szentmisével vette kezdetét. Stuttgartból Hugo Moser vezetésével 30 fiatal érkezett. A Romániai Németek Népkegyességét Fritz Farbitius képviselte, a román állam részéről pedig Nagykároly polgármestere és a főbíró jelent meg. A magyar érzelmű németiség nem vett részt az ünnepségen.⁴²⁸ Az elhangzott beszédekben főleg a román és a német nép testvériségét hangsúlyozták. A főbíró kiemelte, hogy a román kormány elismeri és támogatja a szatmári német kisebbség jogait. A beszédek mellett felolvasták Hans Steinacher VDA vezető, dr. Berning osnabrückeri püspök, dr. Strölin stuttgarteri polgármester és dr. Krehl a württembergi VDA vezetőjének üdvözlését is.⁴²⁹

1938-ban, miután a DVR (Deutsche Volkspartei Rumänien) Berlin nyomására egyesült VDR-rel (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumanien), a szatmári vezetőség ismét átalakult. A körzeti vezető (Gauleiter) Stefan Wieser, helyettese Dr. Adalbert Wiesler, a körzeti hivatalvezető (Gaustellenleiter) Adalbert Aiklein, a sajtó és propaganda felelős (Amstwalter für Presse und Propaganda) Josef Schönborn, az iskolai és egyházi ügyek megbízottja (Beauftr. für Schule und

⁴²⁵ Uo. 37.

⁴²⁶ PAAA – ADKT, Band VII. A temesvári konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. Temesvár, 1937. szeptember 24.

⁴²⁷ PAAA – ADKT, Band VII. Prof. Josef Tepfenhart, a Suabia vezetője, Tomornak írt levele a temesvári konzulátusra. 1937. augusztus 15.

⁴²⁸ PAAA – ADKT, Band VII. A temesvári konzulátus a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1937. augusztus 21.

⁴²⁹ *Schwabenpost*, 1937. augusztus 20. 1-2.

Kirchenfragen) Stefan Wieser, a döntőbíróóság vezetője (Leiter des Schiedsgerichts) Dr. Adlabert Wiesler, a gazdasági és hivatásrendek (Wirtschaft u. Berufsstände) Adalbert Aikelin, a paraszthivatal vezetője (Leiter der Bauernamtes) Stefan Baumann és Hans Copony, a Szomszédságok (Nachbarschaftswesen) vezetője Stefan Barth, a szakmai verseny és testgyakorlás (Berufswettkampf u. Leibesübungen) Josef Tepfenhart, a Kulturális Hivatal vezetője (Leiter des Kulturamtes) Dr. Georg Wanger, az egészségügy megbízottja (Beauftr. für das Gesundheitswesen) Dr. Georg Wanger, az Ifjúsági Hivatal vezetője (Leiter des Jugendamtes) Hans Hubbes, a nőügyek megbízottja (Beauftr. für Frauenarbeit) Rosalia Betuker lett.⁴³⁰ A tisztségek jelzik, hogy a szervezet munkája tartalmi értelemben kiszélesedett, s a területen élő svábok minden rétegének (ifjúság, nők), illetve hétköznapi életének valamennyi területére kiterjedt, azzal az igénnyel, hogy ezek irányítását kezükbe ragadják. A '30-as évek végére a Volksgemeinschaftnak 26 községben sikerült megszerveznie helyi csoportjait.⁴³¹

A világháború kitörése után a Gau nagy energiát fordított az önvédelem (Selbstschutz) megszervezésére. 1940 nyarára már egy-két kivételtől eltekintve az összes községben gyakorlatoztatták híveiket, természetesen fegyverek nélkül. Legalább ennyire fontos kérdésnek tekintették a hírszolgálat kiépítését is, és sikerült elérniük, hogy a falvak bizalmi embereik útján 8 órán belül minden fontos információról értesülhettek.⁴³²

Wieser 1940 szeptemberéig maradt a szatmári Gau vezetője, amikor is a II. bécsi döntés után Franz Basch, a magyarországi németiség országos vezetője a szatmári németiség vezetőjévé Nikolaus Hans Hockl⁴³³ nevezte ki.⁴³⁴

Wieser a Sathmarer Schwabenpost hasábjain búcsúzott el német „bajtársaitól”, Nikolaus Hans Hockl pedig mint az új területi vezető a Schwabenpostban köszönte meg Wieser eddigi munkáját, ígérve, hogy tovább

⁴³⁰ Schmied: *i. m.* 27.

⁴³¹ Tilkovszky: A szatmári németiség... *i. m.* 240.

⁴³² PAAA – Akten Deutscher Konsulat Klausenburg (ADKK), Band 6/4. Martin Jussli jelentése a kolozsvári német konzulátusnak. 1940. augusztus 28.

⁴³³ Nikolaus Hans Hockl (Csatád, 1908 – Szovjetunió, 1945) Bánáti sváb író, tanár, politikus.

⁴³⁴ *Sathmarer Schwabenpost*, 1940. október 6. 1.

folytatja Winterhofen, majd Wieser területi vezetők tevékenységét; célja ugyanaz: „az egész szatmári néemetséget visszavezetni a német öntudathoz.”⁴³⁵

A *Nation und Staat* 1940 decemberi számában Nikolaus Hans Hockl a szatmári svábok helyzetéről és saját feladatairól a következőket írta: „A bécsi döntés következtében a svábok lakta vidék teljes egészében visszakerült Magyarországhoz, ahol 1918 előtt a svábok a magyarosodás veszélyének voltak kitéve. A vidéken 1919-ben alig 10 ezren voltak öntudatos németek. A visszatérítés munkája, amely 1924-ben vette kezdetét, a román állam támogatása mellett zajlott. Első feladatuk volt német iskolák felállítása és egy német vezető csoport kialakítása. 1940-ig sikerült 25 községben német iskolát létesíteni, olyan községekben is, ahol a magyarosodás tökéletes volt. 24 német tanító, 2800 gyereket tanít, vannak már német öntudatos papok, tanárok, orvosok, községi jegyzők. A nagy német birodalom diadalmas előrenyomulásával megerősödött a szatmári német mozgalom is. Már csak néhány hónap választotta el attól, hogy a mozgalom a még hátramaradt néhány községben is teljes diadalra jusson. A mozgalom most új feladatok előtt áll. Egyelőre el kell tekinteni attól, hogy a most még elmagyarosodott körök felé további előnyomulás történhessék. Arra kell törekedni, hogy a már eddig elnyert terület megtartható és megerősíthető legyen, hogy így kiindulási pontunk legyen ahhoz, hogy később az egész, vérszerinti néemetséget visszanyerhessük. Az utóbbi évek alatt világossá vált, hogy egyetlen egy német származású emberről sem kell lemondanunk. A nagy német fejlődés hatására, amely a délkeleti Duna-medencében állandóan új lehetőségekhez jut, vérszerinti németek egyike a másik után visszatalál. Egyelőre a német mozgalomnak be kell érnie azzal, hogy a visszaadás idejében mutatkozó birtokállományát Magyarországon megtartsa. Ez nem könnyű feladat. Mert annak ellenére, hogy a bécsi megállapodásban a néemetség védelmére rendelkezések történtek, már most, egy hónappal később megállapítható, hogy újabb magyarosítási törekvésekkel állunk szemben. Ez az első hetekben a német érzelmű lakosság megfélemlítésére törekedett. Később, anélkül, hogy a hatóságok

⁴³⁵ *Sathmarer Schwabenpost*, 1940. október 6. 1.

beavatkoztak volna, a magyar lakosság nekiment a németeknek. Éjjelente nagy számban tettelegességekre került sor. A második etap az az erőszakoskodás volt, amely kifejezésre jutott a gyermekek összeírásánál a német és magyar iskoláztatáskor. A szószékről és a katonai karhatalom beavatkozásával egyes községekben megkísérelték, hogy a szülőket visszatartsák attól, hogy a gyermekeket a német tannyelvű iskolákba küldjék. A magyarázat: a bécsi döntés a magyar és német állam között jött létre, ez a katolikus egyházra, amelybe szinte az összes állami iskolák átutaltattak, nem vonatkozhatik. Szóval a bécsi döntés ellenére a szatmári németségnek lényegesen nehezebb életlehetőségekkel kell számolnia, mint amilyenekkel a román uralom alatt rendelkezett. A németség mindenesetre megvédi majd jogait és nem vonható kétségbe, hogy az említett jelentések csak kezdeti nehézségeket jelentenek. A német-magyar barátság jegyében a szatmári svábok kérdése is majd megoldásra talál.”⁴³⁶

⁴³⁶ Nikolaus Hans Hockl: Erwachendes Deustchtum in Sathmar. In: *Nation und Staat*, 1939/1940. 8. sz. 285-286.

9.4 A német tudat felélesztésének, erősítésének módszerei

A szatmári sváb, vagy sváb eredetű kis népcsoport számára a közösségi életet főleg az egyházi ünnepek jelentették, melyek szervezői a helyi plébánosok és a tanítók voltak. A politikai és a (német) nemzeti aktivitás az I. világháború előtt hiányzott az életükből. Ilyen körülmények között a német tudat felélesztése és erősítése fáradhatatlan munkát igényelt a mozgalom vezetőitől. Mint láttuk a kezdeti szakaszban még a rögtönzés, és a szervezetlenség jellemezte a népiségi munkát. Az 1930-as évek közepétől azonban már célirányosan dolgoztak a különböző korosztályokkal (az óvodásoktól kezdve a felnőttekig), illetve társadalmi csoportokkal. A szatmári népiségi munkában bekövetkezett változás hűen tükrözi a németországi változásokat, amelyeknek már 1933-ban közvetlen kihatásai voltak a romániai németség meghatározó csoportjára, az erdélyi szászokra, és az ő közvetítésükkel az összes romániai német népcsoportra.

A kezdeti szakaszban az egyik legfontosabb alkalmat a találkozásra az évi rendszerességgel szervezett falugyűlések jelentették. A Gauamt által megjelentetett *Mitteilungen* tudósításai alapján megállapítható, hogy ebben a munkában legnagyobb érdeme Wieser Istvánnak volt. Wieser rendszeresen látogatta a sváb falvakat, és az iskolában vagy a községházán gyűlésre hívta össze a sváb lakosságot. Egy-két kivételtől eltekintve a helyi plébánosok nem gördítettek akadályokat a gyűlések megtartása elé.⁴³⁷ Ezeken az összejöveteleken Wieser István mellett mások is felszóltak, 1930-ban például Hans Beller, bánáti politikus kísérte Wiesert.⁴³⁸ A gyűlések alkalmával elmondott beszédek szövege nem maradt fenn, azonban valószínűsíthető, hogy azok tartalma hasonló lehetett az újságban megjelent kommentárokéval. A mozgalom kezdeti szakaszában cáfolták a magyar oldalról őket ért vádakat, hangsúlyozták a német nyelvhez való ragaszkodás fontosságát (ebben a szakaszban indult meg a harc a német tannyelvért), arra a valós tényre hivatkozva, hogy anyanyelvüket többen beszélik

⁴³⁷ *Mitteilungen*, 1928. április 8. 16.

⁴³⁸ *Mitteilungen*, 1930. február 16. 3.

a világban. Tagadták, hogy a mozgalom nem a nép lelkéből született volna, igaz ennek egyik fontos feltétele – az értelmiség – hiányzott, de ezt a hiányt a mozgalom igyekszik pótolni. Kiálltak a nép vallásossága mellett, megjegyezve azonban, hogy az egyház helyi képviselői a hívek elkötelezettségét a magyarosításra használják ki. Mivel a mozgalom fő célja a sváb nyelv megőrzése – a magyar Kölcseyt idézve: „nyelvében él a nemzet” – felhívták a figyelmet arra a veszélyre, hogy ha a sváb nyelv kihal, a nemzeti tulajdonságok is elvesznek.⁴³⁹

Ezeket a gyűléseket általában tavasszal – március/áprilisban – tartották. 1934-től kezdődően – úgy tűnik – felváltották ezeket a különböző témákban tartott előadások. Wieser István Mezőfényen, Szinfaluban és Alsóhomoródon a szatmári svábok történetéről és népiségéről tartott előadásokat. Hans Baumgartner szaniszlói körzeti orvos a tuberkulózisról beszélt. A Kultúregylet Nagykárolyban csütörtöki előadássorozatot szervezett. Ennek keretében Stefan Barth professzor „*Rajnai utazás Mainztól-Kölnig*” címmel képes előadást tartott, dr. Wanger előadásának témája pedig a „*Fajismeret és öröklésbiológia*” volt. Wieser a sváb költészetéről, a krasznabélteki Winkler Terézia egy Holzinger nevű német művésztől, Carl Müller (Bonn) *Die neue Auffassung vom Bauerntum und Siedlungswesen in Deutschland* címmel tartottak előadást.⁴⁴⁰ Wieser folytatta előadássorozatát, szinte az összes sváb falut meglátogatta, és az őshazáról beszélt, 1937-től pedig vetítésekkal egybekötött előadásokat tartott.⁴⁴¹

A legkisebbekkel természetesen a német óvodában vagy a nyári német napközök keretében foglalkoztak. A német óvoda önmagában is fontos volt az anyanyelv megőrzése szempontjából. Itt különböző ünnepeket is szerveztek, a karácsonyt minden évben megünnepelték. 1928-ban a Német Nőegylet gyűjtést szervezett, így a karácsonyi ünnepség után a gyerekek ajándékokat is kaptak.⁴⁴² A Németországból érkezett vendégek is – főleg a diákok – külön foglalkoztak a kisebb gyerekekkel, akiknek általában délelőtt – míg a felnőttek dolgoztak – énekeket tanítottak, sőt bábelőadásokat is tartottak nekik. Ők honosították meg a

⁴³⁹ *Mitteilungen*, 1928. február 6. 4-13.

⁴⁴⁰ *Mitteilungen*, 1934. május 12. 4.

⁴⁴¹ *Schwabenpost*, 1937. január 15. 4.

⁴⁴² *Mitteilungen*, 1928. február 6. 16.

vidéken „Kasprl bácsit”, aki a magyar Vitéz László alakjához hasonlítható.⁴⁴³ Kasperle a gonosszal harcolt, és természetesen mindig győzött. Az előadások során gyakran párbeszédet kezdeményeztek a gyerekekkel, ami jó nyelvgyakorlat volt számukra.

1928 végén már több, főleg Brassóban végzett óvonó dolgozott a sváb falvakban, akik 1928 decemberében megalapították a Sváb Óvónők Egyesületét (Verein der Schwäbischen Kindergärterinnen), melynek elnöke Terézia Jekk lett.⁴⁴⁴ Az óvónők évente találkoztak, rendszeresen szerveztek gyűléseket. Egy-egy ilyen tanfolyam (Schulungtagung) alkalmával megosztották egymással tapasztalataikat, megtárgyalták a következő év feladatait, énekeltek, táncoltak. 1934-ben már 20 óvonó volt jelen a Mezőteremen szervezett találkozón. Az éppen Szatmár megyében tartózkodó németországi dr. Carl Müller is előadást tartott a tanítónőknek, *A német népdalok közösségépítő erejéről*. Winkler Terézia óvonó *A nők népiségi munkájáról*, Barth professzor az *Új ifjúságról* beszélt.⁴⁴⁵ Az előadások és eszmecsere mellett az ilyen alkalmakkor egy-egy faluban összegyűlt, és egy-két napig ott tartózkodó óvónők természetesen a falu gyerekeivel is foglalkoztak, és a gyerekekkel együtt előadásokat tartottak a szülőknek is. A mozgalom vezetői igyekeztek kihasználni azt az érzelmi szálát, ami a szülőket féltett gyermekeikhez fűzte. Az apróságok szájából elhangzó versikék, ajkukon felcsendülő sváb/német népdalok mélyebb érzelmi nyomokat hagyhattak a szülőkben, mint az ismeretterjesztő vagy provokatív célú előadások, s ezzel utóbbiak befogadására is nyitottabbá tették a fiatal felnőtt generáció egy részét. Ezért tartották fontosnak, hogy a legkisebb gyerekekkel foglalkozó pedagógusok találkozóin jelen legyenek, és előadásaikkal a német öntudatot, a büszkeséget táplálják. A már említett előadások, és a későbbiek tulajdonképpen már nemcsak szakmai, hanem politikai jellegűek is voltak. Stefan Wieser az egyik ilyen találkozó alkalmával képes előadást tartott az óhazáról, Barth professzor pedig a németországi új népcsoport-

⁴⁴³ *Mitteilungen*, 1928. szeptember 30. 5.

⁴⁴⁴ *Mitteilungen*, 1928. december 31. 2.

⁴⁴⁵ *Mitteilungen*, 1934. május 12. 4-5.

politikáról beszélt az óvonóknak.⁴⁴⁶ Az 1930-as évek közepétől egyértelmű a változás: már nemcsak a német óvónók – és szinte valamennyi más szakmai csoport – szakmai képzését tartották szükségesnek, hanem a politikai oktatás is egyre hangsúlyosabbá vált.

A német iskoláknak is meghatározó szerepet szántak a jövőbeni német nemzedék tudatának, nemzeti identitásának formálásában. Az iskolás gyerekek számára a tanításon kívül egyéb programokat is szerveztek. A nagykárolyi német gimnázium tanulóinak a sváb falvakban tartott színelőadásai – tartalmuk és a közös munka, illetve az ennek révén szerzett sikerélmény – épp úgy szolgálták a diákok, mint a falusi hallgatóság gondolkodásmódjának, nemzeti érzéseinek alakítását.⁴⁴⁷ Az ilyen kirándulások alkalmával (Spielfahrt) a gyerekek énekeltek, szavaltak, kisebb színdarabokat mutattak be.⁴⁴⁸ Szintén a gyerekeknek szervezték az iskolai tornaünnepélyeket (Schulturnfest). A diákok otthon gyerekei már kora reggel kikerkeztek egy bizonyos faluba, a fiúk fekete rövidnadrágban és fehér ingben, a lányok pedig népviseletben. Rezesbanda kíséretében végigmasíroztak a falun, majd következett az ünnepi szentmise, ahol általában a gyerekek énekeltek. Ebédet a helybeliek biztosítottak számukra. Délután került sor a különböző sportversenyekre, egy-egy ilyen találkozó általában a diákok által előadott néptáncsal fejeződött be.⁴⁴⁹ Minden iskolában megünnepelték a Mikulást (Nikolo spiel) és a Karácsonyt.

Mindezek megfelelő szervezése érdekében a német tanítók továbbképzésére is nagy gondot fordítottak. A Bánátban évente megrendezett tanfolyamon a szatmári tanítók is részt vettek, de Nagykarolyban is tartottak képzéseket a tanítóknak. 1935-ben például 35-en vettek részt ilyen rendezvényen.⁴⁵⁰ A Tanári Munkaközösség (Lehrerarbeitsgemeinschaft) tagjai is rendszeresen találkoztak.

⁴⁴⁶ *Mitteilungen*, 1934. június 1. 6.

⁴⁴⁷ *Mitteilungen*, 1931. február 28. 6.

⁴⁴⁸ *Mitteilungen*, 1934. június 1. 6; 1937. május 9. 3.

⁴⁴⁹ *Schwabenpost*, 1938. június 1. 3-4.

⁴⁵⁰ *Mitteilungen*, 1931. szeptember 3. 6.

1934-től az ifjúsággal külön is foglalkoztak a mozgalom vezetői. Az 1929-ben megalakult Ifjú Svábok Szövetsége (Jugendschwabenbund) fontos szerepet vállalt a fiatalság körében szervezendő munkában. 1930. július 1-jén Erdődön az akkori német tanító, Müller János létrehozta a Német Sportegyesületet, amelynek külön futballcsapata is volt.⁴⁵¹ 1936-tól kezdődően munkatáborokat szerveztek, ahol a fiatalok önkéntesen dolgoztak néhány napot a német közösségi érzés ápolását szolgáló intézmények létesítését segítve. Csupán néhány példát említve: 1936 augusztusában 24 fiatal segédkezett a már említett szinfalusi kultúrház építésénél,⁴⁵² továbbá szintén 1936-ban a Sepp Leili vezetésével a mezőpetri német ház építésénél.⁴⁵³ Külön esti képzéseket tartottak parasztlányoknak (Mädchenschulung), ahol kézimunkát oktattak, de énekeket és táncokat is tanítottak, sőt történelmi előadásokra is sor került. Az 1937 januárjában tartott esti oktatáson például 14 lány vett részt, erre az alkalomra Ely Sonn érkezett Temesvárról, aki népdalokat és néptáncokat tanított nekik.⁴⁵⁴ Egy másik bánáti vendég, aki egy hetet töltött Mezőpetriben, minden este énekórát tartott a fiataloknak, és a nőkkel külön is foglalkozott.⁴⁵⁵ Stefan Koch ifjúsági vezető előadásokat tartott a különböző falvakban a fiataloknak.

Népi esteket is rendeztek az ifjúság számára. 1938 novemberében szervezték az első kiképző tábort (Schulungslagert) Nagykárolyban, majd 1939. január 2–7. között a második tábort. Minden községből 2 fiú és 2 lány volt jelen. Szigorú, katonás fegyelmet követeltek meg tőlük. A napi program általában a következőképpen alakult: korai ébresztő után reggeli torna, majd közös reggeli, különböző előadások, ebéd, újra sport, előadások, beszélgetés, este pedig Heimabendek. A második ilyen találkozó jelmondata: „Munka újra és újra, a mi nagy német népünkért”.⁴⁵⁶

1939-től a Schwabenpost mellékleteként megjelent a „Jugend erwachen” című lap, melynek funkciója az ifjú generáció szellemi formálása volt. A fiatalok

⁴⁵¹ *Mitteilungen*, 1930. szeptember 26. 11.

⁴⁵² *Schwabenpost*, 1936. szeptember 1. 3.

⁴⁵³ *Schwabenpost*, 1936. szeptember 15. 15.

⁴⁵⁴ *Schwabenpost*, 1937. január 15. 4.

⁴⁵⁵ *Schwabenpost*, 1937. március 15. 3.

⁴⁵⁶ *Schwabenpost*, 1938. december 15. 8.

képzése 1928-tól folyamatos volt a Bánátban és az erdélyi szászoknál, de sokan végeztek Németország különböző egyetemén. Nemcsak a német diplomával rendelkezők száma növekedett. A mozgalom szinte minden lapjában hívták a tanoncokat, teljes ellátás és némi zsebpénz fejében, nemcsak a szászok és a bánátiak, hanem németországi mesteremberek is. Josef Bärtle pap, a marientanni sváb felső népiskola vezetője már 1926-ban fogadott szatmári fiatalokat.⁴⁵⁷

A német tudat felélesztésében és megerősödésében legfontosabb szerepe minden bizonnyal a Németországból érkezett diákcsoportoknak volt. A *Mitteilungen* cikke szerint az első ilyen csoport 1926-ban érkezett. Ekkor négy württembergi teológus látogatta meg a sváb falvakat.⁴⁵⁸ 1928 augusztusában újabb csoport érkezett. Vezetője Mantz Adalbert stuttgarti joghallgató, aki egyben a „*Neue Deutsche*” katolikus ifjúsági szervezet vezetője is volt. Saját bevallása szerint, miután olvasta Straubinger szatmári svábokról szóló könyvét, eldöntötte, hogy egy csoporttal Szatmárba utazik. A 12 tagú csoportban 5 teológus (köztük Hugo Moser), egy festőművész hallgató és 5 középiskolás vett részt, mind a *Neue Deutsche* tagjai, és mind Württembergiek voltak. 17 napot töltöttek a megyében, és 17 faluba látogattak el (Mezőterem, Kálmánd, Csanáros, Mezőfény, Mezőpetri, Kisdengeleg, Csomaköz, Nagymajtény, Gilvács, Erdőd, Alsóhomoród, Szinfalu, Barlafalu, Szakasz, Nagyszokond, Krasznasándorfalu, Krasznabéltek). A falvak lakóit időben értesítették a vendégek érkezéséről. A programjuk a következő volt: zászlóval, hangszerrel kísért énekszóval szekéren vonultak be minden településre, reggelente templomba mentek, és közös misén vettek részt a falubeliekkel. Családoknál kaptak ételt, amikor is – igazodva a családok szokásaihoz – evés előtt és után a háziakkal együtt imádkoztak, akárcsak a déli és esti harangszó alkalmával. Délelőtt az óvodásokkal és iskolásokkal foglalkoztak, énekeltek és bábjátékokat adtak elő. Délután és főleg este a felnőtteknek adtak elő színdarabokat (pl. a *Zauberbergeige*), énekeltek és táncoltak együtt.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ *Mitteilungen*, 1931. július 30. 1.

⁴⁵⁸ *Mitteilungen*, 1931. szeptember 24. 4.

⁴⁵⁹ *Mitteilungen*, 1928. szeptember 30. 9-10.

1929-ben Münsterből érkeztek vendégek, a teológia egyetem tanárai, akik a nagyhét alkalmából német prédikációkat tartottak.⁴⁶⁰ De érkeztek vendégek Ausztriából is, 1929-ben például 5 osztrák csoport járta a szatmári falvakat.

A vendégek között voltak, akik kifejezetten tudományos céllal érkeztek, látogatásuk után pedig különböző tanulmányokban ismertették tapasztalataikat. Carl Müllert például a sváb falvak gazdasági élete foglalkoztatta,⁴⁶¹ Anton Beck tübingeni főiskolai hallgató a születések és halálozások arányát kutatta,⁴⁶² Dr. Kopp pedig a külföldi német katolikusok részére alakult Birodalmi Szövetség ügyvezető elnökeként 2 nap alatt 7 falut látogatott meg.⁴⁶³

1931 augusztusában a már említett Bärtle atya 27 németországi fiataalt hozott magával a szatmári svábokhoz. Ebből az alkalomból *Német Előadási Napot* szerveztek Nagykárolyban, ahol Bärtle a német történelem dicsőséges epizódjairól, Willy Stöhle főiskolai hallgató pedig híres svábokról tartott előadást.⁴⁶⁴ Bärtle előadását a következőképpen indította: „*Isten akarja, hogy népiségünk kötelékébe tartozzunk! Amint szent nekünk a katolikus hit, úgy szent a nyelv is nekünk, amelyet ősatyáinktól nyertünk.*”⁴⁶⁵ Nem véletlen ez a retorika, a hit és az anyanyelv ügyének összekapcsolása. Ebben az időszakban már nagyban dúlt a harc a magyar, illetve a német nyelvű oktatást követelők között, a vallásos érzület pedig meghatározó eleme a szatmári svábok mentalitásának. A látogatások folyamatosak voltak, minden évben érkeztek a csoportok, főleg Württembergből, de amint láttuk, jöttek Ausztriából, vagy Németország más részeiből is: Münsterből, Kölnből, Münchenből, Berlinből, Bonnból. A vendégeket a lapok tudósítása szerint nagy lelkesedéssel fogadták a falvak lakói. A könnyű, vidám dalestek, színdarabok, vagy a komolyabb történelmi és politikai jellegű előadások feltétlenül erősítették a szatmári svábok német öntudatát. Ugyanakkor a látogatások, és azokat követően Németországban megjelent tanulmányok, és

⁴⁶⁰ *Mitteilungen*, 1929. június 12. 13.

⁴⁶¹ *Mitteilungen*, 1928. december 31. 22.

⁴⁶² *Mitteilungen*, 1930. szeptember 26. 12.

⁴⁶³ *Mitteilungen*, 1931. július 30. 8.

⁴⁶⁴ *Mitteilungen*, 1931. augusztus 28. 1.

⁴⁶⁵ Uo.

természetesen a szóban terjesztett tapasztalok, megismertették a kis szatmári sváb közösséget a németországi közvéleménnyel.

Az összetartozás érzését erősítették a különböző népiünnepélyek is. Ezek közé sorolhatjuk a svábbálokat, amelyeket általában a farsangi időszakban rendeztek meg. Nagy különbség a korábbi magyar mulatságokhoz képest, hogy cigányzene helyett, rezesbanda szolgáltatotta a zenét. A sváb falvak külön-külön is szerveztek bálokat, de az erdődi és főleg a nagykárolyi svábbál tulajdonképpen a szatmári svábok nagy találkozója lett. Az első svábbált 1928. február 13-án Krasznabélteken rendezték meg.⁴⁶⁶ Nagykárolyban először 1934-ben került rá sor, majd ezt követően minden évben megtartották a falvak lakosságának egy részét is vonzó mulatságot. 1937-ben maga Fritz Farbritius is megjelent a nagykárolyi bálon, de ott volt a város főjegyzője, és a Bánátból és a szászoktól is érkeztek *népviselőbe öltözött* vendégek.⁴⁶⁷ Fritz Fabritius jelenléte a svábbálban jelzi a romániai német népcsoporton belüli változást, amely ebben az időben már az NDSAP utasításait követte. Vendégek azonban nem kizárólag a romániai németektől érkeztek. 1938-ban az 5. nagykárolyi svábbálon például kölni és württembergi vendégek is részt vettek.⁴⁶⁸ E rendezvények általában a jelenlevő német vezetők megnyitó beszédeivel kezdődtek, amelyekben főleg a németiség összetartozását hangsúlyozták, amit a *népviselőbe öltözött* fiatalok bevonulása majd nyitó tánca, a Walzer követett. A szünetekben népdalokat énekeltek és néptáncokat jártak.⁴⁶⁹ 1939-ben 600 résztvevője volt a bálnak.⁴⁷⁰

A másik nagy népiünnepély az aratás utáni hálaadás (Erntedankfest) volt. 1936-ban „*Német napok Bélteken*” címmel tudósított a Schwabenpost az eseményről, amelyen jelen volt N. Hans Hockl országos ifjúsági vezető, valamint Fritz Fabritius országos vezető is.⁴⁷¹ Az 1938-as hálaadási ünnepségről is hosszú és részletes beszámolót közölt a Schwabenpost. A két körzetnek külön-külön rendezték az ünnepséget, augusztus 21-én a nagykárolyi körzet Mezőpetriben,

⁴⁶⁶ *Mitteilungen*, 1928. március 15. 12.

⁴⁶⁷ *Schwabenpost*, 1937. január 15. 3.

⁴⁶⁸ *Schwabenpost*, 1938. január 15. 3.

⁴⁶⁹ *Schwabenpost*, 1938. február 15. 4.

⁴⁷⁰ *Schwabenpost*, 1939. január 15. 3.

⁴⁷¹ *Schwabenpost*, 1936. szeptember 1. 1.

majd augusztus 28-án az erdődi körzet Nagyszokondon ünnepelt. Mezőpetriben az ünnepség misével kezdődött, előtte már a környező falvakból szekereken érkeztek a svábok. A mise után csaknem 300 fiatal masírozott a rezesbanda kíséretében a feldíszített helyszínre, ahol a fiatalok ünnepsége kezdődött. A zászlós bevonulás után bemutatkozott az új szatmári ifjúsági vezető. Ennél a részletnél érdemes egy pillanatra megállni. Az eddigi vezető Stefan Koch volt, akit még 1929-ben a Bánátiában tanuló diákok választottak maguk közül, az új vezető pedig Hans Hubbes erdélyi szász lett, akit már nem választottak, hanem kineveztek.⁴⁷² Az új Gaujugendführer beszédet mondott a fiataloknak, amelyet a németek vérségi összetartozásának elmélete köré épített, hangsúlyozva, hogy már nem számít a származási vagy a vallási különbség, az egyetlen összetartó erő a német vér. A fiatalok gyűlése Fritz Fabritius éljenzésével ért véget. A délutáni nagy ünnepen körülbelül 500-an vettek részt. Wieser területi vezető kiemelte a szatmári svábok vallásosságát azonban hangsúlyozta, hogy az ünnepség nemcsak hálaadó, hanem valóságos nemzeti ünnep is. A hálaadó ünnep táncmulatsággal végződött.⁴⁷³ Hasonló módon zajlott le a nagyszokondi hálaadó ünnep is, különbséget az elhangzott beszédek jelentettek. Wieser a papság mozgalomellenes magatartását ostorozta, hangsúlyozva, hogy az őseik jó katolikusok és jó svábok voltak, a kettő ugyanis nem zárja ki egymást. Kijelentette, hogy a svábok türelmének vége, és az egész világ előtt ismertté teszik a – magyar érdekeket szolgáló – papi terrort. Felolvasott egy táviratot is, amelyet a román miniszterelnökhöz, valamint a tanügy- és kultuszminiszterhez címzett. A nagy ünnepség a mezőpetrihez hasonlóan táncmulatsággal zárult.⁴⁷⁴

A bálók, a különböző előadások, a fiataloknak szervezett különböző programok, a hálaadó ünnepek, az ott elhangzott beszédek, a közös együttlét, a résztvevők sokasága, valamint az, hogy bánáti, erdélyi és németországi vendégek is jelent voltak, mind a nemzeti összetartozás érzésének erősítését szolgálták.

Ezek az események helyben zajlottak, vagyis a szatmári sváb falvakban,

⁴⁷² *Schwabenpost*, 1938. szeptember 1. 1.

⁴⁷³ Uo.

⁴⁷⁴ *Schwabenpost*, 1938. szeptember 15. 1.

azonban – ahogy már utaltunk rá – gyakori volt, hogy szatmáriak Németországban tanultak vagy vendégeskedtek. A Gauamt lapja folyamatosan tájékoztatta olvasóit az utazási, illetve tanulási lehetőségekről, valamint arról is, hogy éppen ki tanult vagy végzett németországi főiskolákon. 1928-ban a marientanni katolikus népiskolába lányok jelentkezését várták, 1931-ben ugyanitt fiatal parasztnak tartottak továbbképzést, 1931-ben 5 szatmári fiatalot vártak Schleswig tartományba, Bobenhausba nyári cserkész táborba. Már 1928-tól a Németországban megalakult *Verein der Sathmarer Schwaben in Deutschland*, összefogta az itt tanuló szatmári főiskolásokat, elnöke a már említett kálmándi születésű Fetscher György lett. Az egyesület Fetscher vezetése alatt élénk tevékenységet fejtett ki Németország különböző városaiban, ahol előadásokat tartottak a szatmári sváb kérdékről, könyveket gyűjtöttek és igyekeztek tandíjmentes helyeket szerezni a szatmári gyerekek számára. Az egyesület tiszteletbeli elnöke egyébként dr. Straubinger pápai kamarás volt.⁴⁷⁵

Németországi egyetemeken vagy főiskolákon végzettek (a teljesség igénye nélkül, a Mitteilungen alapján): Czumbil József (Mezőfény) mérnök; Baumgartner János (Mezőfény) jogász; Vonház István (Mezőpetri) orvos, Freiburg; Tillinger Jenő (Mezőfény) mérnök, Kruppa Jenő (Nagykároly) kereskedelem, Berlin; Pfeiffer István (Mezőpetri) gépészmérnök, Mannheim. Inasok: Betuker György, Merker József, Poos Hans. Németországi továbbképzéseken vettek részt: Winkler Terézia és Mathias Rozália ovónők, Tempfli Márton káplán, Részch Magdolna ápolónő.

Fritz Winterhofen és Stefan Wieser többször is jártak Németországban, sőt Wieser 1939-ban részt vett a Hitler 50. születésnapjára szervezett ünnepeken is, hazatérve pedig bejárta a falvakat, ahol beszámolt az élményeiről.⁴⁷⁶

A szatmári svábok németországi illetve a németországiak szatmári jelenléte hozzájárult egymás kölcsönös megismeréséhez, a szatmáriak egy részében felébresztette, majd megerősítette az anyaország iránti ragaszkodást, táplálta büszkeségüket, hiszen az erős Német Birodalom támogatását és védelmét érezték maguk mögött.

⁴⁷⁵ MOL, K 428. 1080. cs. 1094. Román és erdélyi német-magyar lapszemle, 1928. május 30.

⁴⁷⁶ *Schwabenpost*, 1939. május 15. 4.

9.5 A mozgalom sajtója

A Volksgemeinschaft megalakulása után Winterhofen levélben kérte a külügyminisztérium anyagi támogatását, többek között egy német lap kiadásához.⁴⁷⁷ A szatmári svábok önerőből nem tudtak volna egy lapot szinte folyamatosan megjelentetni. A *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Gau Sathmar* 1926-ban jelent meg először, 1935-től *Sathmarer Schwabenpost* címen adták ki.⁴⁷⁸ Az újságot Nagykárolyban nyomtatták, főszerkesztője Stefan Wieser volt. Hogy hány előfizetője lehetett, ma már nem lehet megállapítani. A benne közölt hírek és különböző műfajú írások áttanulmányozása és elemzése révén pontosan követhető a szatmári sváb mozgalom alakulása, a náci népcsoportpolitika kibontakozása és teljes győzelme a romániai németiség körében.

A *Mitteilungen* két nyelven, németül és magyarul megjelenő lap volt. A kétnyelvűség szükségszerű volt, ugyanis a svábok közül sokan nem olvastak németül, s azok többsége sem ismerte az irodalmi németet, aki tudott svábul. A lapszámok évenkénti megjelenésének sűrűsége változott, s minden bizonynal jelentősen függött a rendelkezésre álló anyagi forrásoktól: mint láttuk 1932-ben két, 1933-ban három és 1934-ben 7 példánnyal jelentkezett a lap. 1936-tól kezdődően azonban már havi két alkalommal rendszeresen eljutott az olvasók kezébe.

A lap tartalmi összetételében, vezércikkeinek retorikájában 1936-tól éles váltás figyelhető meg. Ami állandó, az az „*Aus unseren Gemeinden*” rovat, amelyben helyi híreket közöltek. Ezekből kirajzolódik a mozgalom története. Ebben a rovatban számos – sehol másutt nem található – fontos információhoz

⁴⁷⁷ PAAA – ADGB, Band 172. Haas konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. Temesvár, 1926. szeptember 28.

⁴⁷⁸ Az első számokból csak töredékeket találtam a szatmári katolikus püspöki levéltárban. Az 1928 és 1934 között megjelent példányokat, csakúgy, mint az 1936-tól új néven jelentkező *Sathmarer Schwabenpost* példányainak nagy részét a már említett stuttgarti Institut für Auslandsbeziehungen könyvtárában találtam meg. Két évfolyam teljesen hiányzik, az 1927-es és az 1935-ös.

juthat a téma kutatója. Szintén gyakoriak a tudósítások házasságokról, gyerekek születéséről, halálozásokról. Érdekes jelenség, hogy 1938-tól felhívások jelentek meg, amelyekben arra kérték a szülőket, hogy német nevet válasszanak gyerekeiknek.

A mozgalom kezdeti időszakában a sváb ősökhöz, az – akár elfeledett – anyanyelvhez való ragaszkodást, a német nyelvű oktatás fontosságát hirdették az újság vezércikkei. Wieser ugyanitt igyekezett válaszolni minden magyar kritikára, amely a mozgalmat érintette. A választásokat megelőzően rendszeresen találunk „felvilágosító” cikkeket. Gyakoriak a belpolitikai és gazdasági hírek, a magyarországi németek helyzetét bemutató – elrettentő szándékkal közölt – írások. Németországot – főleg az őshazát, Württembergét – nemcsak előadások, de újságcikkek sorozatával is népszerűsítették. Az újság hasábjain többször találkozhatunk a revízió kérdésével negatív konnotációban. Az asszimiláció kérdésében pedig rendre az a felfogás tükröződött vissza, mely szerint a magyar érzelmű katolikus papságnak oroszlanrésze volt és van a magyarosító politikában.

1936-tól nemcsak mondanivalójában, de külalakjában is változott az új címmel megjelenő *Schwabenpost*. Mindig vezércikkkel indult, természetesen a sváb közösséget érintő tartalommal. Külön jelentkezett a politikai rovat, ezen belül pedig kül- és belpolitikai híreket találunk. Egyre gyakoribbá váltak a képes tudósítások is. A helyi hírek mellett megjelentek a gazdasági tanácsokat tartalmazó cikkek, legyen szó állattenyésztésről, növény- vagy gyümölcsstermesztésről.

1937-től kezdve egyre gyakrabban jelentek meg a lap hasábjain a Hitler-, Göring-, Mussolini-képek, s a Hitlertől vett idézetek. Gyakorivá váltak a képes tudósítások különböző németországi eseményekről. Az érvelésekben pedig hangsúlyossá vált a német vér fontossága, mint az összetartozás alapfeltétele. Rövid tudósításban számolt be a *Schwabenpost* például az 1938 farsangi időszakában kötött házasságokról, hangsúlyozva, hogy 100 házasság közül csak 14 volt vegyesházasság (etnikai szempontból), tehát megcáfolható az a magyar

részről gyakran hangoztatott kijelentés, hogy Szatmárban nincs tiszta sváb vér.⁴⁷⁹ Az Anschlussról „Gleiches Blut zu gleichem Blut”⁴⁸⁰, 1938 Húsvétján pedig „Nemzeti feltámadásunk. Sváb vértestvéreim!”⁴⁸¹ cím alatt jelentek meg ünnepélyes hangú vezércikkek. A német nép egységének hangoztatása egyre hangsúlyosabbá vált, s ennek jegyében 1939 elején egy cikksorozatban mutatták be a romániai német közösségeket. A német lap kommentárjaival, tudósításaival, felhívásaival nemcsak a németek összetartozásának érzését táplálta és erősítette olvasóiban, hanem egyúttal az ideológiai nevelés és a programszervezés egyik legfontosabb eszköze is volt.

⁴⁷⁹ *Schwabenpost*, 1938. március 15. 4.

⁴⁸⁰ *Schwabenpost*, 1938. április 1. 1.

⁴⁸¹ *Schwabenpost*, 1938. április 15. 1.

10. Német származás, magyar iskola, román iskolapolitika

Az iskolaügy területén Szatmár megyében a sváb eredetű falvakban sajátos hármasság alakult ki: a részben elmagyarosodott szatmári *németek* (svábok) gyerekei kivétel nélkül magyar tannyelvű és a katolikus egyház által fenntartott iskolákba jártak, amelyek működését a *román* állam törvényei és rendeletei szabályozták, hatóságai felügyelték. Így tehát három, részben ellenérdekelt, részben egymást segítő erő küzdelme határozta meg az iskolák helyzetének – mindenekelőtt a tanítás nyelvének – alakulását. A katolikus egyház vezetése és papjai, amíg lehetett igyekeztek megőrizni a dualizmuskori Magyarországon kialakult status quo-t, az egyházi fenntartást és a magyar nyelvű oktatást. A Romániához csatolást követően a főként a bánáti svábok és az erdélyi szászok szervezetei, részben a külhoni németséggel foglalkozó németországi egyesületek támogatásával meginduló szatmári német mozgalom, patrónusaira támaszkodva mindent megtett azért, hogy befolyása alá vonja a térség sváb eredetű lakosságát, felélesztve annak erősen halványuló német identitását. Törekvéseinek középpontjába a német tannyelv kötelezővé tétele került a szatmári falvak iskoláiban. Ebben számíthatott a román állam és tanügyi igazgatása hathatós támogatására, amelynek – Vintilă Brătianu szavai szerint – elsődleges célja az volt, hogy „őrizze meg a román állam egységes nemzeti jellegét”.⁴⁸² Az elmagyarosodott német szórványok „visszanémetesítésének” támogatásával ugyanis azt az erőt – a magyar revíziós törekvések romániai bázisát képező csaknem kétmillió főt számláló magyarságot – gyengíthette, melyben a célja megvalósításának legfőbb akadályát látta.⁴⁸³

1926-tól kezdődően a püspöki levéltár irataiból jól rekonstruálható az egyházmegye iskoláinak sorsa. Az itt őrzött, de nem rendszerezett iratokból rekonstruált iskolatörténet nagyon kaotikus képet mutat. A megelőző, 1920–1925 közötti időszakra pedig Stefan Schmied és Cogitator szolgált adatokat, melyek

⁴⁸² Noua Constitutie... *i. m.* 27-28.

⁴⁸³ Tilkovszky: A szatmári németség... *i. m.* 226.

azonban több esetben is eltérnek egymástól. Az iskolakérdés szempontjából az 1918-1940 közötti időszakot két nagyobb korszakra lehet osztani: az első szakaszban 1918-1930 között Boromisza Tibor püspök (1906–1928), majd halála után Szabó István (1928-1930) mint káptalani helynök, majd a szatmári és nagyváradai püspökségek összevonása után, mint apostoli kormányzó irányította az egyházmegyét és az egyházmegyéhez tartozó iskolákat. Ekkor vette kezdetét a harc német részről a német tannyelv bevezetéséért, amely ebben a szakaszban a román kormány támogatásával kisebb sikereket ér el. A második szakasz Fiedler István (1930-1939) püspök regnálásának kora, amikor is végleg eldőlt a nyelvkérdés az iskolákban.

10.1 Az első kísérletek a német oktatási nyelv bevezetésére

Szatmár megye bánáti román néppárti prefektusa korán felismerte egy esetleges sváb mozgalom jelentőségét a román határigények szempontjából, ezért már 1920-ban elrendelte 18 iskolában a német tannyelv bevezetését.⁴⁸⁴ Az iskolákat fenntartó katolikus egyház azonban elérte, hogy Szinfalu kivételével mindenhol a magyar tannyelvhez ragaszkodó álláspont érvényesüljön. A román hatóságok első országos, a tanügyet érintő intézkedése szerint, minden aktív tanítónak hivatali esküt kellett tennie, ezért 1920. december 6-án Boromisza Tibor szatmári püspök körlevélben szólította fel az iskolák tanítóit, hogy tegyék le a románok által kért esküt, nehogy a magyar oktatás ennek hiányában kárt szenvedjen. A kaplonyi *Historia Domus* szerint például a falu tanítói 1921 januárjában letették az esküt.⁴⁸⁵ Az eskütétel minden bizonnyal megtörtént a többi faluban is.

1921. március 10-én a Szatmár megyei román közigazgatási bizottság – sajátos módon az 1905. évi és 1907. évi *magyar tanügyi törvényekre* hivatkozva, amelyek a katolikus elemi iskolákban az állam nyelvét tették kötelezővé, és amit annak idején a szatmári püspökség elfogadott – a megye sváb eredetű falvaiban

⁴⁸⁴ PAAA – ADGB, Band 153/3. Stand der Sathmarer schwäbischen Bewegung in der Jahreswende 1932/1933. A bukaresti német követség által készített jelentés Schulenburg részére. Bukarest, 1933. február 22.

⁴⁸⁵ *Historia Domus*, Kaplony, 99.

elrendelte a német tanítási nyelv fokozatos bevezetését. Azért a németet, mert a román állam úgy döntött, hogy a kisebbségi általános iskolákban anyanyelven történjen az oktatás. Ebben a vonatkozásban van jelentősége az 1920-as román népösszeírásnak, amely a származást vette a nemzetiség alapjának. Így a német származásúakat (azaz a német nevű római katolikusokat) egyértelműen német nemzetiségűnek számították, függetlenül attól, hogy az illető minek vallotta magát, vagy miként nyilatkozott anyanyelvről. A megvalósítás módját a következőként írta elő: minden osztályban már a folyó tanévben bevezetendő heti három órában a német írás, olvasás és beszédgyakorlat, majd a következő iskolai évben az I. és II. osztályban kötelező érvényű be kell vezetni a német tanítási nyelvet, a többi osztályokban pedig heti három órában kell tanítani a németet. Így, felmenő rendszerben végül néhány év alatt, fokozatosan az összes osztályban német lesz a tanítási nyelv. A rendelet szerint 15 napon belül lehetett fellebbezni a határozat ellen.⁴⁸⁶

A rendelet megjelenését követően, az egyházi főhatóság utasítására a szülők a községi bíró és a két esküdt jelenlétében saját kezűleg aláírt nyilatkozatban kellett állást foglaljanak a gyerekek anyanyelvét illetően. Kaplonyban például a pap házról házra járta az érdekelt családokat, hogy följegyezze a gyerekek anyanyelvét. A *Historia Domus*ban véleményét is rögzítette: „Mi pedig azt törekedtünk kimutatni, hogy minden családnak magyar az anyanyelve, a német tanítás pedig abszurdum.”⁴⁸⁷ A német tanítási nyelv bevezetése Kaplony esetében valóban „abszurdum” lett volna. A Nagykároly környéki falvak szinte kivétel nélkül a magyar tanítási nyelvet választották. Csanálos, Csomaköz, Kálmánd, Kaplony, Mezőfény községekben senki nem kérte a német nyelvet, s Gilvácson és Mezőteremen is csupán hét-hét szülő. Színfalu volt az egyetlen település, ahol a német tanítás mellett foglaltak állást, ami természetes is, hiszen a falu lakosai az 1980-as évek közepéig (amikor is nagyrészt Németországba vándoroltak ki) svábul beszéltek. A beérkező nyilatkozatokra hivatkozva az érintett községek és az egyházi főhatóság is megfellebbezte a

⁴⁸⁶ SzPL, A szatmár vármegyei közigazgatási bizottság határozata. 1921. március 10.

⁴⁸⁷ *Historia Domus*, Kaplony, 100.

közigazgatási hatóság határozatát. A román közoktatási minisztérium azonban – ismét magyar jogszabályra, az 1868. XXXVIII. törvénycikkre hivatkozva – kimondta, hogy az előadási nyelv vagy az állam nyelve, vagy pedig az anyanyelv lehet.⁴⁸⁸ A római katolikus felekezeti iskolák tehát csak arról dönthettek, hogy a *románt*, vagy pedig a *németet* választják iskoláik tannyelveként. A német tanítási nyelv általános bevezetése nemcsak azért volt abszurdum, mert néhány faluban már csak az öregek beszéltek a sváb (és nem német) nyelvet, hanem azért is, mert a német tanerő teljes mértékben hiányzott az oktatási intézményekből. Az 1920-as évek elején ugyanis csak magyar tanítóképzőt végzett tanítók tanítottak a megyében.

Mivel a minisztérium a fellebbezések után is ragaszkodott a német tannyelv bevezetéséhez, a szatmári püspök 1922-ben újfent utasította az iskolafenntartó egyházközségeket, hogy tartsanak hitközségi gyűléseket, ahol mindenki újra nyilatkozzon saját és gyermekének anyanyelvéről. A *Magyar Kisebbség* különlenyomata szerint a szavazásokra sor is került.⁴⁸⁹ Sokkal kevesebben jelentek meg, mint előző alkalommal, de mindenütt a magyar nyelv mellett döntöttek, kivéve Alsóhomoródot, ahol délelőttre a magyar, délutánra a német tanítási nyelvet választották. A szülők döntését a nagyváradi tanfelügyelőség nem vette figyelembe, és továbbra is kötelezte a sváb eredetű községeket a német tannyelv bevezetésére. A szatmári püspök ezt követően úgy rendelkezett, hogy az iskolák egyelőre tegyenek eleget az utasításnak, és fokozatosan térjenek át a német tannyelvre, kikerülve így az esetleges iskolabezárásokat. Ennek ellenére 1923. december 27-én a tanfelügyelőség 7133/923. számú rendeletével bezáratta a 6 tanerős erdődi, a 4 tanerős krasznabélteki, a 2 tanerős krasznasárdorfallui, a 2 tanerős nagyszokondi, valamint a krasznaterebesi, a turterebesi és a józsefházi iskolát. Ezek csak 1924. április 1-jén nyitottak meg újra. Végül is Nagykároly és Nántú kivételével hivatalosan mindenütt át kellett térni a német tannyelvre.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Cogitator: *i. m.* 67.

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ Uo. 68-69.

Ezzel szemben Stefan Schmied viszont azt állítja, hogy Krasznasándorfaluban, Nagyszokondon, Szakaszon és Alsóhomoródon már 1923-tól teljes mértékben német tannyelvű volt az oktatás az iskolában.⁴⁹¹ 1924-ben Kisdengelegen államosították az iskolát, amely német tannyelvvel működött tovább, Csanáloson pedig 1925-től működött német állami iskola.

Az 1925. december 22-én megjelent új magánoktatási törvény értelmében azoknak az iskoláknak az oktatási nyelve, ahová román származású szülők gyermekei járnak, a román lett, más esetben a tannyelvet az iskolafenntartó volt jogosult meghatározni. Ezekbe az iskolákba azonban csak olyan gyerekeket lehet felvenni, akik anyanyelve azonos az iskola tannyelvével. A törvény szerint tehát az iskolák tannyelve nem az anyanyelv és származás önkényes és bizonytalan meghatározásának a következménye, hanem az iskolafenntartók (a sváb falvak esetében a szülők) akaratának a megnyilvánulása. A szatmári püspök az új törvény megjelenése után ismét elrendelte, hogy az iskolafenntartók döntsenek iskoláik tannyelvét illetően. A plébániáknak küldött levelében a püspök részletes utasítást adott a gyűlés lefolytatásának szabályairól: a helyi plébános olvassa fel az új törvény 35. cikkelyét, magyarázza meg azt a szülőknek, és a szavazás eredményétől függően az iskola tannyelve magyar vagy német lesz. Ott, ahol a szavazatok megoszlanak, a tannyelv a többség által óhajtott nyelv legyen. Mivel azonban a törvény szerint a magániskolákba csak olyan gyerekek járhattak, akiknek anyanyelve azonos az iskola tannyelvével, a kisebbségben maradtak számára külön szekciót kellett felállítani, saját anyanyelvükön, saját tanerővel. A püspök hangsúlyozta: „nincs semmi észrevételem az ellen, hogy a hívők óhaja és az igazság érvényesüljön.” A gyűléseken felvett jegyzőkönyveket két magyar és két hitelesített román példányban március 20-ig el kellett juttatni a püspökségre.⁴⁹² A beérkezett jegyzőkönyvek szerint egy faluban (Alsóhomoródon) egyhangúlag a német tannyelv bevezetése mellett döntöttek.⁴⁹³ Nagyszokond és Krasznasándorfalu is nagy többséggel a német tannyelv mellett foglalt állást.

⁴⁹¹ Schmied: *i. m.* 41.

⁴⁹² SzPL, Boromisza Tibor püspök levele. Szatmárnémeti, 1926. március 14.

⁴⁹³ SzPL, Jegyzőkönyv a homoródi hitközség gyűléséről. 1926. március 17.

Teljes egyetértésben a magyar tannyelvet kérte Erdőd, Mezőterem, Csomaköz, Józsefháza, Nántú, Kálmánd, Szaniszló, Kaplony és Csanáros lakossága. A madarászi jegyzőkönyv hiányos, de egyértelműen kiderül belőle, hogy a magyar nyelv mellett döntöttek. Krasznaterebesen két szülő a német és 36 a magyar nyelvet, Mezőpetriben 58 a magyar és 20 a német nyelvet kérte. Mezőfényen 41 szavazatot kapott a magyar és 11-et a német nyelv. Szakaszon 32-en kérték a magyar és 23-an a német tannyelvet,⁴⁹⁴ Krasznabélteken 45-en a német tannyelvet, 105-en pedig a magyart.⁴⁹⁵ Abban a három faluban, ahol a német tannyelv mellett döntöttek (Alsóhomoród, Nagyszokond és Krasznasándorfalu), valóban sváb anyanyelvűek éltek.

A püspökségre beérkezett jegyzőkönyvek egyik román példányát a püspöki levél kíséretében elküldték C. Negulescu tanügyminiszternek. A levél röviden vázolta a térség történelmi hátterét: közölte, hogy a 18. században betelepült svábok mára „nagyreszt saját önszántukból” elmagyarosodtak, és jórészt magyar anyanyelvűnek vallják magukat, miközben természetesen tisztában vannak német származásukkal. Hivatkozott arra a jogsértésre, amikor 1923-ban a szülők akarata ellenére, néhány iskola bezárása után kötelezővé tették a német tannyelv bevezetését. Ennek az lett az eredménye, hogy mivel a gyerekeknek magyar anyanyelvük ellenére három éve németül és románul kellett tanulniuk, tudatlanok maradtak. Felsorolta azokat a falvakat, amelyek a magyar tannyelv mellett döntöttek, és kérte a minisztert, hogy utasítsa a szatmári- és szilágy-megyei tanfelügyelőségeket, hogy azok tartsák tiszteletben az iskolafenntartók – a törvény előírásai szerint kinyilvánított – akaratát.⁴⁹⁶

Ezt követően azokban a falvakban ahol a magyar nyelv mellett döntöttek, a püspök elrendelte a magyar tannyelv bevezetését. Szinfalu, Nagyszokond, Alsóhomoród, Krasznasándorfalu és Szakaszk iskoláiban pedig német nyelven folyt a tanítás. Ezzel úgy tűnt, hogy az iskolakérdés megoldódott.

⁴⁹⁴ SzPL, A felsorolt falvak által a püspökségre beküldött jegyzőkönyvek alapján.

⁴⁹⁵ Cogitator: *i. m.* 70.

⁴⁹⁶ SzPL, Boromisza Tibor püspök levele C. Negulescu miniszternek. Szatmárnémeti, 1926. április 27.

Az eredménnyel azonban sem a román hatóságok, sem pedig az időközben megalakult Német-sváb Népközösség nem volt megelégedve. Fritz Winterhofen, a Volksgemeinschaft vezetője, a „szatmári sváb hívek nevében” levélben fordult Boromisza püspökhöz, amelyben rövid történeti áttekintés után felsorolta a svábok sérelmeit, hangsúlyozva a vallás és népiség szoros kapcsolódását. Kijelentette, hogy az idősebbek körében (akik nem értenek magyarul) súlyos konfliktust szült a német nyelv kiszorítása a templomból. Megemlítette, hogy tud olyan esetekről (konkrétumokat nem említve), amikor a hívek németül kezdtek imádkozni, a pap pedig állítólag tiltakozásképpen kivonult a templomból. Winterhofen tagadta a – papság által oly sokszor hangsúlyozott – német mozgalom mesterségesen gerjesztett, kívülről fizetett jellegét, valamint a szász protestantizmussal, illetve a románokkal való együttműködését. Mindezek után azt kérte, hogy az egyházi iskolák tanárainak szervezzenek német nyelvű továbbképzést, állítsák vissza a német tannyelvet a sváb falvak római katolikus iskoláiban (megengedve, hogy ahol szükséges, lehetnek magyar órák is), valamint hogy oldják meg a papok német képzését. A papságot általában nép ellenesnek és a mozgalommal szemben állónak titulálta. A levél nemcsak azért fontos dokumentum, mert összefoglalja a Gauamt követeléseit, hanem mert azt is megtudjuk belőle, hogy 1926-ban már 115 gyerek tanult a bánáti német és erdélyi szász gimnáziumokban.⁴⁹⁷

1927 decemberében a zilahi tanfelügyelő arról értesítette az érintett falvak iskolaigazgatóit, hogy a közoktatásügyi miniszter újabb rendeletet bocsátott ki (166029/1927), amelyben „a sváb nép valóságos és törvényes képviselőinek kérésére hivatkozva” elrendelte, hogy 1928. január 1-jétől egységesen térjenek át a német tanítási nyelvre.⁴⁹⁸ A rendelet minden iskolába megérkezett. Az egyházmegyei főhatóság ezután ismét elrendelte, immár negyedszer, hogy a szülők nyilatkozzanak a kérdésről. 1928 januárjában az érintett községekben gyűléseket tartottak. A püspökséghez küldött jegyzőkönyvek tanúsága szerint az iskolafenntartók újra a magyar tannyelv mellett döntöttek, és jelentették a

⁴⁹⁷ SzPL, Winterhofen levele Boromisza püspöknek. Dátum ismeretlen, biztosan 1926-ban.

⁴⁹⁸ SzPL, A mezőteremi plébános levele az egyházmegyei főhatóságnak. 1928. január 11.

püspöknek, hogy nem kérték a német tannyelvet. Több községből is jelentette a plébános, hogy még 1926 augusztusában a Gauamt emberei egy német nyelvű kérvénnyel járták a falvakat, amit állítólag úgy magyaráztak a szöveget nem értőknek, hogy szeretnék-e a német nyelv oktatását is az iskolában. Ezt a nyilatkozatot sokan aláírták.⁴⁹⁹ A gilvácsi plébános jelentése szerint, hívei közül sokan azt sem tudták, mit írnak alá.⁵⁰⁰

Haas temesvári német konzul ezzel szemben az 1925-28 közötti eseményekről úgy tudósította a német külügyminisztériumot, hogy a püspök a papság befolyását felhasználva, és nem egyszer hamis szavazatok alapján döntött a magyar tannyelv mellett. A Gauamt azonban ellenszavazást végeztetett, aminek hatására a tanfelügyelőség újra elrendelte a német tannyelv bevezetését. A legnagyobb problémát azonban szerinte az jelentette, hogy a tanítók egyáltalán nem tudtak németül, és így a német tanítás valójában csak látszólagosnak tekinthető.⁵⁰¹

1928. január 13-án Boromisza Tibor püspök értesítette a Magyar Párt kolozsvári elnökségét arról, hogy a szatmári falvak iskoláit a német tannyelv bevezetésére kötelezték, és kérte a magyar parlamenti képviselők közbenjárását a miniszternél. A püspök hangsúlyozta, hogy ebben az esetben a probléma előidézőit nem is annyira az állami közegekben, hanem a bánáti Blaskovics prépost által támogatott pángermán propagandában kell keresni, akiknek fizetett bérencei a „szülők nevében”, az egyedüli illetékes hatóság (püspökség) kijátszásával kérték a német tannyelv bevezetését.⁵⁰²

A tannyelv újbóli megállapításával kapcsolatban érdekes a mezőpetri plébános püspökségre küldött levele, melyben részletesen ismertette az aláírásgyűjtés történetét. Eszerint közgyűlés összehívása lehetetlen volt, mivel a „hadi zónában” (így fogalmaz a plébános) csak a dézsi hadparancsnokság

⁴⁹⁹ SzPL, Az 1928. január 8-i mezőteremi közgyűlés jegyzőkönyve. Kőrösi Károly plébános levele az egyházmegyei főhatóságnak. 1928. január 11.

⁵⁰⁰ SzPL, A gilvácsi plébános levele az egyházmegyei főhatóságnak. 1928. január 10.

⁵⁰¹ PAAA - ADGB, Band 172. Haas temesvári konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. Temesvár, 1927. április 30.

⁵⁰² SzPL, Boromisza Tibor püspök levele a Magyar Párt kolozsvári tagozatának. Szatmárnémeti, 1928. január 13.

engedélyével lehetett gyűlést tartani, ezért egy fiatal gazda kereste fel a falusiakat, hogy a szülők nyilatkozzanak a nyelvkérdésben. Ez 1928. január 16-án történt, amikor is 137 ember kérte a magyar, és 3 a német tanítási nyelvet. Január 20-án azonban megjelentek a nagykárolyi Gauamt emberei, akik már tarthattak gyűlést a községházán. A községi jegyző kijelentette, hogy a pap által aláíratott ív semmisnek tekintendő mivel a magyar határ mentén úgymond „nem lehet magyar brigádot szervezni”. Ezért az embereknek a német kérdőívet kell aláírniuk, ellenkező esetben az iskola nem kap államsegélyt. „Isten őrizz a magyaroktól, ha jönnének, rögtön visszavennék a már kiosztott földet!” – mondta a jegyző a plébános szerint.⁵⁰³

A szatmári tanügyi revizor 1928. február 24-re gyűlésre hívta össze Erdőd, Krasznabéltek, Alsóhomoród, Józsefháza, Madarász, Szakasz, Szinfalu, Krasznasándorfalu, Nagyszokond, Krasznaerebes, Túrterebes és Királydaróc iskoláinak tanítóit.⁵⁰⁴ A püspök értesítette a revizort, hogy a gyűlésen jelen lesz Láng Ferenc kanonok, mint az egyházi iskolák tanfelügyelője és Dr. Scheffler János, mint helyettes tanfelügyelő.⁵⁰⁵ Láng Ferenc kanonok levélben számolt be a püspöknek a gyűlésről, amelyen a Nagykároly környéki falvak tanítói is megjelentek. Az előadások nagyrészt románul hangzottak el, s Láng szerint brutálisan megfélemlítették a tanárokat.⁵⁰⁶ Scheffler János töredékes beszámolója szerint két román tanügyi hivatalnok, Tulbure és Dan (Pompiliu) beszélt a megjelentekhez. Tulbure kifejtette, hogy a magyar rezsim erőszakkal fosztotta meg a sváb népet az anyanyelvétől, mert a 20 milliós magyar államban csak 8 millió magyar élt, s ezért „múmagyarokat kellett gyártani”. Mivel a román államnak erre nincs szüksége, visszahelyezi a sváb népet jogaiba. Azért vártak eddig, mert meg akartak győződni róla, hogy él-e még a népben egykori fajiségének tudata. Most, hogy erről a kérések, panaszok, memorandumok révén meggyőződtek, a liberális kormány jóváteszi azt az igazságtalanságot, amit a magyarok elkövettek. Kijelentette, hogy a miniszter rendelete kategorikus, és

⁵⁰³ SzPL, Zahoránszky István plébános levele az egyházmegyei főhatóságnak. 1928. január 28.

⁵⁰⁴ SzPL, A tanügyi revizor levele a püspöknek. (Dátum nélkül.)

⁵⁰⁵ SzPL, Boromisza püspök levele a revizornak. Szatmárnémeti, 1928. február 21.

⁵⁰⁶ SzPL, Láng Ferenc kanonok levele a püspöknek. 1928. február 25.

minden erővel végre fogják hajtani. Megdicsérte azokat a falvakat, melyek a németet választották, azokat viszont megróttá, akik még mindig magyarul tanítottak. Így jártak azok is, akik román nyelven tanítottak, mert ezt a döntést is a papok ravasz államellenes mesterkedésének tüntették fel. Tulbure végül kijelentette, hogy a sváb nép nemcsak az iskolában, hanem a templomban is német nyelvet akar, és a román kormány ebben a törekvésében támogatja. „Mi megüzenjük a harcot a papságnak” – nyilatkozta a tanfelügyelő. „Aki a miniszteri rendeletnek ellenszegül, azt halálos ellenségnek tekintjük.”⁵⁰⁷

A püspök, miután megkapta a beszámolót, levélben fordult a miniszterhez a gyűlésen elhangzottak miatt. Tulbure beszédét egyenesen bolseviknak nevezte, s kifogásolta, hogy a revizor többször is megkérdőjelezte püspöki jogosítványait. Tiltakozott az ellen, hogy az államot és a püspökséget szembenállónak tüntette fel, mikor kijelentette, hogy az államnak van, a püspöknek viszont nincs hatalma. Boromisza felhívta a miniszter figyelmét, hogy a szatmári zavarkeltők tulajdonképpen fizetett propagandisták, akik pángermán eszméket terjesztenek, és azokban a falvakban is követelik a német nyelv bevezetését az iskolákban, amelyek már teljesen elmagyarosodtak. Ezekben viszont képtelenség a gyerekeket két idegen nyelven (románul és németül) tanítani. Beszámolt egy Nagykárolyban tartott, hasonló gyűlésről is⁵⁰⁸ ahová nemcsak a tanítókat, hanem a falvak polgármestereit is meghívták. Ezen – többek között – elhangzott a kérdés, „hogyan tudják egy félholt püspök rendelkezéseit elfogadni?” Végül a püspök kijelentette, ha a miniszter a nép óhaja ellenére is be akarja vezetetni a német tannyelvet, akkor ő eleget tesz ennek a rendeletnek.⁵⁰⁹

A kérelmeket figyelmen kívül hagyva, március elején újabb rendelet érkezett a falvak iskoláiba, a következő megfogalmazással: „az Ön falujának lakói kérése értelmében a minisztérium elrendelte a német tannyelv bevezetését.” Az iskolaigazgatót személy szerint tették felelőssé azért, hogy a rendeletet április 1-

⁵⁰⁷ SzPL, Beszámoló a szatmári gyűlésről. (Dátum és szerző nélkül.)

⁵⁰⁸ Máshol erre utaló feljegyzéseket nem találtam.

⁵⁰⁹ SzPL, Boromisza Tibor levele a tanügyi miniszternek. 1928. március 1.

jétől végrehajtsák. A rendelet értelmében a hitoktatásnak is németül kellett történnie.⁵¹⁰

A szaniszlói plébános a rendelet egy ellentmondásos formai részletére hívta fel a figyelmet. A rendeletet Bukarestben keltezték március 13-án, a postabélyegző szerint viszont Zilahon adták postára március 14-én; az Oktatásügyi Minisztérium adta ki hivatalos szám alatt (33995/928), viszont sehol nem volt rajta pecsét, sehol nem jelezte, hogy ez válasz lenne a januárban beküldött fellebbezésekre.⁵¹¹

A szatmári sváb falvak iskoláinak igazgatói 1928 tavaszán – két rendelettel a kezükben – tehetetlennek érezték magukat. Az első rendelet 1928. január 1-jétől a német tanítási nyelv fokozatos bevezetését írta elő, a második viszont április 1-jétől mindenre, még a hittan oktatására is kiterjedő, azonnali bevezetésre kötelezte az érintetteket. A püspökségre folyamatosan érkeztek a plébániákról a levelek, amelyekben a helyi plébánosok kérték a felsőbb utasítást arra vonatkozóan, hogyan miként reagáljanak az újabb rendeletre. Többen panasztolták, hogy a faluban sem a szülők, sem a gyerekek nem beszélnek németül, így – a rendelet betartása esetén – reménytelenné válik már a hitoktatás is.

A püspök ellenakciót indított. Utasította a plébániákat, hogy ismét nyilatkozzanak, valóban kérték-e a német tannyelvet. Amennyiben nem, akkor az egyháztanács minden tagja által aláírt román nyelvű jegyzőkönyvben tiltakozzanak az ellen, hogy az egyháztanács, illetve a szülők nevével visszaélve megtévesztették a minisztériumot. Ha gyermekeiket magyar anyanyelvűnek nyilvánították, küldjenek egy kérelmet és egy meghatalmazást, amelyre hivatkozva a püspökség a Semmítőszéknél perelheti a minisztériumot. A hittan ügyét illetően a püspök egyszerűen nem ismerte el a minisztérium illetékességét. Elrendelte, hogy amennyiben az iskolában nem lehet magyarul oktatni a hittant, akkor tegyék ezt a templomban.⁵¹²

Ezzel egyidőben Boromisza egy újabb levélben a miniszter szemére vetette, hogy a püspökséget figyelmen kívül hagyva rendelkezett az egyházmegye iskolái

⁵¹⁰ SzPL, Az Oktatási Minisztérium rendelete. 1928. március 13.

⁵¹¹ SzPL, Magyar Bálint szaniszlói plébános levele a püspökségnek. 1928. március 18.

⁵¹² SzPL, Boromisza püspök levele a plébániáknak. 1928. március 26.

fölött, jogosultságot adva egy olyan „kérésnek” amely téves információkra hivatkozott, és olyan rendeletet bocsátott ki, amely a helyi tanfelügyelőség és a pángermán mozgalom ellenséges magatartását igazolja. Azt is szavá tette, hogy a minisztérium nem válaszolt sem a püspök, sem pedig az iskolafenntartók korábbi megkereséseire.⁵¹³

A miniszter válasza kiábrándító volt. Kijelentette, hogy az oktatás módszertani kérdéseibe – így a tanítási nyelv meghatározásába – az iskolaszékeket vezető papoknak nincs beleszólásuk, abban csak az iskola igazgatója dönthet. Kategorikusan leszögezte, hogy a minisztérium a továbbiakban elutasít minden olyan jelentést vagy kérelmet, amelyet a papok, mint az iskolaszékek vezetői intéznek a minisztériumhoz. Ismételten aláhúzta, hogy április 1-jétől végre kell hajtani a rendeletet.⁵¹⁴

Március végén, április elején az összes érintett faluból beérkeztek a püspökségre az újabb nyilatkozatok a magyar tannyelv mellett, illetve azok a meghatalmazások, melyek felhatalmazták a szatmári római katolikus püspökséget, hogy az a 166029/1927 és a 33995/1928-as számú rendelet ellen a bukaresti Semmítőszékhez forduljon.⁵¹⁵ Boromisza püspök a jegyzőkönyveket és a meghatalmazásokat Bukarestbe küldte Willer József képviselőnek.⁵¹⁶ Miután Bukarestben így sem sikerült pozitív eredményt elérni, Dr. Gyárfás Elemér ügyvéd és képviselő a püspökség képviseletében április 30-án panaszt nyújtott be a nagyváradi táblához. Az ügyet S.T.377/1928 szám alatt iktatták, és szeptember 4-re tűzték ki a tárgyalást.⁵¹⁷ 1928. július 9-én azonban meghalt Boromisza Tibor püspök. Az egyházmegyét 1928 és 1930 között Szabó István, mint káptalani helynök irányította. Ezt követően apostoli kormányzóként az egyesített a szatmári és nagyváradi egyházmegye irányítója lett.

1928. augusztus végén Gyárfás Elemér – tévedésre hivatkozva – a szeptember 4-én tartandó per anyagait visszaküldte Szabó István káptalani

⁵¹³ SzPL, Boromisza püspök levele a miniszternek. 1928. március 26.

⁵¹⁴ SzPL, Levél a minisztériumtól. 1928. március 30.

⁵¹⁵ SzPL, A meghatalmazások a Püspöki levéltár anyagában találhatóak.

⁵¹⁶ SzPL, Boromisza püspök levele Willer József képviselőnek. 1928. április 4.

⁵¹⁷ SzPL, Az Országos Magyar Párt parlamenti csoportjának levele a szatmári püspöki hivatalnak. 1928. július 13.

helynöknek, és arra kérte, hogy gondoskodjon megfelelő képviselőről a tárgyaláson.⁵¹⁸ Mivel azonban Szabó István későn kapta meg az értesítést, a tárgyalás napján, Nagyváradon senki nem jelent meg az egyház képviselőjében, így a tárgyalásra nem került sor. Nem tudni, hogy milyen félreértés miatt nem vállalta Gyárfás a szatmári iskolák ügyének képviselőjét. Egy levélben arra hivatkozott, hogy nem volt tudomása arról, hogy a Magyar Párt őt bízta volna meg az ügy képviselőjével.⁵¹⁹

1928. szeptember 10-én a szatmári tanügyi revizorátus ismételten felhívta a püspökség figyelmét arra, hogy az induló tanévben az egyházmegye iskolái tartsák be a rendeleteket, vezessék be a német nyelvű oktatást, s olyan tanítókat alkalmazzanak, akik beszélik a román nyelvet is, hogy a nemzeti tantárgyakat (román nyelv, Románia történelme és földrajza) megfelelő színvonalon oktathassák.⁵²⁰

Szabó István kinevezése után, 1928. szeptember 10-én a Gauamt egy 14 oldalas memorandumban fordult XI. Pius pápához. Ebben a szatmári egyházi vezetést és az egész papságot támadta, mert az szembehelyezkedett a mozgalommal, s nemcsak az iskolaszéket, hanem a szószéket és a gyóntatószéket is politikai célokra használja. Történetek hosszú sorával igyekezett igazát alátámasztani, végül pedig azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy a következő püspök kinevezésekor lehetőleg olyat válasszon, aki politikailag és népileg semleges, sőt igényt formált arra is, hogy a majdani egyházi vezető német származású legyen.⁵²¹

1928-ban véget ért a Nemzeti Liberális Párt kormányzása, s helyét a Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt vette át. Bízva az új kormány jóindulatában, Szabó István káptalani helynök újra kérte az iskolaszékeket, hogy tiltakozzanak az előző kormány már említett két rendelete ellen, amelyek – figyelmen kívül hagyva az 1925-os magánoktatási törvény 35. cikkelyét – „lábbal tiporták” az iskolafenntartók jogát a tanítási nyelv meghatározására, és a német nyelvet

⁵¹⁸ SzPL, Gyárfás Elemér levele Szabó Istvánnak. 1928. augusztus 23.

⁵¹⁹ Uo.

⁵²⁰ SzPL, A szatmári tanfelügyelőség levele a püspökségnek. 1928. szeptember 10.

⁵²¹ SzPL, A Gauamt levele XI. Pius pápának. Nagyvárad, 1928. szeptember 10.

ráerőszakolták az iskolákra. Kategorikusan közölte, hogy ott, ahol a szülők a magyar nyelv mellett döntöttek, a tanítási nyelv a magyar marad.⁵²²

1930-ban Müller János (nagygyűlöletű német tanító) a tanfelügyelőség és Gauamt közös megbízásából ellenőrizte a római katolikus elemi iskolákat.⁵²³ Az általa készített jegyzőkönyvekből kirajzolódik, hogy általában nem hajtották végre a miniszter 116268/1929-es számú rendeletét, amely ismételten előírta a német tannyelv bevezetését, továbbá kifogásolta, hogy sváb származású gyerekeket magyarként regisztrálták.⁵²⁴

Az általánossá váló névelmezési sérelmek orvoslása végett, az Országos Magyar Párt, 1928. október 14-én tartott székelyudvarhelyi nagygyűlésén, egy népszövetségi panasz beterjesztését határozta el, és mivel már ismert volt, hogy Szatmár környékén is előszeretettel használják a román hatóságok ezt a módszert az anyanyelv és nemzetiség meghatározásánál (főleg a beiskolázások alkalmával), a Magyar Párt kérte a szatmári egyházmegyei hatóságot, hogy állítsa össze az 1929-ben történt sérelmes intézkedéseket.⁵²⁵ A káptalani helynök utasítására az egyházi iskolák elkészítették jelentéseiket: ezekből többek között kiderül, hogy Krasznaterebes esetében már az 1924/25-ös tanévben elrendelték, hogy a gyermekek magyar anyanyelvét töröljék, és helyette a németet írják be.⁵²⁶ A hatóságok az 1929-es tanév alatt többször kifogásolták, hogy nem vezették be az iskolák a német tannyelvet, valamint hogy református vallású, német vagy román hangzású nevű gyerekek is jártak a katolikus iskolákba.⁵²⁷ Az összegyűjtött adatok alapján az Országos Magyar Párt vezetősége 1930. május 25-én kelt petíciójában panaszt emelt a Népszövetségnél a névelmezés tárgyában kiadott rendelet ellen. A

⁵²² SzPL, Szabó István levele a plébániai hivataloknak. Szatmárnémeti, 1928. december 1.

⁵²³ Müller Jánost a közoktatásügyi miniszter nevezte ki 1930-ban Szatmár, Szilágy, Máramaros és Bihar megyék német iskoláinak revizoraivá. Müller ebben az évben Winterhofennel együtt bekerült a Szatmár megyei tanácsba is. MOL, K 428. 1080. cs. 1001. Román és erdélyi magyar-német lapszemle. 1930. február 24.

⁵²⁴ SzPL, Jegyzőkönyv 1930. április 4-én a kálmándi iskola, 1930. április 7-én a csomaközi iskola látogatása alkalmával.

⁵²⁵ SzPL, Levél az Országos Magyar Párt kolozsvári titkárságáról a szatmári püspökségnek. Kolozsvár, 1930. február 20.

⁵²⁶ SzPL, Weisz József lelkész levele a püspökségnek. 1930. március 6.

⁵²⁷ SzPL, Szabó István levele az Országos Magyar Párt elnökségének. Szatmárnémeti, 1930. március 31.

román kormány észrevételeit a panaszra augusztus 25-én tette meg. Az ügy megvizsgálására ötös bizottságot küldtek ki (Németország, Franciaország és Venezuela). A bizottság újabb felvilágosítást kért a román kormánytól, és az ügyről 1931. szeptember 14-én tett jelentést, de nem látta szükségét annak, hogy felhívja a Tanács figyelmét a panaszra.⁵²⁸

A helyzet összetettségét és kuszaságát jól jellemzi egy erdődi eset. 1930 februárjában 223 erdődi hívő által aláírt kérvény érkezett a püspöki hivatalba, amelyben a német tannyelv bevezetését, és felváltva tartott magyar, illetve német nyelvű prédikációt kértek.⁵²⁹ Szabó István a kérelem kivizsgálását kezdeményezte. Válaszként 7 ívet küldtek be az erdődi hívek 348 aláírással, amelyben kérték a püspököt, hogy utasítsa el a német iskola iránti kérelmet, a prédikációt hagyja meg magyarnak, illetve az erőszakkal kiszorított magyar nyelvet vezessék vissza az iskolában.⁵³⁰ Az utóbbi dokumentum reális alapját igazolja a Nicolae Pop alrevizor 1930. március végi erdődi iskolalátogatása során készített jegyzőkönyv, amely szerint a gyerekek körülbelül 40%-a beszélt svábul, németül pedig nagyon keveset tudtak, a többiek pedig csak a magyar nyelvet ismerték. A revizor úgy látta, hogy a német oktatással nem fogják elérni a kitűzött célt: a magyar anyanyelvű gyerekek regermanizációját, mivel a gyerekek magyarul gondolkodnak.⁵³¹

A magyar tannyelvet igénylő települések ügyeinek igazságos kezelése érdekében Nagykárolyból és Mezőpetriből kezdeményezték a váradi tanügyi revizorátuson, hogy legalább engedélyezze az iskolákban a magyar szekció létesítését. A kezdeményezést az Országos Magyar Párt helyi tagozata is támogatta, annak ellenére, hogy bizonyos volt benne: a tanügyi hivatal visszautasítja a kérést, és ebben az esetben is ugyanaz az elv fogja vezérelni, mint amikor a gyermekek származására hivatkozva elrendelte a német nyelvű oktatást.

⁵²⁸ Mikó: *i. m.* 121-122.

⁵²⁹ SzPL, Levél a püspökségnek Erdődről. 1930. február 6.

⁵³⁰ SzPL, Az erdődi hívek levelei a püspökségnek. 1930. április.

⁵³¹ SzPL, Pop Nicolae alrevizor: Jegyzőkönyv az erdődi római-katolikus fiúiskola látogatásáról. 1930. március 29.

A párt – elutasítás esetére – közigazgatási per megindítását javasolta.⁵³² Ezt a gyakorlatot követte a szaniszlói iskola is. Azt követően, hogy a tanügyminisztériumtól és a zilahi tanfelügyelőségtől is hivatalos utasítást kapott a német tannyelv bevezetésére, dr. Vetzák Endre ügyvédet bízta meg közigazgatási per megindításával.⁵³³

Az iskolák egy része a tiltakozás legegyszerűbb formáját választotta: nem vették figyelembe 1929-es rendeletet. Csomaközön és Kálmándon Müller János iskolalátogató sérelmezte is, hogy nem vezették be a német tannyelvet és a gyerekeket továbbra is magyar anyanyelvüként regisztrálták.⁵³⁴

A román kormányzati politika enyhülését jelezte egy magyar képviselő Călianu vezérigazgatóval lefolytatott tárgyalása a szatmári katolikus iskolák ügyében. Călianu azt állította, hogy Anghelescu volt miniszter rendeletén nem tudnak már változtatni, de annak jóindulatú végrehajtása mellett döntöttek. Ennek megfelelően az új nagyváradai revizor azt az utasítást kapta, hogy ne kellemtelenkedjen a felekezeti iskolákkal.⁵³⁵ A politikai viszonyok kedvező változása ellenére Mezőpetriben nem sikerült visszaállítani a magyar tanítási nyelvet. Egy – a püspökségre érkezett – levél tanúsága szerint 1927-től kényszer alatt vezették be a német tannyelvet, állami iskola nincs a faluban, az iskolaigazgató pedig a beiratkozásoknál a szülők megkérdezése nélkül a németet tüntette fel a gyerekek nemzetiségeként. A magyarázatot abban látták, hogy – bár a gazdák 90%-a magyarpárti – az iskolaszék tagjai a Gauamt szolgálatban állnak. A Magyar Párt helyi szervezete 1929. december 26-án még egyszer – utoljára – megkísérelte kérvényezni a magyar szekció felállítását, sikertelenül.⁵³⁶ A zilahi tanfelügyelő ugyanis visszautasította azt, arra hivatkozva, hogy Müller János szerint nincs szükség magyar tagozatra, mert a faluban – a jegyzőt kivéve –

⁵³² SzPL, Az Országos Magyar Párt biharmegyei és nagyváradai tagozatának levele Szabó István káptalani helynöknek. 1929. december 30.

⁵³³ SzPL, Magyar Bálint szaniszlói plébános levele az egyházmegyei hatóságnak. 1930. április 6.

⁵³⁴ SzPL, Jegyzőkönyv. Csomaköz, 1930. április 7.

⁵³⁵ SzPL, Báró Jósika János képviselő levele Szabó István káptalani helynöknek. 1930. június 4.

⁵³⁶ SzPL, Luczky Ferenc mezőpetri káplán levele Szabó Istvánnak. 1930. július 31.

nincsenek magyarok.⁵³⁷ 1930. augusztus 29-én Szabó István a tanügyminisztertől is kérte a Mezőpetriben történt igazságtalanság jóvátételét, szintén eredménytelenül.⁵³⁸

Jóllehet, az új kormány tanügyminisztere azt ígérte, hogy méltányosan kezelik a sváb eredetű falvakban a szülők kérését a magyar tannyelv visszaállítását illetően, ez azonban csak ígéret maradt. Szabó István apostoli kormányzó ezért a mezőpetri plébánosnak a bírósági utat javasolta. Másrészt úgy látta, hogy a fennhatósága alá tartozó iskolákat ért igazságtalanságok ügyében a Magyar Párt – a papság mellőzésével – a sajtó és a Népszövetség útján próbálkozhatna pozitív eredményt elérni.⁵³⁹

1930 augusztusában újabb miniszteri rendelet érkezett a püspökségre, amelyben a tanügyminiszter elrendelte, hogy 1930/1931-es tanévben azokban a falvakban, amelyek ezt addig nem tették meg (Gilvács, Józsefháza, Csanáros, Mezőfény, Csomaköz, Szaniszló, Kálmánd, Kaplony, Nántú), térjenek át a német tannyelvre, Erdőd, Krasznabéltek és Krasznaterebes esetében pedig folytassák az átállást a német tannyelvre. Az egyházmegyei hatóságtól elvárta, hogy mindenütt csak olyan tanítót alkalmazzon, aki tökéletesen beszél a német nyelvet.⁵⁴⁰ Szabó István határozottan fogalmazta meg álláspontját a miniszternek küldött válaszában: nem áll módjában a szülők által kért tannyelvet megváltoztatni, csak akkor, ha szülők azt kérik. Úgy látta, a helyzetet csak peres úton lehet végleg lezárni. Ezért egyúttal felkérte az említett plébániákat, hogy – ha a hívek is úgy látják jónak – készítsenek román nyelvű keresetlevelet, s kérjék fel dr. Vetzák Endre ügyvédet érdekeik képviselőjére.⁵⁴¹ A hívek azonban már nem igen bíztak abban, hogy a román igazságszolgáltatás számukra kedvező ítéletet fog hozni egy

⁵³⁷ SzPL, Mărgineanu tanfelügyelő levele a mezőpetri katolikus iskola igazgatójának. Dátum nélkül, biztosan 1930-ban.

⁵³⁸ SzPL, Szabó István káptalani helynök levele a tanügyi miniszternek. 1930. augusztus 29.

⁵³⁹ SzPL, Szabó István levele Zahoránszky István mezőpetri plébánosnak. Szatmárnémeti, 1930. szeptember 23.

⁵⁴⁰ SzPL, 104.158/930. sz. hivatalos értesítés a Tanügyminisztériumtól Szabó István káptalani helynöknek. 1930. augusztus.

⁵⁴¹ SzPL, Szabó István levele a plébániáknak. 1930. augusztus 27.

a tanügyminisztérium ellen indított perben, sőt attól is tartottak, hogy adott esetben a perköltséget is nekik kell majd megfizetniük.⁵⁴²

Szabó István felhívására az említett falvakban újra megkérdezték a szülőket, akik ismét a magyar nyelv mellett döntöttek. Sőt, Nagymajtényban ahol eddig az I. és II. osztályban német nyelven tanítottak, egyhangúlag a magyar tannyelvet kérték minden osztályban.⁵⁴³ 1930 szeptemberében megkezdődtek a beiskolázások. A mezőfényi iskola esetében csak 11 szülő vallotta magát svábnak és kért német nyelvű oktatást, 9 – magát szintén svábnak valló – szülő viszont magyar iskolát szeretett volna.⁵⁴⁴ Mezőpetriben, ahol német volt a tanítási nyelv, 1930 augusztusában – 143 szülő kérése alapján – magyar szekció felállítását tervezték el.⁵⁴⁵ Szabó István álláspontja egyértelmű volt: azon a nyelven kell tanítani, amelyet a szülők kérnek; sem a tanfelügyelő, sem ő, mint az egyházmegyei főhatóság nem kötelezheti az iskolákat más tannyelv választására.⁵⁴⁶ 1930 szeptemberében pedig Mezőpetriben, Csanáloson, Józsefházán, Mezőteremen, Csomaközön, Mezőfényen, Nagymajtényban az iskolaszékek a magyar tanítási nyelv mellett döntöttek.

Ezt követően – 1930. október 8-án – a miniszter felírta a püspökségnek, hogy a mezőfényi, kaplonyi, kálmándi, csomaközi, szaniszlói, gilvácsi, nagymajtényi iskolában nem tértek át a német tanítási nyelvre, és 3 hónapos határidőt szabott az átállás megvalósítására.⁵⁴⁷

November 5-én Müller János iskolalátogató a józsefházi iskolában tett látogatása után kifogásolta, hogy az oktatás nyelve magyar, és a diákokat magyar nemzetiségüként regisztrálták.⁵⁴⁸ Ennek eredményeként november 12-en

⁵⁴² SzPL, Zádor József nagymajtényi lelkész levele az egyházmegyei főhatóságnak. 1930. szeptember 11.

⁵⁴³ SzPL, Jegyzőkönyv a nagymajtényi iskolaszéki gyűlésről. Nagymajtény, 1930. augusztus 20.

⁵⁴⁴ SzPL, Márton József mezőfényi plébános levele Szabó Istvánnak. 1930. szeptember 12.

⁵⁴⁵ SzPL, Zahoránszky István plébános levele a püspökségnek. 1930. szeptember 20.

⁵⁴⁶ SzPL, Szabó István levele Horváth György józsefházi lelkésznek. Szatmárnémeti, 1930. szeptember 12.

⁵⁴⁷ SzPL, Hivatalos levél a kolozsvári tanfelügyelőségtől a püspökségnek. Kolozsvár, 1930. október 8.

⁵⁴⁸ SzPL, Román nyelvű jegyzőkönyv. Készítette Müller János a józsefházi iskolában. Józsefháza, 1930. november 5.

bezáratták az iskolát.⁵⁴⁹ Szabó István az ügy kapcsán ismét az Országos Magyar Párthoz és a minisztériumhoz fordult, egyben felkérte a józsefházaiakat, hogy újra nyilatkozzanak anyanyelvüket illetően, hogy felterjesztésükkel szükség esetén akár a nunciatúrához is fordulhasson a püspökség.⁵⁵⁰ Józsefházán november 16-án megnyílt az állami iskolában a német szekció, ahová 12 gyereket íratott be. Tanítónak a német tannyelv bevezetését erőteljesen szorgalmazó Müller Jánost nevezték ki a román oktatási szervek.⁵⁵¹ A józsefházi iskola ügye ezzel nem záródott le, mivel a szülők nem küldték gyermekeiket az állami iskola német tagozatára, az állami iskola igazgatója pedig – a tanfelügyelőség rendelkezése alapján – minden egyes gyerek után 110 lej iskolamulasztási büntetést szabott ki.⁵⁵² A józsefházi iskolához érkezett rendelet a szatmári tanügyi revizorátustól szó szerint így hangzott: „... vezessék be a német tanítási nyelvet. Az ön falujának lakói svábok, és nem engedhető meg, hogy tovább magyarosodjanak.”⁵⁵³

10.2 A sváb falvak iskolái két felmérés tükrében

1930. december 14-én tartotta ünnepélyes székfoglalóját az új püspök, Fiedler István. Két nappal később már kérte a bukaresti minisztériumtól a józsefházi iskola bezáratásának felfüggesztését.⁵⁵⁴ Pozitív válasz helyett azonban egymás után kapta a korábbi elvárásokat ismétlő felszólításokat a német tannyelv három hónapon belüli bevezetésére a kaplonyi, a kálmándi és a csanálosi iskolákban. Fiedler felkérésére összehívták az egyháztanács-iskolaszékeket. Józsefházáról, Csanálosról és Kálmándról rövidesen beérkezett jegyzőkönyvek tanúsága szerint a szülők újra a magyar tanítási nyelv mellett döntöttek.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ SzPL, Határozat a józsefházi katolikus iskola bezárásáról. 1930. november 12.

⁵⁵⁰ SzPL, Szabó István levelei az Országos Magyar Pártnak, a józsefházi plébániának, valamint Bukarestbe a minisztériumnak. Szatmárnémeti, 1930. november 11-én.

⁵⁵¹ SzPL, Horváth György józsefházi lelkész levele a püspökségnek. 1930. november 13.

⁵⁵² SzPL, Horváth György lelkész levele a püspökségnek. 1930. december 9.

⁵⁵³ SzPL, A józsefházi iskolához érkező rendelkezés a szatmári tanfelügyelőségtől. Szatmárnémeti, 1930. szeptember 16.

⁵⁵⁴ SzPL, Fiedler püspök levele a tanügyi minisztériumnak. Szatmárnémeti, 1930. december 16.

⁵⁵⁵ SzPL, Jegyzőkönyvek: Józsefháza 1930. december 26, Csanálos december 21, Kálmánd 1930. december 21.

1931 elején ismét a szatmári németiség szervezete lendült támadásba. Stefan Wieser Fiedlernek írt levelében ismét azzal vádolta meg a papságot és magát a püspöki hivatalt is, hogy az szisztematikusan azon dolgozott, hogy a németiséget eltántorítsa saját nemzetiségétől. Azt is felrótta neki, hogy a katolikus ifjúsági szervezetek a magyarság szolgálatában állnak. A korábbi követelések megismétlésén túl (német tannyelv az iskolákban, német hittanóra, német nyelvi képzés a tanároknak, szükség esetén vándortanárok alkalmazása, minden iskolában legalább egy német iskolában végzett tanár, német nyelvű prédikáció) újakat is megfogalmazott: német iskolainspektort, német leányiskolát Nagykárolyban, egyházi ösztöndíjakat a német nyelven tanulóknak. Általánosságban kérte, hogy a papok ne politizálhassanak, és a sváb hívek egyenlő bánásmódban részesüljenek a magyar hívekkel.⁵⁵⁶

Az új püspök, mivel nem a szatmári egyházmegye papja volt, nem ismerte alaposan a helyi viszonyokat. Ezért tájékozódás végett 1931 februárjában „szigorúan bizalmas” információkat kért minden plébánostól, arra intve őket, hogy elfogultság nélkül, őszintén feleljenek egy sor kérdésre: Mi volt a plébánia híveinek anyanyelve? Milyen nyelven beszélnek ma a családban? Milyen nyelven prédikál a pap, és énekel a kórus? Milyen nyelven imádkozik a nép az istentiszteleten kívül (otthon)? Milyen nyelven folyik az iskolában az oktatás, illetve a hitoktatás? A hívek közül hányan vallják magukat németnek illetve magyarnak? Hányan óhajtják a magyar illetve a német oktatást? Mióta prédikálnak magyarul, vagy németül? Mióta van német iskola, és mikor indult a magyar iskola.

Érdemes sorra venni a postafordultával beérkezett válaszokat.

- **Mezőterem:** A hívek nagy részének anyanyelve sváb volt, de voltak elsvábosodott magyarok is. A családban most általában vegyesen beszélnek magyarul és svábul. Csak magyarul csupán 10-12 család beszél. Jószerével senki sem beszél csak svábul, ugyanis még a legöregebbek is ismerik annyira a magyar nyelvet, hogy szükség esetén azt használják. A

⁵⁵⁶ SzPL, Stefan Wieser levele Fiedler püspöknek. Nagykároly, 1930. január 10.

prédikáció nyelve magyar, mert ezt mindenki érti, a németet viszont csak kevesen. A kórus magyarul, de esketéseken, pásztormiséen, Balázs-áldáskor néhány éneket németül is énekel. Misék után a Rózsafüzért, a Miatyánkot, a Hiszekegyet németül imádkozzák az idősebbek, a fiatalok azonban magyarul imádkoznak. Otthon vegyesen imádkoznak. Az iskola tannyelve hivatalosan a német, de csak azért, mert a hatóságok ezzel a feltétellel engedték munkába állni a harmadik tanerőt. A tanítók azonban – mivel mind ők, mind a gyerekek hiányosan beszélnek németül – magyar nyelven magyaráznak. A hitoktatás magyar nyelven folyik. A hívek 30-35%-a németnek, 65-70%-a (250 család) magyarnak vallja magát. A tanév elején 11 családfő vallotta magát németnek és kérte a német oktatást, 108 szülő pedig magyarnak vallotta magát és a magyar tanítási nyelvet kérte. A plébános megjegyzi: a kép minden bizonnyal árnyalódó, mert sok esetben csak az anya jelent meg a beíratások alkalmával, ahol sokszor nem meggyőződésből vallottak színt, hanem a többséget követték. Később több családfő jelezte, hogy inkább a német oktatást kérte volna. Végül nagyjából 20 családfő 30 gyerekkel vallotta magát németnek, míg 95 család 105 gyerekkel magyarnak. A faluban 1875 óta prédikálnak magyarul is, azelőtt csak németül, 1880 után felváltva mindkét nyelven, 1900 után már csak ritkán németül. 1903-1904-től a pap már csak magyarul hirdetett igét. A német nyelvű oktatást az 1925/1926 tanévtől vezették be az alsó osztályokban. A plébános szerint magyar oktatás az 1870-es évektől volt, ugyanis 1930-ban már a 65 éven aluliak mind magyarul gyóntak, tehát ők már minden bizonnyal magyarul tanultak. Külön megjegyezte, hogy azok, akik a német nyelvet kérték a Gauamt emberének – a mezőteremi születésű – Wiesernek a rokonai, illetve azok, akiknek a gyerekei a Gauamt pénzén tanultak Nagyszebenben vagy Temesváron.⁵⁵⁷

- **Józsefháza:** A hívek anyanyelve 25%-ban magyar, 75%-ban sváb volt. Ma kizárólag magyar nyelven beszélnek. A pap magyar nyelven prédikál, a

⁵⁵⁷ SzPL, A mezőteremi lelkész jelentése a püspökségnek. 1931. február 5.

kórus magyar nyelven énekel. A nép a templomban és otthon is magyarul imádkozik. A oktatás magyar nyelvű volt, de 1930. november 8-a óta zárva van az iskola. A hitoktatás magyar nyelvű. 10-en vallják magukat németnek és 401-en magyarnak. Mindenki magyar oktatást óhajt, németet senki. 1875-ben még felváltva volt német és magyar prédikáció, 1880 óta azonban már csak magyarul prédikálnak. Német iskola nincs. 1875-től van magyar iskola, kezdetben felváltva volt délelőtt magyar, délután német oktatás. Németül két férfi tud beszélni, az egyik Szinfaluból, a másik Krasznaterebesről jött, a családjuk azonban magyarul beszél.⁵⁵⁸

- **Nagymadarász:** A hívek anyanyelve magyar és sváb, de 3 család kivételével otthon magyarul beszélnek. A Rózsafüzért svábul imádkozzák a templomban, de otthon magyarul fohászkodnak. A pap magyar nyelven prédikál, s a kórus is magyarul énekel. Az iskolai oktatás német és román nyelven folyik. Az iskolában a német nyelvű oktatás 1927-ben indult, amikor is Müller János tanító önszántából kezdte tanítani a nyelvet. 1928-ban a minisztérium és a revizor a hívek tiltakozása ellenére hivatalosan előírta a német nyelvet. A hittant magyar nyelven tanítják. Német oktatást senki sem kér, mindenki magyart szeretne. A plébánia fennállása óta (1886) prédikálnak magyarul. A magyar iskolát illetően a plébános csak annyit tudott, hogy a 65 év körüliek már magyarul tanultak. 1886-1891 között Blakovich Pál lelkész még prédikált németül, utódja Mellau György azonban már csak magyarul.⁵⁵⁹
- **Krasznasándorfalu:** Régebben magyar anyanyelvet vallott a legtöbb lakos. Ma 128 családban svábul, 8 családban magyarul beszélnek. A hívek nagy része németül imádkozik, otthon is. Prédikáció két vasárnap magyar, egy vasárnap német nyelvű, a kórus nyelve igazodik a prédikációhoz. Az oktatás 1924 óta német nyelvű, miután 6 havi bezárás után csak így engedték újra megnyitni az iskolát. A hittant 1928 óta németül tartják, mert így kívánta a nép. A népszámláláskor kiszivárgott adatok szerint 600-an

⁵⁵⁸ SzPL, A józsefházi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 2.

⁵⁵⁹ SzPL, A nagymadarászi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 5.

németnek, és 36-an magyarnak vallották magukat. Mindenki német oktatást kért, de heti 3 magyar órát is kértek. 1886-tól biztosan felváltva volt magyar és német prédikáció. 1914-ig volt német prédikáció, azt követően azonban 1928-ig nem. Az iskolában 1902-től volt magyar a tannyelv, de már előtte is tanultak magyarul.⁵⁶⁰

- **Nántú:** 50-80 éve sváb volt az anyanyelv. A családban ma magyarul beszélnek, a nagyon öregek néha svábul. Magyarul imádkoznak a templomban. Valamikor felváltva volt német és magyar prédikáció, illetve kórus. Otthon az öregek svábul, az 50 év alattiak magyarul imádkoznak. A felekezeti iskolában magyar és román nyelven tanulnak, emellett 1929-től van német állami szekció is 8 gyerekkel. A hitoktatás magyar nyelven történik, mert nemcsak a gyerekek, de a szüleik sem beszélnek otthon svábul. 64-en vallják magukat (újszülöttekkel együtt) németnek, magyarnak 317-en. A magyar felekezeti iskolában 54 gyerek, az állami német szekcióban 8 gyerek van, akik Rist állami tanítónak és a sógorainak a gyerekei. Ami a magyar prédikációt illeti, a legöregebb ember szerint ő már hallott magyar prédikációt, majd fokozatosan tértek át a magyar prédikációra. Az azonban bizonyos, hogy a háború előtt már nem volt német mise. Jelenleg csak magyar prédikáció van. Magyar iskola mindig volt a faluban, de 50 évvel ezelőtt még délelőtt magyarul, délután németül tanítottak.⁵⁶¹
- **Krasznabéltek:** Az anyanyelv sváb és magyar volt. Most általában magyarul beszélnek, olyan család nincs, ahol csak svábul beszélnének. Az 1880-as évekig felváltva prédikált a pap magyarul és németül, majd csak magyarul. A kórus magyarul énekel. A templomban magyarul és németül is imádkoznak. Otthon csak a nagyon öregek imádkoznak németül. Az iskolában a magyar szekcióban magyarul, a németben pedig a magyar nyelv segítségével tanulnak németül. Német iskola 1298. november 1-jétől van. A hitoktatás szekciótól függően magyar, illetve német nyelvű. A hívek

⁵⁶⁰ SzPL, A krasznasándorfalui plébános levele a püspökségnek. 1931. február 9.

⁵⁶¹ SzPL, A nántúii plébános levele a püspökségnek. 1931. február 8.

¼-e vallja magát (a pap szerint a német propaganda hatására) németnek. Német oktatást csak a Gauamt emberei kérnek 35-40-en, 250-en pedig magyarul kívánják taníttatni gyermekeiket. Teljesen magyar iskola 1868-tól van a faluban, azelőtt délelőtt magyar, délután német tanítás folyt. Megjegyzésként hozzáfűzte még a plébános, hogy a sváb propaganda emberei kommunisták, maga Winterhofen is az.⁵⁶²

- **Krasznaterebes:** A hívek anyanyelve sváb volt, most 90%-ban magyar, 10%-ban sváb. A templomban az öregebbek németül, a 30 év alattiak magyarul imádkoznak. A pap magyarul prédikál, a kórus magyarul énekel. Ahol gyerekek vannak, ott magyarul imádkoznak a családban. Az iskolában németül tanítanak 1925-től, de segítségül használniuk kell a magyar nyelvet. A hitoktatás magyar nyelven zajlik. A legutóbbi népszámláláskor 8-10 családfő vallotta magát németnek, 160 család pedig magyarnak. Német oktatást senki sem kér, mindenki magyart szeretne. Magyarul 32 éve prédikálnak, német prédikáció most nincs. Csak magyar iskola 32 éve van, azelőtt vegyes, előtte pedig csak német iskola volt.⁵⁶³
- **Csanáros:** A falu anyanyelve sváb volt. Ma a családban magyarul beszélnek, mivel a gyerekek más nyelvet nem értenek, svábul az 50 év fölöttiek beszélnek. A prédikáció nyelve a magyar. A templomban az öregek svábul, a fiatalok magyarul imádkoznak. Otthon a gyerekek kedvéért magyarul imádkoznak. Az oktatás magyar, csak a földrajz és történelem román nyelvű. A hitoktatás szintén magyar nyelven zajlik. A lakosság 10%-a vallja magát őszintén svábnak. Az utolsó szavaztatás alkalmával a hívek magyar oktatást kértek, sőt kijelentették, hogy csak ebben az esetben hajlandók az iskolát fenntartani. A hívek szerint 1884-től csak magyar prédikáció volt a településen. Német iskola ezidáig nincs, az állami iskolában bevezették a német nyelvet, mint segédtantárgyat 1 éve. A hívek nem tudják, hogy mióta van magyar iskola.⁵⁶⁴

⁵⁶² SzPL, A krasznabélteki plébános levele a püspökségnek. 1931. február 2.

⁵⁶³ SzPL, A krasznaterebesi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 7.

⁵⁶⁴ SzPL, A csanárosi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 9.

- **Nagykároly:** Az őslakosok anyanyelve magyar volt, a svábok hamar elmagyarosodtak a házasságok révén. A családban mindenki magyarul beszél, kivéve azt a 4-5 családot, akik a Gauamt révén tartózkodnak itt. A prédikáció csak magyar és a kórus is csak magyarul énekel. A hívek csak magyarul imádkoznak otthon is, mivel csak magyarul tudnak. Az állami iskolában románul, a felekezeti iskolában magyarul tanulnak, kivéve a román nyelv és román történelem és földrajz tantárgyakat. A hitoktatás magyar nyelven zajlik az állami és a felekezeti iskolában is. Német oktatás az állami líceum német tagozatán és a német elemi iskolában van. A hívek, ha szabadon választhatnak, magyarnak vallják magukat, kivéve azok, akiknek a gyermekei német iskolába járnak. A hívek nem óhajtanak német iskolát. A prédikáció, ha valamikor német is volt, mára feleslegessé vált. Német iskola nem volt soha, csak a Bach-korszakban tanítottak német írást és olvasást.⁵⁶⁵
- **Mezőpetri:** A hívek anyanyelve magyar és sváb volt. A családban svábul és magyarul is beszélnek (lelkiismeretére hivatkozva a pap nem ad meg pontos számot, hogy hány család beszél magyarul és hány svábul). A pap magyarul prédikál, a kórus magyarul énekel. A templomban imádkoznak németül is, főleg a 40 év fölöttiek, a fiatalok inkább magyarul. Otthon is bilingvisták, de a fiatalok csak magyarul imádkoznak, mert ezt tanulták, és magyar az imakönyvük is. Az iskola 4 éve kényszer hatására átállt a német tanítási nyelvre. A hitoktatás magyar. Arra, hogy hányan vallják magukat németnek, szintén nem kapunk választ, csak annyit tudunk meg, hogy azok, akiket a Gauamt fizet, illetve akiknek a gyermekei ingyen tanulnak. A pap szerint azonban ők kevesen vannak. Arra a kérdésre, hogy hányan vallják magukat magyarnak, a pap azt a választ adja, hogy a hívek nagy része, noha sváb eredetüket soha nem tagadták meg. Mindenki magyar oktatást kér. Az 1880-as években még volt német prédikáció, de már 40 éve nincs. Most sincs, mert „mondtuk mi a dajcsoknak, hogy jövő vasárnap

⁵⁶⁵ SzPL, A nagykárolyi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 19.

német prédikáció lesz, ők maguk kérték, hogy ne legyen". A pap szerint a vele egykorúak (63 évesek) már magyarul tanultak, de heti 2 órában tanítottak nekik német írást és olvasást is. Megjegyzi, hogy 8-10 öregasszony még németül végzi gyónását. A jelentést azzal zárja, hogy egyre erősödik az a hangulat, és nemcsak az ő falujában, hogy a német helyett inkább a román legyen az iskola nyelve, mert arra lesz szükség a különböző hivatalokban.⁵⁶⁶

- **Szakasz:** A hívek anyanyelve a sváb volt, most vegyes, magyar és sváb. Arra a kérdésre, hogy hányan beszélnek otthon magyarul, és hányan svábul, az a válasz érkezett, hogy a fiatalok magyarul, az öregek svábul beszélnek. 30 éve van magyar prédikáció, előtte felváltva volt német és magyar. A kórus szintén 30 éve énekel magyarul. A templomban csak a Rózsafüzért imádkozzák németül, otthon magyarul és németül is imádkoznak. Az iskolában német az oktatási nyelv 1923 óta, a hittant azonban magyarul tanítják. A lakosság 15-20% vallja magát németnek. Német oktatást az érintettek kb. 10%-a kér, ők a Gauamt emberei. A magyar tanítás az 1910-es években kezdődött.⁵⁶⁷
- **Nagymajtény:** A lakosság anyanyelve sváb volt, de már legalább 50 éve a magyar. Az ima, az ének, a prédikáció, a tanítás, a hitoktatás mind magyar nyelven zajlik. 30-35 családfő vallja magát németnek, 360-370 pedig magyarnak. 30-35 családfő kéri a német nyelvet az iskolában, a többi 370 magyart. Körülbelül 70 éve prédikálnak magyarul. 1724-től sokáig németül prédikáltak, de 1907 óta nem volt német prédikáció. 1890-ig felváltva tanultak magyarul és németül, azóta azonban csak magyarul.⁵⁶⁸
- **Kaplony:** A hívek anyanyelve magyar volt. Most mindenki magyarul beszél, magyar a prédikáció, magyarul énekel a kórus, a hívek magyarul imádkoznak a templomban és otthon is, a tanítás és a hitoktatás nyelve is magyar. Senki nem vallja magát németnek, kivéve egy kislányt, akit a szülei

⁵⁶⁶ SzPL, A mezőpetri plébános levele a püspökségnek. 1931. február 11.

⁵⁶⁷ SzPL, A szakaszi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 2.

⁵⁶⁸ SzPL, A nagymajtényi plébános levele a püspökségnek. 1931 februárjában.

németnek vallottak, és aki a német líceumba jár. Szülei azonban magukat magyarnak vallották. Senki sem kéri a német tannyelvet, emberemlékezet óta magyarul prédikálnak és magyarul tanítanak az iskolában.⁵⁶⁹

- **Csomaköz:** Voltak magyar és sváb hívek is, ma magyarul beszélnek. A pap csak magyarul prédikál, a hívek a templomban magyarul imádkoznak, néha néhány öreg németül. Abból, hogy az iskolába kerülő gyerekek csak magyarul tudnak imádkozni, a plébános arra következtet, hogy otthon is magyarul imádkoznak. Az iskolában magyar az oktatás nyelve. A hitoktatás magyar. Körülbelül 15-en vallották magukat németnek. A hívek nem tagadják sváb származásukat, de magyarnak vallják magukat. A szülők a magyar tannyelv mellett döntöttek a tanév kezdetén. A legidősebb ember szerint mindig is volt magyar nyelvű prédikáció, magyar iskolára vonatkozó adatot pedig nem talált a plébános.⁵⁷⁰
- **Szinfalu:** A hívek anyanyelve a német volt, és ma is az, két családot kivéve. Német a prédikáció havonta háromszor, egyszer pedig magyar, ehhez igazodik a kórus is. A hívek a templomban és otthon is németül imádkoznak, német az iskola és a hitoktatás nyelve is. 2 család vallja magát magyarnak, 780 lélek pedig németnek. A hívek egyöntetűen német iskolát akarnak. Magyarul 1905. október 22-e óta prédikálnak felváltva, 1921 óta pedig 1 magyar, és 3 német prédikáció van. 1891-től volt magyar iskola, de németül mindig tanultak.⁵⁷¹
- **Mezőfény:** A lakosság anyanyelve a sváb volt, most 50%-a magyarul, 40%-a vegyesen, 10%-a svábul beszél. Mindenki jól ért magyarul, csak egyesek nehezen beszélnek. A pap magyarul prédikál, a Rózsafűzért németül imádkozzák a templomban, otthon azon a nyelven imádkoznak, amit a család használ. Az oktatás magyar nyelvű, de heti 4 órában lesz német írás és olvasás. A hitoktatás magyar nyelvű. A hívek 30%-a németnek, 70%-a magyarnak vallja magát. A beiratkozáskor 12 szülő kérte a német oktatást,

⁵⁶⁹ SzPL, Kassai Kelemen lelkész levele a püspökségnek. 1931. február.

⁵⁷⁰ SzPL, A csomaközi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 7.

⁵⁷¹ SzPL, A szinfalusi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 5.

110 pedig a magyart. 1870-ben már prédikáltak magyarul, aután csak sátoros ünnepekkor prédikáltak németül 1890-ig, attól kezdve pedig kizárólag magyarul. 1928 óta van állami német iskola, ahol kiegészítő nyelv a magyar. 1870 óta volt magyar az iskola, de 1895-ig felváltva volt magyar és német tanítás is, 1895 óta pedig csak magyar.⁵⁷²

- **Kálmánd:** Az öregeknek a sváb, a fiataloknak (50 év alatt) magyar az anyanyelvük. Minden családban beszélnek magyarul és svábul is, de a társalgási nyelv inkább a magyar. A gyerekek kizárólag magyarul beszélnek. A pap magyar nyelven prédikál, a kórus magyarul énekel. A templomban csak az öregek imádkoznak németül, otthon is csak az öregek, de a közös családi ima magyar nyelvű. Az iskolában magyar az oktatás nyelve, mert csak ezt beszélik a gyerekek, s a hittan is magyarul van. Az 1929 decemberében végzett összeírás szerint 25 családfő vallotta magát németnek, 203 pedig magyarnak. Az 1930. szeptemberi beiratkozáskor 13 szülő vallotta gyermekét német anyanyelvűnek, tehát ennyin kérhetik a német nyelvű oktatást. A hívektől szerzett információ szerint már 1860-1875 között is volt magyar prédikáció, azonban többször volt német, mint magyar. 1876-1900 között felváltva volt magyar és német, majd 1900-1905 között évente már csak két-három alkalommal volt német prédikáció, 1916-tól pedig kizárólag magyar. Az iskolában körülbelül 1875-ig német oktatás folyt, de tanultak magyar írást, olvasást, valamint beszéd és értelemgyakorlatot. 1875-től kezdve délelőtt magyar, délután német oktatás folyt, majd 1890-től kizárólag magyar nyelven tanítottak az iskolában, igaz egy rövid ideig még volt német írás és olvasás is, de ez megszűnt.⁵⁷³
- **Királydaróc:** A hívek egy részének sváb volt az anyanyelve, ma azonban már mindenki magyarul beszél. A prédikáció, az énekek magyarul hangzanak el. A hívek a templomban és otthon is magyarul imádkoznak. Míg az iskolát be nem zárták magyarul folyt a tanítás, most sehogy. A hitoktatás magyarul zajlik. A hívek kivétel nélkül magyarnak vallják

⁵⁷² SzPL, A mezőfényi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 6.

⁵⁷³ SzPL, A kálmándi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 5.

magukat. Német iskolát senki sem kér. A hívek emlékezete óta a prédikáció magyar nyelvű volt, és egy 78 éves ember szerint már ő is magyar iskolába járt.⁵⁷⁴

- **Erdőd:** A hívek nagy részének sváb volt az anyanyelve. Most csak az öregek beszélnek svábul, a gyerek már egyáltalán nem. A prédikáció és a kórus magyar nyelvű. A templomban az öregek imádkoznak svábul, a fiatalok csak magyarul, otthon képtelenség megállapítani. A fiúiskolában egy tanerő németül tanít három éve, a leányiskolában az apácák románul tanítanak. A hittant magyar nyelven tanulják. Hogy hányan vallják magukat németnek, nem tudni, de a többség magyarnak vallja magát. 12-en kérik a német tannyelvet, a többiek magyart. A plébános szerint káplán korában még volt évente négy-öt alkalommal német prédikáció, de most már csak magyar van.⁵⁷⁵
- **Szaniszló:** A hívek anyanyelve a sváb és a magyar volt. Most általában magyarul beszélnek. A prédikáció és a kórus nyelve a magyar. A templomban csak magyarul imádkoznak, de otthon az öregek svábul is. Az iskola és a hitoktatás nyelve a magyar. A hívek 99,5%-a magyarnak vallja magát. Egyhangúlag magyar nyelvű oktatást szeretnének, mellette a németet, mint tantárgyat. A prédikációról csak annyit tud, hogy 55 éve csak magyar nyelven történik. Magyar iskola legalább 65 éve létezik, most nincs német tannyelvű iskola.⁵⁷⁶
- **Barlafalu:** A hívek anyanyelve a sváb volt, ma is kizárólag svábul beszélnek, magyarul csak a kántor családja, a többi hetven svábul. 1931 januárjától megosztva van a német és a magyar prédikáció, a kórus még magyarul énekel. A templomban és otthon is kizárólag németül imádkoznak. Az oktatás állami iskolában német nyelven folyik, a hittant is németül tanulják. A hívek mind németnek vallják magukat és német oktatást kérnek. 1890-ig csak német prédikáció volt, azóta felváltva.

⁵⁷⁴ SzPL, A királydaróczi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 5.

⁵⁷⁵ SzPL, Az erődi plébános levele a püspökségnek. 1930. február 4.

⁵⁷⁶ SzPL, A szaniszlói plébános levele a püspökségnek. 1931. február.

Kizárólagos magyar prédikáció 1910-1918 között volt, majd 1926-tól mikor is a jelentést készítő plébános érkezett, látva, hogy nem értik, áttért a régi gyakorlatra. A kántort már többször megróta, mivel nem akar németül énekelni.⁵⁷⁷

- **Alsóhomoród:** A hívek anyanyelve magyar és sváb volt, ma többen használják a napi érintkezésben a németet, de magyarul is beszél mindenki (főleg ha káromkodik). A prédikáció váltakozva magyar és német nyelven zajlik, a kórus mindkét nyelven énekel. Otthon is és a templomban is imádkoznak mindkét nyelven. Az oktatás nyelve német és román, a hittant németül tanulják. A hét éve készült bevallás szerint 103-an magyarnak, és 100-an németnek vallották magukat. Mindenki a német oktatást óhajtja, de a magyart is szeretnék. Német prédikáció azóta van, mióta svábok lakják a falut. Német iskola 1919 óta van.⁵⁷⁸

A beküldött jelentések pontos adatokat szolgáltatnak a tanítás nyelvéről, ezek esetében ugyanis nincs jelentősége a papok esetleges elfogultságának. Eszerint 1931-ben német oktatás folyt 15 faluban. (Mezőterem 1925, Krasznasándorfalu 1924, Nántú állami iskola 1934, Krasznaterebes 1925, Mezőpetri 1927, Szakas 1923, Szinfalu, Mezőfény állami iskola 1928, Barlafalu állami iskola, Erdőd fiúiskola 1928, Nagymadarász 1927, Krasznabéltek 1928, Alsóhomoród 1919, Józsefháza állami német szekció, Nagykároly német elemi iskola és német gimnáziumi osztály.) Noha a nagyszokondi jelentés nem található, ott is német tannyelvű volt az iskola.⁵⁷⁹ A 15 faluból Nagymadarászon, Alsóhomoródon és Erdődön német és román nyelven zajlott az oktatás, Krasznabélteken pedig német és magyar tagozat is volt. A többszöri felszólítás ellenére teljesen magyar nyelvű maradt az oktatás Csanáros, Nagykároly, Nagymajtény, Csomaköz, Mezőfény, Kálmánd, Kaplony és Szaniszló esetében. A józsefházi katolikus iskolát pedig bezárták.

⁵⁷⁷ SzPL, A barlafalui plébános levele a püspökségnek. 1931. február 4.

⁵⁷⁸ SzPL, Az alsóhomoródi plébános levele a püspökségnek. 1931. február 4.

⁵⁷⁹ A szatmári róm. kath. egyházmegye hitvallásos jellegű oktatási intézetei az 1930-31. iskolai évben. In: *Magyar Kisebbség*, 1931. június 16. 465-466.

A jelentések azon része, amely a falvakban beszélt nyelvről számol be, már kritikusabban kezelendő. Krasznasándorfaluban, Szinfaluban, Barlafaluban, Alsóhomoródon – de ide sorolhatjuk Nagyszokondot is – a lakosság többnyire svábul beszélt, noha többé-kevésbé magyarul is tudott. Feltehetően helytállóak a jelentések Mezőterem, Nántú, Krasznabéltek, Krasznaterebes, Erdőd, Csanáros, Szakasz, Csomaköz, Mezőfény, Kálmánd esetében is. Ezekben a falvakban a lakosság kisebb-nagyobb része még beszélt svábul – főleg az idősebbek –, de mindenütt hangsúlyozzák, hogy a gyerekek többnyire már magyarul beszélnek. Kaplony esetében a plébános jelentése biztosan nem helytálló, amikor azt állítja, hogy az anyanyelv ott mindig is a magyar volt.

A jelentésekből az is kiderül – bár nem minden esetben szolgáltatnak pontos adatokat –, hogy az átállás a magyar prédikációra nagyjából az 1870-es években kezdődött, és a századfordulóra és azt követő évtized végére már a magyar szinte teljesen kiszorította a német nyelvű prédikációt. Ugyanez mondható el a tanítási nyelvről, az 1880-as évektől kezdődő magyar oktatás 1900 körül már a legtöbb helyen kizárólagossá vált.

A nagykárolyi német oktatással kapcsolatban a helyi plébános 1931-es adatai szerint a líceum német tagozatára ebben az évben 39 tanulót írtak be, akik közül 8 volt nagykárolyi és 31 vidéki lakos. Felekezeti megoszlás szerint 29 római-katolikus, 2 református, 1 lutheránus, 7 zsidó. A második osztályban 30 gyerek tanult, 4 nagykárolyi és 26 vidéki. A diákok közül 23 római-katolikus, 1 lutheránus és 6 zsidó volt. Az elemi iskola 1-4 osztályába 40 tanuló járt, 28 nagykárolyi és 12 vidéki. Közülük 29 volt római-katolikus, 11 pedig zsidó. A két iskola 40 diákja volt összességében helybeli, akik közül 12 volt katolikus és 6 tanuló a Gauamt embereinek gyermeke volt, akiket a plébános nem is tekintett valódi helybelieknek, csupán bevándorlónak.⁵⁸⁰

1931 tavaszán megérkeztek a püspökségre a kolozsvári miniszteri igazgatóság iskolai ügyosztályának kifogásai a kaplonyi, kálmándi, csanárosi, mezőpetri, mezőteremi, gilvácsi, nagymajtényi, krasznabélteki iskolák ellen.

⁵⁸⁰ SzPL, A nagykárolyi plébános levele Fiedler püspöknek. 1931. január 19.

Ezekben ugyanis a miniszteri rendelet ellenére nem vezették be a német tannyelvet, vagy tanítóiknak nem volt meg a megfelelő engedélyük. A falvakban újra összeültek az iskolaszék, és ismét a magyar tanítási nyelv mellett döntöttek. A tanításhoz szükséges engedélyeket pedig a tanítók már korábban megkérték a minisztériumtól, választ azonban nem kaptak.⁵⁸¹ A kálmándi iskolaszék gyűlésén a tanítók panaszkodtak, hogy már 1924-ben kérték az engedélyezésüket, sőt a kérvényeket 1927-ben újra beadták, válasz azonban nem érkezett megkeresésükre, noha a törvény értelmében a minisztérium hat hónapon belül válaszadásra volt köteles.⁵⁸² Az érintett falvakban készült jegyzőkönyveket Fiedler püspök egy-egy levél kíséretében tovább küldte a kolozsvári hatósághoz. A rövid, néhány soros válasz március végén érkezett meg: a német származású (elevii de origine etnică germană) tanulók nem irathatók be a magyar tannyelvű római-katolikus iskolákba.⁵⁸³

Az 1931/1932-es tanév kezdete előtt újabb rendelet érkezett a püspökségre, mely ismét a felekezeti iskolák tannyelvével foglalkozott. Eszerint Krasznasándorfalu, Nagyszokond, Szakas, Erdőd, Nagymadarász, Krasznaterebes, Szinfalu, Alsóhomoród, Krasznabéltek, Mezőterem és Mezőpetri esetében az iskola minden osztályában a német tannyelvet kellett alkalmazni. Csomaköz, Mezőfény, Kálmánd, Csanáros, Gilvács esetében az első két évfolyamban kötelezővé tette a német nyelvű oktatást, a felsőbb osztályokban ugyanakkor elrendelte a napi egy óra német írás és olvasás tanítását. Kaplonyban és Szaniszlóban előírta a német tannyelvre való átállást az első osztályban, a többi osztályban pedig kötelezővé tette a napi egy óra német írást és olvasást. Az erdődi leányiskolában, ahol az apácák eddig románul tanítottak, ezután az első osztályban németül kellett tanítani. A nagykárolyi iskolában pedig kötelezővé tette a német írás és olvasás oktatását, napi egy órában.⁵⁸⁴

A püspök elküldte a miniszteri rendeletet a plébániákra, és utasította a papokat, hogy a gyűlések alkalmával készült jegyzőkönyvek egy román nyelvű

⁵⁸¹ SzPL, Jegyzőkönyv a csanárosi iskolaszék üléséről. 1931. március 15.

⁵⁸² SzPL, Jegyzőkönyv a kálmándi iskolaszék üléséről. 1931. március 15.

⁵⁸³ SzPL, A kolozsvári tanfelügyelőség levele Fiedler püspöknek. Kolozsvár, 1931. március 31.

⁵⁸⁴ SzPL, A tanügyi minisztérium rendelete. 1931. augusztus 22.

példányát terjesszék be a püspökséghez. A nagykárolyi, erdődi, szakaszi, krasznabélteki krasznaterebesi, mezőfényi, csanálosi, gilváci, nagymajtényi, szaniszlói, csomaközi, madarászi iskolaszékek sorban tiltakoztak a miniszteri rendelet ellen. A mezőteremi iskolaszék úgy döntött, hogy ha szükséges és a szülők is igényt tartanak rá, inkább felállítanak egy német szekciót, de a teljes német nyelvű oktatást elutasítják.⁵⁸⁵

1932. május 18-án Fiedler püspök újra kibocsátott egy az 1931-es kérdőívhez hasonló ívet, amelynek alapján plébánosainak 5 kérdésre kellett válaszolniuk.

1. Van-e a plébánia területén német óvoda, illetve hány római-katolikus, református, vagy izraelita gyerek látogatja?
2. Ki tartja fenn az óvodát: a hitközség, a politikai község vagy az állam?
3. Van-e német nyelvű iskola, s ha van, akkor ki tartja azt fenn?
4. Mióta működik a német iskola, illetve mi a gyerekek felekezeti megoszlása?
5. Általános jellemzés a német mozgalomról. Fejlődik vagy hanyatlik, milyen emberek a támogatók? (Vallásosak, egyházukhoz, iskolájukhoz, papjukhoz ragaszkodnak-e?) Mik a kilátások a jövőre nézve a mozgalmat illetően? Milyen üdvös vagy káros hatása mutatkozott a mozgalomnak a hitélet szempontjából?⁵⁸⁶

A beküldött, bizalmas jelentések, nem mindig követik pontosan az utasítást, de újabb értékes információkkal szolgálnak.

- **Mezőterem:** A faluban van állami román és német óvoda, a német óvodában 80 beiratkozott római-katolikus gyerek közül 60 rendszeresen látogatja az óvodát. Az óvónőt az állam fizeti, de a dologi kiadás nagy részét a hívek fedezik. A felekezeti iskolában német nyelvű oktatás folyik, a hívek tiltakozásának ellenére.⁵⁸⁷
- **Szakasz:** Német óvoda nincs, nyáron a Gauamt gondoskodik a napköziről, amelyet kb. 30 római-katolikus gyerek látogat. Az óvoda fenntartásához a

⁵⁸⁵ SzPL, Jegyzőkönyv a mezőteremi iskolaszék üléséről. 1931. szeptember 27.

⁵⁸⁶ SzPL, Bizalmas levél a püspökségtől a plébániákra. 1932. május 18.

⁵⁸⁷ SzPL, A mezőteremi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 20.

hitközség nem járul hozzá, a politikai közösség annyiban, amennyiben a helységet biztosítja. 1925 óta van német felekezeti iskola, 96 gyerekkel.⁵⁸⁸

- **Kálmánd:** 1930 óta van német óvoda 8 növendékkel, a politikai község tartja fenn. Német iskola nincs a faluban.⁵⁸⁹
- **Barlafalu:** Óvoda nincs a faluban. 1930-tól folyamatosan van német állami szekció. Először 1920-ban volt, de többször megszüntették, és három évig kizárólag románul tanítottak. A gyerekek száma: 42 római-katolikus, 5 izraelita.⁵⁹⁰
- **Mezőfény:** Van állami német óvoda, katolikus gyerekekkel. Ezt nagyrészt a község tartja fenn. 1928 óta van állami német iskola, kb. 45 gyerekkel.⁵⁹¹
- **Csanáros:** Az állami német-román óvoda 60 gyerekkel működik, az állam és a község tartja fenn. Német-román nyelvű állami iskola 1925. szeptember 1-től van, az 1930/31 tanévben 80 római-katolikus diákkal.⁵⁹²
- **Szinfalu:** Az egyházközség által fenntartott nyári német napközi 50-60 római-katolikus gyerekkel dolgozik. Az 1920-tól működő német nyelvű katolikus iskolában 130 gyerek tanul.⁵⁹³
- **Nagymajtény:** Német óvoda nincs, de van egy a Gauamt által fenntartott nyári napközi 40 római-katolikus, és 10 görög-katolikus gyerekkel. Az állami iskolában 1930 óta tanítják a német nyelvet, mint tantárgyat. (Amikor az állami iskola egyik tanítója német szekciót akart felállítani, a zilahi tanfelügyelőség ezt megtiltotta, azzal az indokkal, hogy állami iskolában csak az állam nyelvén tanulhatnak a diákok.)⁵⁹⁴
- **Krasznaterebes:** A német óvodába 21 római-katolikus gyerek jár, az óvodát az állam tartja fenn. 1927 óta van német nyelvű tanítás a felekezeti

⁵⁸⁸ SzPL, A szakaszi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 20.

⁵⁸⁹ SzPL, A kálmándi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 21.

⁵⁹⁰ SzPL, A barlafalui plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 21.

⁵⁹¹ SzPL, A mezőfényi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 23.

⁵⁹² SzPL, A csanárosi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 23.

⁵⁹³ SzPL, A szinfalusi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 20.

⁵⁹⁴ SzPL, A nagymajtényi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 24.

iskolában, az I.-II. osztályban, de a felsőbb osztályokban is tanítják a német nyelvet, 99 diákkal.⁵⁹⁵

- **Józsefháza:** Német óvoda nincs. 1931 szeptembere óta működik állami német iskola 57 római-katolikus növendékkel. Ekkor ugyanis a felekezeti iskolát bezáratták.⁵⁹⁶
- **Alsóhomoród:** A német nyári napközit a Gauamt tartja fenn. A gyerekek római-katolikusok, egy-két izraelita. Az 1918-tól fennálló német nyelvű felekezeti iskolában 181 katolikus és 1 református gyerek tanul.⁵⁹⁷
- **Nagykároly:** Német óvoda nyolc éve működik, 1930-tól mint állami óvoda. 3 éve van német iskola, amely katolikusnak nevezte magát, de erről végül lemondott, mert nem volt hajlandó az egyházmegyei főhatóság feltételeit teljesíteni. Az iskolát a Kulturamt tartja fenn. Az állami líceumnak van német tagozata.⁵⁹⁸
- **Csomaköz:** 1929-től van állami német óvoda, a román mellett. A német óvodába büntetésekkel való fenyegetés miatt küldték a szülők a gyerekeket. A katolikus iskola magyar nyelvű, az állami pedig román.⁵⁹⁹
- **Kaplony:** A faluban jelenleg nincs semmilyen óvoda, mert 1928-ban a magyar óvodát betiltották. Német nyelvű iskola nincs.⁶⁰⁰
- **Szaniszló:** Sem német óvoda, sem német iskola nincs a faluban. Próbálkoztak állami német óvodával, de a szülők nem küldték el a gyerekeiket.⁶⁰¹
- **Nagymadarász:** Német nyelvű óvoda nincs, a katolikus iskola hivatalosan német tannyelvű 1927 óta, a valóságban azonban három nyelvű.⁶⁰²
- **Nántú:** 1930-tól működik a német óvoda 29 gyerekkel (21 római-katolikus, 4 zsidó, 4 görög-katolikus). Az óvoda költségeit a politikai község fizeti, az

⁵⁹⁵ SzPL, A krasznaterebesi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 23.

⁵⁹⁶ SzPL, A józsefházi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 22.

⁵⁹⁷ SzPL, Az alsóhomoródi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 24.

⁵⁹⁸ SzPL, A nagykárolyi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 26.

⁵⁹⁹ SzPL, A csomaközi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 26.

⁶⁰⁰ SzPL, A kaplonyi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 28.

⁶⁰¹ SzPL, A szaniszlói plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 31.

⁶⁰² SzPL, A nagymadarászi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május.

óvónőt valószínűleg az állam, de a Gauamttól veszi fel a fizetését. 1928-tól van német állami iskola, 13 diákkal.⁶⁰³

- **Mezőpetri:** Mezőpertiben 112, Kisdengelegen 20 gyerekekkel működő állami német óvoda van. Kisdengelegen 1923 óta állami német iskolában tanulnak a gyerekek, Mezőpetriben pedig 1931-től csak német szekció működik 67 gyerekekkel.⁶⁰⁴
- **Erdőd:** Az állam és politikai község által fenntartott német óvoda 42 katolikus gyerekekkel foglalkozik. A katolikus fiúiskolában 1932-től kezdődően van német szekció 31 diákkal.⁶⁰⁵
- **Krasznabéltek:** Az 50 római-katolikus gyerekekkel foglalkozó német óvodát az állam tartja fenn, a község terhére. 1929-től kezdődően két tanerős felekezeti német nyelvű iskola is működik a faluban.⁶⁰⁶

Egy 1933-ban készült kimutatás szerint a következő volt a helyzet az egyházmegyében az iskolák tanítási nyelve tekintetében:

Római katolikus iskolák:

- *Szatmárnémeti:* Magyar tannyelvű elemi fiú és elemi leányiskola.
- *Nagykároly:* Magyar tannyelvű négy tanerős fiú és öt tanerős leányiskola.
- *Nántú:* Egy tanerős magyar iskola.
- *Nagymajtény:* Két tanerős magyar iskola.
- *Kálmánd:* Három tanerős magyar iskola.
- *Kaplony:* Négy tanerős magyar iskola.
- *Szaniszló:* Négy tanerős magyar iskola.
- *Mezőfény:* Három tanerős magyar iskola.
- *Csanálos:* Két tanerős magyar iskola.
- *Csomaköz:* Magyar tannyelvű iskola.
- *Erdőd:* 4 osztályos vegyes iskola. A tanítási nyelv három osztályban

⁶⁰³ SzPL, A nántú plébános jelentése a püspökségnek. 1932. június 4.

⁶⁰⁴ SzPL, A mezőpetri plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 31.

⁶⁰⁵ SzPL, Az erdődi plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 30.

⁶⁰⁶ SzPL, A krasznabélteki plébános jelentése a püspökségnek. 1932. május 27.

magyar, egy osztályban német.

- *Krasznabéltek*: 4 osztályos vegyes iskola, két osztály magyar, kettő német tanítási nyelvű.
- *Krasznaterebes*: Két tanerős német iskola. 1932-ben az alsó két osztályban németül, a másik kettőben inkább magyarul tanítanak.
- *Gilvács*: Egyosztályos iskola, tannyelve magyar, többször kötelezték a német nyelvre, amit látszatra be is vezettek.
- *Nagymadarász*: Egy tanerős magyar iskola, amely papíron német nyelvű. A tanító nem tud németül.
- *Mezőterem*: Három tanerős német iskola, a tanítók inkább magyarul tanítanak.
- *Alsóhomoród*: Kétosztályos német nyelvű iskola
- *Szakasz*: Két tanerős német nyelvű iskola.
- *Szinfalu*: Két tanerős német iskola.
- *Krasznasándorfalu*: Két tanerős német iskola.
- *Nagyszokond*: Két tanerős német iskola, de tanítanak magyarul is.
- *Mezőpetri*: Német tannyelvű

Bezárt iskolák:

- *Józsefháza*.

Állami német tagozat működött:

- *Barlafalu*
- *Mezőfény*
- *Csanálos (román és német)*
- *Józsefháza*
- *Nántú*
- *Kisdengeleg*

Gauamt iskolák:

- *Nagykároly*

- *Csomaköz*

Ami tehát a vizsgált terület iskoláit illeti, 1933-ban 10 magyar tannyelvű felekezeti iskola, 3 német és magyar tagozatokkal működő, 3 papíron német (valójában magyarul tanítottak) és 5 német tannyelvű továbbá egy bezárt katolikus iskolát találunk. Ezeken kívül volt még 6 állami német és 2 a Gauamt által fenntartott német iskola.⁶⁰⁷

10.3 Német sikerek – a román állam támogatásával

Az 1934/35-ös tanév fordulópontot jelentett a szatmári sváb eredetű falvak iskoláinak életében. A román kultuszminisztérium ekkor olyan intézkedések sorát hozta, amelyek szinte lehetetlenné tették a szatmári iskolák, illetve szülők érdekérvényesítését, védekezését az iskolák tanítási nyelvének megváltoztatására irányuló törekvésekkel szemben. Ez végleges helyzetet teremtett, ami a II. bécsi döntésig nem is változott. 1938-ban volt ugyan egy próbálkozás arra, hogy egyes iskolákban visszaállítsák a magyar nyelvű oktatást, a kísérlet azonban sikertelennek bizonyult.

Mint láttuk, az egymás után érkező tanügyi rendeletek ellenére sem vezették be több iskolában a német tannyelvet. Egy 1934. augusztus 4-i keltezésű rendelkezés azonban egyértelmű helyzetet teremtett. Ennek értelmében: „Észak-Erdély sváb falvaiban egyetlen gyerek sem írható be magyar iskolába, csak német vagy román nyelvű iskolába, ha mégis magyar iskolába írják be őket, az iskolát bezáratják.”⁶⁰⁸ Ennek szellemében az egyházmegye minden iskolája külön-külön is utasítást kapott arra, hogy milyen módon térjenek át a német nyelvű oktatásra. A nagykárolyi katolikus elemi fiú és leányiskola esetében például az első osztályban kötelező lett a német nyelvű oktatás, míg a többi osztályban heti 5 órában írták elő a német nyelv tanítását. Az iskolafenntartók azonban ellenálltak. Közgyűlésükön úgy határoztak, hogy nem teljesítik a tanfelügyelő rendeletét, sőt a német nyelvet

⁶⁰⁷ SzPL, Szabó István: Kimutatás az iskolák helyzetéről. 1933. április 3.

⁶⁰⁸ SzPL, A Szilágy megyei tanfelügyelőség rendelete. Zilah, 1934. augusztus 30.

még tantárgyként sem vezetik be, és a nagyváradi bíróságon megtámadják a határozatot.⁶⁰⁹

Nagykárolyról lévén szó, meg kell említenünk a híres piarista gimnáziumot is, amely 1727 óta működött, s tannyelve 1844-től a magyar volt. 1920-ban a nagyváradi román királyi főigazgatóság bevezette a román nyelv tanítását, de a diákok bojkottja miatt 1920 februárjában rövid időre bezárták az iskolát.⁶¹⁰ 1923. augusztus 1-jétől a piarista főgimnázium a kolozsvári államtitkárság határozata értelmében megszűnt, a telek és az iskola épülete is átkerült az állam tulajdonába – ellenszolgáltatás nélkül. A Historia Domus szerint a kezdetben magyar és román nyelvű Vasile Lucaciu gimnáziumban 1930-ban már nem volt magyar nyelvű oktatás, annak ellenére, hogy többször is kérelmezték azt. A Historia Domus írója említi, hogy állítólag báró Jósika János képviselő beszélt a tanügyminiszter ígéretéről, miszerint, ha a lakosság 80%-a magyar, akkor újra indítják a magyar tagozatot az államosított gimnáziumban. Az eset – ha megtörtént egyáltalán – azért érdemel figyelmet, mert a pap szerint ezt használta ki a Gauamt, amikor arra hivatkozott, hogy minden német nevű római-katolikus svábnak tekintendő. Így akart ugyanis engedélyt szerezni a német tagozat megnyitására.⁶¹¹ Mivel azonban a gimnázium német tagozata mellett egy német elemi iskola is működött a városban, feltétlenül szükség volt egy kollégiumra is. Ez a piarista gimnázium épületében nyert elhelyezést. Keserűen jegyzi meg a Historia Domus írója: „a magyarságnak ezen várából most német dal hallatszik.”⁶¹² A piarista gimnázium sorsa, amelyből teljesen kiszorították a magyar oktatást, alátámasztja Schwager temesvári konzul azon állítását, miszerint Angheliescu miniszter a svábokat a magyarok ellen játszotta ki.⁶¹³

1934. december 10-én, jóval a tanév megkezdése után utasította a tanügyi hatóság a kaplonyi iskolát, hogy az első osztályban kötelező érvénnyel vezesse be a német tannyelvet, a többi osztályokban pedig heti 5 német órát tartsanak. (Az

⁶⁰⁹ SzPL, Jegyzőkönyv a nagykárolyi egyházközség üléséről. Nagykároly, 1934. december 15.

⁶¹⁰ Historia Domus, Nagykároly, IV. kötet. 4.

⁶¹¹ Historia Domus, Nagykároly, IV. kötet. 63.

⁶¹² Uo. 63.

⁶¹³ PAAA – ADGB, Band 153/3. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1934. november 15.

1935/36-os tanévben így az I. és II. osztály tannyelve a német lesz.) Ily módon az iskolában néhány év alatt teljesen át kellett volna térni a német tannyelve. A rendelet azt is kimondta, hogy az iskola csak akkor működhet, ha tartja magát az előírásokhoz, illetve ha a tanítók rendelkeznek a szükséges igazolásokkal.⁶¹⁴ Mivel az utasítást nem teljesítették, a tanügyi hatóság az iskolát 1934. november 7-én a csendőrséggel bezáratta. A gyerekeket kezdetben az állami iskola német és román tagozatára véletlenszerűen írták be. 1936 novemberétől a kaplonyi iskolában már csak románul tanítottak, miután a szülők kérték, hogy ne kényszerítsék gyerekeiket két idegen nyelv tanulására.⁶¹⁵

1934 decemberében következő volt a helyzet az iskolaügy terén: Barlafaluban csak állami iskola működött román és német tagozattal. Csak egyházi iskola volt német tagozattal Alsóhomoródon, Szinfaluban, Krasznasándorfaluban, Nagyszokondon - ezekben a falvakban a lakosság nagy többsége sváb volt - továbbá Mezőpetriben, Szakaszon, Krasznaterebesen, Mezőteremen, Kálmándon, Csomaközön, Gilvácson és Nagymadarászon. Az egyházi iskolákat bezárták Nántún, Mezőfényen, Nagymajtényban, Csanáloson, Kaplonyban, Józsefházán, Szaniszlón. Ezekben a falvakban a gyerekek állami iskolába kerültek, ahol vagy román, vagy német nyelven tanultak. Egyetlen faluban, Krasznabélteken maradt magyar nyelvű oktatás az egyházi iskolában.⁶¹⁶

Az 1938. augusztus 4-én megjelenő kisebbségi statutum felcsillantotta a reményt a kedvező változásra. Ennek rendelkezései szerint ugyanis az anyanyelv megállapítása a szülők joga lett. Erre hivatkozva az elmagyarosodott községek vezetői kérvénnyel fordultak II. Károly királyhoz, és kérték a magyar tanítási nyelv visszaállítását az elemi iskolákban. Bár kérvényükre nem kaptak választ, beindították a magyar oktatást, amely 1938 decemberéig működött is. Ekkor azonban a községi csendőr és a jegyző kíséretében megjelent az iskolákban az állami tanfelügyelő, s felszólította az iskolák igazgatóit, hogy haladéktalanul térjenek vissza a német tanításra, a magyar tankönyveket pedig kobozzák el a

⁶¹⁴ SzPL, A kaplonyi plébániára érkező rendelet. 1934. december 10.

⁶¹⁵ Historia Domus, Kaplony, 1880-tól. 111.

⁶¹⁶ SzPL, 1934. december 12-i jelentés a szatmár-nagyváradai iskolák helyzetéről.

gyerekektől. A tanítókat azzal fenyegették meg, hogy ha nem engedelmeskednek, tanítási jogukat elvesztik egész Románia területére, az igazgatók ellen pedig hadbírószági eljárást helyeztek kilátásba. Az akció Krasznabéltek, Gilvács, Nagymajtény, Kálmánd, Csomaköz, Mezőfény, Mezőpetri, Csanáros, Mezőterem iskoláit érintette. Mivel a nagykárolyi iskola nem vezette be a német tannyelvet, nyilvánossági jog nélkül működött tovább, emiatt viszont a diákok száma lecsökkent.⁶¹⁷

Mindezek miatt 1939 júliusában a püspök ismét jelentést kért a plébánosoktól az iskolaköteles gyerekek anyanyelvéről, illetve nemzetiségéről.⁶¹⁸ Érdekes kiemelni ezekből három település esetét. A *nagymajtényi* felekezeti iskolában ekkor 65 magyar és 12 német anyanyelvű gyerek tanult. Az állami iskolába körülbelül 200 gyerek iratkozott be, akik csak azért jártak oda, mert magyar anyanyelvük miatt német iskolát nem akartak. A jelentés időpontjában 200 szülő igényelte a magyar és 6 a német tannyelvet. Utolsó alkalommal 1938. december 7-én változtatták az egyházi iskola oktatási nyelvét németre.⁶¹⁹ Az *erdődi* egyházi iskola esete is érdekes. Amikor 1934-ben betiltották a magyar nyelvű oktatást, az egyházi iskola kérte a román tannyelv bevezetését. Mivel nem kaptak választ, románul és németül kezdtek tanítani. Sok szülő inkább a román nyelvet választotta, mint a németet.⁶²⁰ Amikor *Csomaközön* 1938 decemberében újra betiltották a magyar tanítási nyelvet, az egyháztanács úgy döntött, hogy német iskolát többé nem tart fenn, ezért a szülők a gyerekeket az állami iskolába írták. A Gauamtnak végül 23 gyereket sikerült toboroznia, s küldött tanítót is az egyháztól bérelt tanterembe.⁶²¹

Stefan Wieser akcióba lépett az utóbbi két iskola ügyében. Az erdődi iskolával kapcsolatban kérte, hogy az apácák ne románul tanítsanak, hanem németül, illetve hívjon a püspök német apácákat Temesvárról. A csomaközi

⁶¹⁷ SzPL, 1939. január 12-én készült kimutatás.

⁶¹⁸ SzPL, A püspökségről a plébániai hivataloknak. Szatmárnémeti, 1939. július 7.

⁶¹⁹ SzPL, A nagymajtényi plébános levele. 1939. július 30.

⁶²⁰ SzPL, Az erdődi plébános jelentése. 1939. augusztus 1.

⁶²¹ SzPL, A csomaközi plébános jelentése. 1939. július 31.

iskolával kapcsolatban pedig azt követelte, hogy a püspök újra nyitassa meg a felekezeti iskolát.⁶²²

A német mozgalom, és annak két, iskolaügyben legaktívabb vezetője Fritz Winterhofen és Stefan Wieser kétségtelenül számos eredményt mutathatott fel ezen a téren. Szinte minden faluban elérték a német nyelvű oktatás bevezetését, német óvodákat, nyári napköziket tartottak fenn állami pénzen, vagy a Gauamt támogatásával. 1928-1940 között 26 diák végzett Temesváron a bánáti német tanítóképzőkben, illetve a szászoknál Nagyszebenben és Segesváron. 11-en pedig a brassói óvónőképzőben. 29 diák érettségizett német tannyelvű gimnáziumokban, néhányan pedig németországi egyetemeken tanultak tovább.⁶²³

A húszas években a német mozgalom fejlődésének egyik legnagyobb akadály a „nemzetileg elkötelezett” értelmiség hiánya volt. 1940 tavaszán a Gauamt vezetői mérleget készítettek az ezen a téren elért eredményeikről, s összeírták azokat a szatmári értelmiségieket, akik a mozgalomhoz csatlakoztak. Közülük 17-en még a világháború előtt szerezték meg diplomájukat. A fiatalabbak közül 78 diplomát szerzett személyt tartottak nyilván. 3-an gimnáziumi tanárként, 25-en tanítóként/tanítónőként, 10-en pedig óvónőként dolgoztak. Rajtuk kívül 10 lelkész, 4 jogász, 4 orvos, 4 jegyző, 2 mezőgazdász, 3 hivatalnok, és 1 katonai iskolát végzett csatlakozott a népközösséghez. Ezen kívül 12 főiskolás is elkötelezte magát a mozgalom mellett.⁶²⁴

A felsorolt eredményekkel szemben bezárt egyházi iskolákat, a magyar tannyelv szinte teljes térvesztését, a magyar szülők és tanítók 20 éves eredménytelen és reménytelen harcát találjuk. A sérelmes rendelkezések ellen eredménytelenül tiltakozott a Magyar Párt a Népszövetségnél, de tiltakoztak a szülők, az iskolaszékek és maguk a püspökök is. A nagyváradi bíróság tulajdonképpen egyszer sem hozott pozitív döntést a magyar tanítás érdekében. A tárgyalásokat általában elnapolták a beadott peranyagok formai hibájára hivatkozva. A már említett 1928. szeptember 4-én elmaradt tárgyalást követően, a

⁶²² SzPL, Stefan Wieser német nyelvű levele a püspöknek. 1939. július 30.

⁶²³ Schmied: *i. m.* 55.

⁶²⁴ PAAA, Inlad II. D. R 100629. Feljegyzés azokról a szatmár-vidéki értelmiségiekről, akik eddig elkötelezték magukat a némettség mellett. Szerzője ismeretlen. 1940. március 1.

nagyváradai ítélőtábla 1931. április 20-ra tűzött ki újabb tárgyalást, az erdődi, mezőteremi, szaniszlói, kálmándi, krasznabélteki, mezőfényi és nántúii iskolák ügyében. Döntés ekkor sem született. A bíróság ugyanis visszautasította a keresetet azzal az indokkal, hogy az iskolaszék nem képviselheti az iskolát, mivel az iskolafenntartó a püspökség, vagy a hitközség, de semmi esetre sem az iskolaszék, amely csak segítőszerv az iskola fenntartásában. Tehát csak a püspököt ismeri el törvényes képviselőnek. Ez ellen a téves megállapítás ellen 1931. október 5-én Krüger Jenő nagyváradai ügyvéd útján fellebbezést nyújtottak be az érintett hitközségek, illetve iskolafenntartók nevében azoknak törvényes képviselői, az egyháztanács-iskolaszékek és maga a püspök is. A fellebbezés indoka: az egyházmegyékben a jogi gyakorlat szerint az iskolafenntartók a hitközségek, a hitközségek törvényes képviselői pedig az egyháztanács-iskolaszékek. A hitközségeknek jogi személyiségét a kultusztörvény után kiadott konkordátum is elismeri. Jogi személy pedig jogi aktusokat, tehát pert is indíthat.⁶²⁵ Mezőpetri, Józsefháza és Krasznabéltek külön úton indítottak pert a nagyváradai ítélőtáblánál. Közigazgatási keresetet indítottak továbbá a közoktatásügyi minisztérium 210555/1934 számú rendelete ellen, amely elrendelte a nagykárolyi, mezőfényi, mezőpetri, csanárosi szaniszlói, kálmándi, csomaközi iskolákban a német tanítási nyelv bevezetését. Az iskolák ügyét több halasztás után 1934. június 3-án tárgyalták meg a nagyváradai táblán. Az iskolákat Dr. Petzkó Elemér, a minisztériumot Dr. Banc ügyvéd képviselte, aki a már megszokott módon ismételtén kijelentette, hogy a felperes egyházközségek nem perképesek, mivel nem ők az iskolafenntartók, hanem a püspökség. Ezután újabb tárgyalásra került sor, ahol Banc a konkordátumra hivatkozva bizonygatta, hogy a püspökség az iskolafenntartó. Patzkó hiába igazolta tételesen, hogy a konkordátum szövege szerint a püspökség nem iskolafenntartó, hanem csak ellenőrzési joga van az iskolák felett, újra elhalasztották az ügyek tárgyalását.⁶²⁶

⁶²⁵ SzPL, Sváb iskola nagyváradai perének ügye – összefoglaló Pontos dátum és szerző ismeretlen, biztosan 1931-ben.

⁶²⁶ A Carei-vidéki római katolikus felekezeti iskolák ügye a közigazgatási bíróság előtt. In. *Magyar Kisebbség*, 1935. július 16. 404.

Az eredménytelen bírósági tárgyalások mellett, a szülőknek szinte évenként nyilatkozniuk kellett az iskola tannyelvét illetően, az őszi beiratkozások alkalmával pedig gyermekeik anyanyelvéről. A nyilatkozatokat azonban a hivatalos állami szervek soha nem vették figyelembe.

A felekezeti iskolák helyzetét súlyosbította, hogy nem kaptak államsegélyt. A földreform során az egyház elvesztette azon birtokait, amelyek korábban az iskolák működtetését biztosították. Az egyházközségek terheit tovább növelte, hogy minden politikai közösségnek kötelessége volt saját költségén nyilvános állami iskolát fenntartani, mindez oda vezetett, hogy az egyházközségek saját katolikus tanítóikat is alig tudták fizetni.⁶²⁷

Azokban a falvakban, ahol a magyarosodás végleges vagy nagyon előrehaladott volt, a szülők a szinte 10 évet tartó hiábavaló küzdelem után több faluban is a román tannyelv bevezetése mellett döntöttek. Ebben az összefüggésben érdekes a kaplonyi iskola esete, mivel itt fordult elő egyedül, hogy a szülők kérésének megfelelő döntés született a nagyváradi tanfelügyelőségen. Miután 1934-ben a kaplonyi római-katolikus felekezeti iskolát megszüntették, a gyerekek az állami iskolába kerültek. A tanév elején a szülők a román nyelvű oktatást választották, a könyveket is megvették, a tanítás így folyt november elejéig, ekkor megjelent két német tanító, akiket állítólag Mărgineanu zilahi revizor küldött ki, és a gyerekek egy részét átparancsolták az újonnan létesített állami német tagozatra. A szülők nem voltak hajlandók németül taníttatni gyerekeiket és a román osztályba küldték őket, ahonnan azonban a tanító azzal a magyarázattal zárta ki őket, hogy a német osztályba vannak beosztva. A szülők memorandumot készítettek, amelyet kb. 300 fő írt alá. Egy szülői küldöttség a nagyváradi inspektorátushoz vitte a memorandumot, ahol a szülőkkel együtt dr. Patzkó Elemér ügyvéd is megjelent és kérte, hogy a szülők sérelmét orvosolják. Mărinescu inspektor ekkor a szülők panaszára rendeletet adott ki, melynek értelmében a gyerekeket a szülők által kívánt román nyelven kell oktatni.⁶²⁸

⁶²⁷ Marton: *i. m.* 42.

⁶²⁸ Szülői küldöttség kérte a kaplonyi iskolásgyermekek román osztályba való felvételét. In: *Magyar Kisebbség*, 1936. december 1. 635.

A német oktatás jogosultságát azokban a falvakban, amelyekben az anyanyelv valóban a sváb volt, nem kérdőjelezték meg az egyházi hatóságok. Ott viszont, ahol többségben voltak a magyar érzelmű hívek, mindent befolyásukat latba vetették az „engedelmes” hívek meggyőzésére.

A román tanügyi hatóságok több alkalommal is az iskolai év közben, a szülők tudta nélkül írátták át a gyerekeket a magyar iskolából a német állami iskolába. 1930-ban például a nagykárolyi román nyelvű állami óvodából a római-katolikus német és magyar nevű gyerekeket a szülők megkérdezése nélkül áthelyezték a német óvodába, az inasiskolában pedig csak a római-katolikus fiúkat kötelezték német órákra, heti nyolc alkalommal.⁶²⁹

Az 1930-ban engedélyezett nagykárolyi magyar katolikus óvoda már a kezdetektől fogva komoly nehézségekkel szembesült. A zilahi tanfelügyelőség ugyanis visszakövetelte azt a 16 gyereket, akik az előző évben még állami óvodába jártak, de akiket szüleik átírátták a magyar intézménybe. Továbbá 52 név szerint felsorolt gyereket, akiket elmagyarosodott svábnak tekintettek, át kellett adni az állami óvoda német szekciójának.⁶³⁰

1934 novemberében Crespai Augustin revizor a nagykárolyi fiú- és leányiskolában tett látogatása alkalmával megállapította, hogy a beiratkozott 418 gyerekek közül 130 német származású. Mivel a tanítás nyelve magyar volt a 130 gyereket azonnali hatállyal törölte a nyilvántartásból, és átírta őket az állami iskolába.⁶³¹ Mivel az 1934-es rendeletet a nagykárolyi felekezeti iskolákban nem vették figyelembe, 1935. szeptember 5-én mindkét iskola (a fiú és a lány elemi) nyilvánossági jogát megvonták, ami azt jelentette, hogy az iskola növendékei állami bizottság előtt vizsgáztak. Az 1935/36-os tanévet záró vizsgák után a diákok 48%-a osztályismétlő lett.⁶³²

Nemcsak a szülők helyzete vált rendkívül nehézé, a magyar tanítók is állandó zaklatásnak voltak kitéve. Vagy a Gauamt iskolaügyi megbízottja, vagy a

⁶²⁹ SzPL, Jegyzőkönyv a nagykárolyi iskolaszék üléséről. Nagykároly, 1931. április 19.

⁶³⁰ SzPL, Jegyzőkönyv a nagykárolyi iskolaszék üléséről. Nagykároly, 1931. szeptember 25.

⁶³¹ SzPL, Jegyzőkönyv másolat. Crespai Augustin revizor látogatása a nagykárolyi fiú és leányiskolában. 1935. január 5.

⁶³² Historia Domus, Nagykároly, IV. kötet. 73.

román tanfelügyelők ellenőrizték őket folyamatosan. Leggyakoribb kifogásuk az volt, hogy a tanítók nem beszélnek megfelelő szinten németül vagy románul. Két tanító esete igen jellemző ebben a vonatkozásban. Müller János német iskolalátogató kifogást emelt Velker Lajos (mezőpetri születésű és ott tanító) és Heinrich Pál (mezőteremi) tanítók hiányos német tudása miatt. A tanügyminisztérium ennek következtében először a két tanító magyar iskolába való helyezését⁶³³, majd nyugdíjazását kérte.⁶³⁴ Szabó István apostoli kormányzó mindkét tanító ügyében részletes információt kért, miután értesítette a helyi plébánosokat arról, hogy a „sváb agitátoroktól felizgatott minisztérium” elrendelte a két tanító nyugdíjazását.⁶³⁵ Mindkét tanító esetében azt jelentették a plébánosok, hogy a tanítók ugyanúgy beszélnek a német irodalmi nyelvet, mint a többi tanító a faluban. Heinrich Pál mezőteremi tanító valódi bűne az volt szerintük, hogy nem akart részt venni a Gauamt propagandában.⁶³⁶ Velker Lajost a helyi német érzelmű iskolaszék választotta tanítónak, és munkájával az egész falu elégedett volt, még maga Müller János is, amikor 1929/1930-as tanévben ellenőrizte a tanítót.⁶³⁷ Miután azonban Velker kritikával illette a nagykárolyi Gauamt munkáját, és Müller utolsó iskolalátogatása alkalmával a gyerekek magyarul köszöntötték, az iskolalátogató már kifogást emelt a tanító német tudását illetően. Velker Lajos egyébként 26 éves volt, amikor elrendelték nyugdíjazását.⁶³⁸

Mialatt a nagykárolyi Gauamt a kormány támogatásával szinte mindenütt elérte a német tannyelv bevezetését, a Német Párt megbízásából Hans Otto Roth elnök, és Kräuter Ferenc képviselő Tătărescu miniszterelnöknek egy 12 pontból álló memorandumot nyújtottak át, amelyben a német nép sérelmeit gyűjtötték össze. Az 5. pontban azt kifogásolták, hogy nem hajtották végre a közoktatási minisztérium szervezetéről szóló törvény 186. pontját, amely a községi

⁶³³ SzPL, Hivatalos értesítés a tanügyminisztériumtól a szatmári püspökségnek. 1930. augusztus 18.

⁶³⁴ SzPL, Hivatalos értesítés a tanügyminisztériumtól a szatmári püspökségnek. 1930. október 4.

⁶³⁵ SzPL, Szabó István levele a mezőteremi és mezőpetri plébániáknak. 1930. október 9.

⁶³⁶ SzPL, A mezőteremi plébános levele a püspökségnek. 1930. szeptember 3.

⁶³⁷ SzPL, A mezőpetri plébános levele a püspökségnek. 1930. szeptember 2.

⁶³⁸ SzPL, Velker Lajos levele Fiedler István püspöknek. 1931. március 27.

költségvetésből az iskolák részére juttatandó 14% egyenlő módon való elosztásáról szólt. Emiatt 100 millió Lej körül járt már az az összeg, amely az utóbbi évek állami költségvetéséből a német felekezeti iskolák számára segélyként járt volna. A német községekben pedig a népiskolákról szóló törvény hetedik pontjának megsértésével az 5., 6. és 7. osztályok tanítását román nyelvére változtatták, de számos helyen így jártak az alsó osztályok is.⁶³⁹ Ez az eljárás jól beleillett a román kormányok kisebbségpolitikai célkitűzéseibe, amelynek fontos eleme volt az ország két legerősebb kisebbségének, a magyarnak és a németnek a gyengítése. Akár oly módon is, hogy az érdekkellentéteket kihasználva egymás ellen játszották ki a közösségeket. Miközben tehát a részben már elmagyarosodott szatmári sváb falvakra a német nyelvű iskolákat erőltette rá, addig az erős szász és bánáti sváb közösség iskoláira a román nyelvet.

⁶³⁹ A romániai német kisebbség memoranduma. In: *Magyar Kisebbség*, 1935. március 1. 126-127.

11. A katolikus egyház és a német mozgalom

A katolikus egyház tevékenysége szorosan összekapcsolódott az iskolaüggyel. Mivel az oktatásnak komoly hatása volt a nemzeti-nemzetiségi identitás alakulására, így a szatmári sváb falvakban iskolafenntartó szerepe és erre alapozott munkája miatt jelentős részben a szatmári püspökség és papjainak tevékenységén is múlott a német mozgalom sikere, azaz, hogy sikerül-e a kis sváb szórvány lakosainak német öntudatát feléleszteni. A katolikus egyház magatartása egyaránt befolyásolta a hivatalos román politika lépéseit és a szatmári svábok német tudatának felélesztésén fáradozó bánáti sváb és a szász szervezetek állásfoglalásait és tevékenységét. Így maga az egyházügy is szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi politikával, s ez által az egyházügy és a felekezeti kérdés önmagában véve is fontos politikai kérdéssé vált. Ez különösen a tárgyalt korszak végére vált nyilvánvalóvá.

Tény, hogy a német mozgalom kibontakozását, és a Német-Sváb Népközösség megalakulását a szatmári egyházmegye papjai Boromisza Tibor püspökkel az élen nem nézték jó szemmel. A szatmári mozgalom történetével foglalkozó német szakirodalom – bizonyos szempontokat figyelembe véve – joggal emeli ki a papság és a püspök mozgalomellenes attitűdjét. Kérdés azonban, hogy a papság valóban „németellenes” volt-e, és ha igen, valóban olyan formában és mértékben volt-e az, mint ahogy azt a szatmári kérdésről publikáló német szerők hangsúlyozzák? Megválaszolendő az a kérdés is, hogy mi volt az oka a papság mozgalommal szembeni ellenállásának? A levéltári anyagokból arra következtetünk, hogy a papság és a püspökség magatartását nem lehet egyszerű sémák szerint leírni, és kategorikusan németellenesnek nevezni. Annak ellenére sem, hogy a papság nagy része valóban nem támogatta a Gauamt tevékenységét.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a szembenálló felek viszonyának elmérgesedésében meghatározó szerepet játszott az iskolakérdés. A századfordulón minden szatmári katolikus iskolában áttértek a magyar oktatási nyelvre. Kezdetben helyenként német vagy magyar, majd német és magyar, végül

pedig már tisztán magyar nyelvű oktatás folyt a települések iskoláiban. Az 1910-es évekre a templomokban általánossá vált a magyar prédikáció, a hívek – főleg az idősebbek – azonban a misék után még több faluban is németül imádkoztak. A román tanügyi kormányzat a szatmári katolikus iskolák közül 18-ban még a német mozgalom zászlóbontása előtt, 1920-ban bevezettette német tanítási nyelvet.

Az 1925-ben kibontakozó német mozgalom, majd az 1926-ban megalakuló Német-sváb Népközösség legfontosabb célkitűzései a német tannyelv bevezetésére és a német nyelvű egyházi szolgálat kiharcolására irányultak. E követeléseiket éles egyház- és papellenes köntösbe öltöztették, és érvelésükben csak a származás tényére koncentráltak, figyelmen kívül hagyva az egyes falvak elmagyarosodásának szintjét. Az első, tanítóknak rendezett német tanfolyamukat is 1925 végén a püspökség, mint illetékes hatóság megkerülésével szervezték. A tanfolyamot szászok és bánáti svábok segítségével tartották meg. Boromisza Tibor püspök ezt az akciót jogtalan beavatkozásnak tekintette egyházmegyéje belügyeibe. Még nagyobb felháborodást váltott ki a püspökségen a nagykárolyi Gauamt XI. Pius pápához intézett memoranduma, amely a részben jogos, részben jogosnak vélt követelések mellett dehonesztáló megjegyzéseket is tartalmazott a szatmári papságról.

Közismert tény volt, hogy a szatmári sváb vagy elmagyarosodott sváb falvak lakói mélyen vallásos, egyházukhoz, papjukhoz ragaszkodó emberek voltak. Német értelmiség híján ezekben a falvakban, a magyar iskolákban végzett tanítók és főleg a papok nemcsak lelki, hanem politikai vezetőknek is számítottak. Schwager, temesvári német konzul egyenesen patriarchális kötődésről beszél a svábok és papjaik között.⁶⁴⁰ Ezt a patriarchális viszonyt támadta már kezdeti szakaszában is a német mozgalom. Winterhofen a *Mitteilungen* lapjain az elmagyarosodás okai között első helyen említette „az egyház elmagyarosító magatartását az iskolákban és templomban”, és csak ez után említette a magyar állam 1918 előtti nemzetiségi politikáját. Scheffler Jánost pedig egyenesen azzal

⁶⁴⁰ PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. december 16.

vádolta, hogy szép vagyont gyűjtött össze a Nagymajtényban beszédett párbérből.⁶⁴¹ Egy magát ébredő svábnak nevező szerző pedig Winterhofen alapállásához hasonlóan a következőt állította: „Plébános úr, én még azt is merem állítani, hogy nem a magyar kormány tépte le gyermekeink ajakáról az édes anyanyelvet, hanem önök, felekezeti iskola-igazgatók”⁶⁴² Ilyen és ezekhez hasonló hangvételű röpiratok, újságcikkek sora jelent meg a mozgalom vezetőinek, illetve híveinek tollából. 1926 márciusában már Haas temesvári konzul is károsnak tartotta a mozgalom egyházellenes élet a német külügyminisztériumnak írt jelentésében. Utalt egy röpiratra, amely hevesen támadta az „elhízott papokat”, és úgy látta, hogy meg kell gátolni a mozgalom ilyen irányba való továbbfejlődését.⁶⁴³ Schwager temesvári konzul „A német mozgalom és magyar érzelmű papság Szatmárban” című 1933-as jelentésében a papság 70%-át német származása mellett erősen elmagyarosodottnak tartotta, akik nemzeti kötelességnek érzik, hogy befejezzék a magyarosítást, vagy legalábbis fenntartsák a korábban elért állapotokat. Emellett azonban azt is jelentette, hogy a németérezelmű svábok és a nagyrészt magyarérezelmű papság között kialakult ellenséges viszony a helyi német politikai vezetés hibáinak is köszönhető. Ők ugyanis magánjellegű hadjáratot folytattak a papság ellen, s többek között arra buzdították a híveket, hogy ne fizessenek egyházadót. A magyar iskolák elleni harcukban pedig a román politikai és közigazgatási vezetés segítségét vették igénybe, és igen nagy szerepük volt az egyes iskolák elleni törvénytelen intézkedések kieszközlésében is.⁶⁴⁴ A német oktatásért folytatott küzdelem Szatmárban pedig egyenlő volt a magyar iskolák ellen folytatott harccal.

⁶⁴¹ Mit akarnak a szatmári svábok? Válasz Dr. Scheffler János Szabad Szóban megjelent cikkére. In: *Mitteilungen*, 1926. április 4.

⁶⁴² SzPL, *Ezért uram, ezért*. Röpirat 1926-ból.

⁶⁴³ PAAA - ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben, Haas temesvári konzul a német külügyminisztériumnak. 1926. március 6.

⁶⁴⁴ PAAA - ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. december 16.

Boromisza Tibor püspök halálát (1928. július 9.) követően az egyházmegye élére kerülő Szabó István német mozgalommal szembeni ellenszenve közismert volt. Kinevezése ezért „nagy örömet keltett a magyarok körében”.⁶⁴⁵

Mielőtt továbbmennénk a szatmári püspökség és a német mozgalom viszonyának elemzésében, kis kitérőt kell tennünk. 1927. május 10-én hosszú tárgyalások után Pietro Gaspari bíboros és Vasile Goldiș miniszter Rómában aláírta a Szentszék és Románia közötti konkordátumot. A konkordátum ratifikálására 1929. július 7-én került sor. A 24 cikkből álló dokumentum kimondta minden rítusú katolikus szabad vallásgyakorlását. A görög katolikusok számára a meglévő egyházmegyék mellé Nagybánya központtal egy új egyházmegyét létesített, így a görög katolikus egyház szervezete a következőképpen alakult át: érseki székhelye Balázsfalva, suffragán püspökségei: Szamosújvár (Kolozsvár székhellyel), Nagyvárad, Lugos és Nagybánya lettek. A latin szertartású egyházmegyék egy egyháztartományban egyesültek Bukarest székhellyel, és négy suffragán püspökséggel: a gyulafehérvári (volt erdélyi), a temesvári (volt csanádi), a szatmár-váradai *aeque principaliter* (egyenrangúan) egyesített és a Iași-i egyházmegyék.⁶⁴⁶ A konkordátum értelmében a Szentszék az 1930. június 5-én kelt *Sollemni conventione* kezdetű bullájával a Szatmári és Váradai püspökségeket egyenrangú püspökségekként egyesítette. Az ezer éves és másfélmillió hívet számláló erdélyi és határmenti katolikus püspökségeket a konkordátum a 26 egyházközséget számláló bukaresti római katolikus püspökség alá rendelte. A bukaresti román püspök – Alexandru Teodor Cisar – lett az érsek, akit a konkordátum értelmében a román kormány szenátusi tagsághoz is juttatott. Így a magyar katolikusoknak nem volt magyar származású egyházi képviselője a szenátusban. Emellett a görög és római katolikus püspökök egy püspöki tanácsba kerültek, amelyben többségben voltak a román püspökök (7 román és 3 magyar püspök).

A két püspökséget tehát egyesítették, a püspöki szék azonban üres maradt. Az új püspök személye a magyar határ mentén elterülő szatmár-nagyváradai

⁶⁴⁵ Historia Domus, Nagykaroly, IV. kötet. 64.

⁶⁴⁶ Marton: *i. m.* 49-62.

egyházmegyében nemcsak az egyházi ügyek szempontjából, hanem politikai és kulturális szempontból is meghatározó jelentőséggel bírt. Nem véletlen tehát, hogy a kinevezés kérdése mindenki számára fontos volt: a román kormány, a szatmári németek, a bánáti svábok és természetesen a magyar fél is diplomáciai akciókba kezdett a bukaresti nunciatúrán és a Vatikánban. A román vezetés olyan püspököt szeretett volna látni, aki támogatja a sváb nemzeti ébredést, és így gátat vet a további magyarosodásnak. A németek ugyanezt akarták, és reménykedtek abban, hogy az új püspök, ha nem is támogatja mozgalmukat, legalább semleges álláspontra helyezkedik a kérdésben. A nagykárolyi Gauamt már 1928-ban a XI. Pius pápához intézett memorandumában arra kérte a pápát, hogy körültekintően járjon el, amikor az új püspököt kinevezi, és lehetőleg német származású személyt válasszon.⁶⁴⁷ A magyar politikai és egyházi vezetés pedig természetesen a magyar érdekeket szolgáló személyt látott volna szívesen a püspöki székben.

Minden politikai erőnek megvolt a maga püspökjelöltje. A temesvári német vezetők szívesen látták volna az egyesített szatmár-nagyváradai egyházmegye élén *Dr. Joseph Korner* temesvári teológia professzort, vagy *Mathias Ferch* temesvári kanonokot. *Kräuter Ferenc* bánáti politikus a vatikáni német követségen *Dr. Joseph Korner* professzor kinevezése mellett lobbizott. Több szempont érvényre jutását is fontosnak tartotta az új püspök kiválasztásában: a szatmári papságnak el kellett fogadnia az új püspököt, nem magyar származású személy esetén feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a kinevezett jól beszéljen magyarul, és bárki legyen is az, a svábokkal szemben legalább jóindulatú semlegességet kell tanúsítson.⁶⁴⁸

1929-ben *Busse* temesvári konzul *Fiedler István* temesvári kanonokra hívta fel a bukaresti német követ figyelmét. A konzul *Fiedlert* feddhetetlennek, igazságosan gondolkodó férfiúnak tartotta, aki a nemzeti mozgalmaknak szabad utat engedne, s képes lenne a magyar papság magyar nemzeti buzgóságát megállítani. Emellett felhívta a figyelmet arra is, hogy a bánáti Német-Sváb

⁶⁴⁷ SzPL, A Gauamt levele XI. Pius pápának. Nagykároly, 1928. szeptember 10.

⁶⁴⁸ PAAA - ADGB, Band 172. Von Bergen a vatikáni német követségről a német külügyminisztériumnak. Róma, 1928. október 24.

Népközösség támogatását is bírja.⁶⁴⁹ A szatmáriak által javasolt *Unterwegert* Kräuter képviselő nem tartotta alkalmasnak a tisztség betöltésére, mivel az szerinte betegsége miatt sem testileg, sem lelkileg nem volt felkészülve arra a harcra, ami püspökként Szatmáron várta.⁶⁵⁰ Levéltári források szerint Winterhofen szívesen látta volna *Josepf Nischbach*-ot is a püspöki székben, aki ez idő tájt a temesvári katolikus tanítóképző, a Banatia igazgatója volt.⁶⁵¹

A budapesti kormány *Mayer Antal* nagyváradi apostoli adminisztrátor kinevezése mellett foglalt állást Rómában, ugyanakkor *Monay Ferenc* minorita atyát is elfogadtó jelöltnek tartotta. A temesvári konzul egyik személyt sem látta volna jó megoldásnak. Monayt ugyan nem tartotta németellenes beállítódásúnak, de nem hitte, hogy a szatmári papság németellenes magatartásán képes lenne változtatni.⁶⁵² Mayer Antal kinevezése magyar érzelmű volta miatt nemcsak a német, de a román kormány részéről sem jöhetett szóba, annak ellenére sem, hogy a bukaresti nuncius és Valeriu Traian Frențiu nagyváradi görög-katolikus püspök is őt támogatta.⁶⁵³

A bukaresti érsek saját kanonokját, *Zombory Lászlót* szerette volna a püspöki székben látni. Zomboryval – a temesvári konzul szerint – óvatosan kell bánni, látszólag németbarát ugyan, de a valóságban magyar érzelmű, így semmi esetre sem várható tőle, hogy a szatmári papság magyarosító politikájának véget vessen.⁶⁵⁴ Szintén sokan számítottak *Szabó István*, a szatmár-nagyváradi egyházmegye apostoli kormányzójának püspöki kinevezésére.⁶⁵⁵

A román kormány a nagyváradi román nemzetiségű kanonok *dr. Josif Pop* kinevezésének támogatásán fáradozott. A temesvári konzul érdekes álláspontra helyezkedett ez ügyben: megfontolandónak tartotta, hogy egy soviniszta

⁶⁴⁹ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1929. május 10.

⁶⁵⁰ PAAA – ADGB, Band 172. Kräuter levele a bukaresti német követségnek. 1928. augusztus 5.

⁶⁵¹ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek. 1929. november 19.

⁶⁵² U.o.

⁶⁵³ Uo.

⁶⁵⁴ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek. 1929. április 28.

⁶⁵⁵ Tempfli: Sárból... i. m. 39.

magyarral szemben még egy román jelölt is támogatandó lehet, már csak azért is, mert az a magyarosítást biztos minden eszközzel leállítaná. Ráadásul előnyei is lennének a román kormánnyal való együttműködésnek. Busse abból az alapállásból indul ki, hogy románosító politikától jelenleg nem kell tartani, és a készülő kisebbségi törvény – egyházi téren legalábbis – biztosítja majd a szabad nemzeti-kulturális fejlődést.⁶⁵⁶ Közben a bukaresti nuncius, Angelo Maria Dolci (1923-1932 között bukaresti nuncius) a püspöki széket a volt csanádi egyházmegye⁶⁵⁷ temesvári apostoli kormányzójának Pacha Ágostonnak ajánlotta. Személye ellen a román kormánynak sem volt kifogása, sőt azt remélték, hogy Pacha megállíthatja a szatmári németiség további magyarsághoz való asszimilációját. Pacha azonban nem vállalta a feladatot, annak ellenére sem, hogy Iuliu Maniu miniszterelnök külön megbízottat küldött hozzá.⁶⁵⁸ Pacha az egyesített szatmár-nagyváradai püspöki széket ugyan nem fogadta el, az 1930. augusztus 15-én felállított temesvári egyházmegye püspöki székét azonban igen.

Busse 1929. szeptember 29-én fontos jelentést küldött a bukaresti nagykövetségre. Ebben arról tájékoztatta a követet, hogy Kräuter képviselő szigorúan bizalmasan arról tájékoztatta, a bukaresti nuncius már megkapta a püspöki kinevezési oklevelet, de a kinevezendő személy neve még üresen áll a dokumentumon. A nuncius azt az utasítást kapta, hogy cselekedjék belátása szerint, és vagy Fiedler István temesvári kanonok, vagy pedig Korner temesvári teológia professzor nevét írja az okmányra. A nuncius Maniu döntésére várt.⁶⁵⁹

Kilenc nappal az új püspök kinevezése előtt von Mutius bukaresti német követ jelentette Berlinnek, hogy Blaskovics Ferenc prelátestól szerzett értesülése szerint napokon belül kinevezik Fiedler Istvánt az egyesített egyházmegyék püspökévé. A kinevezéshez Maniu is beleegyezését adta. Blaskovics úgy ítélte meg, hogy Fiedler kinevezése a német mozgalom szempontjából csak előnyös

⁶⁵⁶ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek. 1929. április 28.

⁶⁵⁷ Az első világháború után a csanádi egyházmegye három részre szakadt, a Romániához került részen 1923-ban felállították a temesvári apostoli kormányzóságot, amelyet 1930. augusztus 15-én egyházmegyei rangra emeltek.

⁶⁵⁸ Tempfli: Sárból... *i. m.* 39.

⁶⁵⁹ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek. 1930. szeptember 29.

lehet, mivel Fiedler, jóllehet elsősorban pap, de objektív és energikus, a magyarosító politikát – hasonlóan a román kormányhoz – nem fogja megtúrni.⁶⁶⁰

Fiedler István kinevezését hosszú harc, többé-kevésbé titkos keresgélés, intrikák előzték meg. A román kormány nem titkolta, hogy a határzónában mindenképpen német jelöltet látna szívesen. Busse temesvári konzul pedig úgy látta, hogy Fiedler támogatja majd a szatmári svábok jogos kéréseit, és véget vet a magyar érzelmű papság támadásainak. Azt is remélte, hogy teljesíti a német vezetők ez idáig beadott kérelmeit, melyekben a svábok német iskolát és prédikációt kérnek, s amelyeket Szabó István apostoli kormányzó válasza sem méltatott. Fiedler kinevezésétől nagy változást várt német nemzeti szempontból.⁶⁶¹

A szentszéki kinevezés szerint az egyesített szatmár-nagyváradai egyházmegye püspöke 1930. október 16-tól Fiedler István lett, a püspöki székhely pedig Szatmárnémeti.

Közben Pacha Ágostont kinevezték temesvári püspöknek. Szentelése és székfoglalója 1930. november 29-én volt. Az ünnepségen a papságot latinul szólította meg, majd románul, németül és magyarul szolt az egybegyültekhez.⁶⁶² Fiedler István valószínűleg a konkordátum egyházmegyéket egyesítő pontja ellen tiltakozott, amikor elsőnek 1930. december 7-én a régebbi központban, a nagyváradai székesegyházban szenteltette fel magát.⁶⁶³ A nagyváradai ünnepség „magyar jellegű” volt. December 14-én a szatmári székfoglaló alkalmából az új püspök csak magyarul prédikált, de az ünnepségen őt köszöntő sváb parasztnak és német vezetőknek németül válaszolt. Első körlevelét pedig magyarul és németül írta.⁶⁶⁴

A román kormány, valamint a szatmári és bánági német vezetők elégedettek voltak az új püspök kinevezésével. A magyar lapok azonban – főleg a

⁶⁶⁰ PAAA – ADGB, Band 172. Mutius követ jelentése a német külügyminisztériumnak. 1930. október 7.

⁶⁶¹ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a német külügyminisztériumnak, 1930. október 14.

⁶⁶² PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a német külügyminisztériumnak, 1930. december 17.

⁶⁶³ Tempfli: Sárból... *i. m.* 39.

⁶⁶⁴ PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a német külügyminisztériumnak. 1930. december 17.

Kolozsváron megjelenő *Keleti újság*, az *Ellenzék* és a *Temesvári Hírlap* – felháborodottan támadták a vatikáni döntést.⁶⁶⁵ Paál Árpád a *Keleti Újságban Új püspök Szatmáron* című cikkében, a következőket írta: „a sokat szenvedett magyarság ismét egy fájdalmas arculütést kapott onnan, ahonnan legkevésbé érdemelte” (t. i. a Szentszéktől). Paál nem vonta kétségbe Fiedler papi fedhetetlenségét, azonban a kinevezés körülményeivel nem értett egyet, főleg azokkal a magyarázatokkal, amelyek a kinevezést kísérték, s amelyekből azt olvasta ki, hogy Fiedlerben nem annyira a papot, mint inkább a sváb nemzetiségű személyt nézték, akinek az lenne a missziója püspökként, hogy a szatmárvidéki sváb eredetű magyarságot visszánémetesítse.⁶⁶⁶

A román kormánynak konkrét elvárásai voltak Fiedlerrel szemben. Az új püspök azt az utasítást kapta, hogy az egyházmegyei központokban a régi gárdát váltsa le, és új személyeket hozzon a püspöki aulába is.⁶⁶⁷ Ami a német mozgalmat és követeléseit illeti, Fiedler püspök már 1931 februárjában részletes beszámolót kért a helyi plébánosoktól a falvakban uralkodó általános helyzetről. A feltett kérdések a hívek anyanyelvére, a prédikáció nyelvére, az imádság nyelvére, az iskolák tanítási nyelvére, illetve a hívek nemzeti megoszlására vonatkoznak. Hasonló kérdőívben 1932-ben a német mozgalomról, annak az egyházra gyakorolt káros vagy áldásos hatásáról érdeklődött a püspök.

Nem sokkal a püspöki székfoglaló után Stefan Wieser a Gauamt nevében fordult Fiedler püspökhöz. Felhívta a püspök figyelmét a német papok hiányára, javaslatot tett egy német apácázárda felállítására, végül pedig felrótta neki, hogy ez idáig csak a mozgalom ellenségeitől kért tájékoztatást.⁶⁶⁸

Mind a német vezetők, mind a román kormány előtt hamar világossá vált, hogy a Fiedler püspök személyéhez fűzött reményeik illúzióknak bizonyultak.⁶⁶⁹ A

⁶⁶⁵ Spectator (Krenner Miklós) október 10-én a Fiedler melletti döntést a Szatmár megyei németesítés és a román kormány érdekeinek összefüggésébe ágyazva kommentálta. MOL, K 428. 1081. cs. 447-48. Román és erdélyi magyar-német lapszemle. 1930. október 11.

⁶⁶⁶ Paál Árpád: Új püspök Szatmáron. In: *Keleti Újság*, Kolozsvár 1930. október 13. A cikket közli Mons. Fodor József: *Jóságos Atya és püspök. Fiedler István püspök élete*, Duran's Kiadó, Nagyvárad, 2007. 9-11.

⁶⁶⁷ Tempfli: Sárból... i. m. 39. Tyukodi Mihály atyával készített interjú alapján.

⁶⁶⁸ SzPL, Stefan Wieser levele Fiedler püspöknek. 1931. február 1.

⁶⁶⁹ A román kormány és a szatmári német vezetők csalódását a bukaresti követ is jelentette

püspökségre egymás után érkeztek a panaszlevelek minden oldalról. Az elmagyarosodott sváb falvak bezárt iskolákról (pl. Józsefháza), a tanügyi hivatalok állandó fenyegetéseiről számoltak be. A szülők tiltakoztak az ellen, hogy gyermekeik két idegen (román és német) nyelven tanulnak, vagy büntetés kilátásba helyezése miatt gyermekeiket kénytelenek az állami német tagozatra küldeni. Az elbocsátott tanítók is tollat ragadtak, akik azért veszítették el állásukat, mert nem beszéltek tökéletesen a német vagy román nyelvet, vagy mert nem volt hitelesítve a diplomájuk, holott azt már 1924-ben hivatalosan is megkérték.⁶⁷⁰

Másfelől hivatalos értesítések érkeztek a zilahi, nagyváradi és szatmári tanfelügyelőségtől is, hogy egyes iskolákban többszöri felszólítás ellenére sem hajtották végre az utasításokat, vagyis nem tértek át a német tannyelvre, a német származású gyerekeket pedig magyarként iktatják. De jöttek panaszlevelek a német hívek nevében is, akik papjaikat a legkülönbözőbb okok miatt marasztalták el. A nántúiek például arra panaszkodtak, hogy papjuk csak „iszik, kártyázik, táncol, de nem gyóntat németül”. Német prédikációt, német hittanórát, az iskolában pedig német oktatást kértek az új egyházi főméltóságtól.⁶⁷¹

A püspök reagálásaiból az derül ki, hogy egyik féllel szemben sem kívánt elfogult lenni. Arra törekedett, hogy ne a külső társadalmi, politikai szervezetek befolyása, hanem a helybéli lakosság akarata érvényesüljön minden kérdésben. Ennek szellemében válaszolt a nántúiek levelére is. Megígérte, hogy kivizsgálja a kérések, panaszok jogosságát. Az oktatás nyelvét illetően az volt a határozott álláspontja, hogy azt egyedül a szülők hivatottak eldönteni. A püspök többször fordult levélben a miniszterhez a bezárt józsefházi iskola és kálmándi magyar óvoda ügyében is. Ugyanakkor mindent megtett azért is, hogy német papot szerezzen a nagykárolyi német kollégium élére. Schwager temesvári konzul szatmári látogatásakor a püspök kemény szavakkal illette a német mozgalmat, s

Budapestre. Egyúttal tájékoztatta a külügyminisztériumot arról, hogy a püspök elleni akciók előbb-utóbb a Vatikán irányába is beindulhatnak. MOL, K 63, 241. cs. 1933-27/44-6207. Magyar bukaresti magyar követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Bukarest, 1933. július 16.

⁶⁷⁰ SzPL, Jegyzőkönyv a kálmándi iskolaszék üléséről. 1931. március 15.

⁶⁷¹ SzPL, A nántúii hívek német nyelven írt levele a püspökhöz. (24-en írták alá.) 1931. márciusa.

azt állította, hogy terrort alkalmaznak a katolikus magyarság, az egyház és a papság ellen.⁶⁷²

Az általa bekért adatok nyomán, Fiedler püspök a szatmári-nagyváradai német származású híveket 1933-ban 5 csoportba osztotta:

- 4 falu 4468 német katolikus lélekkel, ezek egymástól messze esnek, a pasztoráció német. Problémák nincsenek.
- 5 falu 3062 lélekkel, svábul beszélnek, az iskola és az egyház nyelve is német. Nehézségek nincsenek.
- 6 falu 6504 lakossal, akik svábul beszélnek, de sokan magyarnak vallják magukat. Az iskola német nyelvű, de sokan kérik a magyar tanítási nyelvet is. Mezőpetrit külön kiemeli, ahol a lakosság nagy része magyar tanítást szeretne, a tanügyi hivatal ennek ellenére a németet szorgalmazta. A templomban a prédikáció és az ének már évek óta magyar nyelvű. Néhány év múlva, mire a mostani diákok férfikorba érnek, lehetségessé válhat a német nyelv bevezetése a templomban is. A püspök szerint türelemre van szükség, míg az új generáció felnő, mert a mostani magyarnak érzi magát. Az ide sorolt falvakban a lakosság nagy része sváb, az iskola és a prédikáció nyelve is német. A magyar gyerekek az állami iskola román tagozatára járnak, a szülők pedig a protestáns istentiszteletre – a nyelv miatt. A püspök szerint nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a német mozgalmat anyagilag támogatják (ösztöndíjak), tehát nem biztos, hogy mindenki meggyőződésből lett a mozgalom híve. Ugyanakkor sokan közülük nem akarnak egyházadót fizetni, és nem járnak rendszeresen templomba.
- 8 falu 9643 lélekkel. Nagyon kevés a sváb, a lakosság nagy része magyar érzelmű, a családban is magyarul beszélnek. Az állami

⁶⁷² PAAA – AGDB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése. Temesvár, 1933. április 10.

iskolákban németül és románul tanítanak, az eredmény nem kecsegtető.

- 8 falu 16.336 lélekkel, a lakosság teljesen elmagyarosodott, nem beszélnek svábul, esetleg csak azok, akik nemrég más falvakból telepedtek le.

A püspök arra a következtetésre jutott, hogy igen kevés azoknak a száma, akiknél az újranémetesítés sikerrel kecsegtetne. Hozzáfűzte azonban, hogy újraeledő német identitásuktól sem lennének jobb állampolgárok.⁶⁷³

Fiedler püspök 1933 decemberében, második római látogatása alkalmával a Szentszéknek írt beadványában azt fejtegette, hogy 29 ezer német származású híve közül már csak mintegy 8000 vallja magát németnek.⁶⁷⁴ Hat-hét egyházközség kivételével pedig már nem lehet a német nyelvet bevezetni a templomban, mert a sváb nyelvet csak öregek értik és beszélik.⁶⁷⁵

Mint láttuk, a püspök több olyan nyilatkozatot is tett, amelyből jól rekonstruálható a német mozgalommal kapcsolatos álláspontja: ahol jogosnak tartotta a megfogalmazott igényeket, ott teljesítette azokat, ahol azonban nem, ott nyíltan szembefordult a román kormány és a német mozgalom követeléseivel.

Fiedler püspök „nem oldotta meg” az iskolakérdést, legalábbis nem úgy, ahogy azt a Gauamt és a román kormány várta tőle. 1931-től már nyíltan támadták különböző újságcikkekben, és igen súlyos vádakot hoztak fel ellene. A *Curentul* című lap 1931-ben „A szatmári római katolikus püspökség az elmagyarosítást szolgálja” című cikkében egyenesen azzal vádolta a püspököt, hogy „a nyugati határ mentén, az elmagyarosítás szolgálatában állt.”⁶⁷⁶

Ghița Pop (az első Maniu-kormány kisebbségi államtitkára) parlamenti képviselő egyik felszólalása alkalmával kirohant a püspök ellen: Miért hagyja és tűri a kormány, hogy Fiedler megakadályozza a szatmárvidéki elmagyarosodott

⁶⁷³ SzPL, Fiedler püspök levele mons. Aloysio Arrigoni pápai kamarásnak, szentszéki ügyvivőnek, a bukaresti nunciatúra munkatársának. Szatmárnémeti, 1933. augusztus 5.

⁶⁷⁴ Először 1931 februárjában Pacha püspökkel együtt járt Rómában.

⁶⁷⁵ Tempfli: Sárból... i. m. 40.

⁶⁷⁶ Lapszemle. In: *Magyar Kisebbség*, 1931. május 1. 360.

svábok visszanémetesítését?⁶⁷⁷ – tette fel a kérdést. Ghița Pop támadásai nem maradtak a parlament falai között. Az *Adevărul* 1933. július 21-én megjelenő számában nyílt támadást indított Fiedler püspök ellen, ekkor Kajaba László mezőteleghi plébános miatt, akit a magyar-román határon tartóztattak le, és állítólag találtak nála egy kérvényt, amelyben szabadságolását kérte a békeszerződések revíziójáig, és a püspök ahelyett, hogy felfüggesztette volna, engedélyezte a szabadságot. Pop így folytatta a cikket: „Ez a katolikus püspökség veszedelmes központja azoknak a rendszeres üzemeknek, amelyek a román állam és a trianoni békeszerződés által megszabott rend ellen folynak. A nagyváradszathmári római katolikus püspökség lelkeszi kara az ország földjén Horthy kormányzó hadseregét képezi, parancsnokuk pedig dr. Fiedler István püspök... Az egész papság, élén a két káptalannal a magyarság szolgálatában áll, de nem a vallás, a magyar nyelv, a magyar lelkiismeret, a magyar nemzetiség védelmét jelentő magyar kisebbségi eszme szolgálatában, hanem az agresszív, bosszúra törekvő és irredenta magyarságot szolgálja, amely ellensége országunk határainak. Mit tett Fiedler püspök, hogy a dolgoknak az állapotán változtasson?... Nem adhatna nekünk a püspök úr pontos felvilágosítást? A pohár megtelt!... Fiedler püspöknek távoznia kell a püspöki aulából. Ez az egyházmegye annyi magyar, vagy elmagyarosodott magyaroni püspök után német püspököt kell, hogy kapjon, hogy a hívei létszámának csaknem felét kitevő szathmár-megyei svábok elmagyarosításának egyszer már vége legyen, és, hogy a román állam biztonsága, tekintélye és súlya megerősödjék, és biztosított legyen az ország határainak szétrombolására irányuló aknamunkával szemben”⁶⁷⁸

Ghița Pop újabb újságcikkben folytatta Fiedler püspök és a szathmári papság elleni támadásait. Azt állította, hogy a szathmár-nagyváradi egyházmegye régóta gyenge pontnak tekinthető Románia nemzeti politikájában. „Csak jókívánságaimat fejezhetem ki a román kormánnyal szemben elhatározása miatt, hogy Fiedler püspök ügyében lépéseket tesz a Szentszéknél. ... A szathmári svábok elnemzetietlenítésének fő tényezője a római katolikus egyház. A katolikus pap

⁶⁷⁷ Fodor: *i. m.* 61.

⁶⁷⁸ Az *Adevărul*-ban megjelenő teljes cikk In: *Magyar Kisebbség*, 1933. augusztus 16. 478-480.

határtalan tekintélye a sváb parasztok között ebben a térségben végzetessé vált az etnikai kifejlődésre... Az utóbbi időben a katolikus papság magyar asszimilációt siettető tevékenysége megkétszereződött. Ennek a mintegy 50 ezer léleknek a magyarosítása nagy nemzeti problémává lett a magyarság részére. Mivel a magyar elem Nagykároly környékén nem alkot többséget, a revíziós tevékenység a legnagyobb erőfeszítéseket teszi a svábság teljes asszimilálása érdekében... A szatmár-nagyváradai püspökségnek az a missziója, hogy előkészítse a népszavazást ezen a zónán, a svábok elmagyarosítása és egy magyar többség megteremtése által, ott, ahol ez ma nem létezik. Íme, a probléma lényege, íme Fiedler püspök ügyének jelentősége. Senki nem kéri Fiedler püspöktől, hogy egy németesítő, még kevésbé románosító akciót indítson meg a megyéjében levő magyarok között. Amit vártak, hogy ez a sváb származású püspök megértse kötelességét, ami abban állott, hogy véget vessen nemzettestvérei között a magyarosításnak, és hogy közreműködjön annak az akciónak eltávolításánál és megsemmisítésénél, amely egyenesen a román állam területi integritására tör. ... Meg kell mondanunk, hogy Fiedler püspök elárulta a sváb ügyet, megcsalta az ország kormányát a hozzá fűzött reményekben és súlyosan visszaélt a királyi bizalommal. ... A magyarosítás tovább folyik.... Csak teljes és radikális megoldást látunk lehetségesnek: Fiedler püspök helyettesítését egy igazi német érzelmű prelátus által." Gyárfás Elemér az *Erdélyi Lapok* 1933. augusztus 1-jei számában megvédte Fiedler püspököt, akit még a balázsfalvi görög katolikus érsekség félhivatalos lapja az *Unirea Poporului* is megtámadott.⁶⁷⁹

Von Schulenburg bukaresti német nagykövet értesítette a német külügyminisztériumot a püspököt ért támadásokról, s külön kiemelte Ghița Pop Adevărulban megjelent cikkét. A nagykövet véleménye azonban jóval árnyaltabb volt. Nem vádolta irredentizmussal a püspököt, szerinte csupán arról volt szó, hogy Fiedler német származása ellenére sem tudta kivonni magát magyar érzelmű

⁶⁷⁹ *Magyar Kisebbség*, 1933. szeptember 1., A beígért folytatás: Ghița Pop második cikke, 513-515 old. Már az *Unirea* is, 515-516.

papjai nyomása alól. Ugyanakkor azt is jelentette, hogy a román minisztertanács úgy döntött, panaszt emel Fiedler ellen a Szentszéknél.⁶⁸⁰

A román kormány tehát minden téren elégedetlen volt Fiedler püspök működésével. A Szentszékhez beígért panasz nem maradt el. 1933 szeptemberében a bukaresti pápai nuncius már azt panasolta Pacha temesvári püspöknek, hogy a Szentszék nem lesz sokáig képes ellenállni a román kormány arra irányuló nyomásának, hogy Fiedlert eltávolítsa a püspöki székből. A nuncius úgy döntött, hogy javasolni fogja Pacha és Fiedler cseréjét.⁶⁸¹

Fiedler püspököt azonban nemcsak román részről támadták, Busse temesvári német konzul sem volt megelégedve tevékenységével. 1932-ben azt írta a bukaresti német követnek, hogy a bánáti és az aradi Gaunál az egyházi ellátás kielégítő, ez azonban nem mondható el Szatmárról, ahol a szinte kivétel nélkül magyar érzelmű papság a templomot és iskolát a magyarosításra használja.⁶⁸² Egy szentszéki jelentés értelmében, még az a „lehetőség” is felmerült, hogy a szatmári egyházmegye egy részét leválasztanák és a jászvárosi püspökséghez csatolnák. Erre csak azért nem kerülhetett sor, mert a konkordátum már rendezte a katolikus egyház szervezeti felépítését Romániában.⁶⁸³

Mint láttuk, nem egészen három évvel a püspöki kinevezés után, Fiedlert már nem nézték jó szemmel Bukarestben. „Maniu miniszterelnök rossz véleménnyel van püspök úr működése felől” – írta 1933 júliusában Zombory László bukaresti kanonok. Tény, hogy a „kegyelmes úr” kizárólag Cisar bukaresti érsek úr hozzájárulása és garantálása alapján lett püspök. De Fiedler hibák sorozatát követte el azzal, hogy – Cisar érsek és a levél írója helyett – más, rossz tanácsadókat választott, papjaival együtt ebédel, nem tart fenn szívélyes viszonyt az állami hatóságokkal, ritkán látogat Bukarestbe, akkor is csak egy-két napot tölt

⁶⁸⁰ PAAA – ADGB, Band 153/2. Satmarer Deutschtumsbewegung. 1933-1934. Schulenburg jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1933. július 25.

⁶⁸¹ PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. szeptember 30.

⁶⁸² PAAA – ADGB, Band 1. Deutschtumsbewegung in Satmar, 1931-1933. Busse temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1932. január 18.

⁶⁸³ PAAA – ADGB, Band 1. Deutschtumsbewegung in Satmar, 1931-1933. A szentszéki német követség jelentése a német külügyminisztériumnak. Róma, 1933. április 19.

ott. Zombory szemében azonban Fiedler a legsúlyosabb hibát Kajaba László ügyében követte el.⁶⁸⁴ Emiatt akár bíróság elé is kerülhet, ami nemcsak a lemondással, de súlyos büntetéssel is járhat. Zombory szerint a püspöki szék a legkényesebb politikai állások egyike, ebből a szempontból a szatmár-nagyvárad pedig a lehető legérzékenyebb pozíció, ahol a legnagyobb körültekintés és politikai okosság elkerülhetetlenül szükséges.⁶⁸⁵ Noha Zombory nem említette a szatmári egyházi iskolák ügyét, nyilvánvaló, hogy hiányolták a püspök határozott fellépését a német követelések teljesítése érdekében.⁶⁸⁶

Fiedler püspök véleménye szerint azonban a német mozgalom eddig csak morális károkat okozott, demoralizálta híveit, és ennek ellenkezőjéről a mozgalom vezetői sem tudták eddig meggyőzni.⁶⁸⁷ Meggyőződése volt, hogy a békétlenségről a mozgalom vezetői tehetnek, és határozottan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Gauamt nem foglalkozhat egyházi ügyekkel.⁶⁸⁸

A román kormány az iskolakérdést 1934-ben – mint láttuk – végül a püspök feje felett rendezte: bezáratta azokat az egyházi iskolákat, amelyek nem tértek át a német tanítási nyelvre. A temesvári konzulátus által készített feljegyzés szerint Scheffler János kanonok a bezárt iskolák ügyében Rómába készült. A német külügyminisztérium szatmári bizalmi embere a magyarbarát Schefflert nagyon jó politikusként jellemezte, ezért javasolta, hogy meg kell őt előzni, nehogy sikerüljön neki kellemetlen légkört teremtenie a Vatikánban a sváb mozgalommal szemben.⁶⁸⁹

⁶⁸⁴ A püspököt azzal vádolták, hogy aláírta Kajaba szabadságkérelmét. Kajaba szabadságolását kérte, míg a határok nem módosulnak.

⁶⁸⁵ SzPL, Zombory László bukaresti kanonok levele Fiedler püspöknek. Bukarest, 1933. július 18.

⁶⁸⁶ Zomborynak az ügyben játszott szerepével kapcsolatban az erdélyi magyar sajtó is megosztott volt. A lapok nagy része szerint a Fiedler elleni támadásban a „renegát” Zombory komoly szerepet játszott. A katolikus Ellenzék azonban határozottan cáfolta ezeket a híreket. MOL, K 428, 1083 cs. Román és erdélyi magyar-német lapszemle. 1933. augusztus 7. 319.

⁶⁸⁷ PAAA – ADGB, Band 153/2. Sathmarer Deutschtumsbewegung, 1933-1934. Fiedler püspök levele Schwager temesvári konzulnak. Szatmárnémeti, 1933. április 8.

⁶⁸⁸ PAAA – ADGB, Band 153/1. Szerző és dátum ismeretlen, feltehetően a temesvári konzulátus a bukaresti követségnek, 1931-32 fordulóján.

⁶⁸⁹ PAAA – ADGB, Band 153/2. Feljegyzés. A temesvári konzulátus a bukaresti német követségnek. Dátum ismeretlen, biztosan 1934-ben.

Az iskolakérdés „megoldása” után sem szűnt meg a papság ellen folytatott harc. Egy a *Gazeta de Vest* című újságban 1935-ben megjelent cikk szerint az észak-erdélyi papság minden eszközzel harcolt a román állam ellen, és továbbra is a svábok elmagyarosításán fáradozik. Az újságcikk név szerint felsorolja az érintett a papokat, illetve azok Romániával és a németiséggel szemben elkövetett „bűneit”. Azért érdemes számba venni ezeket, mert általában ilyen és ezekhez hasonló vádakkal illette a Gauamt vezetősége a papságot. Lássunk néhány példát. A cikkíró szerint Botlinger Pál eródi plébános például mindenütt hangoztatja, hogy 100%-os magyar és szégyellné, ha svábnak született volna. Hartmann Ferenc madarászi pap megtiltotta az anyjának, hogy svábul vagy németül beszéljen. Schwegler Lajos a nagykárolyi iskolában azt mondta a diákoknak, tanuljatok csak magyarul, rövid időn belül újra magyarok lesztek! Kajaba László – mint láttuk – szabadságot kért a püspöktől, míg határrevízió nem lesz. A csanárosi pap irredenta éneket énekel a fiataloknak. Olyan tiszta sváb falvakban is, mint Mezőpetri, Mezőterem, Szakas, a papok – noha tudnak svábul – a hívekkel csak magyarul beszélnek. Megtiltják a gyerekeknek, hogy svábul köszönjenek nekik, az iskolákban pedig a magyar terror leírhatatlan. Agitálnak a szószéken és a gyóntatószékben is. A szerző azt állította, hogy a sváb falvakban a papok a Magyar Párt besúgói. Az újság a püspököt sem kímélte. Felrótta neki, hogy az ellene és papjai ellen emelt vádakra nem válaszol, sőt azokat a papokat, akik megtagadták a német tanítást, és iskolájukban magyarul tanítottak megjutalmazta⁶⁹⁰ – állította a *Gazeta de Vest*.

A vádak egy része apró-cseprő pletyka volt, melyeket bizonyítani és cáfolni sem lehetett, de nem is volt érdemes. Céljuk nyilvánvalóan a hangulatkeltés volt a katolikus papok és a püspök ellen.

1935-ben Stefan Wieser azzal a kéréssel fordult Valerio Valeri bukaresti pápai nunciushoz (1933–1935), hogy az rendeljen el objektív vizsgálatot a szatmári egyházmegyében. Kérését azzal indokolta, hogy a helyzet már tűrhetetlen, és nemcsak a papság, de maga a püspök is azzal vádolja a mozgalom vezetőit, hogy

⁶⁹⁰ PAAA – ADGB, Band 153/3. Fiedler püspök papjai. Kivonat a *Gazeta de Vest*-ből.

egyház- és papellenesek, pénzért dolgoznak és nem meggyőződésből.⁶⁹¹ Választ feltehetően nem kapott, mert 1937-ben hasonló tartalmú levéllel fordult az új nunciushoz, Andrea Casulóhoz (1936–1947). Ezúttal azzal vádolta a papságot és a püspököt, hogy politikai okokból támadják a német mozgalmat, s a híveket arra buzdítják, hogy tartsák távol magukat tőle. A püspöknek azt vetette a szemére, hogy a mozgalom nemzeti jellege helyett, annak antiklerikális voltát hangoztatta. Wieser végkövetkeztetése szerint a papság legsúlyosabb bűne, hogy a svábok egy részét eltávolította saját fajától.⁶⁹²

Miközben Wieser több alkalommal is próbálkozott a nunciussal, a német külügyminisztérium egy, a temesvári konzulátuson keresztül érkezett, a szatmári papságot vádoló panaszcsomagot vizsgáltatott meg egy szakértővel, abból a célból, hogy azt megfelelő módon készítsék elő vatikáni előterjesztésre.⁶⁹³

Willer József magyar párti képviselő nem nyugodott bele az iskolakérdés – a román kormány által véglegesnek tartott – 1934. évi megoldásába. 1936-ban javasolta egy román-német-magyar vegyesbizottság felállítását, amely helyben kérdezné meg a szülőket arról, hogy milyen nyelven szeretnék taníttatni gyermekeiket.⁶⁹⁴ Ezt a javaslatot Gheorghe Bota liberális képviselő, majd szatmári tanfelügyelő azzal a már ismert indoklással utasította vissza, hogy a román állam csak visszaadta a sváb népnek azt, amit a magyarok annak idején elvettek tőle.⁶⁹⁵

Közben Păclișeanu miniszteri megbízott Szatmárba utazott, hogy helyben győződjön meg a papság és a mozgalom közötti viszony alakulásáról. Wieser szerint Păclișeanu kijelentette, a kormány döntött: Fiedler püspökkel, vagy nélküle, de rendet tesznek az egyházmegyében. Azt ígérte, hogy a püspököt Bukarestbe rendelik, ahol ultimátumot kap. Arra kötelezik, szigorúan tiltsa meg

⁶⁹¹ SzPL, Stefan Wieser levele Valerio Valeri nunciussal. Nagykároly, 1935. július 3.

⁶⁹² SzPL, Stefan Wieser levele Andrea Casulonak. Nagykároly, 1937. május 25.

⁶⁹³ PAAA – ADGB, Band 153/2. A német külügyminisztérium szigorúan bizalmas levele a bukaresti német követségnek. Berlin, 1936. február 12.

⁶⁹⁴ A kataszter összeállításának magyar követelése a harmincas években is időről-időre felmerült. Jakabffy Elemér például 1930 tavaszán, a szatmári sváb falvak bejárása után javasolta – eredménytelenül – egy ilyen „népiségi leltár” összeállítását Hans Otto Rothnak. Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. (kézirat) OSZK, TLA, KV. K 1486/95. 73.

⁶⁹⁵ PAAA – ADGB, Band 153/3. A temesvári német konzulátus jelentése. Temesvár, 1937. március 3.

papjainak, hogy a mozgalom ellen bármilyen módon felépjenek, Scheffler Jánost pedig távolítsa el a teológiáról. Gondoskodjon német papokról: vagy Temesvárról hozasson ilyeneket, vagy vezesse be a német nyelvet a teológián. Mindenütt, ahol a nép németül imádkozik, a pap legyen köteles a hívekkel együtt imádkozni, és ahol a hívek kérik, a pap kötelessége lesz németül prédikálni. A püspök köteles lesz a német falvak papjaival és híveivel németül beszélni. Ahol az iskolában németül tanulnak, ott a hitoktatás nyelve is német lesz. Wieser szerint a püspök elfogadta az ultimátumot, és nemsokára utasítást kap, hol kell azonnal bevezetni a német imát és német hittanoktatást.⁶⁹⁶

Egy 1939. január 12-én keltezett „*A szatmár-egyházmegyei magyarság sérelmei*” című irat a következőképpen foglalta össze a papságot ért sérelmeket: „A német eredetű magyarok visszanémetesítését szorgalmazó Kulturverein vagy Gauamt nevű szervezet évek óta újságcikkekben támadja az egyházmegye papjait és magát a főpásztort is. Minden faluban vannak megfizetett embereik, akik állandóan jelentéseket küldenek a papokról polgári és egyházi hatóságokhoz, az érsekséghez és a nunciatúrához is. Nekik köszönhető, hogy több plébánostól megvonták az államsegélyt.”⁶⁹⁷

Fiedler püspök még egy utolsó kísérletet tett a bezárt magyar nyelvű egyházi iskolák újraindítása ügyében. 1938-ban, némileg új politikai helyzetben, a kisebbségi státútum megjelenése után engedélyezte, hogy ott, ahol a szülők kérik, újra induljon a magyar nyelvű oktatás. Az újraindított a magyar oktatás – mint láttuk – rövid életű volt, és 1938 decemberében végleg bezárták a magyar iskolákat.

1939 őszén a román hatóságok tömeges letartóztatásokat hajtottak végre a magyar határ mentén és Erdélyben, azon a címen, hogy ezeken a vidékeken titkos szervezkedést és szabotázsakciókat készítettek elő.⁶⁹⁸ Ennek a titkos szervezetnek állítólag több szatmár-nagyváradai egyházmegyes pap is tagja volt. A letartóztatások után kiállított jegyzőkönyvek szerint a tagok a nagyváradai

⁶⁹⁶ PAAA – ADGB, Band 153/3. Wieser jelentése a temesvári konzulátusnak. 1937. február 20.

⁶⁹⁷ SzPL *A szatmár-egyházmegyei magyarság sérelmei*. Szerző ismeretlen. 1939. január 12.

⁶⁹⁸ A szervezkedésről lásd Horváth: *i. m.* 257-259.

püspökség autójával porcukornak álcázott dinamitot szállítottak volna Magyarországról, amit a szatmári püspökség portása, Kaiser Ferenc a püspöki palota levéltárában rejtett el titokban. Ugyancsak a jegyzőkönyv állítása, hogy az összeesküvők a püspökség pincéjében tartották gyűléseiket. A román hatóságok 1939 októberében 150 férfit és 6 nőt, köztük 12 szatmár-nagyváradai egyházmegyes papot tartóztattak le. A politikai rendőrség Fiedler püspököt három napig tartotta fogva. Noha a román kormány Fiedler ellen nem tudott semmilyen bizonyítékot felmutatni, kedvezőnek találta az alkalmat a püspök eltávolítására. A letartóztatások után választás elé állították: vagy lemond a püspöki székről, és nyugdíjba vonul, cserébe papjait szabadon bocsátják, és átteszik őket a magyar határon, vagy pedig püspök marad, akkor viszont a papjait hazaárulás vádjával bíróság elé állítják. A Vatikán, mivel el akarta kerülni Fiedler lemondatását, Pacha és Fiedler székcserejét ajánlotta a román kormánynak. A nuncius magához rendelte Pachát, és közölte vele a pápa szándékát. A román kormány azonban hallani sem akartak a cseréről. Így 1939. november 8-án Fiedler István püspök Andrea Cassulo bukaresti nuncius előtt lemondott püspöki székéről, lemondását az új pápa, XII. Pius még november 30-án elfogadta, helyette pedig Márton Áront nevezte ki az egyesített egyházmegyéek apostoli kormányzójává.⁶⁹⁹

Több egyháztörténeti írás is elismeri, hogy egyes katolikus papok valóban részt vettek az említett szervezkedésben, ha nem is olyan formában, mint ahogy azt a rendőrségi jegyzőkönyvek állították.⁷⁰⁰ Azt azonban kivétel nélkül cáfolják, hogy a püspöknek köze, vagy egyáltalán tudomása lett volna a szervezkedésről. Lestyán Endre prelátnak-kanonoknak, nagyváradai székesegyházi plébános a *Historia Domus*ban a következőket írta 1939. december 17-én: „Mindnyájunknak az a meggyőződése, hogy a szatmári püspöki rezidenciából kiinduló papi és világi titkos politikai szervezkedés miatt kellett a püspöknek távoznia. Ő teljesen ártatlan... Az igaz, hogy a püspök soha se volt grata persona a kormány előtt,

⁶⁹⁹ Tempfli: *Sárból... i. m.* 48-50.

⁷⁰⁰ Fodor: *i. m.* 116-117; Tempfli: *Sárból... i. m.* 48-50; Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.* Aurora Könyvek, München, 1975. 81-89. a Fiedlerről szóló oldalak: 81-83.

felrötták neki, hogy nem lépett fel vasszigorral a svábosítás érdekében és nem igazodott a Gauamt intenciói szerint...⁷⁰¹

A német mozgalom vezetősége és a katolikus egyház ellentéte a két világháború közötti időszakban mindvégig fennmaradt. A mozgalom követőiről azonban nem mondható el, hogy egyházellenesek vagy pap-ellenesek lettek volna, hisz a szatmári svábok buzgó vallásosságukról voltak híresek. Mély ellentétek főleg azokban a falvakban bontakoztak ki, amelyek kisebb vagy nagyobb, esetleg teljes mértékben elmagyarosodtak. Azokban a falvakban, ahol a sváb még anyanyelvüként élt, a papság nem állított akadályt a német iskola vagy német nyelvű egyházi szolgálat útjába. Az egyház védte az iskoláit, védte magyar kultúráját, a mozgalom vezetői pedig sokszor nem vették figyelembe a helyenként már végleges nyelvi asszimilációt. A román kormányok támogatását is élvező német mozgalom súlyos veszteségeket okozott az egyházi iskoláknak. Legjobb példa erre a nagy múltú nagykárolyi piarista gimnázium (1727-ben alapította gróf Károlyi Sándor), amely 1923-tól román állami gimnázium lett, román és magyar, majd pedig román és német tannyelvvel.

A konkrét rágalmak és vádak, amelyeket a két csoport egymásra zúdított (a papok részéről: a mozgalom követői kommunista nézeteket vallanak, gyenge jellemű emberek, csak pénzért dolgoznak; illetve a Gauamt képviselői a papokról: erkölcsi életük nem éppen feddhetetlen, a szószékkal és gyóntatószékkal visszaélnék) igaz vagy hamis volta sok esetben ma már nem tisztázható. Jól mutatják azonban azt az elkeseredett harcot, amit az ellenérdekelt felek egymás ellen folytattak. Ma már nem eldönthető kérdés, de mindenképpen izgalmas gondolatkísérlet, hogy vajon milyen irányban fejlődött volna a mozgalom, ha a kezdetekben nem vesz radikálisan egyházellenes irányt...

⁷⁰¹ Fodor: *i. m.* 117.

12. Néphagyományok, népszokások a Szatmár-vidéken

A népszokások, és hagyományok nem statikusak, hanem időben – ha lassan is, de – folyamatosan változnak. Szatmár megye esetében ehhez nemcsak a modernizáció, hanem az interetnikus kapcsolatok (német, román és magyar együttélés és szomszédság) is hozzájárultak. A következőkben – a teljesség igénye nélkül – bemutatok néhány a Szatmár-vidékre (is) jellemző népszokást. Ezek egy része ma már csak az idősebb korosztály emlékeiben létezik, más részük azonban mai napig él, némelyik közülük egyes elemeiben módosult formában.

A népszokások és hagyományok bemutatása azért fontos, mert hozzájárulhat a sokat vitatott asszimiláció problematikájának plasztikusabbá tételéhez. Azokban az egykori sváb falvakban ugyanis, amelyekben az 1970-es, 1980-as években Németországba irányuló migrációs hullám elülte után még jelentős számban maradtak őslakosok – ha mára megtörtént is a teljes nyelváltás – egyes sváb eredetű szokásokhoz a mai napig ragaszkodnak. Ezek a népszokások az egyházi és családi ünnepekhez, valamint a mezőgazdasági munkálatokhoz kapcsolódtak és kapcsolódnak.

Az egyházi ünnepekhez kapcsolódó szokások ismertetésénél az egyházi év kezdetével, az adventi időszakkal kell indítanunk a felsorolást. Advent az elmélkedés és várakozás időszaka. A mélyen vallásos szatmári sváboknál a karácsony előtti időben szigorúan tilos volt minden mulatság: ilyenkor nem tartottak sem esküvőt, sem bálakat. Ezt a tilalmat néhány faluban a mai napig betartják. A szórakozás tilalma alól egyedüli kivételt a szükségszerűen a télhez kapcsolódó disznóvágás jelentett. Ilyenkor általában az egész család apraja-nagyja összegyűlt, közösen feldolgozták a levágott disznót, s ekkor engedélyezett volt számukra a vidámság.

Mikulás napjának estéjén egyes falvakban a 20 év körüli fiúk (általában akiket besoroztak katonának) bejárták a falut, almát és diót osztva a gyerekeknek. A fiúk fehérbe öltöztek, egyiküket kivéve, aki fekete ruhát öltött. A fehérbe öltözöttek hosszú fehér szoknyát és fehér inget húztak magukra, piros szalagot kötöttek a felkarjukra, fejükön keménypapírból készített és szépen kifestett maszk

volt, melynek formája hasonlított a püspöki süveghez. A maszk egész arcukat eltakarta, a szem, orr és száj környéke ki volt vágva. A fekete ruhás fiú az ördög megszemélyesítője volt. A lábára egy nagy kolompot kötöttek, fején ördögálarc volt, szarvakkal és piros nyelvvel. Minden résztvevő egy-egy vesszőt tartott kezében. A házakhoz először a fehérbe öltözöttek mentek be, akik imádkoztatták a gyerekeket, majd gyümölcsöt osztottak nekik. Miután a fehérruhások elhagyták a szobát, belépett be nagy zajjal az ördög, vesszőjével az asztalt csapkodta, és körbe-körbe táncolt, megijesztve a gyerekeket. Ezután távozott.⁷⁰²

Az adventi időszakhoz tartozott a *betlehemezés*, amely néhány faluban a mai napig él. Iskolás gyerekek saját maguk készítette betlehemmel járták a házakat. „Láttuk csillagát Napkeleten, eljöttünk, hogy imádjuk őt” – köszöntötték a családokat, majd röviden eljátszották Jézus születésének történetét, cserébe előadásukért pedig süteményt és gyümölcsöt (újabban pénzt) kaptak. Szenteste a fiatalok *kántálni* jártak/járnak. Sötétedéskor indultak a csoportok, és az éjféli mise kezdetéig karácsonyi énekeket énekelve szinte az egész falut bejárták. Karácsony harmadnapja a *borszentelés* (szent János apostol és evangélista ünnepe) napja. A legenda szerint Szent Jánosnak egy pogány ember mérgezett borral telt serleget adott, a mérég azonban nem hatott. Ilyenkor mindenki egy üveg borral érkezett a templomba, amit mise közben megszentelt a pap.⁷⁰³

Szilveszter este hálaadó misével zárták az évet. Újévkor kicsik és nagyok *köszönteni* jártak rokonokhoz, szomszédokhoz, barátokhoz, s boldog újévet kívántak. Ezen a napon az átlagosnál forgalmasabb utcán is így köszöntötték egymást az emberek.

Újév után, vízkereszt vagy a három királyok napján, a pap ministránsaival házról házra járt, megszentelve a házakat. Ilyenkor az ajtófélfára az évszámot, illetve a C+M+B vagy G+M+B betűket írta krétával, amelyet csak a következő

⁷⁰² Wilhelm Tom: *Scheindorf, meine Heimat*. Szent Maximilián kiadó, Budapest, 157. Ez a szokás az 1980-as években Nagyszokondon is élt. Ma már ebben a formában nem létezik.

⁷⁰³ Uo. 160. A betlehemezés, kántálás, borszentelés szokása a mai napig él.

évben töröltek le. A rövidítés jelentése, „Christus mansionem benedicat” vagyis „Krisztus áldja meg e házat”.⁷⁰⁴

A farsang az esküvők és bálók időszaka volt. Ilyenkor iskolabált is rendeztek a gyerekeknek, ahova az anyák elkísérték őket. Az ifjúság az ünnepeken főleg valcert és polkát táncolt, de idővel magyar hatásra elterjedt a csárdás is.

A *Funkesonntag*, *Fastnachtfunke*, vagy egyszerűen csak *Funke* a nagyböjt első vasárnapjához kötődő népszokás. Magyarul parázs- vagy tűzdobásnak, farsangéjszakai tűznek fordíthatjuk. Vasárnap délután a fiúk szekerre ültek és házról házra jártak szalmát gyűjtve az esti tűzhöz. Sötétedéskor a falu szélén tüzet raktak, melyet általában a legidősebb lány gyújtott meg. A fiúk előzőleg kis fakorongokat faragtak, amelyeket egy hosszú botra illesztve a tűzbe tartottak, amíg az parázslani nem kezdett, majd a parázsló korongokat messzire dobták. Minden dobást valakiért vagy valamiért ajánlották fel (pl. egy fiú és egy lány szerelméért, bőséges termésért stb.). Ezután táncoltak a tűz körül, majd miután eloltották, énekelve mentek haza. Egyes falvakban ilyenkor egy bábut is készítettek, amit régi ruhákba öltöztettek, majd meggyújtották, ezzel űzve el a gonosz télszellemet.⁷⁰⁵

Nagyszombat reggel a gyerekek doronggal érkeztek a templom elé, ahol akkora már nagy tüzet raktak. Tűzbe tették a dorongokat, majd a pap megszentelte azokat. Ezt hívták *faszentelésnek*. A gyerekek hazavitték a megégett dorongokat, amit megőriztek, és csak nehéz időben vettek elő. Azt tartották, hogy a megszentelt fadarab megvédi a házat a villámcsapástól és egyéb más tragédiáktól. Míg a gyerekek a templomban voltak, a lányok és asszonyok elkészítették a húsvéti ételeket. Süteményeket, kalácsot sütöttek, tojást festettek és sonkát főztek. Este az egész falu részt vett a feltámadási körmeneten. Húsvét vasárnapján, kora reggel került sor az *ételszentelésre*. Kis kosárban kalácsot, főtt sonkát és főtt tojást vittek magukkal a templomba, s miután a pap megszentelte az ételt, a családok otthon reggelire elfogyasztották a megszentelt ételeket. A szentelt

⁷⁰⁴ Uo. 162.

⁷⁰⁵ *Schwabenpost*, 1938. március 1. 3.

tojást mindenki megosztotta valamelyik családtagjával. Miközben a tojást ették, a következő kis fohászt mondták el: „Ha valamikor eltévednék, vezess engem őrangyalom ahhoz, akivel együtt fogyasztottam el a húsvéti tojást.” Míg a Húsvét vasárnap a közös étkezés és ünneplés, addig a Húsvét hétfő a mulatozás napja volt. A fiúk meglocsolták a lányokat, kedden pedig a lányok a fiúkat. A locsolkodás mellett a húsvét hétfőhöz tartozott a *tojásrakás* hagyománya is. A fiúk az ünnepi ebéd után házról-házra jártak, s kukoricát szórtak a tyúkok elé, amiért cserébe tojást kaptak a lányoktól. Az összegyűjtött tojásokat a templom előtti téren sorba rakták. Két fiú fogadást kötött: az egyiknek az összes tojást egyenként egy meghatározott helyre kellett vinnie, míg a másinak egy tojással a kezében egy falun kívüli helyre kellett futnia a tojással. Az győzött, aki előbb kész lett a feladattal. Aki megnyerte a versenyt, megkapta a tojásokat, és köteles volt vendégül látni a barátait.⁷⁰⁶

Tavasszal került sor a *búzaszentelésre*. A templomból indulva, imádkozva és énekelve vonult a falu népe a mezőre, ahol a pap megáldotta a búzaföldet, így kérték a bő termést.

Minden falunak volt és ma is van védőszentje. A templombúcsú, vagyis a védőszent napja a szatmári sváb eredetű falvakban a család és a faluközösség legnagyobb társas összejövedele volt. Az ünnepet szigorúan az adott napon tartják még napjainkban is. A búcsú napján nagy ünnepséget rendeztek a védőszent tiszteletére, amely ünnepi misével (búcsús nagymise) kezdődött, amire a szomszéd falvakból is érkeztek vendégek. Az ünnephez tartoztak a vásárok, a rokonlátogatások, és az esti kirbáji bál is. A búcsú napja szigorú munkaszüneti nap volt, amit a főleg önellátó gazdálkodásból élő svábok be is tartottak. (A szocialista időszak óta már nem munkaszüneti nap többé).⁷⁰⁷ Ezt az ünnepet minden sváb eredetű faluban *kirbájnak* (a német Kirchweih szóból) és nem búcsúnak nevezik ma is. A kirbáj mai napig a különböző egyházközségek legnagyobb ünnepe. A templombúcsúk közül az egyik legjelentősebb az állatok

⁷⁰⁶ *Mitteilungen*, 1928. április 8. 1.

⁷⁰⁷ Marinka Melinda: Konzerválódott és felújított, valamint újszerű szokások a szatmári sváboknál. In: Nagy István-Kutnyánszkyné Bacskai Eszter (szerk): *Bonyhádi evangélikus füzetek 2. Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga*. Bonyhád, 2009. 161-172.

védőszentjeként tisztelt Szent Vendel ünnepe (október 20.), amikor a kisdengelegi és a vállaji templomban voltak az ünnepi kirbáji misék.⁷⁰⁸

A Mária-tisztelet a vallásos élet egyik fontos megnyilvánulása volt, amely igen elterjedt volt a telepések őshazájában, Baden-Württembergben is. A Szatmárba érkező telepések nem alakítottak ki saját búcsújárási gyakorlatot, hanem ebben az esetben bekapcsolódtak a magyar katolikus gyakorlatba, s a máriapócsi⁷⁰⁹ és máriaradnai⁷¹⁰ zarándoklatokon vettek részt. A máriapócsi zarándoklat azonban az első világháborút követő határrendezés miatt nehézkessé vált.⁷¹¹

Szintén a Mária-tisztelethez kapcsolódik a virágszentelés szertartása, amelyet augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján tartanak. Ilyenkor minden család virágcsokorral érkezett, s érkezik ma is a misére. A virágcsokrot kilenc féle virágból (lehetőleg mezei virágból) kell összeállítani. Miután a pap megszentelte, a házakban az eresz alatt, vagy a padláson helyezték el. A csokor egy éven keresztül „vigyázott” a házra és lakóira, ezután elégették. Szigorúan tilos volt a szemébe dobni. A virágszentelés napjainkban is élő szokás, érdekessége, hogy a már teljesen elmagyarosodott községekben is vājbuslinak (Weihbüsch) nevezik a megszentelt csokrot.

Az egyházi ünnepekhez kapcsolódó népszokások mellett, fontos szerepük volt a nagyobb családi események (keresztelő, házasság, temetés) körül kialakuló népszokásoknak. Ezek közül a legtöbb a házassághoz és azt megelőző párválasztáshoz köthető. A fiatalok életében a legfontosabb esemény a párválasztás volt, ezért sok olyan eseményt szerveztek, amely biztosította számukra az együttlétet, egymás megismerésének lehetőségét. Régi sváb szokás volt a fiatalok körében az úgynevezett *fenstrálás* vagy *ablakozás*. Ez azt jelentette, hogy a fiúk esténként ellátogattak kedvesük ablakához, akivel egész éjjel beszélgettek. A „sváb lányok e tekintetben nagyon különböztek a szemérmes

⁷⁰⁸ Uo. 163.

⁷⁰⁹ Máriapócs, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében fekszik, közel a román-magyar határhoz.

⁷¹⁰ Máriaradna Arad megyében található.

⁷¹¹ Marinka: Konzerválódott... *i. m.* 167.

magyar és oláh hajadonoktól.”⁷¹² Gróf Eszterházy Károly egri püspök az 1777-ben tartott plébániai látogatások alkalmával készült jegyzőkönyvben nemtetszését fejezte ki a fenestrálással kapcsolatban: „Mindkét nemű ifjúság gyanús összejöveteleket tart” – írta. A fenestrálás ellen prédikációiban többször is felszólalt Scheffler János, egykori nagymajtényi plébános is a 20. század elején. Ennek ellenére a szülők nem találtak kivetnivalót a szokásban, s az őshazából hozott szokásra hivatkozva továbbra is engedélyezték a találkozókat.⁷¹³ Lauka Gusztáv 1854-ben így jellemezte a svábokat: „Minden tetteikben, lépéseikben, kül- és belső társas életükben, gazdálkodásukban a legpontosabb számítással, előre figyeléssel, sőt a felmerülhető körülmények és viszonyok tekintetbevételével haladnak előre... még szórakozásaiknak és népszokásaiknak is megvan az az oldaluk, hogy a mulattatót a hasznossal kötik össze. Így például az ablakozást nem egyébért engedik meg leányaiknak, s ifjaiknak, mint hogy házuk s udvaruk éjen át is őrzött legyen. Az ifjú ugyanis majd minden éjjel ablakozván hajnalig, az udvarban járókelő tolvajt haladéktalanul észrevenné.”⁷¹⁴

Általában a lányok 15-16, a fiúk pedig 17-18 éves korukban kezdték az ifjúkori társadalmi életet. Szabadnapokon a lányok bandába csoportosulva jártak le-fel az utcákon. Néha betértek egy-egy udvarba (ezt Mezőpetriben „sorhoz járásnak”, Csanáloson „le-feljáró utcának” nevezték). Gyakran előfordult, hogy a fiúk is csatlakoztak hozzájuk, s ilyenkor együtt énekeltek és táncoltak. A fiúk összejövetele a gáska (feltehetően a Gast - vendég - szóból ered) volt. A lányokhoz hasonlóan 13-15 fiatal tartozott egy gáskába, akik együtt nótáztak és táncoltak.⁷¹⁵

A fiatalok életében rendkívül fontosak voltak a táncmulatságok. Voltak spontán táncok, mint a már említett „le-feljárás” utáni körtáncok, illetve szervezett mulatságok: aratóbál, szüreti bál, sorosbál, nősbál, kirbáji bál. A bálokban

⁷¹² Benkő: *i. m.* 407.

⁷¹³ Merli: *i. m.* 126-127.

⁷¹⁴ Benkő: *i. m.* 406.

⁷¹⁵ Marinka Melinda: A szatmári svábok társadalmi életének folklórja az ifjúkorban. In: *Ethnica*, 2005. 2. sz. 59-61.

keringőt, polkát és csárdást táncoltak.⁷¹⁶ A húszas évek második felétől a Népközösség kellő támogatással rendelkező helyi csoportjai svábbálokat is rendeztek. Az elsőt 1928. február 13-án Krasznabélteken tartották.⁷¹⁷ A Gaumat 1934-től minden évben megrendezte a Népközösség központi svábbáliját, amelyen több százan vettek részt a környékbeli falvakból, de érkeztek szász és bánáti sváb, illetve németországi vendégek is. A zenét minden alkalommal valamelyik falu fúvószenekara szolgáltatta.⁷¹⁸ A hivatalos megnyitó beszédek után a népviseletbe öltözött fiatalok bevonulása majd nyitó tánca, a Walzer következett. Éjfélkor a résztvevők között egy rozmaring csokrot sorsoltak ki.

Téli estéken a társas együttlétet a fonók biztosították (Spinnstube). A fiúk és a lányok a házkörüli munka elvégzése után elmentek táncolni (Ruaité). A lányok egyik barátnőjüknél találkoztak, és a rokka mellett énekeltek, amíg a fiúk meg nem érkeztek. Viszonylag rövid ideig tartózkodtak együtt, s ez alatt énekeltek, vagy pedig harmonika zenéjére táncoltak. Az összejövetel végeztével a fiúk hazakísérték a nekik tetsző lányt, gyakran nótázva.⁷¹⁹

A májusfa állítása szintén a fiatalok szokásaihoz tartozott. Május elsejére virradó éjjel a fiúk már előre elkészített, színes szalagokkal feldíszített kisebb-nagyobb faágakat állítottak a lányos udvarokba. Gyakran szerenáddal zárták a májusfaállítást. Feldíszített faágat nemcsak a lányos udvarokba, hanem a templom előtti, és a mezőn lévő kereszthez is állítottak.⁷²⁰

A családok legnagyobb ünnepe az esküvő volt. Az 1800-as évek derekán még éles különbségek voltak a magyar és a sváb esküvők között, ezek egy része azonban a 20. században elmosódott. A sváboknál a párválasztás nem a szülők, hanem az ifjak feladata volt. A fiúk miután megtalálták a kiválasztott lányt, eljártak annak ablaka alá, s ha a lány fogadta az illető közeledését, kinyitotta az ablakot, és hajnalig beszélgettek. Az ablakozás a farsang beálltáig tartott, amikor is

⁷¹⁶ Marinka Melinda: Báli szokások Csanáloson. In: *Ethnica*, 2006. 1. sz. 22-23.

⁷¹⁷ *Mitteilungen*, 1928. március 15. 12.

⁷¹⁸ *Schwabenpost*, 1937. január 15. 3.

⁷¹⁹ Karl Eugen Reb: Die Freizeitgestaltung durchs Jahr In. Hans Gehl: *Schwäbischer Jahreslauf, Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen und Sathmarer Schwaben*. Facla Verlag, Timișoara, 1978. 152.

⁷²⁰ Tom: *i. m.* 154.

az ifjú megkérte egy barátját vagy rokonát, hogy szándékát közölje a lány szüleivel. Ha a szószólást siker koronázta, a jegyespárt a templomban három vasárnap kihirdették, s ezt követte az esküvő. A sváb lakodalom jellegzetessége volt, hogy nem volt vőfély, és nem volt menyasszonytánc sem. Ehelyett éjfélkor inkább szomorkás hangulatban, külön-külön búcsúztatták a vőlegényt és a menyasszonyt a nők és ifjak.⁷²¹

A magyar szokás ezzel szemben az volt, hogy miután az ifjú megtalálta kedvesét, szüleitől is tanácsot kért, majd ha a szülők beleegyezését megkapta, két idősebb rokonát vagy jó ismerősét felkérte, hogy a lányos háznál képviseljék őt. Ezzel egy időben elküldte a jegyajándékát is, ami vagy pénz, vagy jegykendő volt. Ha sikerrel jártak a küldöttek, akkor a násznagyok jegyet cseréltek, és közölték a fiatalokkal. Az eljegyzés után, kézfogóra került sor a lányos háznál, ami kisebb nagyobb zenés táncos mulatság volt. A magyar esküvőn, eltérően a sváb szokástól, fontos szerepe volt a vőfélyeknek. Az ő feladatuk volt a vendégek meghívása a lakodalomba, vacsora alatt az ételek és italok felszolgálásának koordinálása. A vőfélyek minden étel felhozatalakor versikét mondtak. Fontos esemény volt az éjféλι menyasszonyi tánc, amikor a vendégek sorra táncoltak a menyasszonnyal és ekkor adták át az ifjú párnak szánt ajándékot.⁷²²

A sváb eredetű falvakban a mai napig nincs vőfély az esküvőkön, azonban átvették azt magyar szokást, hogy versike kíséretében tálalják fel az ételeket. Az éjféλι menyasszonyi tánc is elterjedt, de a pénzadományt a mai napig nem kiáltják ki.⁷²³

Temetés alkalmával a szomszédok feladata volt a sírt megásni, és a halottat a sírba helyezni.⁷²⁴ Halotti tor nem volt, és a mai napig nincs a sváb eredetű falvakban. Nagyszokondon azonban, a közeli román falvak hatására a virrasztás alatt és a temetés után is megvendégelték a résztvevőket.⁷²⁵ Virrasztás alatt a korai időkben szalonnát, hagymát, kenyeret és fánkot, az 1970-1980-as években

⁷²¹ Benkő: *i. m.* 408-409.

⁷²² Uo. 409-412.

⁷²³ Marinka Melinda: Lakodalom egy szatmári sváb faluban. In. *Ethnica*, 2006. 1. sz. 26-29.

⁷²⁴ Benkő: *i. m.* 417.

⁷²⁵ Uo. Lauka Gusztáv részletesen mutatja be a román pománát (halotti tort). 409.

szendvicset és fánkot, a temetés után pedig levest és töltött káposztát szolgáltak fel.⁷²⁶

Téli estéken a fiatalokhoz hasonlóan a házasok is gyakran találkoztak. Ilyenkor a nők fontak és beszélgettek, a férfiak pedig az asztal körül boroztak és kártyáztak. A vendéglátó asszony gondoskodott az ételről és italról. A téli időszakra időzítették a nagyobb családi összejöveteleket is. Ezek egyik formája a Hochstuba volt. Ilyenkor az egész rokonság összejött már délelőtt egy családnál, beszélgettek, ettek-ittak, és énekeltek.⁷²⁷ A téli rokon, vagy baráti családok látogatásának szokása a mai napig fennmaradt, s a mára teljesen elmagyarosodott falvakban is *hostubálásnak* hívják ezeket az összejöveteleket.

A társas együttlétek fontos eleme volt az éneklés. Hugo Moser, aki a 1920-as években többször megfordult a sváb falvakban, összegyűjtötte a szatmári sváb nép- és gyerekdalokat, s ezeket később könyv formájában is megjelentette Németországban. A népdalok egy része még a sváb őshazából származott, az újabbakat főleg a katonaságból hazatérő ifjak hozták magukkal.⁷²⁸ Moser a legtöbb nép- és gyerekdalt Szinfaluban, Nagyszokondon, Krasznasándorfaluban, Alsóhomoródon gyűjtötte, vagyis azokban a falvakban, ahol a sváb nyelv a két világháború között még anyanyelvként élt.⁷²⁹ De találunk mezőpetri, mezőfényi, kálmándi, erdődi, mezőteremi népdalokat is a gyűjteményben. Ezekben a falvakban, ha a fiatalok nem is, de az idősebb korosztály nagy része még beszélt a nyelvet.

A legtöbb sváb eredetű faluban volt és a mai napig van rezesbanda. Mezőfény esetében az 1777-es *Visitatio Canonica* szerint még nem volt a templomban, de a nagyobb ünnepek alkalmával 7 tagú fúvószenekar játszott a híveknek.⁷³⁰ Mezőpertiben az 1820-as években alakult fúvószenekar.⁷³¹

⁷²⁶ Interjú Einholz Ilona egykori nagyszokondi lakossal, 2005. november.

⁷²⁷ Reb: *i.m.* 152.

⁷²⁸ Hugo Moser: *Volkslieder der Sathmarer Schwaben mit ihren Weisen*. Bärenreiter Verlag, Kassel, 1943. 3-5.

⁷²⁹ Hugo Moser: *Schwäbische Kinderlieder aus Sathmar*. Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, München, 1969

⁷³⁰ Merli: *i.m.* 271.

⁷³¹ Brázay: *i. m.* 88.

Kaplonyban jóval később, csak 1903-ban döntött az egyháztanács a fúvószenekar felállításáról. Az első zenekarnak 19 tagja volt. Egy 1925-ből származó szerződés szerint a zenekar azért alakult, hogy aktívan részt vegyen a miséken, temetéseken, és más egyházi szertartásokon. Mivel világi darabokat is tanultak, a lakodalmak, kocsmai táncmultságok és bálók alkalmával is zenéltek. A szerződésben a zenekar tagjai kötelezték magukat, hogy 5 évig együtt maradnak, és minden évben új darabokat tanulnak. A hangszereket az egyházközség vásárolta, s 10 év szolgálat után a tagok személyes tulajdonába mentek át.⁷³²

Ami az étkezési szokásokat illeti, a kívülről érkező rendkívül erős hatások ellenére számos tipikus sváb étel fogyasztása a mai napig megmaradt. A krumplinudli, a strudli, az unkréc (császármorzsa), nagyböjtben a böjtös káposzta, savanyú káposzta főt krumplival, olajjal és hagymával, a krumplis tészta, a csőröge máig gyakran kerül a családok asztalára.⁷³³

Az egykori sváb telepések leszármazottai többségükben már egyáltalán nem beszélik ősük nyelvét (a nyelvet beszélők nagy része ma már Németországban él). A nyelvváltás azonban nem járt együtt teljes mentalitásváltással. A munkához, anyagi gyarapodáshoz, és az élet racionális megtervezéséhez való viszonyuk alapján még a mai napig is különbségek fedezhetők fel közöttük és a környékbeli nem sváb eredetű falvak között. Hétköznapijaink és ünnepeik mára a társadalmi és gazdasági élet változásainak, s ezzel összefüggésben a tömegkommunikáció által is generált konzumkultúra előretörésének befolyására jelentősen megváltoztak. Ennek ellenére tudatában vannak német származásuknak, és ha már csak töredékeiben is, de még őrzik felmenőik mai viszonyokra még adaptálható szokásait.

⁷³² Tempfli: Kaplony... *i. m.* 321.

⁷³³ Cservenyák László: Adatok a vállaji svábok táplálkozási szokásaihoz. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzáról Gunda Béla tiszteletére.* Debrecen, 1991. 159-163. Lásd még Bódi Erzsébet: A szatmári svábok sajátosságai a táplálkozáskultúra terén. In: Petercsák Tivadar-Veres Gábor (szerk): *Agria XLII.* Eger, 2006. 29-37.

13. Kitekintés

1940 júliusában Németország zöld utat adott az Erdélyre irányuló magyar revíziós törekvések megvalósításának. Utasította Magyarországot és Romániát, hogy folytassanak tárgyalásokat az első világháború után Romániához került területek hovatartozásáról. Mivel az augusztus 16-24. közötti Turnu Severin-i tárgyalások nem vezettek eredményre, augusztus 30-án német-olasz döntőbíróság osztotta fel a területet Bécsben a két állam között. Két évtized után a II. bécsi döntés értelmében a szatmári sváb falvak is visszakerültek Magyarországhoz.

Hitler a Reichstagban tartott 1939. október 6-i beszédében hirdette meg a „nem tartható” német népcsoportok Németországba való hazatelepítésének programját (Heim ins Reich). Ennek keretében 1939-41-ben dél-tiroli, balti, besszarábiai, bukovinai és galíciai németek hagyták el örökre szülőföldjüket. A szatmári svábok falvai is a kiürítendő településterületek közé tartoztak. A Gauamt már a bécsi döntés előtt komolyan foglalkozott az áttelepülés gondolatával, s a lebonyolítás előkészítésével. Augusztus közepén a kolozsvári német konzul megbízottai a népcsoport vezetőségével kiszálltak a falvakba, hogy felmérjék, körülbelül hány némettel lehet számolni a Német Birodalomba való esetleges áttelepítés megindításakor.⁷³⁴ Hockl körülbelül 20-30.000 önkéntes áttelepülővel számolt, azzal a megszorítással, hogy a propagandamunka hatékonysága ezt a számot jelentősen módosíthatja felfelé, de lefelé is. A megbízott népcsoportvezető azt tartotta volna ideálisnak, ha a terület kiürítése még 1941 tavaszáig megtörténik. Ellenkező esetben egy köztes megoldást javasolt: a papíron már beosztott 15 telepítési körzet közül az első fázisban az első négy körzetet – 13 faluban élő 8600 személyt – még a télen telepítsék át, a többieket pedig majd akkor, ha minden feltétel adottá válik ehhez. Ugyanazon dokumentumon belül a telepítési körzetek felsorolásánál már optimális esetben 46.000 személlyel számolt.⁷³⁵

⁷³⁴ PAAA, Inland II. D. 31/1. Fabricius követ távirata a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1940. augusztus 14.

⁷³⁵ PAAA, Inland II. D. R 100629 Nikolaus Hans Hockl: *A szatmári németek áttelepítéséhez.*

Hockl minden eshetőséget mérlegelt. Arra az esetre, ha az áttelepítés belátható időn belül megtörténik, azt javasolta, hogy arra a rövid időre konfliktuskerülő viszonyt tartsanak fenn a magyar állam szerveivel. Ellenkező esetben pedig a vezetés határozott, kemény fellépését tartotta szükségesnek ahhoz, hogy a román éra alatt elért eredmények megőrizhetők maradjanak.⁷³⁶

1940 októberére-novemberére azonban már többé-kevésbé nyilvánvalóvá vált, hogy a szatmári svábok áttelepítésének kérdése a más területekről érkező németek birodalmi elhelyezésének gondjai miatt nem időszerű. A népcsoport vezetősége tehát betagozódott a Magyarországi Németek Szövetségének szervezetébe, és azt kérte Berlintonól, hogy mindenben támogassák Basch népcsoportvezető Szatmárra vonatkozó követeléseit, s a németországi sajtó minden, a helyi német közösséget negatívan érintő intézkedés ellen hevesen tiltakozzék. Azt javasolta továbbá, hogy a szatmári németek „német karakteréről” nem szabad vitát nyitni, s a végsőig ragaszkodni kell minden német származású személyhez. Az iskolák és az istentiszteletek nyelvét illetően pedig mindent el kell követni a status quo fenntartásáért, s nem szabad engedni, hogy a lakosság véleményét kikérjék ezek esetleges megváltoztatása érdekében, mivel annak jelentős része továbbra is a magyar propaganda és a papság hatása alatt áll.⁷³⁷

A szatmári német vezetők szeptember 21-én keresték fel Basch Ferencet budapesti irodájában, aki három hét múlva, október 13-án személyesen látogatta meg őket Nagykárolyban.⁷³⁸ Teleki Pál miniszterelnök 1940-ben mereven elzárkózott attól, hogy a visszaszerzett területekről behívott országgyűlési képviselők között szatmári német vezető is legyen.⁷³⁹ 1942 februárjában azonban mégis bekerült egy szatmári politikus Josef Schönborn (akkorra már a Volksbund törzsvezetője – Stabsführer) személyében a felsőházba. Ez azonban csak Basch

Nagykároly, 1940. augusztus 31.

⁷³⁶ PAAA, Inland II. D. R 100629. Nikolaus Hans Hockl: *Kiegészítés a szatmári németek áttelepítéséről készített referátumhoz*. Budapest, 1940. szeptember 9.

⁷³⁷ PAAA, Inland II. D. 91/1. Feljegyzés a szatmári németek népi helyzetéről. (Szerző ismeretlen, biztosan a szatmári német vezetőség tagja.) 1940. október 30.

⁷³⁸ Spannenberger: *A magyarországi Volksbund... i. m.* 236-237.

⁷³⁹ PAAA, Inland II. g. R 101156. Az SD jelentése a német külügyminisztériumnak. 1940. október 26. Vö. Spannenberger: *A magyarországi Volksbund... i. m.* 232-233.

nyomására történhetett meg, aki Schönborn érdekében az egyik erdélyi szász képviselőt visszaléptette.⁷⁴⁰ A szatmári terület különállása megszűnt, először Kárpátaljával vonták össze (Gebiet Sathmar-Karpathenland), majd 1943. szeptember közepén Észak-Erdéllyel (Gebiet Ost).⁷⁴¹

A szatmári német vezetők II. bécsi döntéssel kapcsolatos aggodalmai nem voltak alaptalanok. A közigazgatás élére magyarok, vagy magyar érzelmű németek kerültek mindenhol, akik nem nézték jó szemmel a Volksbund tevékenységét.⁷⁴² A dobolás nyelvét a legtöbb településen azonnal magyarra változtatták. Az állami iskolák tannyelve minden településen a magyar lett.⁷⁴³ Az egyházi fenntartású iskolák esetében a helyzet nem volt ilyen súlyos, itt 19 német iskola illetve tagozat maradhatott meg.⁷⁴⁴ Az óvodák magyar nyelvűvé alakultak át, bár igaz, hogy a Volksbund 5 település esetében engedélyt kapott saját fenntartású intézmények alapítására.⁷⁴⁵ A német mozgalomhoz korábban közel álló papok jelentős részét magyar vagy román községekbe helyezték át.⁷⁴⁶

A lakosság továbbra is két pártra szakadt, a különbség csupán annyi volt az előző időszakhoz képest, hogy most a magyar érzelműek érezhették maguk mögött az államhatalom támogatását. Rendszeressé váltak a verekedések és legkülönbözőbb atrocitások. Gyakran előfordult, hogy az elkötelezett német vezetők ablakait éjszaka beverték, s nem voltak ritkák a kocsmai verekedések sem.⁷⁴⁷ Ezek az összetűzések különösen az SS-sorozások után váltak intenzívvé. A három sorozás alkalmával összesen mintegy 1000 szatmári sváb került a német hadsereg kötelékébe.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ Tilkovszky: A szatmári németség... *i. m.* 242-243.

⁷⁴¹ Uo. 242.

⁷⁴² PAAA – ADKG, Band 1. Reichs und Volksdeutsche in Ungarn. A nagyváradai német konzul a budapesti német követségnek. Nagyvárad, 1942. augusztus 18.

⁷⁴³ Uo.

⁷⁴⁴ Schmied: *i. m.* 15.

⁷⁴⁵ MOL, K 149. 156. d. 1943-5-1685. 126-127. Feljegyzés a Volksbund kisdédóvók nyitására irányuló megkereséséről. (Szerző és dátum ismeretlen, biztosan 1942 elején.)

⁷⁴⁶ PAAA – ADKG, Band 1. Reichs und Volksdeutsche in Ungarn. A nagyváradai német konzul a budapesti német követségnek. Nagyvárad, 1942. augusztus 18.

⁷⁴⁷ Spannenberger: A magyarországi Volksbund... *i. m.* 236.

⁷⁴⁸ Schmied: *i. m.* 14.

A Volksbund a jogsértésekről informálta a budapesti német követséget. Ekkor egy hosszadalmas eljárás kezdődött. A követség tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot a történetekről, s tájékoztatást kért arról, hogy a hatóságok mit tesznek a sérelmek orvoslására. A külügyminisztérium megkereste az illetékes tárcát (általában a Belügyminisztériumot, vagy a VKM-et), s a vizsgálat eredményének közlése után tájékoztatta a követséget a magyar álláspontról, illetve a megtett lépésekről.⁷⁴⁹ Az esetek túlnyomó többségében a hatóságok a német panaszokat megalapozatlannak tartották, vagy az atrocitások esetén a tanúvallomások ellentmondásosságára hivatkozva nem léptek fel a panaszok orvoslása érdekében.⁷⁵⁰

1944-ben a szovjet csapatok előretörésével augusztus-szeptemberre aktuálissá vált a német területek kiürítésének kérdése. Észak-Erdélyben azonban az SS csak későn engedélyezte az evakuálást, a magyar csapatok harci kedvének fenntartása miatt.⁷⁵¹ Végül Szatmár-vidéken mintegy 3000 fő engedelmeskedett a felhívásnak, míg a lakosság túlnyomó része nem volt hajlandó faluját elhagyni.⁷⁵²

1945 elején a szovjet csapatok a román közigazgatás segítségével kb. 5000 szatmári német, vagy német származású személyt deportáltak a Szovjetunióba. Az elhurcoltak esetében nem vették figyelembe, hogy az érintettek valóban a német mozgalom hívei voltak-e, vagy éppen ellenkezőleg, a magyarérezelmű sváb lakossághoz tartoztak-e. A deportáltak 10-15%-a soha nem tért többé vissza szülőföldjére.⁷⁵³

⁷⁴⁹ A Miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztálya 1940 novemberében arra kérte a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy a valóban jogos szatmári német igényeket elégítsék ki, mivel ez kül-, és nemzetiségpolitikai szempontból kiemelkedő jelentőségű kérdés. MOL, K 149. 89. d. 1940-8-15245. 669-70. Ottlik László levele a vallás és közoktatásügyi miniszternek.

⁷⁵⁰ A Belügyminisztérium a Szatmár-vidéki atrocitásokat a következőképpen látta: „Mint hogy a Volksbundnak a magyarság elleni izgatása még jelenleg is tart és az általa felizgatott felelőtlen német népi elemek részéről további kihívó cselekmények is várhatók, ami pedig nyilván az ellenpárt részéről visszahatásként hasonló cselekményeket fog eredményezni anélkül, hogy ezek az alattomban és orvul elkövetett cselekmények a hatóságok részéről megakadályozhatók volnának, ezért a Volksbunddal szemben személyi és vagyonbiztonsági szempontból is hathatósabb intézkedések bevezetése mutatkoznék szükségesnek.” MOL, K 149. 100. d. 1941-5-6912. 1118. A belügyminisztérium a külügyminisztériumnak. Budapest, 1941. július 31.

⁷⁵¹ Spannenberger: A magyarországi Volksbund... *i. m.* 377.

⁷⁵² Schmied: *i. m.* 15.

⁷⁵³ Uo. 16-17. Merli Rezső a térségben 4461 deportáltat számolt össze. Merli Rezső: *Harminckét település története*. Szent-Györgyi Albert Társaság-EMKE Szatmár Megyei Szervezete,

1945 után – a 20. század első felében immár harmadszor – új időszámítás kezdődött a szatmári svábok történetében...

Szatmárnémeti, 2002. A kérdéshez lásd még Boros Ernő: „*Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj*” I-II. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

14. Összegzés

A szinte egy évszázadon keresztül tartó telepítés lezárulása után a szatmári svábok beilleszkedtek új hazájukba. 1848 után a jobbágyviszony alól is felszabadultak, s a környékbeli román és magyar parasztokhoz képest anyagilag jelentősen gyarapodtak. A főleg földműveléssel foglalkozó lakosság soraiból azok, akik a környéken továbbtanultak, ezt csak magyar nyelven tehették. A századfordulóra pedig már a helyi falusi iskolákban is a magyar lett az oktatás nyelve. A templomban, noha még több faluban is imádkoztak és énekeltek svábul, az 1900-as évek elején a prédikáció nyelve szintén a magyar volt, és a misékről lassan-lassan kiszorult a német ének és ima. Eltérően az erdélyi szászoktól és bánáti sváboktól, a falvakban élő szatmári sváboknál hiányzott az a gazdasági alap és az értelmiségi réteg, amelyre építve saját német jellegű kultúrája fennmaradhatott volna.

Távol a szászoktól, a bánáti sváboktól, Németországtól, a szatmári svábok semmilyen német identitást erősítő külső impulzusból nem részesültek az 1920-as évekig. A közösségi élet tényleges irányítói és szervezői a helyi papok és tanítók voltak, akik magyar képzésben részesültek. Az első világháborút megelőző korszakban nem létezett német nemzeti alapú politikai aktivitás a szatmári sváb közösségben. Ennek döntő oka, hogy hiányoztak azok a gazdasági, társadalmi és kulturális intézmények, amelyek az ilyen jellegű szerveződésnek alapjai lehettek volna.

Míg az erdélyi románok nemzeti ébredése, majd nemzeti mozgalmuk irányítása hosszú ideig saját különálló egyházuk erejének és befolyásának volt köszönhető, s ugyanez volt érvényes a szászok és evangélikus egyházuk viszonyára is, amelynek fontos szerepe volt a közösség nemzeti jellegének megőrzésében. A szatmári svábok esetében azonban hiányzott a nemzeti egyház, pontosabban a mélyen vallásos svábok a magyar katolikus egyház hívei voltak. Gyerekeik a magyar oktatási nyelvű egyházi iskolákba jártak, hivatali ügyeiket pedig magyar nyelven intézték a jegyzőnél. A XX. század elején a szatmári svábság már a magyarosodás lassú, de biztos útján haladt.

Az első világháború és az azt követő impériumváltás megállította ezt a folyamatot. Ismeretes az elmélet, mely szerint a fronton harcoló sváb katonákra nagy hatással volt a német testvérekkel való találkozás. Úgy gondolom, hogy ez az élmény a szatmári svábok esetében biztosan kevés lett volna a nemzeti ébredéshez. Több, együttesen jelentkező érdeknek kellett találkoznia ahhoz, hogy megindulhasson a helyi svábság német tudatának kialakítása/újjáéledése. 1918-ban nemcsak megváltozott a politikai szereplők köre, hanem többrétegűvé is vált. A térségben ugyanis 1918-ig az egyetlen politikai tényező a magyar állam volt, amelynek helyét 1918-ban Románia vette át.

A területileg jócskán gyarapodott román államban pártoktól, kormányoktól függetlenül a két világháború közötti időszak legfontosabb bel- és külpolitikai célkitűzése a megszerzett területek megtartása volt. A nagyszámú német kisebbség a román állam területi integritása tekintetében nem jelentett veszélyt, s ennek köszönhető a viszonylagosan kedvező bánásmód, amelyben a németiség részesült a román hatóságok részéről. Ugyanakkor a román állam volt az első szereplő, amely a szatmári sváb vagy sváb eredetű falvak politikai jelentőségére felfigyelt. Disszimilációs törekvései egyértelműek voltak: a szatmári svábok leválasztása a revízió orientált magyarságról. Az általam vizsgált 24 faluban az 1920-as román népösszeírás – még a német mozgalom kibontakozása előtt – 21.756 német lakost számlált, szemben az 1910-es magyar népszámlálás által kimutatott 3581 fővel. A népszámlálási adatok elemzése nélkül is világos volt a cél: minél több németet kimutatni a szinte összefüggő magyar népesség által lakott határzónában. Az 1920-as népösszeírás azért is fontos, mert erre hivatkozva rendelték el a német tanítási nyelv bevezetését, nemcsak a még mindig sváb nyelvet őrző, hanem a már csak sváb eredetűnek tekinthető falvak iskoláiban is. Tehát akkor, amikor még sem a helyi lakosság körében nem fogalmazódott meg a német mozgalom szervezésének gondolata, sem a külső – szász és bánáti illetve németországi – kezdeményezések nem jelenetek meg a térségben. A román állam magatartása nem változott a vizsgált időszakban. Mindvégig támogatta a szatmári német mozgalom törekvéseit azzal, hogy különösen két intézményre – az iskolára és az egyházra – állandó jellegű nyomást gyakorolt: az iskolára és az egyházra. E

magatartást illetően több mint kérdéses, hogy valóban a német kisebbségek iránti érzékenysége vezérelte-e a román kormányokat. A források alapján a válasz egyértelműnek tűnik. 1. A román állam gyengíteni akarta a magyar kisebbséget. 2. Tudatosan és jól alkalmazta a „divide et impera” elvet, mert nem állt érdekében a két legerősebb kisebbség együttműködése. 3. Kihasználhatta azt, hogy a szatmári svábok ügye megosztotta a romániai német és magyar kisebbséget.

Önmagában véve a román állam azonban kevés lett volna a szatmári svábok nemzeti ébredéséhez. Természetesen szükség volt egy német oldalról érkező politikai erőre is, amely ezeket a célokat zászlajára tűzi. Miután a román hatóságok (a Szatmár megyei prefektus) felhívták a szászok figyelmét a szatmári svábokra, a szászokkal együtt a bánáti svábok is érdeklődni kezdtek a terület lakossága iránt. Ezzel megjelent egy új (már német) politikai szereplő is a térségben. Azonban nemcsak a romániai német népcsoportok, hanem a különböző németországi társadalmi szervezetek, és maga a német állam is „felfedezték” szatmári svábokat. A térségben megjelenő három fontos politikai tényező (a román állam, a szászok és bánáti svábok, a német állam) mellett legfőképpen arra volt szükség, hogy a helyi közösség is tudatára ébredjen sváb/német mivoltának, s megszervezze önmagát. A román állam politikai, a szász és bánáti közösség erkölcsi, valamint a német állam erkölcsi és anyagi támogatása mellett Fritz Winterhoffen 1926-ban érkezésének látta az időt egy helyi német szervezet felállítására.

A politikai mező másik oldalán a „régis új” politikai aktor, a romániai magyarság politikai szervezete, az Országos Magyar Párt és a katolikus egyház állt. Ezek célja az asszimiláció által már „megszerzett” népesség megtartása, az 1918 előtti status quo fenntartása volt a remélt területi revízió eljöveteleig.

A helyi német származású lakosság eltérő módon reagált a mozgalom tevékenységére. Mivel ebben a közösségben az identitás egyik legfontosabb eleme a katolikus vallás volt, s a mozgalom vezetői kezdettől fogva erős egyház- és papellenes propagandát fejtettek ki, sokan elzárkóztak Winterhofen törekvéseitől. Ráadásul azokban a falvakban, ahol a nyelvváltás már lezajlott, és a hétköznapiakban használt nyelv a magyar volt, a szülők felháborodva értesültek

arról, hogy a mozgalom vezetői a román állam támogatásával az általuk már nem ismert német nyelvet kívánják oktatási nyelvvé tenni az iskolákban. Voltak azonban olyan falvak is, ahol a lakosok anyanyelve még ekkor is a sváb volt, s ezekben a lakosság örült annak a lehetőségnek, hogy a gyerekei németül tanulhatnak, s a miséken németül prédikálnak.

A szatmári német mozgalom történetével kapcsolatban több kérdés is felvetődik. Az egyik ezek közül, hogy honnan indult, ki volt a kezdeményezője? A helyi közösség igényei termelték-e ki, vagy külső erők indították el? Ez már a vizsgált korszakban is vita tárgya volt. Két egymással teljesen szembenálló álláspont alakult ki ebben a tárgyban, és lényegében ez a mai napig így van. A mozgalom vezetői – Fritz Winterhofen és Stefan Wieser –, majd a későbbi német történeti irodalom szerint, a mozgalom egyértelműen a szatmári sváboktól indult, a szászok, a bánáti svábok és a különböző németországi szervezetek csak felkarolták és támogatták azt. A korabeli magyar – az erdélyi és a magyarországi – politikai elit viszont úgy ítélte meg, hogy a mozgalom kívülről, a szászoktól és a bánátiaktól indult. Ezen a véleményen volt a katolikus egyház is.

A Romániai Németek Szövetsége szász kezdeményezésre 1921-ben alakult meg. A szászok célja ezzel az volt, hogy az egész romániai németiséget egy szervezetben egyesítsék. Még a Szövetség megalakulása előtt, 1920-ban Szatmár megyében járt az erdélyi szász Rudolf Spek, azzal a céllal, hogy felmérje a német népiségi öntudatosítás ottani lehetőségeit. Spek 1920-as látogatása tulajdonképpen a szatmári svábok felfedezését jelentette. Már 1921-ben, a Szövetség alakuló ülésén a szatmári svábokat a romániai németiség részének tekintették. Helyzetértékelésük reális volt, hiszen az egykori szatmári telepések leszármazottai, ha nem is voltak öntudatos németek, a közösség egy része kétség kívül beszélt még németül, és nyitott is volt a kívülről jövő német támogatásra. A szatmári Volksgemeinschaft 1926-os megalakulásáig több szász és bánáti sváb vezető, valamint anyaországi német kereste fel a szatmári falvakat. Az 1925 karácsonyán Nagykárolyban rendezett német tanítói tanfolyamot is a szász és bánáti politikusok szervezték. Ez egyébként nem is történhetett másként, hisz a német értelmiség teljesen hiányzott Szatmárban. A Volksgemeinschaft megalakulása is a szász és a bánáti politikai elit

segítségével és jelenlétében történt. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy Fritz Winterhofen, a mozgalom első vezetője sem volt helybeli, akkor minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy a mozgalom elindítói nem helybeliek voltak. Viszont az 1920-tól induló szász, bánáti és anyaországi felfedező munka a közösségben regisztrált fogadókészségre hivatkozva lehetőséget láthatott egy sikeres kimenetelű népiségi munkára.

A kezdeti intenzív szász és bánáti támogatás azonban idővel alábbhagyott, és csak 1935-ben lendült fel ismét, amikor megkezdődött a romániai németeknek immár a nemzetiszocialista népcsoportpolitika elvei szerinti történő megszervezése. Ha a szász és bánáti támogatás el is apadt egy időre, Németország anyagi és erkölcsi támogatása folyamatos volt, leszámítva az 1930-as évek elejét, amikor is a mozgalom minden jel szerint ideiglenesen hanyatásnak indult.

A szatmári német mozgalom 1919 és 1940 közötti történetében négy szakaszt különböztethetünk meg: a kívülről érkező felfedező munka (1919–1925), a kezdeti lelkesedés szakasza (1926–1930), a hanyatlás kora (1930–1934), és a szervezet és a nemzeti lelkesedés szempontjából sikeres korszak (1935–1940). Az anyaország erkölcsi és anyagi támogatásának a mozgalom sikerében meghatározó szerepe volt. A Németországból érkezett pénzek nélkül valószínűleg lehetetlen lett volna a német értelmiség képzése, legyen szó itt akár a szászoknál vagy a Bánátban tanuló diákokról, akár a Németországban ösztöndíjjal különböző egyetemeken tanuló fiatalokról. A német értelmiség megteremtése pedig alapvető feltétele volt a nemzeti ébredésnek. A Németországból évente érkező csoportok kulturális munkája is az összetartozás érzését erősítette.

A német mozgalom történetének legvitatottabb kérdése a katolikus egyházzal való kapcsolata, illetve annak megítélése volt. A katolikus egyház, illetve papjai szerepével kapcsolatban két, egymással abszolút szembenálló álláspont kristályosodott ki: a magyar politikusok és a papság álláspontja szerint a mozgalom egyházellenes volt, a német álláspont szerint pedig éppen fordítva, az egyház volt mozgalomellenes. Tény, hogy az egyháznak meghatározó szerepe volt a sváb falvak életében, nemcsak a svábok oly sokszor hangoztatott vallásossága miatt, hanem azért is, mert az iskolák az egyház kezében voltak. Az iskolakérdés

pedig, „nemzeti erődítmény” volta miatt mindkét fél számára kulcsfontosságú volt. Az is tény, hogy a papság szinte teljes egészében magyar érzelmű volt, és bizonyos esetekben vissza is élt befolyásával, hatalmával. Különbséget kell tennünk azonban a falusi plébánosok és a püspök mozgalommal szembeni magatartása között. A papság általában – egy-két kivételtől eltekintve – nem nézte jó szemmel a mozgalmat, mivel amellet, hogy magyar érzelmű volt, az egyházközség lelki egységét látta veszélyeztetve általa. Fiedler püspök kezdetben még jóindulattal viseltetett a mozgalom iránt, s ott, ahol azt megalapozottnak látta, elfogadta az iskola német tannyelvűvé való átalakításának kérelmét. A német mozgalom vezetői azonban a szatmári kérdés kezelésekor az egyházban minekelőtt politikai aktort láttak. Figyelmen kívül hagyták, hogy a katolikus egyház önmagát – a meglévő világi és politikai kapcsolatai, és meghatározottságai ellenére – önálló entitásként határozta meg, s szerzett jogaihoz, autonómiájához a végsőkig ragaszkodott. Az ezeket érintő kérdésekben pedig, amíg csak lehetett, nem ismerte el a világi szervek, szervezetek illetékességét. Fiedler a személyét és a papjait ért folyamatos támadások miatt azonban idővel elfordult a német törekvéstől.

A plébánosok hangulatjelentéseiből világosan látszik, hogy azokban a falvakban, ahol a lakosság nagy többsége sváb anyanyelvű és érzelmű volt, ott a német tanításra való átállás szinte zökkenőmentesen valósult meg, s azt az egyház nem is különösebben akadályozta. Problémák ott adódtak, ahol a lakosság már részben vagy teljesen elmagyarosodott. 1934-ben a sváb eredetű falvakban megszűnt a magyar tanítás, és azokat az egyházi iskolákat, amelyek nem álltak át a német nyelvű oktatásra, a román kormány egyszerűen bezárta. A mozgalom vezetői azzal, hogy a kizárólagos német oktatást és német egyházi szolgálatot követelték ott is, ahol a szülők azt nem kérték, sőt kifejezetten tiltakoztak ellene, egyértelműen rombolták az egyház tekintélyét is. Ráadásul ebben a vonatkozásban a román állam mindenben támogatta a mozgalom vezetőit. A mozgalom kétség kívül megtörte az egyház szinte kizárólagos vezető szerepét a térségben, ugyanis a szász, a bánáti sváb, vagy a németországi iskolákban,

főiskolákon vagy egyetemeken képzett új értelmiség természetesen a német mozgalmat támogatta.

Feltehető a kérdés, hogy sikeres volt-e a német mozgalom, s milyen eredményeket mutathatott fel. A német iskolák, a német egyházi szolgálat, a megélénkülő német kulturális élet kétséget kizáróan komoly eredménynek tekinthető. Másfelől azonban a mozgalom felzaklatta a közösségek életét, s ez nem ritkán a családokon belüli kapcsolatokban is lecsapódott. Kérdés persze, hogy lett volna-e egyáltalán lehetőség az adott körülmények között békésen levezényelni egy ilyen folyamatot, amikor ez a kis közösség egymással szembenálló politikai érdekek játékszere volt.

Egy eredmény bizonyosan konstatálható: a két világháború közötti német nemzeti ébredés – ha nem is állította meg teljesen, de – egy időre elodázta a közösségek teljes elmagyarosodását. A német tudat – jóllehet lappangó, de tartós – továbbélésének jele az is, hogy a romániai 1989. decemberi események után megalakult Német Demokrata Fórumhoz szatmáriak is csatlakoztak...

15. Mellékletek - forrásközlés

*1. Boromisza Tibor püspök levele a plébániákhoz, amelyben elrendeli, hogy az iskolák tannyelvének meghatározása céljából hitközségi gyűléseket tartsanak, 1926. március 14.*⁷⁵⁴

Bár alsóbb tanhatóságoknak a szülők akarata ellenére való kényszerítő sürgetésére az iskolák pillanatnyi érdekét tartva szem előtt, az 1923/24. tanév elején elrendeltem, hogy a tanfelügyelőség által jelzett falvak róm. kath. iskoláiban német legyen a tannyelv, s a két idegen nyelven való tanítás nagy nehézségére is a szülőknek már két alkalommal hozzám juttatott kívánságára fölhívom az érdekelt ... lelkeskedő papságot, hogy az iskola tannyelve ügyében hívjon össze hitközségi ülést, olvassa fel a magániskolai törvénynek 35. cikkét, mely szerint: „Az olyan növendékektől látogatott magániskolákban, akiknek anyanyelve más, mint az állam nyelve: az előadási nyelvet az iskolafenntartók határozzák meg. Ez iskolákba nem vehetők fel, csak olyan növendékek, akiknek anyanyelve azonos az iskola előadási nyelvével.” – Eszerint: a gyermekek anyanyelvétől függ az iskola előadási nyelve. A törvénynek e cikkelye értelmében, - ha a szülő - akinek természet adta joga, hogy gyermekét milyen nyelvre tanítja - német anyanyelvűnek vallja gyermekét: az iskola előadási nyelve a német, ellenben, ha magyar anyanyelvűnek vallja gyermekét: az iskola előadási nyelve a magyar. - Ha a szülők egy része német, más része magyar anyanyelvűnek vallja gyermekét: akkor az illető községben a többség bevallása szerinti anyanyelv (vagy német, vagy magyar) lesz a róm. kath. iskola tannyelve. Ez esetben azonban a törvény fent idézett szakasza szerint: a kisebbségben maradt anyanyelvűek nem járhatnak a többségi anyanyelvűek iskolájába, hanem részükre külön sectiot létesítenek, saját anyanyelvükön, saját tanerővel. - Mint mindig, most is a lelkiismeret szabadságát és a tiszta igazság keresését hangsúlyozom. Ahogy Szinfaluban egy pillanatig sem haboztam elrendelni a német tanítási nyelvet, úgy most sincs semmi észrevételem

⁷⁵⁴ A mellékletben közölt források lelőhelye: Szatmári Püspöki Levéltár, „Sváb ügyek” doboz.

az ellen, hogy a hívők óhaja és az igazság érvényesüljön. Mi katolikusok vagyunk, akik semmiféle alacsony indító okokból származó izgatásnak fel nem ülhetünk, akik mindent alárendelünk annak az ítélő Jézus Krisztusnak, aki nem állott nyelvterjesztések szolgálatába, hanem az Istennek világra szálló Lelke erejében megtanított minket egy nyelvre, amelyen minden Istent szerető emberi lélek ért: a Szeretet és az Igazság nyelvére.

A hitközségnek a gyermekek anyanyelvére vonatkozó gyűléséről szóló jegyzőkönyvet a gyűlés résztvevőinek aláírásával ellátott két magyar és közjegyző által hitelesített két román példánya a közoktatásügyi miniszter úrhoz való fölterjesztés végett küldöm útján márc. 20-ig ide beterjesztendő.

Szatmár, 1926. márc. 14.

Tibor püspök

2. Johann Straubinger württembergi caritas igazgató levele Scheffler Jánoshoz

Caritasverband für Württemberg
1926.

20. Dezember

(Diözese Rottenburg) E.V.

Stuttgart

Sr. Hochwürden

Herrn Professor Dr. Johann Scheffler,

Sathmar.

Für Ihr liebenswürdiges Schreiben vom 20. November sage ich herzlichen Dank. Noch rechne es Ihnen hoch an, dass Sie trotz der vielen auf Ihnen lastenden Arbeit es über sich gebracht haben, mir einen zweiseitigen Brief zu schreiben. – Ich möchte damit beginnen, dass ich Ihnen zum hochheiligen Weihnachtsfest die bestem Glück – und Segenswünsche ausspreche. Möge die Weihnachtsbotschaft: „Friede den Menschen auf Erden, die eines guten Willens sind!“ auch in Sathmar ihre Bestätigung finden! Zunächst scheint allerdings der Sathmarer Friede noch nicht gekommen zu sein. Sie schreiben mir, dass Winter – Hofern verschiedenes gegen Sie bzw. gegen die Kurie unternommen habe. Ich bin, Gott sei Dank, nicht zum Advokaten Dr. Winter – Hofens bestellt und glaube deshalb auch nicht berechtigt zu sein, in die von Ihnen vorgelegten Einzelheiten einzugehen, zumal mir die Möglichkeit der Nachprüfung nicht gegeben ist. Ich habe jedoch Dr. Winter – Hofen, der neulich hier war, befragt über die Beschwerde, die er an den Bischof geschickt hat und die beim Bischof nicht ein getroffen ist. Er versichert mir, dass 2 Schreiben in einem eingeschriebenen Brief an die Kurie tatsächlich abgegangen seien, sie seien dort, wie die Post angibt, in Empfang genommen worden von einem Kanzleidiener namens Gerli. Was dann weiter mit den Schreiben geschehen ist, weiss er natürlich nicht. Sie scheinen auf dem Wege vom Kanzleidiener zum Bischof verloren gegangen zu sein. Auf keinen Fall dürfen Sie annehmen, dass Dr. Winter-Hofern den Verlust der Briefe nur vortäusche. Ich bin

fest Überzeugt, dass er dieselben wirklich abgeschickt hat, da er ja gar kein Interesse hat, die Briefe verschwinden zu lassen. Im Gegenteil sein grösstes Interesse war, dass die Briefe tatsächlich anlangen.

Der in Ihrem Schreiben erwähnte „beiliegende Brief“ ist bei mir nicht angekommen. Ich kann deshalb auch nichts sagen über die in dem „beiliegenden Brief“ vorkommende Stelle über eine Manz'sche Schrift. Manz kenne ich allerdings persönlich, er ist etwas eifrig, sonst aber ein guter Schwabe, hat jedoch das Unglück, einen Pfarrer zu besitzen, de m.E. nicht die nötigen Qualitäten zur Führung des Pfarramtes besitzt. Es gehen über ihn in Fina sehr üble Gerüchte, die auch nach Deutschland verbreitet wurden, weil Verschiedene aus Fina in Deutschland studieren. Ich kann das jedes Mal hören, so oft ein Student aus Fina zu mir kommt. Mich selbst hat der Pfarrer von Fina auch übel angeschwarzt, wie/aus einem Brief, den mir Pfaffer Horvath in Grosskarol vorlas, erfuhr. Er hat in diesem Brief geschrieben, dass ich auf üblen Wegen gehe und ihn angelogen habe. Ich habe nämlich gesagt, dass ich gleich von Fina wieder weitergehe, sei aber einen halben Tag dort geblieben. Das letztere stimmt, kommt aber nur davon her, dass der Bauer Czumbil den ich besuchen wollte (er hat einen Bruder in Stuttgart) nicht zu Hause war und erst nach 2 Stunden eintraf. Ich vermute, dass der Pfarrer von Fina den gleichen verleumderischen Brief noch an andere Stellen richtete, nicht nur an Horvath. Solche Kampfmethoden ist man ... uns nicht gewöhnt.

Schade ist es, dass Sie sich nicht entschliessen können, sich an die Spitze der schwäb. Bewegung zu stellen. In Ihren Händen wäre das Vok am besten geborgen. Vielleicht schlägt doch einmal die Stunde, wo Sie die Führung annehmen werden. Es wird allerdings ein schwieriges Werk sein.

II.

Auf keinen Fall dürfen Sie auf das Niedergehen der schwäb. Bewegung rechnen. Die Sathmarer Schwaben sind jetzt entdeckt und werden genau die gleiche Entwicklung nehmen wie die übrigen deutschbesiedelten Gebiete im Ausland. Hemmungen von kirchlicher Seite können der Kirche nur schaden. Leider mischt

sich der Klerus in seiner überwiegenden Mehrheit immer noch in die nationalen Kämpfe hinein.

Indem ich mich Ihnen und Ihrem Gebete bestens empfehle und auch Ihren Herrn und Herrn Prof. Czumbel zu grüssen bitte, bin ich

Ihr ganz ergebener: mgs. dr. Straubinger

3. Jegyzőkönyv. Papi értekezlet a sváb mozgalom ügyében, 1926. április 14.

Szatmár

Jegyzőkönyv

Felvétetett Szatmáron, 1926. április hó 14-én, Szatmáron, az Egyházmegyei Alapítványi Pénztár szobájában, a sváb mozgalom ügyében tartott papi értekezleten. Jelen voltak: Szabó István püspöki helynök, mint az értekezlet elnöke, Dr. Szentgyörgyi Jordán Károly, Ilosvay Lajos, Kováts Gyula dr., Láng Ferenc kananokok, dr. Horváth Jenő, Diczig Béla, Magyar Bálint, Kőrösi Károly, Jaklovits György, Zahoránszky István, dr. Bárány József, Csúcs János, Tillinger Ferenc, Bothlinger Pál, Baumgartner Alajos, Bagossy Bertalan, Bagossy László, Kauffmann Gyula, Diemand Lajos, Szeibel István, Komka Vilmos, Hágen János, dr. Scheffler János, dr. Czumbel Lajos, Moldován Endre, Einholtz József, Zádor József, P. Lutkovics Kolos és dr. Scheffler Ferenc.

Szabó István püspöki helynök üdvözölve a megjelenteket, ismerteti az értekezlet célját: a sváb mozgalommal szemben tanúsítandó magatartás megbeszélése.

Láng Ferenc kananok elnök felkérésére ismerteti e mozgalom előzményeit, rámutatván a vidékünkön járt különböző agitátorok aknamunkájára, s arra a körülményre, hogy a veszedelmes mozgalmat a hivatalos állami hatalom is támogatja.

A mozgalom előzményeinek ismertetése után az elnöklő püspöki helynök felteszi a következő kérdéseket:

1, A veszedelmes mozgalommal szemben úgy véli-e az értekezlet, hogy tenni kell valamit?

2, Mi az, ami teendő volna?

Miután az értekezlet egyhangúlag amellett nyilatkozik, hogy a mozgalommal szemben nem politikai, hanem elsősorban lelkipásztori szempontból állást kell foglalni, elnöklő püspöki helynök felszólítja dr. Scheffler Jánost, tegye meg javaslatait a mozgalommal szemben teendőket illetően.

Dr. Scheffler János javaslatba hozza a következőket:

- 1, Forduljon az egybegyűlt értekezlet tiszteletteljes kérelemmel a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatósághoz olyan értelemben, hogy az adna ki e mozgalommal kapcsolatban főpásztori körlevelet, mely a népnek a következő vasárnapok egyikén, lehetőleg a Jó Pásztorról szóló evangélium kapcsán a népnek szószerűen felolvastassék, megmagyaráztassék, s e veszedelmes mozgalomra alkalmaztassék.
- 2, Szerkesztessék egy népies, hangjában méltó és komolyság-teljes röpirat, amely rámutat e mozgalom káros befolyására a népre nézve vallási, népművelődési és közéleti szempontból. A röpirat, hogy annál nagyobb nyomatékkal bírjon, az összes megjelentektől aláírandó, sőt, levélben a meg nem jelent krasznabélteki, sándorfalusi, csanárosi és mezőteremi lelkészek hozzájárulása és aláírása is kérendő, a mintegy 5000 példányban kinyomandó röpirat pedig a lelkészek útján, lehetőleg minden érdekelt családba eljuttatandó.
- 3, Dr. Blaskovits Ferenc, temesvári prelátus kanonok levélben tiszteletteljesen megkeresendő olyan értelemben, hogy hasson oda, miszerint a Bánátból táplálkozó mozgalomnak minél előbb vége szakadjon, s a kívülről illetéktelenül jövő beavatkozás a szatmári egyházmegye belügyeibe megszűnjék. A levélben nevezett prelátus-kanonok felhívandó, hogy a nagykárolyi sváb népirodában levő fényképét távolíttassa el, mivel ez arra a magyarázatra ad okot, hogy a nevezett népiroda és a Sváb Központi Bank között összeköttetés áll fent, a Sváb Központi Bank nagykárolyi fiókja további támogatásának feltételeként pedig az állítandó fel, hogy Winterhofen Frigyes, mint e mozgalom fő támogatója, az igazgatóságtól távolíttassék el. E levél az értekezlet valamennyi tagjától aláírandó.
- 4, Forduljon az értekezlet azzal a további kérelemmel a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatósághoz, hogy az a maga részéről meg a temesvári apostoli kormányzó urat keresse meg a veszedelmes sváb agitáció kérdésében.
- 5, Válasszon az értekezlet állandó bizottságot, melynek teendője lesz a sváb mozgalomnak állandó éber szemmel való kísérése és az esetről-esetre tennivalók megbeszélése és elintézése.
- 6, Gondolkozzék az értekezlet azon, hogyan lehetne katolikus iskoláink tanítóságának megfelelő javadalmazásával, a sváb községekből kikerülő gyermekek kedvezményes további taníttatása által, s valamely megfelelő falusi

kath. szervezet bevezetése által ennek és más hasonló veszedelmes kérdéseknek hathatós megoldását eszközölni.

Elnöklő püspöki helynök felszólítására az egyes javaslati pontokhoz kiegészítően hozzászóltak: Bagossy Bertalan, Moldován Endre, dr. Horváth Jenő, dr. Bárány József, Láng Ferenc, Magyar Bálint, Weisz József, Tillinger Ferenc, Baumgartner Alajos, majd az elnök felszólítására az értekezlet egyenkint megszavazza a fenti javaslatokat. A röpirat megszerkesztésére dr. Scheffler Jánost és dr. Horváth Jenőt kéri fel az értekezlet, az állandó bizottság tagjaivá pedig a következőket választja meg: Elnök: Láng Ferenc kananok, tagjai: központiak: dr. Scheffler János, dr. Czumbel Lajos, dr. Scheffler Ferenc és Botlinger Pál; vidékiek: Diemand Lajos, Jaklovits György, Zahoránszky István, dr. Horváth Jenő.

Miután az értekezlet tagjai dr. Horváth Jenő indítványára a mozgalommal szemben megindítandó akció céljaira 7400 leunyi összeget adtak össze, Moldován Endre megköszönte az elnöklő püspöki helynök gondosságát, melyet e fontos értekezlet összehívása által tanúsított a nagykárolyi és erdődi esperesi kerületek híveinek lelki javát illetőleg, s ezzel az elnöklő püspöki helynök az értekezletet lezárta.

K.m.f.

Szabó István püspöki helynök, nagyprépost

Dr. Scheffler Ferenc jegyző

4. A mezőpetri hitközség közgyűlésén felvett jegyzőkönyv, 1926. március 19.

Másolat

Jegyzőkönyv – fölvetetett a Petrest-i rom. kath. Hitközség 1926. március 19-én tartott közgyűléséről. Jelen voltak Hágen János h. hitközségi elnök, Stocz István, egyháztanácsi jegyző és az alulírottak.

Tárgy: Az iskola tannyelvének a magánoktatási törvény 35. cikkelyében megállapított jog alapján a hitközségi iskola tannyelvének a megállapítása. – Helyettes elnök ismertette a fent idézett törvénycikkelyt és a püspöki Főhatóság 495/1926. sz. rendeletét, a közgyűlést határozattételre szólítja fel. A szavazás saját kezű aláírásával történvén, s a szavazatok összeszámíttatván magyar tannyelvre szavazott 58, német tannyelvre húsz. Ezek közül 15-nek nincsen gyermeke.. – A h. hitközségi elnök megköszömvén a megjelentek türelmét, a gyűlést azzal zárja be, hogy a jegyzőkönyvet további intézkedés végett az egyházi Főhatósághoz fogja felterjeszteni. K.m.f. P. h. Hágen János h. hitközségi elnök. Stocz István isk. jegyző.

– A magyar tannyelvre szavaztak a következők: ifj. Bárt György s.k., Tempfli Ferencz s.k., Neuhoff Gyula s.k., Riezmán Márton s.k., Vonház Antal s.k., Heim Márton s.k., Kirner Jakab s.k., Virer János s.k., Heiffer Mihály s.k., Manhercz János s.k., Tempfli István s.k., Ifj. Bart Mátyás s.k., Liri István s.k., Müller János s.k., Rimili János s.k., + idős Rok János – szóvivő, Hágen János, ifj. Vonház István s.k., Ronn János s.k., Fischer Mátyás s.k., Pfeiffer Mátyás s.k., ifj. Vonház Jakab s.k., Bothlinger József s.k., Osváld Mihály s.k., Viland Albert s.k., Kurucz János s.k., Pfeiffer István s.k., Füzeséry Lajos s.k., Manhercz István s.k., Müller József s.k., Mátyás Antal s.k., Horn Vendel s.k., Pfeiffer Mihály s.k., Kurucz János s.k., Haller Mihály s.k., Haller János s.k., Mór György s.k., Emili Mátyás, Kreczeriger József s.k., Stocz Márton s.k., id. Bárt Vendel s.k., Brém Alajos s.k., id. Merli János s.k., ifj. Pfeiffer Jakab s.k., Merli János s.k., Vonház Mátyás s.k., Tefferhárt Mihály s.k., Kurucz Márton s.k., id. Kurucz János s.k., Pfeiffer Vendel s.k., ifj. Rok János s.k., Riczmán Antal s.k., ifj. Merk János s.k., id. Merk János s.k., Vonház István s.k., Stocz István s.k., Merli Mátyás s.k., Hagen János s.k., Zahoróczky István s.k.

A német tanítási nyelvre szavaztak a következők: Stefán Bazler s.k., Holermán József s.k., Fasztusz István s.k., Mihael Vonház s.k., Vendelin Renn s.k., Stefan Res s.k., Josep Popovit s.k., Popovics Sándor s.k., Fischer Imre s.k., Heim Ferencz s.k., ifj. Mózer Mátyás s.k., Fischer István s.k., Priczinger Anton s.k., Johann Res s.k., Bertus Mihály s.k., Varady Gyula s.k., Vendelin Veber s.k., Bonhaffer József s.k., Mózer Sándor s.k., Johann Holczman s.k.

*5. A Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar nevében Winterhofen
levele Scheffler Jánoshoz*

....

An

Se. Hchwdn.

Herrn Dr. Johann Scheffler

Professor der Theologie am Priesterseminar zu

Sathmar.

Sehr geehrter Herr Professor!

Ich erlaube mir höflichst, Ihnen in Beiliegenden die Abschrift einer Eingabe an die
bischöfliche Kanzlei einzusenden, und ich knüpfe daran die höfliche Bitte, Ihren
Einfluss in dem von uns vertretenen Sinne verwenden zu wollen sofern sich der
Inhalt unseres Gesuches mit Ihren Anschauungen decken sollte. – Ihre zornigen
Zeilen im „Szabad Szó“ beruhen auf falschen Voraussetzungen. Sie irren sich
sowohl über den Ursprung, als auch über die Ziele unserer beiden letzten
Flugblätter. Ich will es vollkommen verstehen, ... es Ihren madjarisch erzogenen
Herzen weh tut, unsere Fortschritte mitansehen zu müssen. Aber als Angehöriger
des geistlichen Standes sollten Sie doch, Herr Professor, es wenigstens versuchen,
uns dasselbe Verständnis entgegenzubringen. Ich fürchte, zu einem, unparteiischen
Begreifen und Erfassen unserer Arbeiten und Bestrebungen Ihrerseits wird es nie
kommen, solange Sie sich über sie nur durch Vermutungen und einseitige
Belehrungen ein Bild machen wollen.

Mit ergebenster Hochachtung

Ihr

Winterhofen.

6. Kőrösi Károly kálmándi plébános levele a püspökségre, 1928. május 11.

A kálmándi rk. plébánia hivatalától

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Legmélyebb tisztelettel bátorkodom jelenteni, hogy a Szilágy megyei tanfelügyelőségnek múlt év dec. 31-én kelt 3782 sz. értesítése szerint a közokt. Miniszter Úri, 66029/1927. sz. rendelete alapján az Inspectoratus 13.460/1927. sz. alatt elrendelte, hogy az iskolákba ... év január 1-től a német tannyelv vezetessék be.

Ez ügyben január 10-ére összehívott hitközségi közgyűlés megdöbbenéssel vette tudomásul e rendeletet. A közgyűlésen megjelentek egyhangúlag kijelentették, hogy a rendeletet magukra nézve sérelmesnek tartják, amennyiben a magánoktatási törvény 35.§-ában biztosított joguknál fogva már 1926. márc. 19-én tartott közgyűlésükön szintén egyhangúlag a magyar tannyelv mellett foglaltak állást. Német tannyelvet sohasem kértek, sohasem óhajtottak, ily értelmű nyilatkozatot soha senki előtt nem tettek, sem alá nem írtak. Történt ugyan egy összeírás 1926. aug. 26-án, mikor Kreuczer Mihály, a nagykárolyi ... titkára aláírásokat gyűjtött a községben, megkérdezvén egyeseket, óhajtják-e, hogy német nyelvet is (írás-olvasást) tanítsanak az iskolában? A megkérdezett hitközségi tagok, a Kreuczer Mihállyal a községet feljáró Szolomayer István és Rausz György esküdtek bizonyosága szerint mindenütt azt válaszolták, hogy nincs kifogásuk ellene, ha egy keveset németül is tanulnak gyermekeik, de a tannyelv magyar legyen. Az aláírásokat azonban, úgy látszik, oly értelmű nyilatkozat számára gyűjtötték, mely szerint az aláírók a német tannyelv bevezetését kívánják. Ennek alapján rendelte el Miniszter Úr a német tannyelv bevezetését, mert rendeletében a község lakosaink kifejezett kívánságára hivatkozik.

Tegnap, jan. 11-én tartott közgyűlésünkön kijelentették a hitközség jelenlévő tagjai, hogy törvényes joguknál fogva a magyar tannyelvhez ragaszkodnak, s alázatosan kérik a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságot, hogy a Közokt.

Miniszter Úrnál a sérelmes rendelet visszavonása érdekében a lépéseket megtenni méltóztassék.

Az erről felvett jegyzőkönyv hiteles fordítását ide mellékelve van szerencsém mély tisztelettel felterjeszteni.

Hódoló tisztelem kifejezése mellett vagyok a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak

Kálmánd, 1928. január 11.

engedelmes szolgálója.

1 drb. melléklet

Körösi Károly
plébános

7. Zahoránszky István mezőpetri plébános levele a zilahi tanfelügyelőségre, 1928. január 18.

Tiszteletes Tanfelügyelőségnek

A 3782-1929 számú rendeletet 1928. január 6-án kaptam meg.

A rendelet végrehajtására vonatkozólag tisztelettel jelentem, hogy az egyházmegyei főhatóság 55/1928 számú utasítására most már negyedszer, vagy ötödször kérdeztük meg az iskolát fenntartó hitközség tagjait, hogy iskolájában német, vagy magyar nyelven akarja-e taníttatni gyermekeit? A felelet ez alkalommal is, mint mindig, a magyar nyelv mellett szól, mint a tisztelettel csatolt jegyzőkönyv bizonyítja, mely szerint a magyar ívet 137, a németet 3 szülő írta alá. Nem rábeszélés, nem fenyegetés, nem ígéret, hanem a szomorú tapasztalat diktálja ezt a szülőknek. Két esztendőn át német volt a tanítási nyelv minálunk is, az eredmény pedig zéró, mert a faluban senki sem tud németül, csak svábul, az irodalmi, s egyúttal tanítási német nyelvet senki meg sem érti.

A petrestiek soha sem kérték a német tanítási nyelvet, csupán arról volt szó, hogy a gyermekek németül is tanuljanak meg írni és olvasni, ezt az egyháztanács-iskolaszék el is rendelte, s a felsőbb osztályokban a tanító órátöbbletben tanította is a gyermekeket német írásra, olvasásra. – Lehet, hogy ezt hangoztatta és félremagyarázva gyűjtött aláírásokat a nagykárolyi ..., de ez a lakosság egyetemes óhaja soha sem volt, mert itt mindenki jól tudja, hogy a német nyelvvel ezen a vidéken nem boldogul, s inkább az az általános óhaj, hogy az államnyelvet sajátítsa el minél előbb mindenki.

Tekintetes Tanfelügyelőség! Az iskolafenntartó petrestii róm. kath. Hitközség sem politizál, iskolájától csak azt kívánja, hogy kellő ismeretekkel lássa el növendékeit. Az állam hivatalos nyelve és a ... vidék érintkezési nyelvet, a román és a magyar nyelv közé nem óhajt egy itt ismeretlen nyelvet, a németet bevezetni. Most, évközben, ez még pedagógiai abszurdum is.

A további szíves intézkedés kérve, maradok tisztelettel

Petresti, 1928. január 18.

Zahoránszky István

Iskolaszéki elnök

**8. Zahoránszky István mezőpetri plébános levele a püspökségre, 1928. január 28.
Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!**

Az 55/1928. számú magas rendelet értelmében tisztelettel betérjesztem az iskola tannyelvének megállapítása végett f.é. január hó 15-ére összehívott rendkívüli közgyűlés egyetlen eredeti jegyzőkönyvét, s annak a beadványnak eredetijét, melynek során fordításával a közjegyzőileg hitelesített jegyzőkönyvet román fordításban a ... tanfelügyelőséghez e hó 18-án ajánlott levélben elküldtem.

Közgyűlés tulajdonképpen nem volt, nem is lehetett volna, mert itt a hadi zónában a mi magyar lelkiismeretes katolikus jegyzőnk szerint csak a ... hadtestparancsnokság engedélyével lehet ilyet tartani. Egy jóra való fiatal gazdával járatuk tehát fel a falut, hogy a nyelvkérdésben nevük aláírásával nyilatkozzanak. Jegyzőkönyv formája van a nyilatkozatnak, mert értekezlet során a szószékről voltak a hívek összehívva, de csak 6-7 ember jelent meg, s az ügy sürgősségére való tekintettel közgyűlési engedélyre nem várhattunk hetekig.

Minden kényszer nélkül 137 ember írt a magyar és csak 3 a német tanítási ív alá.

Így ált a dolog január 16-án. – 20-án azonban nagy változás történt. A nagykarolyi ... emberei szálltak ki autóval, nekik már lehetett a község házában gyűlést tartani, a községi jegyző – különben keresztelt zsidó – volt a fő ember, a pap által aláíratott ív, ... érvénytelen! Itt a határon nem lehet magyar brigádot szervezni! Zsandár, ... olaj az ellenzéknek! Az ő ívüket, a németet kell aláírni, különben nincs segély az iskoláknak! Isten őrizz a magyaroktól! Ha jönnének, rögtön visszavennék a már kiosztott földet, stb. A régi recept! Hazugság, sok pénz, közigazgatási, bőséges pártolás, erőszak! Mert a demokratikus hazánkban ... is lehet bárki, csak magyar nem!

Hogy mi lesz a további intézkedése a kitűnő ..., nem tudom. A ...-alap arany márkái a balkanizált talajban bőséges termést ígérnek, de nem az uralkodó nemzetnek, hanem a pángermanizmusnak.

Alázatos tisztelettel

Mezőpetri, 1928. január 28. Zahoránszky István Plébános

9. Töredék, beszámoló a tanfelügyelőség által a tanítóknak tartott gyűlésről

A gyűlés lefolyása $\frac{3}{4}$ 11 órakor megjelent két román tanügyi személy /Tulbure és .../. Akkorra a károlyi és erdődi kerület összes tanítói, két falu kivételével már együtt voltak. A szót Tulbure vezette. Kimondta, hogy a magyar rezsim erővel fosztotta meg a sváb népet anyanyelvétől. Rá volt utalva, mert a 20 milliós magyar államban csak 8 mil. fajmagyar volt, azért mesterségesen gyártották a műmagyarokat. A román állam nincs erre ráutalva, azért a sváboknak visszaadja jogukat fajiságuk és anyanyelvükhöz. Eddig várt, mert meg akart győződni róla, vajon él-e még ebben a népben egykori fajiságuk tudata. Miután most a minisztérium meggyőződött róla, és pedig sok panasz, kérés- és memorandumból, mely e néptől a minisztériumhoz benyújtott, hogy a sváb nép vissza kívánja ősi anyanyelvét, a liberális román állam jóváteszi azt az igazságtalanságot, amelyet a magyarok elkövettek és visszacsinálja a nagy hibát. Közben történelmi tévedésektől és célzatosságoktól hemzseggő alakban elmondotta a magyar desnationizálásnak menetét.

A miniszter rendelete kategorikus és minden erővel végre fogják hajtani és a sváb nép természetjogának érvényt szereznek.

Azután sorba megkérdezte az egyes községek tanítóit: megkapták-e a rendeletet és milyen nyelven tanítanak. Akik azt vallották, hogy már németül tanítanak, azokat megdicsérték. Akik arra hivatkoztak, hogy az ő egyházi hatóságuk új szavazást rendelt el, fellebbezett és azért még mindig magyarul tanítanak, azok szigorú intésben részesültek. Azokat is megróttá, akik az ő iskolaszékük határozatának megfelelően tisztán román nyelvű tanításra tértek át, mert ebben is a papoknak egy mesterkedését és a román állam ellen hangulatkeltésnek egy ravasz módját kell látni. Wolsitz csanárosi tanító, az ő becsületes egyszerűségében a legnagyobb szerénységgel hívta fel a Tulbure figyelmét arra, milyen lehetetlenség a gyermekeket előttük ismeretlen nyelven oktatni. Megdorgálták, hogyan mer nekik pedagógiai oktatást adni és T. azt is hozzátette: Tanító úr, ezzel a mai beszédével nagy kárt okozott magának.

Az egész gyűlés aktoritatív hangon ment. A s. tanfelügyelő próbált kétszer ellentétes módon érvelni. Először kérdezte, milyen módon és kik által nyilvánította a sváb nép ily értelmű akaratát, holott a püspöki hatósághoz befolyt jegyzőkönyvek sok községről éppen az ellenkezőjét mutatják. Másodszor kérdezte, milyen törvény alapján készül ez a miniszteri rendelkezés, amely ellenkezik a magánokt.tv.35. §-ával. De kijelentették, hogy nem disputálni jöttek, hanem a miniszter rendeletét végrehajtani.

Legvégén T. oktatást és tanácsot adott. Lényeg ez: A nép előbb az iskolában, majd a templomban is német nyelvet akar. Háta mögött áll a kormány. A másik oldalon áll a papság, amely a magyar rezsim szellemében nőtt fel és papi hivatásával visszaélve a népet most is a magyar érdekek és szellem szolgálatában akarja tartani. A másik úr szerint: mely a lelkeket mérgezi. Íme, itt a két küzdő fél. Könnyen kiszámíthatjuk, melyik lesz a győztes és kihez érdekük állani. Mi megüzenjük a harcot a papságnak./S.-tanf. nem állhatta meg, hogy közbe ne szóljon: Multumin/. Aki a min. rendeletnek ellenszegül, azt halálos ellenségnek tekintik. Amikor a lélekmérgezést emlegették.S.-tanf.-mivel az előzményekből okulva látható volt, hogy más tiltakozási mód nem áll rendelkezésünkre, - otthagya a termet. Ellenszólalni nem is látszott tapintatos dolognak, mert akkor ugyanabba a hibába estünk volna a világi hatósággal szemben, amelyek ők az egyházzal szemben elkövettek.

Ez a beszéd románul ment azzal, hogy akik megértették, mondják el azoknak, akik nem értették. A tanítószeg jó érzésű tagjai, - és talán mind ilyen, - mélyen megbotránkozva távozott. Jövő hónapban megint lesz, vsz. Nkárolyban ilyen konferencia. Az ellenszegülők most kapták az első intést, egy hónap múlva jön a második, aztán a tanító elcsapása. A papnak könnyű. Majd ha baj lesz, akkor félreáll és a tanítók akkor mehetnek az utcára. A T. zsebében van 380 bánáti tanító listája, akik szívesen átveszik állásukat.

Ezenfelül számba vették még a növendékek létszámát és elárulták abbeli szándékukat, hogy a tanítószemélyzet megfelelő emelését is fogják követelni és a tanítóközségeket is, a tanítókat is lehetetlen helyzetbe hozni.

10. Körösi Károly kálmándi plébános levele a püspökségre

A kálmándi róm. kath. Plébánia hivatalától

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

A közoktatásügyi miniszter f. hó 13-én kelt 33.995/1928 sz. leiratában újra elrendelte, hogy ez év április 1-ig iskolánkba a német tannyelv bevezetessék, most már hozzátéve azt is, hogy ezen rendelkezés a vallástani órákra is vonatkozik. A rendelet végrehajtásáért az iskola igazgatójára hárítja a felelősséget és sürgős jelentést kíván.

Tekintettel arra, hogy növendékeinek anyanyelve magyar, németül egyáltalában nem is tudnak, a vallástannak német nyelven való tanítása községünkben a gyermekek teljes hitbeli tudattalanságát és erkölcsi elzüllését fogná eredményezni. Viszont az iskola esetleges bezárásáért sem vállalhatom a felelősséget.

Alázatos tisztelettel kérek azért utasítást, hogy a jelzett miniszteri rendelettel azonban milyen álláspontra helyezkedjünk?

Legmélyebb tiszteletem kifejezése mellett vagyok a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak

Kálmánd, 1928. márc. 21.

legkisebb szolgája

Körösi Károly

Plébános

11. Tibor püspök levele a plébániákhoz, 1928. március 26.

A Ntdő Plébniai Hivatalnak

634. szám.

A közoktatásügyi minisztérium f. évi 33995. sz. rendeletével, melyet megkerülésemmel küldött meg a joghatóságom alatt levő iskoláknak, elrendeli a német tanítási nyelvet és hitoktatást.

E rendeletében arra hivatkozik, hogy az illető hitközségek hívei kérték a minisztériumtól a német tanítási nyelvet.

Felhívom az iskolaszéket, sürgősen nyilatkozzék: igaz-e, hogy akár maga, akár pedig megbízottjai útján a német tannyelvnek az iskolába való bevezetését kérte. Ha nem igaz, akkor román nyelvű jegyzőkönyvben – az egyháztanács minden tagja által aláírva – tiltakozzék az ellen, hogy az egyháztanács nevével és a hívek akarata ellen irányuló intézkedésre bírják rá lelkiismeretlenül a tanügyi főhatásokat.

Egyben – ha gyermekeiket magyar anyanyelvűeknek vallják – adjanak be hozzám kérelmet, illetőleg meghatalmazást, hogy a minisztériumot a Semmitő Széknél beperelhessem.

A meghatalmazás tartalmazó kérés szövege a következő lehet:

román szöveg

Mivel az eljárást a lehető legsürgősebben meg kell indítanunk, a román nyelvű jegyzőkönyv és meghatalmazás két román-magyar nyelvű példányát mielőbb terjessze be ide.

Egyben megjegyzem, hogy a hitoktatás nyelvét illetőleg a minisztérium illetékességét semmi esetre sem ismerem el. Ha az iskolában nem lehet megtartani a hitoktatás azon a nyelven, ahogy a gyermekek a legjobban értik, az a templomban tartandó meg.

Szatmár, 1928. márc. 26.

....

Püspök

12. Meghatalmazás a püspöknek, hogy a hívek nevében tiltakozzon a közoktatásügyi minisztériumnál

Meghatalmazás

Amellyel kérjük és egyben meghatalmazzuk a satu-marei rom. kath. püspökséget, hogy nevünkben tiltakozzék a közoktatásügyi miniszter úr 166029-1927 és 33995-928. sz. rendelete ellen és járjon el a bukaresti Semmítő Széknél, hogy gyermekeinek anyanyelvének és nemzetiségének meghatározására vonatkozó jogainkat megvédje.

Kelt: ..., 1928. március hó 28-án.

Az iskolaszék tagjai:

Körösi Károly elnök

13. A Volksgemeinschaft levele XI. Pius pápához, 1928. szeptember 10.

An Seine papstliche Heiligkeit, den glorreich regierenden

Heiligen Vater Pius XI.

Heiliger Vater!

Dies Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft in Karol-Carei in der Diözese Sathmar, als völkische Organisation des schwäbischen Volkes in den Diözesen Sathmaár und Grosswardein, erfüllt von kindlicher Ehrfurcht und Unterwerfung dem Heiligen Vater gegenüber, bittet Eure papstliche Heiligkeit um gnädigste Erlaubnis, den Heiligen Apostolischen Stuhl bezüglich des zwischen ihr und der Sathmarer bischöflichen Behörde bestehenden Gegensatzes durch folgendes Memorandum aufklären und informieren zu dürfen.

Das im Laufe der Jahre 1712-90 durch die Familie Graf Károlyi aus Württemberg in mehreren Gruppen auf ihre Güter angesiedelte schwäbische Volk dehnt sich heutzutage hierauf cca Gemeinden aus, welche grösstenteil ausschliesslich von Schwaben, teilweiss aber von einer gemischten Bevölkerung bewohnt sind, die neben Schwaben auch Ungarn und Rumänen umfasst. Diese Schwaben sind ausnahmslos römische-katholischen Glaubens und dienen mit ihrer Religiosität und Frömmigkeit allen andern Völkern hier immer als Beispiel. Mit andern Völkern vermischten sie sich eben des Religionsunterschiedes wegen nicht, die Ungarn sind hier meistens Reformierte, die Rumänen Griechisch-katholische.

Aber seit dem österreich-ungarischen Ausgleich vom Jahre 1867 war dieses schwäbische Volk, infolge einer systematischen, planmässigen Politik ständigen madjarisierenden Bestrebungen ausgesetzt. Von den 70-er Jahren an wurde in seine Schulen statt des deutschen Unterrichtes der ungarische eingeführt, auch die Unterrichtssprache der Religion wurde die Ungarische, und allmählich wurde auch in der Kirche in ungarischer Sprache gepredigt und gesungen. Auch weltliche Verwaltung hat die Madjarisierung dieses Volkes angestrebt. Dann in den bischöflichen Anstalten, in ungarischem Geiste erzogenen Lehrern wurde die Madjarisierung des schwäbischen Volkes zum Ziele gesetzt und diejenigen Lehrer,

die in der Madjarisierung den besten Erfolg erreichten, wurden extra pramiert.. An höheren Schulen ... hatten die Schwaben, eine reine Bauernbevölkerung, ohnehin nur in geringer Zahl aufzuweisen, und überdies wurde diese Intelligenz in ungarischen Schulen erzogen, infolge dessen konnte das schwäbische Volk aus Mangel an schwäbischen Führern, obwohl es sich gegen die Madjarisierung seiner Schulen und seines Gottesdienstes mit allen Mitteln gestraubt hat, solchen Bestrebungen nicht wirksam widerstehen. Der grösste Teil der schwäbischen Dörfer aber bewahrte sich seine Muttersprache und auch in der Kirche betet man die Gebete, welche man in der Abwesenheit des Pfarrers zu beten pflegt, in der deutschen Sprache, und nur ein paar Gemeinden gibt es, die ihre Muttersprache aufgegeben haben, so dass in diesen nur einige ältere Leute die schwäbische Muttersprache noch beherrschen.

Als die nach dem Weltkriege entstandenen Gestaltungen neue völkische Bewegungen ins Leben riefen, da erwachte auch das auf dem Gebiete des ehemaligen Ungarn wehende Deutschtum überall zu stärkerem Nationalbewusstsein und führte in seinen Schulen von neuem die Muttersprache als Unterrichtsprache ein und es vereinigte sich zum Zweck des Schutzes und Entfaltung seines Volkstums und seiner nationalen Kultur in nationalen Organisationen. Dieses nationale Erwachen und dieses Organisieren auf völkischer Grundlage hat auch bei uns Sathmarer Schwaben, nach dem Muster der Banater Schwaben begonnen, und im November 1925 ist in Karol-Carei die Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft, als politische Organisation der Sathmarer Schwaben zustande gekommen. Diese setzte sich zum Ziele: das religiöse, fleissige, sparsame schwäbische Volk, welches mit diesen, und auch der Kirche hier immer die meisten Priester gegeben hat, in ihrem Rassen und damit diesen ererbten Tugenden zu erhalten.

Obwohl dieses Bestreben rein politischen und völkischen Charakters ist und keinerlei kirchenfeindliche und religionswidrige Tendenzen hat, und auch nie hatte, stiess diese völkische Bewegung von Anfang an seitens bischöflichen Behörden und des grössten Teiles der Geistlichkeit nicht nur auf Widerspruch, sondern die bischöfliche Behörde hat samt dem grössten Teil der Geistlichkeit

gegen die Bewegung einen unversöhnlichen Kampf begonnen, und führt ihn auch heutzutage fort. Und zwar tat sie es nur deshalb, weil sie auch heute noch auf der Grundlage der alten madjarischen Politik steht, diese weiter betreibt, und aus diesem politischen Beweggrunde herau nimmt sie ihren ganzen kirchlichen Einfluss in Anspruch gegen die Bewegung. Einerseits strebt sie mit allen möglichen Mitteln die Niederbrachung der Bewegung an, enererseits lasst sie dem schwäb Volke gegenüber alle alten Mittel der Madjarisierung in voller Wirksamkeit bestehen.

Die bischöfliche Behörde erwartet und verlangt von ihren Priestern, sich in dieser Madjarisierungsarbeit zu exponieren, und der grösste Teil dar Priesterschaft exponiert sich auch in diesem Geiste und agitiert gegen die schwäbische Bewegung und bekämpft diese, und dies geschicht nicht nur im ... und im Schulrat, wo sie den Vorsitz führt, sondern sie nützen hierzu auch ihre Eigenschaft als Seelsorger aus, und betätigen sich in diesem Sinne auch von der Kanzel herab, einige sogar im Beichtstuhl.

Die Führer der schwäbischen Bewegung verkündeten und betonten schon unzähligemale ihren Glauben in kirchlicher Beziehung und den rein völkischen Zweck ihrer Arbeit, welche die Interessen der Religion und Kirche überhaupt nicht berührt und verletzt, sondern sie im Gegenteil fördert. Sie versuchten schon öfters mit der kirchlichen Behörde zweck Aufhebung der Gegensetze persönlich und schriftlich in Berührung zu treten und sich mit ihr ins Einvernehmen zu setzten, aber die bischöfliche Behörde hat sie kein einzigesmal empfangen, sie würdigte ihre schriftlichen Anträge kein einzigesmal einer Antwort, ja sie will die Bewegung am liebsten gar nicht anerkennen, sie überhäuft die Führer der Bewegung mit Verleumdungen und Verdachtigungen, obwohl selbst die Regierung sie anerkennt, mit ihnen in Verbindung steht und verhandelt. Selbst die Banater deutschen Führer versuchten vergebens zu vermitteln. Die schwäbisch gesinnten Priester werden von der bischöflichen Behörde terrorisiert, einer wurde sogar von seinem Priestergenossen boykottiert, weil es soch offen als Schwabe zu bekennen gewagt und mit der Bewegung als erster sympatisiert hat.

Die Geistlichkeit sucht das schwäbische Volk von der Bewegung auch mit der Drohung fernzuhalten, dass im Falle der Wiederherstellung der majdarischen Herrschaft, also im Falle einer Grenzrevision, die Rache der Madjaren über die kommen wird, die schwäbisch gesinnten sogar hangen müssten.

Wir bitten uns gnädiget zu elrauben, alle diese Behauptungen mit nachfolgenden Tatsachen illustrieren und beweisen zu dürfen.

I.Nach der Begründung der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft, Ende des Jahres 1925 wendeten sich sämtliche Domherren, Dechanten, wis überhaupt alle Priester der Diözes mit Ausnahme von drei - vier in einem Wahrungschreiben /"Intószó"/ an das schwäbische Volk, in welchem gegen die Bewegung losgezogen und offiziell Stellung genommen wird. Die Führer werden verleumdet, als besoldete, gewissenlose Agitatoren gebrandmarkt und das Volk wird vor dieser Bewegung gewarnt.

Dass die Geistlichkeit in diesem Schreiben, als ein weiteres Argument gegen unsere Arbeit als Tatsache den Umstand ins Treffen führen will, dass der Sathmarer Schwabe seine Mundart bereits völlig vergessen habe, ist eine beabsichtigte falsche Verallgemeinerung. Oder aber ein trauriger Beweis dafür, dass unsere Geistlichkeit schon seit langem den inneren Zusammenhang mit dem schwäbischen Volk verloren hat wenn, sie nicht einmal so viel merkt, dass heute noch 80 der schwäbischen Bevölkerung von Sathmar sich der schwäbischen Mundart als Umgangssprache bedient und die Helfte der schwäbischen Kinder die majdarische Sprache überhaupt nicht versteht, wenn es zur Schule kommt. Es beweist sogar, dass der Schwabe unter dem Drucke des geistlichen Terrors vor seinem Seelsorger seine angestammte Sprache überhaupt nicht zu sprechen wagt. Dieses Schreiben, welches unter dem Volk verteilt wurde, ist als offizielle Stellungnahme der Kirche der schwäbischen Bewegung gegenüber und als solche als eine ünerhörte Überschreitung des kirchlichen Wirkungskreises auf fremdem Gebiet seitens der kirchlichen Führer zu betrachten, die Anwendung der kirchlichen Macht zum „politischen Zweck“.

Ein Exemplar dieses „Intószó“ liegt unter A. bei.

II. Als die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft den hingeworfenen Fedehandschuh aufnahm, da trat der Sathmarer Bischof selber offiziell gegen die Bewegung auf er liess an das schwabische Volk einen Hirtenbrief in Monat April 1926, der an den ersten zwei Sonntagen des Monates Mai 1928 in den Kirchen der schwäbischen Gemeinden verlesen wurde.

In diesem Hirtenbrief warnt der Bischof das schwäbischen Volk vor der Teilnahme an der Bewegung, ... verleumdet die schwabischen Führer, greift sie mit ehrenverletzenden ausdrücken an, dass sie die seelische Einheit der Gläubigen aus niedrigen eigenen Interessen ... wollen, die sprache des ... und der

Diese „besoldeten“ ... heisst es weiter, hetzen mit religiösen Schlagwörtern aus eigennützigem Interesse, um materiellen Nutzen davon zu haben das Volk gegen die kirchliche Behörde, und der Hirtenbrief fordert schliesslich das Volk auf, sogar die Gesellschaft und den Umgang dieser ... von zweifelhafter Überzeugung zu fliehen.

Dieses, die schwäbischen Führer und Bewegung verleumdende, verdächtigende, in ihrer Ehre verletzende Hirtenbrief ist uns zwar nicht wörtlich zu Handen gekommen, aber diese unwürdigen Ausdrücke haben wir uns gut gemerkt.

III. Die Geistlichkeit der Sathmarer Diözese setzte in ihren halb amtlichen, von Theologieprofessoren redigiertem Blatte die Angriffe zwei Jahre lang unaufhörlich in ähnlichen Tone gegen die Bewegung fort und streute weiter die Verleumdungen über sie aus. Fast keine einzige Nummer hatte es, das keinen Angriff gegen die schwäbische Bewegung enthalten hatte, bis es sein Erscheinen einstellte. Wer die einzelnen Nummern dieses Blättchens mit Aufmerksamkeit liest, muss einen Begriff bekommen von dem unergründlichen Hass, der die Geistlichkeit gegen die schwäbische Bewegung erfüllt. Die Zeitung hiess „Szabad Szó“ spätes „Új Élet“.

IV. Im Laufe des Sommers 1926 nahmen unsere Dörfer durch eigenhandige Unterschrift der einzelnen Schulerhalter für die deutsche Unterrichtssprache in vernichtender Mehrheit Stellung. Auf Grund dieser Ergebnisse, und da sich die schwabischen Gemeinden nacheinander der deutsch-schwäbischen Volksgemeinschaft angeschlossen und sich damit ihre Ziele zu eigen machten,

reichte diese im Oktober 1926 eine wohlgegründete, längere Eingabe an die bischöfliche Aula von Sathmar ein – die Aufnahme von Verhandlungen an. Das Anlangen dieser Eingabe wurde seitens der bischöflichen Kanzlei einfach abgeleugnet. Wir stellten aber auf der Post fest, dass sie abgeholt und die Übernahme bestätigt wurde. Eine Antwort wurde uns nie zuteil. Dasselbe Schicksal mussten auch unsere späteren Eingaben teilen. Die Aula wollte also mit ihren schwäbischen Gläubigen nicht verhandeln.

V. ... vom rumänischen Unterrichtsminister Angelescu im Dezember des Jahres 1927 für die Schulen der deutschen Gemeinden auf Grund der durch die Volksgemeinschaft abgehaltenen Abstimmungen in Erfüllung des Wunsches ... Gemeinden der ... Unterricht verordnet wurde, hat der Bischof von Sathmar ... der schwäbischen Gemeinden in einem Rundschreiben die Anweisung gegeben, Schulratssitzungen oder Kirchengemeinde-Versammlungen abzuhalten, in welchen festzustellen sei, welche Unterrichtssprache das schwäbische Volk wünsche, sie sollen aber das Volk mahnen, dass es sich von gewissenlosen, besoldeten Agitatoren nicht beeinflussen lasse. Die Pfarrer haben diese Sitzungen abgehalten und sie wendeten auf alle Art und Weise alles auf, um die Leute dazu zu bewegen, den ungarischen Unterricht zu verlangen.

VI. Zahlreiche weitere Tatsachen wollen wir in folgendem anführen, um zu beweisen, wie rücksichtslos die Geistlichkeit die schwäbische Bewegung im Privatleben, in der Schule, auf der Kanzel und auch im Beichtstuhl bekämpft und die alte magyarisierende Politik dem schwäbischen Volke gegenüber weitertreibt.

1. In Foeni-Fina: grüßten die Kinder nach der Neueinführung der deutschen Unterrichtssprache den Pfarrer Moldovan in deutscher Sprache, worauf er sie aufschrie und dem Lehrer den Befehl erteilte, den Gruss „Gelobt sei Jesus Christus“ den Kindern in deutscher Sprache zu verbieten.

2. In Cămin-Kalmandi: grüßten die Schulkinder nach der Verordnung das deutsche Unterrichts die Leute in deutscher Sprache. Pfarrer Körösi aber befahl den Kindern, dass sie ihn nur ungarisch grüssen dürfen, und der Pfarrer von Schinal-Urziceni, Reiter, fuhr die Kinder an: „Warum grüßt ihr mich deutsch, ich bin ja kein Jude“?

3. In Petresti-Petri: grüssen die Kinder einen neueingeweihten Pfarrer aus Stanislau auf der Strasse in gewohnter Weise in deutscher Sprache, worauf dieser sie anfährt: Begrüssst mich ungarisch, nicht deutsch.

4. Ratesti-Sagas: jagte Pfarrer Diczig Frauen, die ihm deutsch beichten wollten, wo sie es immer zu tun pflegten, mit graben Worten vom Beichtstuhle weg und sagte ihnen: „Jetzt könnt ihr nicht einmal ungarisch mehr, deutsch werdet ihr mir just nicht beichten“. Dazu bemerken wir, dass in Ratesti-Sagas im Jahre 1928 einmahl der Theologieprofessor Czumbel der auch ein Gegner der Bewegung ist, die Beichte hörte, und als alle Leute, ihm in deutscher Sprache beichteten, sich so ausserte: „Wenn ich die kirchliche Behörde ware, das würde ich nicht dulden, was in Ratesti-Sagas vorgeht, da brauchte man ja einen deutschen Pfarrer“.

5. In Petresti-Petri: ermahnte der Pfarrer Zahoránszki die Frauen im Beichtstuhle, ihre Männer von der schwäbischen Bewegung fern zu halten, denn das sei eine Sünde. Und der verstorbene Kaplan Hagen fuhr den Lehrer Schiess von der Filiale Dindesti-Beschened, als dieser seine Schulkinder zur Beichte nach Petresti-Petri herüber führte, und keines dieser Kinder, die alle Schwaben waren, auf die ungarischen Fragen des Kaplans nicht antworten konnten, folgendermassen an: „Die Kirche darf niemand betreten, der nicht ungarisch beichten kann“.

Kaplan Hagen verstand kein Wort deutsch oder schwäbisch. Es war ja ein weiteres Mittel der Majdarisierung seitens der Aula, in schwäbische Gemeinden solche ungarische Pfarrer zu schicken, um die Gläubigen zu zwingen, im Verkehr mit den Geistlichen sich der madjarischen Sprache zu bedienen.

6. In Sandra-Schandra: Äusserte sich der Pfarrer Schwegler zu einer Frau über die Frauen, die ihm alle, wie sie es auch früher getan hatten, deutsch beichten wollten: „Jetzt können sie nicht einmal ungarisch mehr, die Huren, -deutsch sollen ... mir grade nicht beichten“! Sie war die Frau des Obmannes der deutsch-schwäbischen Ortsgemeinschaft.

7. In Camin Kalmandi: erschienen im Juli 1928 zwölf deutsche Studenten aus Württemberg, unter ihnen 6 Theologen, die während der heiligen Messe kommunizieren wollten. Sie knieten schon vor dem Sanktuarium und wollten nach einigen Frauen auch zur Kommunion hingehen, der Pfarrer wies sie aber mit

einer Handbewegung zurück. Nach der heiligen Messe fing eine fremde Frau an, die üblichen 5 Vaterunser und 5 Ave Maria zu beten, in deutscher Sprache, wie es immer der Brauch war, worauf der Pfarrer sofort wieder von der Sakristei heraustrat und anfang, die 5 Vaterunser und 5 Ave Maria ungarisch zu beten. Er stellte diesen herkömmlichen Brauch deswegen ein, damit in der Anwesenheit dieser deutschländischen Theologen nicht deutsch gebetet werde. Ein Kalmänder student begab sich nach der Messe zum Pfarrer in die Sakristei, er möge auch die Württemberger Theologen nicht mit ... andern kommunizierte, sagte der Pfarrer, er kann sie nicht, er könne nicht wissen ... nicht vielleicht Juden sind, obwohl die ganze Gemeinde, so auch er ganz genau wussten, dass die in der Gemeinde sich aufhaltenden ... deutsche, katholische Studenten waren.

8. In Ratesti-Sagas: machte der ... in der Schule in Begleitung des Pfarrer den üblichen Kontrollbesuch und nach dem Unterricht, der schon deutsch war, fing der Lehrer mit den Kindern deutsch zu beten an: Im Namen Gottes u.s.w. ... worauf der Pfarrer ihn mit diesen Worten unterbricht: Was wollen Sie, alter Esel, mit ihrem +Im Namen Gottes" und betete: „Atyának és Fiúnak" ... ungarisch weiter.

9. In Batarci-Batartsch: gibt es drei Familien Ungarn, die anderen Katholiken, 64 Familien, sind alle deutsch, die im Jahre 1910 aus Galizien hierher einwanderten, also garnichts ungarisch können. Pfarrer Baumgartner predigte ihnen nach dem heiligen Evangelium immer ungarisch und nach der Messe deutsch. Erölich?? erhob das Volk beim Bischof darüber Klage erklärend, dass sie die ungarische Predigt gar nicht verstehen und sie nicht mehr anhören wollen. Seitdem wird nach dem Evangelium deutsch gepredigt und nach der Messe für die drei bis fünf Ungarn ungarisch.

Derselbe Pfarrer predigt aber in Grosstarna, wo zwei Drittel der Glaubigen aus Deutschen besteht, um dieser willen nie deutsch.

10. In Camin-Kalmandi: apostrophiert der Pfarrer die Führer der deutschen Bewegung von der Kanzel als falsche Apostel.

11. Als eine ungarische Zeitung April 1928 falsch berichtete, dass von einer gemischten Kommission, aus Ungarn und Deutschen bestehend, ein Kataster

aufgenommen wurde, welche Schwaben sich zu Ungarn, welche sich zu Deutschen bekennen, und darüber in einer Zusammenkunft von vielen Pfarrern gesprochen wurde, äusserten sich einige folgendermassen: „Sie sollen nur kommen, wir werden die Leute schon dafür bearbeiten, - wir werden schon sorgen dafür, dass sie sich zu Ungarn bekennen.“

12. In Ratesti-Sagas: predigte der Pfarrer Diczig von der Kanzel harab, der von der Banater Volksgemeinschaft, unter andern noch von Prälat Blaskovics, redigierte schwäbische Volkskalender luteranisire die Leute, weil er deutsch geschrieben war. Selbstverständlich verbot auch dieser Pfarrer den Kindern den deutschen Gruss.

13. In Dindesti-Beschened: hat der Kantor Schiess, der Staatsschullehrer und auch der Kantor der Kirchengemeinde war, auf Wunsch des Volkes im Gottendienste deutsch gesungen, worauf er von dar Kantorstelle auf Vorschlag des Pfarrer vom Sathmarer Bischof enthoben wurde.

14. In Ciumesti-...: als der Pfarrer hörte, dass seine ... den deutschen Unterricht verlangt haben, liess er aus Rache an den Leuten in der Erntezeit die Lektikal-Schulden eintreiben, aus den Wohnungen der im Felde arbeitenden Leute durch die Gendarmerie das Bettzug als Pfand wegnahmen.

15. Josef Geiger aus Scheindorf-Sai, war einmal in der Diözesan-Stiftkanzlei in Sathmar und hörte, als ein Geistlicher einem andern von höherem Range sagte: „Euers Hochwürden haben den Pfarrer Ettinger gut geknechtet, aber auch das Volk sollte so geknechtet werden“. Ettinger ist nämlich ein deutschgesinnter Pfarrer.

16. In Beltiug-Bildegg: wollte die Volksgemeinschaft im Marz 1928 in den Lehrsaal der Schule, welchen der Staat gepachtet hatte und benutzt, eine Volksversammlung abhalten, wozu der Staatslehrer den Lehrsaal den Lehrsaal schon überlassen hatte. Als der Pfarrer Schwegler das vorübergehend hörte, stellte er sich in das Gassentürchen und Bagte, über diesen Saal verfüge er und er übergebe den Saal fü eins schwabische Versammlung nicht, und hier lasse er niemand hineingehen. Nach langem Streiten mit den Versammelten Lauten ging ar nur dann aus dem Wege, als das Volk mit Gewalt hineindrang. Derselbe Pfarrer

übergab aber die konfessionelle Schule, über welche wirklich ... verfügte, für eine ungarische Volkaversammlung gern.

Und in Terebescht predigt Pfarrer Weisz am Palmsonntag vor seinen schwäbischen Glaubigen von der Kanzel herab gegen die Teilnehmer an einer schwäbischen Versammlung, in dem er erklärte, er würde nicht teilnehmen, da er mit der deutschen Bewegung nicht einverstanden sei und auch die Leute von der Teilnahme warnte. Trotzdem fand die Versammlung vor grosser Zuhörerschaft statt.

17. In Tiream-Terem: wurden als Lokal für die Sommerbewahr-Anatalt immer die Schule benutzt. Der Schulrat war geneigt, die Schule für Sommer 1928, wie auch sonst, wieder zu übergeben. Da aber die Unterrichtsprache auch hier die Deutsche wurde, war der Pfarrer dagegen, sodass die Sommerbewahr-Anstalt im Saale des Gemeindehauses begonnen hat. ... aber die ganze Gemeinde unzufrieden gegen den Pfarrer und Schulrat murrte, und immer heftiger auf Überlegung des gewonten Saales drang, ... der weltliche Vorgesetzte des Schulrates sich gezwungen, ohne den Pfarrer um Bewilligung zu fragen, die Schule zu übergehen.

18. Wie die Geistlichkeit in ihrer Eigenschaft als Vertreter des Schulraters mit allen Mitteln zu verhindern sucht, dass Anhänger der schwäbischen Bewegung zu Shulratsmitgliedern gewählt werden, das geht aus dem Falle in Bildegg hervor, wo der Pfarrer, als er erfuhr, dass die grosse Mehrheit der Kirchengemeinde auf unsere Anhänger abstimmen wollte, die Wahl auf unbestimmte Zeit verschob. - Wie auch aus dem Falle Petresti-Petri, wo die erste Wahl bischöflicherseits annulliert wurde, weil alle gewählten Mitglieder Anhänger der Bewegung waren, und die zweite Wahl mit solohrer Strenge und Umständlichkeiten durchgeführt wurde, dass nur die Hälfte der Stimmberechtigten zur Abstimmung zugelassen und auch von diesen 58 Stimmen annulliert worden sind. Trotzdem wurden wiederholt ausnahmslos nur Anhänger unserer Bewegung gewählt. So suchen die Pfarrer auf jede Art die Wahl von schwäbisch gesinnten Glaubigen in den Kirchen zu verhindern. Wichtig ist die madjarische Gesinnung, nicht die katholische.

19. Der Bischof ergänzt den Gehalt einiger Lehrer mit Geldunterstützungen, aber nur solche Lehrer werden durch den Bischof unterstützt, die fest bei dem Ungartum aushalten.

20. Der Birschof erteilt Schülerstipendien, aber nur solchen schwäbischen Schülern, die in ungarischen Schulen studieren und in ungarischen Geist erzogen werden, für deutsche Schulen wird kein Stipendium erteilt.

21. Ebenso werden die Theologen im bischöflichen Seminar nicht nur in ungarischen Geiste, sondern direkt zu Gegnern der schwäbischen Bewegung erzogen und mit der Sendung in ihre pastorale Tätigkeit ... unter Eid entlassen, dass sie ihre volle Kraft für Ungartum und gegen das Schwabentum einsetzen werden.

22. Einige Gemeinden haben sich an die bischöfliche Behörde mit der Bitta um die Wiedereinführung der deutschen Predigt gewendet, aber keine einzige Gemeinde bekam auf ihre Bitte Antwort.

23. Lehrer Josef Solomayer, der immer am heftigsten die schwäbische Bewegung bekämpfte, in der Madjarisierungsarbeit den grössten Erfolg erreichte und auch in einem Büchlein, in welchem er sich mit der Geschichte seines Heimatedorfes ... befasst, gegen die schwäbische Bewegung agitierte, wurde meistes dieser ... wegen Eurer ... Heiligkeit zur Auszeichnung vorgeschlagen. Und demzufolge wurde ... auf bischöflichen Vorschlag hin mit dem päpstlichen goldenen Kreuz ausgezeichnet.

VII. Die Geistlichkeit benützt als Waffe gegen die schwäbische Bewegung mit Vorliebe die Bedrohung, dass dieses Gebiet ohnehin früher oder später unter Ungarns Herrschaft zurückgelangen wird, und dann werden die Ungarn Rache nehmen an den Führen und Anhangern der schwäbischen Bewegung.

1. In Tiream-Terem: sagte der Pfarrer den Leuten, um sie von der schwäbischen Bewegung fern zu halten: „Also sagt, Leute, wenn ihr jetzt mit den Schwaben haltet, was werdet ihr tun, wenn die Ungarn zurückkommen“?

2. In Betiug-Bildegg: versuchte der Kaplan Árvai in der Anwesenheit des statslichen Subrevisors, den Kirchenrat zu überreden, den ungarischen Unterricht zu verlangen, als er aber die Mehrheit des Schulrates dazu nicht zu gewinnen

vermochte, brach er zornig in die Worte aus: „Ohnehin gelangen wir nach ein-
zwei Jahren wieder unter ungarische Herrschaft, aber in 10 Jahren ganz
bestimmt“.

3. In Camin-Kalmandi: als bei einer Volksversammlung der Volksgemeinschaft
der die Versammlung führende Gymnasialprofessor Wieser zum Pfarrer ging, um
für die Abhaltung der Versammlung den Schulsaal dafür zu erbitten, zog sich der
Pfarrer, als er sich vorstellte, mit einem Blick voll Hass bis in den entferntesten
Teil des Zimmers zurück und sagte: „Sie sind jener Judas, der sein Vaterland für
30 Silberschillinge verraten hat“, das heisst: sie haben Ungarn dadurch verraten,
dass sie ein Führer der schwäbischen Bewegung wurden, und er würdigte ihn
keines Wortes mehr.

Alle diese Fälle und Tatsachen gelangen ja auch den rumänischen Behörden zur
Kenntnis, wie kann so die kirchliche Führung denken, dass die kirchlichen
Interessen seitens der rumänischen Behörden und der Regierung mit günstigem
Wohllollen behandelt werden, wenn sich die Geistlichkeit offenbar in den Dienst
einer majdarischen Irredente stellt. Obige Fälle beweisen es. Ganz gewiss
deswegen die Interessen der Religion und Kirche viel Schaden leiden müssen.

Dass die Stellungnahme der beiden Aulen in diesen Fragen eine rein majdarisch-
chauvinistische ist, beweist weiter der Umstand dass in Gemeinden wie z.B.
Sandra-Schandra, Socond-Sukunda, Ratesti-Sagas, Tiream-Ternegg-Petresti-Petri
u.s.w., wo das Kind, wenn es zur Schule kommt, kein Wort madjarisch versteht,
den Religionsunterricht statt in deutscher, in der madjarischen Sprache erteilt
bekommt, obwohl alle anderen Fächer deutsch unterrichtet werden.

Oder der Fall von Berlesti-Burlescht: dort sprechen die Schwabenkinder neben
ihree schwäbischen Mundart auch rumänisch, aber madjarisch nicht. Dennoch
darf der Pfarrer in der Kirche nicht deutsch oder rumänisch, sondern nur
madjarisch predigen. Kuntz konnte nur so Pfarrer von Burlescht werden, dass er
sich vor der Aula verpflichten musste, in Burlescht nur ungarisch predigen zu
wollen.

Dass dies alles madjarischer Chauvinismus ist, beweist auch der Umstand, dass
die slovakischen Gläubigen in den nun bald vereinigten Diözesen von

Grosswardein-Oradea und Sathmar-Sathumare von Seiten unserer Kirche dasselbe erdulden.

Als wichtiger Klagepunkt gegen die schwäbische Bewegung und als Beweis ihres antikatholischen Bestrebens galt seitens der Geistlichkeit immer der Vorwurf, dass wir einen Teil unserer Schüler, für die wir im Banat keinen Platz gefunden haben, in schwäbischen Anstalten ausbilden lassen, womit sie der Gefahr der Lutheranisierung ausgesetzt seien, obwohl diese Schüler ja in einem vom Bischof Graf Majláth anerkannten und unter kirchlicher Aufsicht stehenden Konvikt untergebracht sind. Wie wenig ernst dieser Vorwurf zu nehmen ist, geht schon daraus hervor, dass das bischöfliche Konvikt zu Sathmar selber einen Teil seiner Zöglinge in das reformierte, weil magyarische Gymnasium zu Sathmar schickt. Das Diözesane glaubenseifrige Blatt „Szív“ bringt ja in jeder im Juli und August 1928 erschienenen Nummer die Anzeige, dass in das bischöfliche Konvikt zu Sathmar sowohl das Staatsgymnasium wie auch das ungarische reformierte Gymnasium besuchende römisch katholische Schüler aufgenommen werden. – Eine Gefahr der Entkirchlichung und vielleicht eines Abfalles vom Glauben kann ja eher darin bestehen, dass ... Schwaben durch die Magyarisierung mit den reformierten Magyaren durch ... und auf andere Weise in engere Verbindung kommen. Aber auch durch die ewigen volkischen Reibungen mit der ... Pfarrer, und angesichts der Tatsache, dass der lutheranische Schwabe ... Volkstum erhalten kann, der katholische aber es verlieren soll, dürften einige von den letzteren auf den Gedanken eines Glaubenswechsels kommen, wie er im Banat auch lauten Ausdruck gefunden hatte.

Mit diesen und vielen ähnlichen Fällen und Tatsachen könnten wir beweisen, welcher unversöhnliche Kampf gegen unsere rein völkische Bewegung die Sathmarer bischöfliche Behörde und ihre Geistlichkeit führt, aber auch die bischöfliche Behörde in Grosswardein, wo ebenfalls einige deutsche Ansiedlungen sind. Wie betonen es wiederholt, dass es der deutsch-schwäbischen Volksgemeinschaft feindlich steht, gegen die Religion und Kirche handeln zu wollen. Ebenso lag es uns fern, die kirchliche Behörde und Geistlichkeit angreifen zu wollen, aber von ihnen angegriffen waren wir gezwungen, den

Verteidigungskampf gegen sie aufzunehmen. Unsere Lage der Kirche gegenüber wurde klar präzisiert in den bezüglichen Erörterungen einer Flugschrift, die wir uns unter 3. beizulegen erlauben.

In vielen Gemeinden steht der Pfarrer allein oder mit seinen wenigen Anhängern unnaschgiebig und feindlich der ganzen Kirchengemeinde gegenüber, - die mit Leib und Seele an der schwäbischen Bewegung hängt, und so gibt seine beständige Betätigung gegen die Bewegung zu unaufhörlichen Reibereien zwischen Pfarrern und Gläubigen Anlass. Wie nachteilig und schädlich dieser Zwist für die Religion und Kirche werden kann, zeigt n.B. der Fall in Bildegg, wo der Nachmittagsandacht, der früher deutsch gebetet wurde, ungarisch beten lasst. Heiligter Vater! Durch diese aufklärenden Zeilen wollten wir dazu mitwirken, dass dieser politische Streit zwischen den kirchlichen Behörden und den Gläubigen einmal aufhöre, da er für die Kirche und Religion nur schädlich sein kann. Wir wollten es, dass die kirchliche Behörde keine Pressionen diesbezüglich ausübe, zu welcher Rasse sich ihre Priester und Gläubigen bekennen, sondern gleiche Liebe zu den Gläubigen jeder Rasse fühle. Wir bitten also den Heiligen Vater, dass die Sathmarer bischöfliche Stelle mit einem solchen Manne besetzt werden ..., der in dieser Hinsicht einen politisch und völkisch neutralen ... Standpunkt einnimmt und auch die Sprache seiner deutschen Gläubigen beherrscht. Leider aus traurigen, gewissen Erfahrungen heraus wissen wir schon und sind fest überzeugt davon, dass unsere Geistlichen ungarischer Abstammung, aber auch diejenigen deutscher Abstammung, sofern sie in einer solch madjarisch-schauvinistischen Atmosphäre sich entwickelt haben, wie sie in den Diözesen Sathmar, Grosswardein und Karlsburg-Alba Julia gepflegt wird, von solch festem unausrottbaren ungarischen Chauvinismus durchdrungen sind, dass er sich von einem deutschen Gläubigen gegenüber voreingenommenen Standpunkt fernhalten könne. Selbst für einen Geistlichen deutscher Abstammung aus der Banater Diözese, wo eine gewisse Neutralität völkischen Fragen gegenüber nicht zu verkennen ist, auch für einen solchen wird es schwer sein, dem Druck und chauvinistischen Capitel und seiner Umgebung gegenüber die Unparteilichkeit zu hewahren. In der Sathmarer Diözese ist die Mehrheit der Pfarrerien deutsch,

auch dann noch, wenn die Pfarrei der Grosswardeiner Diözese dazu gerechnet werden. Aber nicht deswegen bitten wir um einen Bischof deutscher Abstammung, sondern nur deshalb, weil nur ein solcher dazu fähig sein kann, in der von ungarischem Chauvinismus erfüllten Atmosphäre die Gläubigen unparteiisch auf recht katholische Weise zu führen. Wir wollen uns dadurch nicht Vorteile, Vorrechte sichern, nur die gleiche gerechte Behandlung erwarten wir von dem Manne, den der Heilige Vater nach seiner weisen Ermessung in den bischöflichen Stuhl von Sathmar zu ernennen gerufen wird.

In dieser Zuversicht und Hoffnung Verbleiben wir in tiefster Ehrfurcht Eurer päpstlichen Heiligkeit gläubigste und gehorsamste Söhne.

Carei-Karol, den 10. September 1928.

Nachtrag.

Bei der am 14. 15. und 16-ten September 1928 in Carei-Karol durch die „Erdélyi Katholikus Népszövetség“ abgehaltenen Katholischen Tagung ging auch die schwabische Gemeinde Kalmandi mit Prozession zur Tagung nach Carei-Karol, wobei man unterwegs auf dem Weg nach Carei-Karol den Rosenkranz betete in deutscher Sprache, wie in Kalmandi der Brauch ist. Pfarrer Körösi sagte den Leuten: „Aber nur bis zur Stadt dürft ihr deutsch beten, in der Stadt müsst Ihr ungarisch beten“!

14. Független Márton kisegítő lelkész levele a püspökségre, 1930. április 29.

No 49/1930.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

296. számú rendeletére az alábbiakban bátorodom jelentésemet megtenni.

1, A kérelem eredete: A Gauamt propagandájától ered, akik több emberrel fölkerestettek mindenkit, akiről gondolták, hogy sikerül aláírásra rávenni.

2, A kérelem komoly volta: Hölczli Márton, ifj. Löchli István, Knecht Antal és többen azt sem tudják, hogy mit írtak alá. Vannak az aláírottak között olyanok, akiktől csak azt kérdezték, hogy inkább a román, avagy a német tanítási nyelvet akarják, mert – mint mondták – magyarul úgy sem szabad tanítani. – Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a csatolt ellenkérelmet 68 piros ponttal jelzett olyan egyén is aláírta, aki előbb a német kérelmet írta alá. Sokan azért írták alá a német kérelmet, mert gyermekeik német pénzen tanulnak, mások német választási lista útján jutottak tisztséghez, avagy hasonló érdekeltség miatt.

3, A teljesítés szükséges, avagy szükségtelen volta:

a, A német prédikáció teljesen szükségtelen, mert magyarul kivétel nélkül mindenki tud, míg németül jól senki, gyengén 10-20-an.

b, A német tanítási nyelv is szükségtelen, mert 223 iskolás gyermek közül csak 16 tud svábul, az is gyengén, míg magyarul mind tud. Ezt bizonyítja a ... subrevizor jegyzőkönyve is. Mindazonáltal megnyugtató volna, ha magyar lenne a tanítási nyelv, s mellette a III. osztálytól heti két délután német nyelv is taníthatnák.

Gyermeki hódolattal:

Erdőd, 1930. ápr. 29.

Független Márton

kisegítő lelkész

15. A mezőpetri káplán levele a püspökségre, 1930. július 31.

85/930

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Az alábbi jelentést Zahorszánszky István esperes úr távollétében teszem, az ő kérelmére, s levélbeni utasítása szerint.

A ... rom. kath. elemi iskola három évvel ezelőtt kényszer hatása alatt a német tannyelvet vezette be előadási nyelvéül. Az akkori iskolaszék a magyar tannyelv mellett kardoskodott. A nép maga több ízben aláírásokkal, szavazásokkal tanúskodott a magyar nyelv szeretete mellett. A felülről jövő parancsnak azonban kitérni nem lehetett.

Községünkben állami iskola nincsen. Az óvoda rendszer itt nem honos. Az iskolai igazgató a szülők megkérdezése nélkül, saját belátása szerint végzi a beíratásokat, s a ..., nemzetiséget jelző rovatát a sváb jelzővel tölti ki, alig egy pár gyermeknél tér el ettől a jelzőtől.

Míg a többi sváb községekben tavaly visszaállították a magyar anyanyelvű oktatást, a mi iskolánk maradt a német nyelvvel. A szülők látva a német és magyar nyelvű oktatás eredményei között fennálló óriási különbséget, számtalan esetben adtak kifejezést abbéli óhajuknak, tanuljanak a gyermekek magyarul. A hangosabb ... azt is hangoztatta, nem fizet egyházadót, ha nem úgy tanul a gyermeke, ahogy ő, mint iskolafenntartó kívánja. Ez a nézet kezd mind általánosabbá válni, mivel a mezőpetri gazdák 90 százaléka magyarpárti súlyos következményekkel járhat egy ilyen nézet kialakulása ebben a kétfelé húzó hitközségben, ahol a tehetőse, az adófizetők magyarpártiak, az egyháztanács, iskolaszéki tagok pedig egy szerencsétlen választás folytán, egy pár kivétellel a nagykárolyi ..., német iroda szolgálatában állanak.

1929. december 28-án a helybeli magyarpárt egy utolsó kísérletet tett jogának érvényesítésére. Kihozatta a közjegyzőt, s az ide mellékelt deklarációt közjegyző előtt a püspökkel aláíratta. A béke kedvéért a magyar pár nem kíván általános magyar tanítást, csak magyar szekciót. Álljon fenn két szekció, egy magyar, egy

német, így aztán mindenki úgy tanulhat, ahogy akar. A deklarációt három példányban írták alá. Az egyik példányt Paál Árpád képviselő úrnak, a másodikat egy szabályosan felszerelt kérvénnyel, a váradi ...-hoz küldték, a nagykarolyi magyar párt ugyanilyen kérvényével, az iktatószám ..., a harmadik példányt a plebániai irattárban őrizzük, ennek hiteles másodpéldányát mellékelem. A közjegyző nem hitelesítette az aláírásokat, mert munka közben a főszolgabíró feloszlatta a gyűlést, s így nem is írhatta alá minden szülő. A deklarációt így csak még magánszemély írta alá, mint hitelesítő. Ezen deklaráció, s a kérvény elküldte után sikerült a felizgatott embereket megnyugtatni, hogy a jövő év 1930/31 iskolaévben már fenn fog állani ... gyermekeik, s nem kell egyeseknek, mint ahogy tették, külön órákon taníttatni gyermekeiket magyar írásra és olvasásra, s nagy utánjárás és költséggel magyar iskolákban megismételni a vizsgákat.

1930. július 13-án kaptam meg a zilahi ... 3834/930 számú leiratát, mely hivatkozva 843541/930 számú miniszteri rendeletre, nem engedélyezi a magyar szekció megnyitását. Hivatkozik eme leirat Müller János visitator bemondására, miszerint Mezőpetriben mindenki sváb eredetű, kivéve a jegyzőt, akit meghagy magyarnak. Ezen az alapon adja magyarázatát a kérelem visszautasításának. Csatolom a leirat eredetijét, amely semmi egyéb, mint egy hamis közokirat. Mezőpetriben egész ... elsvábosodott magyarokkal van tele, akik Dorogházy, Váradi, Vargha, ... névvel szerepelnek ma is.

Máskülönben is a magyar párt, amint azt a deklaráció szövege is mutatja, nem mint magyar eredetűek, hanem mint iskolafenntartók kérték a magyar szekciót.

Kérem a T. E. Hatóságot, rendelkezzen eme ... leirattal, azt hiszem, abban a perben, amely a nagyváradi táblánál éppen e tárgyban folyik, használható, avagy adjon utasítást, mi hogyan használjuk ki eme leirat gyengéit.

1930. június 10-én Hámor Róbert prelátus-kanonok úr óméltósága, mint egyházmegyei főtanfelügyelő bővebben informáltatta magát az iskola ügyekben. A tanítókkal is megbeszélést folytatott a felállítandó magyar szekció ügyében. A megbeszélések szóbeli eredménye a felállítás lehetősége mellett szólott. A szülők a beíratásnál személyesen jelennek meg. Kinyilvánítják ismételten, gyermekeiket milyen nyelven akarják taníttatni, erről jegyzőkönyv vezetendő, hasonlóan a

többi sváb községhez. Az arányszámhoz képest a négy ... iskola megoszlaná. Így azután béke lenne a faluban is. Nem panaszkodhat senki, taníthatja németül, vagy magyarul, ahogy akarja. A magyar szekcióban heti két órában, a német nyelvet is írásban és olvasásban elsajátíthatnák, amint ezt a tanterv megengedi.

Kérem a T. Egyházmegyei Hatóságot, egy ilyen irányú rendelettel utasítsa a mezőpetri róm.kath. elemi iskolát, hogy eleget tevén a szülők akaratának, már az idei tanévben, hacsak részben is, álljon vissza az annyira óhajtott magyar tanítási nyelv.

A Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak maradtam mély tisztelettel alázatos szolgája: ... Ferenc, káplán.

Mezőpetri, 1930. július 31., 1 db melléklet.

16. Horváth György józsefházi lelkész levele a püspökségre, 1930. december 9.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

A legmélyebb tisztelettel jeleztem a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak, miszerint az állami tanfelügyelőség 412980. sz. rendelete alapján az itteni állami iskola igazgatója a róm. kath. tanköteles gyermekek szüleit pénzbírsággal kényszeríti, hogy gyermekeiket az itteni állami iskolába küldjék, a német szekcióra. Ugyanis a mai napon a szülőkre minden egyes tanköteles gyermek után 110 ... iskolamulasztási pénzbírság rovatott ki. – A szülők eddig ellenállottak, de az igazságtalan pénzbírság nagyon fel fog szaporodni és a szülők végre is kénytelenek lesznek gyermekeiket a német szekcióba küldeni, ebből aztán az állami hatóságok tőkét kovácsolnak ellenünk, s iskolánkat és vele magyar anyanyelvű oktatásunkat is elveszítjük.

A mai napon Paál Árpád és Willer József képviselő uraknak is megírtam iskolánk helyzetét és felkértem őket, hogy iskolánk ügyét az állandó tanácsnál sürgessék meg.

A legmélyebb tisztelettel maradok:

Józsefháza, 1930. Decz. 9.

A Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak legkisebb szolgálója:

Horváth György, lelkész.

17. Feljegyzés az egyházi iskolák tanítási nyelvéről

1. Alsóhomoród /Homorodul de jos/: tanítási nyelv német, róm. kath. lakos: 814. Majdnem mind beszél németül is, magyarul is.
2. Erdőd /Arded/: tanítási nyelv magyar, lakosok száma 2205, r. kath., az öregek beszélnek németül, túlnyomó többség azonban csak magyarul beszél.
3. Krasznabéltek /Beltiug/: 2051 lakos, róm. kath, mind beszél magyarul, kb. a fele beszél németül is, magyar származású község harmada, a német szekció híve, kb. egyharmada, magyar iskola, német szekció.
4. Krasznasándorfalu /Sandra/: tanítási nyelv a német, de kérik a magyar nyelv tanítását heti három órában /most jött a jegyzőkönyv!/, lakosok /659/ tudnak mindkét nyelven.
5. Nagyszokond /Socond/: tanítási nyelv német, lakosok tudnak mindkét nyelven, lakosok száma: 636.
6. Krasznaterebes /Terebesti/: tanítási nyelv német, egyhangúlag kívánják most a magyar nyelvet, lakosok inkább magyarul beszélnek, mint németül, a gyermekek egymás közt magyarul beszélnek, lakosok száma: 778.
7. Nagymadarász /Madaras/: tanítási nyelv német, a lakosság kevert nép: sváb, tót és magyar, számuk összesen 267, különben a magyar tannyelvet kívánják. Egymás közt sem beszélnek svábul.
8. Nántú /Hurez/: tanítási nyelv magyar, állami német iskola van 12 növendékkel. A napokban bezárták a magyar iskolát és átutalták a gyermekeket az állami román iskolába. /Most tudtam meg a papi ker. ülés jegyzőkönyvéből./
9. Szakas /Ratesti/: tanítási nyelv német, most kívánják a magyar szekciót. Lakosság száma: 594, kb. fele otthon is magyarul beszél.
10. Szinfalu: német lakosainak száma: 772. Állami román iskolát is kell fenntartaniuk, 250 gk. lakosért.

11. Barlafalu /Borlesti/: német község. Magyarul is jól beszélnek. Róm. katolikusok száma: 332. Két-három család magyar származású. Állami iskola van 1931. szept.-től német szekcióval, amelyben egy - németül alig tudó - román regáti tanító van. Semmi eredményre nincs kilátás.
12. Csanáros / Urziceni/: tanítási nyelv magyar. Német állami iskola van a felsőbb /5-7/ osztályosok számára, mivel az állam nem engedte, hogy a katolikus iskolába még egy tanerőt állítsunk be. Lakosok száma: 1653 róm. kath. Mind magyarul beszél otthon is.
13. Csomaköz /Ciumesti/: tanítási nyelv magyar, mindenki magyarul beszél otthon is. Róm. katolikusok száma: 1367.
14. Kisdengeleg /Dindesti/ Mezőpetri fiókegyháza. Róm. kath.-ok száma: 324. Többnyire otthon is magyarul beszélnek. Átadták iskolájukat az államnak, mely most még német tanerőt tart nekik.
15. Gilvács /Ghilvaci/: tannyelv magyar. Heti hat órában német nyelvet is tanít a tanító. Róm. kath.-ok száma: 463.
16. Kálmánd /Camin/: tanítási nyelv magyar. Róm. kath.-ok száma: 1278. Mindenki beszél magyarul. Átlag otthon is magyarul beszélnek. /Még az örökösen jelentgető Baumann is magyarul beszél a családjával ... is./
17. Kaplony /Capleni/: tanítási nyelv magyar. Róm. kath.-ok száma 1800. Mindenki magyarul beszél otthon is.
18. Mezőfény /Foieni/: tanítási nyelv magyar. Az állam erőszakkal fölállított egy német állami iskolát, amelybe a törvényes létszámon /60-on/ felül levő növendékek járnak. Otthon is magyarul beszélnek többnyire. Róm. kath.-ok száma. 1877.
19. Mezőpetri /Petresti/: tanítási nyelv erőszakoltan német. Most kívánják a magyar tannyelvet, legfeljebb egy német szekciót akarnak megtartani. A község lakosainak a száma: 1538. A község javarésze otthon svábul is, magyarul is beszél. Ez a község túlnyomó többségben szívében magyar, annyira, hogy most elhatározták a magyar tannyelvet és azt mondták, hogyha nem lesz magyar a tannyelv, átadják az iskolát az államnak, mert

ők a német nyelvért egy leu áldozatot sem hajlandók hozni. /Pedig ez a község – tudomásom szerint – a leginkább sváb nyelvében./

20.N agymajtény /Moftinul Mare/: tanítási nyelv magyar. Lakosainak száma: 1509. Otthon is magyarul beszélnek. Ritka kivétel, hogy az öregek svábul beszélnek.

21. Barlafalu /Borlesti/: csak állami iskola van, német szekcióval. A német szekcióval egy regáti román tanerő van, aki maga sem tud németül. Kuncz elküldte Berlinbe egyik dictandóját. /Húsz vaskos hiba néhány sor írásban!/ Róm.kath.-ok száma: 302. Magyarul átlag mind beszél. Most – hogy látszik a kántor hatása alatt – németellenesség kezd lábra kapni köztük.

22.J ózsefháza /Jojib/: iskola tannyelve román, mert a hívek a német tannyelv elől menekültek a román nyelvhez. Róm. kath.-ok száma: 2070. – Senki sem beszél németül.

23. Felsővisó /Visaul de sus/: iskola elvéve, bár német volt a tannyelv. Állami román iskolába járnak. A lakosok kétharmad része német, egyharmada magyar, számuk: 3462.

24. Nagytarna /Tarna Mare/: román állami iskolába járnak. Fele magyar, fele német, de mindenki jól beszél magyarul. Állítólag lesz német szekció is az iskolában. Lakosok száma: 281.

25. Batarcs /Batarci/: tiszta német lakosság. Száma: 269. Állami iskolájuk német nyelvű. A nagykorúak javarésze beszél magyarul is.

26. Szinérváralja/Seini/: tanítási nyelv magyar. A római katolikusok száma: 850, akik mind magyarul beszélnek, a túlnyomó többségben származása szerint is magyarok, mégis erőltetik a németet.

18. Fiedler püspök által elrendelt összeírás kérdései

216. szám. Szigorúan bizalmas!

Nagytisztelendő Plebániai Hivatalnok

Tarna-Mare

Tisztelettel kérem a Ntdő Plebániai Hivatalt, szíveskedjék postafordultával az alábbi kérdésekre választ adni, s azzal együtt a jelen írást visszaküldeni.

A közlések elfogulatlan őszinteséggel teendők, mivel ebben az ügyben jelentést kell tennünk, s ezért azokért felelőséggel tartozunk.

Szíveskedjék objektíve, bizalmasan, lelkiismeretesen a következő kérdésekre válaszolni:

A plebánia híveinek mi volt az anyanyelve?

Milyen nyelven beszélnek ma a családban?

hány család magyarul? hány család németül? /svábul/

Milyen nyelven imádkozik a nép istentiszteleten kívül?

Milyen nyelven predikál a pap?

Milyen nyelven énekel a kórus?

Milyen nyelven imádkozik a nép otthon?

Milyen nyelven folyik az iskolai oktatás?

Milyen nyelven folyik a hitoktatás?

A hívek közül hányan vallják magukat németeknek?

A hívek közül hányan vallják magukat magyaroknak?

Hányan óhajtják a német oktatást?

Hányan óhajtják a magyar oktatást?

Mióta predikálnak magyarul?

Mióta predikálnak németül?

Mióta van német iskola?

Mikor kezdődött a magyar iskola?

Megjegyzések.

Szatmár, 1931. február 2.

Kiváló tisztelettel: Szabó István, irodai igazgató.helyett.

19. A mezőpetri hívek memoranduma Fiedler püspökhöz, 1931. november 29.

Kegyelmes Püspök Úr!

Szeretett Atyánk!

Engedje meg nekünk, híveinek és lelki gyermekeinek, hogy az alábbi nagy horderejű dologban legalázatosabb kérésünket bátorkodjunk Kegyelmes Püspök Atyánk elé terjeszteni.

Ezen memorandum háborgó és felzaklatott lelkünk érzéseit tükrözteti vissza, s a válasz, - az érdekelt falvak válasza a Közoktatásügyi Minisztérium által kiadott és Kegyelmes Püspök Atyánk által leközzölt legutóbbi nyelvrendeletre. Beterjesztjük ezen memorandumunkat azon biztos tudatban, hogy Püspök Atyánk fenkölt szellemi és gondolkozású főpásztor lévén a krisztusi és evangéliumi magasztos tanok világításában szemléli a reá bízott nyájának ügyeit, s nem fogja engedni híveinek és gyermekeinek szétzüllesztését.

Kegyelmes Püspök Úr! A „vörös rém” Egyházunk hatalmas ellensége, a ... már házunk tájékán jár! Az elégedetlenkedők háza megsokasodott, s azoknak ajtaján kopogva kér bebocsátást. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy a „Gauamt” által mindenáron sváboknak deklarált és a kormánynál ilyen értelemben denunciált községek békés és jámbor népét nem annyira a mai nehéz gazdasági viszonyok, mint inkább a pár évvel ezelőtt beindított sváb propaganda bolsevizálta:

-Mert azóta tudjuk, hogy nem kell párbért és egyházi adót fizetnünk, azóta tudjuk, hogy falvainkban vannak „német svábok” és „magyar svábok”, azóta harcol testvér testvér ellen, azóta van elhintve békés falvainkban a gyűlölködés átkozott magja, azóta hömpölyög a szeretet áldást hozó árja helyett a tüzet gyújtó szenvedélyek lélekölő szennye, azóta kell tudnunk a köztisztletben álló papjainkról, hogy a „papjaink gazemberek és latrok, akik ezekben a falvakban mertek magyarosítani és magukat magyarnak vallani”!

Mi tudjuk, hogy Kegyelmes Püspök Atyánkra hárul a súlyos feladat - főpásztori felelősségének tudatában - hogy a tizenkettedik órában hősie gesztussal kioltva

azt a ..., amely ha közeledő bolsevizmusban tápot talál, mindent felperzsel, ami nekünk szent és nemes!

Püspök Atyánkra vár, hogy a háborgó tengert lecsendesítse! - A román közoktatásügyi minisztériumnak természet és jogellenes rendeletei, - amelyekkel már évek hosszú során át igyekszik a magyar anyanyelvű gyermekeinkre, tanítóinkra és papjainkra egy általuk ... nyelvet ekterjálni, - a szenvedélyek kirobbanását idézheti elő. A Kegyelmes Püspök Úrra vár az a nehéz, de parancsoló kötelesség, hogy a magas kormánynál hathatós befolyásával odahasson, hogy ez a lelkeket izgató probléma véglegesen lekerüljön a napirendről, a gyermekeink, tanítóink és papjaink idegölő zaklatása egyszer és mindenkorra megszűnjön, s papjaink a kongruát illetően, tanítóink az államsegélyt illetőleg egyenlő elbírálás alá jöjjenek! Mi a német nyelvet, a német kultúrát nagyra becsüljük, véglegesen elmagyarosodott faji kultúránk göröngyös úton járó szekerét nem engedjük visszafordítani és általunk nem ismert útra terelni, még akkor sem, ha az államhatalom erős kezével kormányzó közegek útján történne is! -

Hisszük, hogy Kegyelmes Püspök Atyánk nem ismeri jól az itteni hívek helyzetét és valószínűleg olyan informátorai vannak, akik a papjaink és vallásunk ellenségei, akik Bukarestben sugalmazzák a lelkeket évről évre izgató rendeleteket, s akik Kegyelmes Főpásztorunk idejövetele előtt, falvainkban felszántották a talajt a maguk számára és elhintették abban az ellenségeskedés és gyűlölet átkos magvát a „testvér, testvér” elleni harcnak élesztésére és istápolására: - holott ezek az informátorok nem is Krisztus akarata szerint való hívei Egyházunknak, hanem báránybőrbe öltöztetett farkasok, akik szájukkal dicsérik ugyan az Urat, szívük azonban távol áll Tőle! - Mert vannak közöttük ismert ..., sőt a szomorú emlékű magyar bolsevizmus idejéből levitézlett népbiztosok, akik állásukat vesztvén, egyelőre a „Gauamt” neve alatt rejtőzködnek.

Mi tudjuk, hogy Kegyelmes Püspök Atyánk nehéz probléma megoldására van hivatva, ez úton kötelességünk tudomására hozni, hogy ha falvaink felzaklatott népének lelkülete a bolsevizmussal találkozna véletlenül útjában, a

„visszasvábosítási” törekvés miatti elégedetlenség következményei kiszámíthatatlanok lesznek és nem tudjuk, hogy kit terhel a felelősség Isten előtt?!

-

Kérjük Kegyelmes Püspök Atyánkat, hogy főpásztori bölcs előrelátásával egyszer és mindenkorra vétesse le napirendről a visszasvábosítás veszedelmes problémáját és hathatós befolyásával hasson oda az illetékes közegeknél, hogy gyermekeink az évszázados magyar kultúrában szabadon neveltethessenek, mert ezt kívánja a felzaklatott lelkek kiengesztelődése, s tudjuk, hogy anyanyelvünk szabad használatában leszünk Isten országának vallásos polgárai, s az államnak hasznos és békés alattvalói!

Mezőpetri, 1931.XI.29.

16. Források és irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

K 28 Miniszterelnökség. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai
K 63 Külügyminisztérium. A Politikai Osztály iratai
K 64 Külügyminisztérium. A Politikai Osztály rezervált iratai
K 87 Külügyminisztérium. Bukaresti Követség
K 149 Belügyminisztérium. Rezervált iratok
K 428 Magyar Távírási Iroda iratai. Kőnyomatosok
K 610 Sajtó Levéltár. Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok
XIX-J-1-a Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály iratai

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest (OSZK)

Jakabffy Elemér: Adatok családunk történetéhez. (kézirat) OSZK, TLA, KV. K 3066/2005.

Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. (kézirat) OSZK, TLA, KV. K 1486/95.

Szatmári Püspöki Levéltár, Szatmárnémeti (SzPL)

„Sváb ügyek” feliratú doboz iratai

Historia Domusok a Szatmár megyei falvak plébániáiról (H.D.)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (PAAA)

Bukaresti német követség iratai (1920-1944) - ADGB

Temesvári német konzulátus iratai (1920-1944) - ADKT

Kolozsvári német konzulátus iratai (1940-1944) - ADKK

Inland II.D: Rumänien

Inland II. G: Ungarn; Rumänien

KORABELI FOLYÓIRATOK

Glasul Minorităților (Románia)

Magyar Kisebbség (Románia)

Magyar Szemle (Magyarország)

Nation und Staat (Ausztria)

NAPILAPOK

Banater deutsche Zeitung

Brassói Lapok

Curentul (Bukarest)

Deutsches Volksblatt (Stuttgart)

Ellenzék (Kolozsvár)

Graiul Neamului (Karol)

Hétfői Friss Újság (Szatmár)

Keleti Újság (Kolozsvár)

Kronstädter Zeitung

Mitteilungen der Deutschschwäbischen Volksgemeinschaft Gau Sathmar (1926-1935)

Natiunea (Kolozsvár)

Sathmarer Schwabenpost (1935-1940)

Sathmarer Deutsche Zeitung (1940-1944)

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt

Szamos (Szatmár)

FORRÁSKIADÁSOK

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP). 1918-1945. Serie A-D. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1950-1995.

Bán D. András-Diószegi László-Fejős Zoltán-Romsics Ignác-Vinnai Győző: *Magyarok kisebbségben és szóróányban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919-1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.

György Béla: *Iratok az Országos Magyar Párt történetéhez. Vezető testületek jegyzőkönyvei.* Pro-Print Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, Csíkszereda – Kolozsvár, 2003.

Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Ránki György-Pamlényi Ervin-Tilkovszky Loránt-Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Scurtu, Ioan-Liviu Boar (Coord.): *Minoritățile naționale din România 1918-1925.* Archivele Naționale ale României, București, 1995.

Scurtu, Ioan-Dordea, Ioan (Coord.): *Minoritățile naționale din România 1925-1931.* Archivele Naționale ale României, București, 1996.

Scurtu, Ioan (Coord.): *Minoritățile naționale din România 1931-1938.* Archivele Naționale ale României, București, 1998.

MONOGRÁFIÁK

A nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó, periodikákban s az elektronikus sajtóban megjelenő közlések válogatott bibliográfiája. Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest, 1999.

Ammende, Ewald (Hrsg.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten.* Wilhelm Braumüller Verlag, Wien–Leipzig, 1931.

Balling, Mads Ole: *Von Reval bis Bukarest.* Band II. Dokumentation Verlag, Kopenhagen, 1991.

Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Ludwig Vöggenteiler Verlag, Berlin, 1928.

Bamberger-Stemmann, Sabine: *Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen.* Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.

Barabás Endre: *A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tíz éve 1918–1928.* Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle, Lugos, 1929.

Barth, Stephan: *10 Jahre deutsches Schülerheim Karol. Carei,* 1939.

Bán D. András (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.

Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.

Beller Béla: *A magyarországi németek rövid története.* Magvető, Budapest, 1981.

Boelitz, Otto: *Das Grenz- und Auslanddeutschtum.* R. Oldenburg Verlag, München-Berlin, 1926.

Boros Ernő: *„Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj” I-II.* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

Borovszky Samu (Szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár Vármegye.* Orsz. Monografia Társaság, Budapest, 1906.

Böhm, Johann: *Das nationalsozialistische Deutschland und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1936-1944.* Lang Verlag, Frankfurt-Bern-New York, 1985.

Böhm, Johann: *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933.* Verlag des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der Deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas e. V., Ippesheim, 1993.

Brázay János: *Emléklapok a Mezőpetri község r. k. plébánia történetéből a templom százéves jubileumára.* Nagykaroly, 1886.

Brauchle, Alfons: *Deutscher Volkstumkampf in Sathmar.* (Manuskript Jahresarbeit Pedag. Arbeitsgemeinschaft Bezirkschulamts Böblingen.) Böblingen, 1935.

Bura László: *A szatmári fafeldolgozó mesterségek szakszókincse*. ELTE-Magyar Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1982.

Bura László: *Mezőpetri ragadványnevei*. ELTE, Budapest, 1988.

Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és már nemzetközi egyezmények értelmében*. MTA, Budapest, 1930.

Cholnoky Győző: *Állam és Nemzet. Uralkodó nemzet- és nemzetpolitikai eszmék Magyarországon (1920-1941)*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996.

Christian, Ernst: *Volksdeutsche und der zweite Weltkrieg*. Christian, Nürnberg, 1992.

Ciobanu, Vasile: *Contributii la cunoasterea istoriei saşilor transilvaneni 1918-1944*. Hora, Sibiu, 2001.

Ciorănescu, George: *Români şi ideea federalistă*. Editura Enciclopedica, Bucureşti, 1996.

Cogitator: *A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzetpolitikai tanulmány*. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle VII. évfolyamából. Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, Lugos, 1927.

Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története*. Imedias Kiadó, 2006.

Diószegi László-R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990.

Donáth Péter: *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919-1944*. Trezor, Budapest, 1997.

Durandin, Catherine : *A román nép története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1998.

Egry Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés?* Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2009

Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson. (1925-1939)* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

Enciclopedia de istorie a României. Meronia, Bucureşti, 2000.

Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850-1941). KSH, Budapest, 1991.

Éble Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora*. Budapest, 1893.

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851.

Fischer, Hermann: *Die Schwaben in der Ungarischen Grafschaft Szatmar*. Kohlhammer, Stuttgart, 1911.

Fittbogen, Gottfried: *Was jeder Deutsche vom Grenz- und Ausladdeutschtum wissen muss*. R. Oldenbourg Verlag, Berlin-München, 1938.

Flesch, Ferdinand: *Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben - 50 Rundbriefe*. Schirmer & Traub, Ravensburg, 1984.

Flesch, Ferdinand: *Das Schicksal der Gemeinde Erdeed. Sathmar und ihrer Schwaben*. Wien, 1982.

Fodor József: *Jóságos Atya és püspök. Fiedler István püspök élete*. Duran's kiadó, Nagyvárad, 2007.

Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Maecenas, Budapest, 1989.

Gábor Jenő: *Egyenlőtlen harc tíz éven át két fronton*. I-IV. Pallas Nyomda, Szatmár, dátum nélkül.

Gehl, Hans – Ciubota, Viorel: *Relații interetnice în zona de contact româno - maghiaro - ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Editura Muzeului Sătmărean, Satu-Mare, 1999.

Gehl, Hans: *Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas*. Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1994.

Gehl, Hans: *Regionale Volkskulturen in Ostmitteleuropa*, Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 2002.

Gehl, Hans: *Schwäbischer Jahreslauf. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen und Sathmarer Schwaben*. Facla-Verlag, Timisoara, 1978.

Gehl, Hans: *Wörterbuch der Donauschwäbischen Bekleidungsgerbe*. Thorbecke, Sigmaringen, 1997.

Gehl, Hans: *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft*. Steiner, Stuttgart, 2003.

Gehl, Hans: *Wörterbuch der Donauschwäbischen Lebensreformen*. Steiner, Stuttgart, 2005.

Glass, Hildrun: *Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*. Oldenbourg Verlag, München, 1996.

György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története 1922-1938*. (Doktori disszertáció) ELTE BTK, Budapest, 2006.

Hajdú-Farkas Zoltán: *Székelyek és magyarok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

Halmosy Dénes (Szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Hauler, Ernst: *A 900 éves Nagymajtény és 200 éves temploma „Adalékok a szatmári svábok történetéhez”* Selbstverl., Passau, 1994.

Hauler, Ernst: *Die abgetrennten Sathmarschwaben = A tömbről leszakított szatmári svábok*. Selbstverl., Passau, 2004.

Hauler, Ernst: *Lesebuch zur Geschichte der Deutschen in Sathmar*. Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 2001.

Hauler, Ernst: *Sathmar und seine Schwaben*. Österreichische Landsmannschaft, Wien, 1987.

Hausleitner, Mariana: *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*. Oldenbourg Verlag, München, 2001.

Hausleitner, Mariana – Roth, Harald (Hrsg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel und Südosteuropa*. IKGS Verlag, München, 2006.

Heinen, Armin: *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien*. Oldenbourg Verlag, München, 1986.

Hillgruber, Andreas: *Hitler, König Karol und Marschall Antonescu: die Deutsch-Rumänischen Beziehungen 1938-1944*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965.

Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

Höpfner, Hans-Paul: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Herbert und Peter Lang Verlag, Bern–Frankfurt am Main, 1983.

Illyés, Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1981.

Istoria României. Transilvania. vol. II. (1967-1947). Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1999.

Jacobsen, Hans-Adolf: *Hans Steinacher. Bundesleiter des VDA 1933-1937*. Harad Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1970.

Jacobsen, Hans-Adolf: *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933-1938*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main–Berlin, 1968.

Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa Nemzetiségi térképéhez 1942*. Teleki László Alapítvány Könyvtára, Budapest, 1994.

Karády Viktor – Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változások, néopolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris, Budapest, 2002.

Kávássy Sándor: *A nemesség lélekszáma és nemzetiségi összetétele Szatmárban a XIX. század elején*. Nyíregyháza, 1998.

Kendi, Erich: *Minderheitenschutz in Rumänien*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1992.

Kepecs József (szerk.): *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban. (1850-1941)* KSH, Budapest, 1996.

Kolar, Othmar: *Rumänien und seine nationale Minderheiten 1918 bis heute*. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1997.

König, Walter (Hrsg.): *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1994.

Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Krekeler, Norbert: *Revisionsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik*. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1973.

Kroner, Michael: *Das Dritte Reich und die Südostdeutschen, ein wenig bekanntes Kapitel: die Umsiedlungspläne*. München, 1986.

Kroner, Michael: *Interferenzen rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*. Dacia Verlag, Cluj Napoca, 1973.

Kroner, Michael: *Nationale Minderheiten in Südosteuropa Verfolgung, Assimilierung, Flucht, Vertreibung und Umsiedlung*. Österreichische Landsmannschaft, Wien, 1992.

Kroner, Michael: *Stefan Ludwig Roth. Opera si viata*. Dacia, Cluj Napoca, 1974.

Lehmann, Michael – Haltmayer, Josef (Hrsg.): *Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867-1918. Im Zeichen des Liberalismus*. Buch und Kunst Kepplerhaus, Stuttgart, 1977.

Lengvári István – Vonyó József (Szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pannónia Könyvek-Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2003.

Lengyel, Zsolt K.: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des früheren Transsilvanismus 1918-1928*. Verlag Ungarisches Institut, München, 1993.

Luther, Tammo: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiche 1933-1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner Verlag, München, 2004.

Majtényi Szilárd: *Harc a Carei-környéki felekezeti iskolák körül. Különnyomat a Magyar Kisebbség 1939 évi 11. számából.* Lugoj, 1939.

Maner, Hans-Christian: *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940).* Oldenbourg Verlag, München, 1997.

Martinovici, C. – Istrati N.: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite.* Tip. Ardealul, Cluj, 1921.

Marton József. *Az erdélyi katolicizmus 90 éve (1900-1990).* Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2008.

Mentz Katalin: *A szatmári svábok népviselete.* Budapest, 1943.

Merli Rezső: *Harminckét település története.* Szent-Györgyi Albert Társaság-EMKE Szatmár Megyei Szervezete, Szatmárnémeti, 2002.

Merli Rudolf: *Mezőfény története.* (Magánkiadás), 2001.

Miege, Wolfgang: *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933-1938. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Volkstumspolitik.* Lang Verlag, Frankfurt, 1972.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 31-ig.* Studium, Budapest, 1941.

Moser, Hugo: *Alte schwäbische Volkslieder aus Sathmar.* Bärenreiter Verlag, Basel, 1953.

Moser, Hugo: *Der Schwabenzug nach Sathmar.* Kepplerhaus, Stuttgart, 1934.

Moser, Hugo: *Sathmar, in kleinen Schriften. 11 j. Sathmarfahrt und der Sathmarer Volksbildungsarbeit des Schwabischen Sathmarkerises im Sommer 1931.* Esslingen-Tübingen, 1931.

Moser, Hugo: *Volkslieder der Sathmarer Schwaben mit ihren Weisen.* Bärenreiter Verlag, Kassel, 1943.

Moser, Hugo: *Schwäbische Kinderlieder aus Sathmar mit ihren Wiesen.* Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, München, 1969.

Moser, Hugo: *Schwäbische Mundart und Sitte in Sathmar*. München, Reinhardt, 1937.

Müller, Carl: *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der deutschen Siedlungen bei Sathmar in Rumänien*. Ausland und Heimat Verlag, Stuttgart, 1932.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva, Kolozsvár, 1944.

Nistor, Ion I.: *Istoria românilor*. vol. II. Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2003.

Noua Constitutie a Romaniei, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Roman, Bucuresti, 1923.

Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, Budapest, 1994.

Ormos Mária: *Nácizmus – fasizmus*. Magvető, Budapest, 1987.

Paclisenau, Zenobiu: *Deutsche und Madjaren*. Bukarest, 1941.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris, Budapest, 2003.

Pfeiffer, Sepp: *Zur geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums*. Hermannstadt, 1940.

Popa, Klaus: *Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919-1951*. Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2003.

Popovici, Aurel: *Stat si natiune. Statele unite ale Austriei Mari*. Elischer, Leipzig, 1906.

Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Reinerth, Karl. M.: *Zur politische Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918-1928*. Wort und Welt Verlag, Bad Tölz, 1993.

Rieser, Hans Heinrich: *Das rumänische Banat-eine multikulturell Region im Umbruch*. Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 2001.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Napvilág, Budapest, 1998.

Roth, Harald: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1994.

Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Aurora Könyvek, München, 1975.

Scherhauser, Albin: *Svabii satmarenii si bihoreni, precum si germanii din Maramures*. Bucuresti, 1929.

Scheuermann, Martin: *Minderheitenschutz contra Konfliktverhüllung*. Verlag Herder Institut, Marburg, 2000.

Schmied, Stefan: *Die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940*. Selbstverl., Kempten/Leubas, 1976.

Schmied, Stefan: *Das Schicksal der Sathmardeutschen nach dem Wiener Schiedsspruch von 1940*. Selbstverl., Kempten, 1978.

Schmied, Stefan: *Geschichte des sathmardeutschen Schulwesens*. Selbstverl., Leubas/Kempten, 1972.

Schot, Bastian: *Nation oder Staat? Deutschland und Minderheitenschutz*. J.G. Herder Institut, Marburg an der Lahn, 1988.

Schüller, Stephan Olaf: *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe um die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918-1944)*. Lit Verlag, Berlin, 2009.

Scurtu, Ioan – Buzatu, Gheorghe: *Istoria Românilor in secolul XX (1918-1948)*. Editura Paidea, Bucuresti, 1999.

Seewann, Gerhard – Spanneberger Norbert (Hrsg.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A Basch*. Oldenbourg Verlag, München, 1999.

Seewann, Gerhard: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik*. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, 2000.

Senz, Ingomar: *Die Donauschwaben*. Langen Müller, München, 1994.

Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.

Spannenberger, Norbert: *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler.* Oldenbourg Verlag, München, 2002.

Straubinger, Johannes: *Die Schwaben in Sathmar. Schicksale oberschwabischer Siedler im Südosten Europas.* Kepplerhaus, Stuttgart, 1927.

Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században.* MTA Kisebbségkutató Intézet-Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

Makkai László – Szász Zoltán (Szerk.): *Erdély története 1606-1830.* II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig.* III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Szekfű Gyula: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.

Szöllösi-Janze, Margit: *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft.* Oldenbourg Verlag, München, 1989.

Tempfli Imre: *Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez.* Szent-Györgyi Albert Társaság-EMKE Szatmár Megyei Szervezete, Szatmárnémeti, 1996.

Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966.* METEM, Budapest, 2002.

Thirring Lajos: *Az 1869-1980. évi népszámlálások története és jellemzői.* SKV, Budapest, 1983.

Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Tilkovszky Loránt: *Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938-1940*. Böhlau, Köln–Wien, 1981.

Tilkovszky Loránt: *SS-toborzás Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Tilkovszky Loránt: *Ez volt a Volksbund*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978.

Tilkovszky Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1989.

Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai, Debrecen, 1998.

Tom, Wilhelm: *Scheindorf, meine Heimat*. Donauschwäbisches Archiv, München, 2005.

Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. Századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. MTA, Budapest, 1992.

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. kötet. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1942.

Vonház István: *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs, 1931.

Weidlein, Johann: *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció: 1930–1950*. Suevia Pannonica, Pécs, 1996.

Weidlein, Johann: *Madjarisierung der Deutschen in Ungarn*. Schorndorf, 1955.

TANULMÁNYOK, FOLYÓIRATCIKKEK

A Carei-vidéki római katolikus felekezeti iskolák ügye a közigazgatási bíróság előtt. In: *Magyar Kisebbség*, 1935. július 16. 404.

A romániai német kisebbség memoranduma. In: *Magyar Kisebbség*, 1935. március 1. 126-127.

A szatmári róm. kath. egyházmegye hitvallásos jellegű oktatási intézetei az 1930-31. iskolai évben. In: *Magyar Kisebbség*, 1931. június 16. 465-466.

Balogh Júlia: A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben. In: *Történelmi Szemle*, 1987-88. 3. sz. 267-294.

Barabás László: A szatmári svábok felfedezése a német népcsoport-politika számára az első világháború után. In: *Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének 60. évfordulójára*. Nyíregyháza, 1989. 292-301.

Barabás László: Das Deutsche Auslands-Institut und eine vergessene deutsche Volksgruppe nach dem Esrten Weltkrieg. Die Sathmarer Schwaben. In: *Germanistik ohne Grenzen*. Bd. 2. Klausenburg–Grossvardein, 2007. 135-145.

Baranyai Zoltán: A kisebbségi szerződések létrejötte. 1-2. In: *Magyar Szemle*, 1931. október. 190-200. o; 1931. november. 285-296.

Barth István: *Szatmárnémeti tanterület. A magyarországi németek szövetsége nyakárolji német tannyelvű polgári iskolájának évkönyve az 1942–1943. tanévről*.

Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. In: *Regio*, 1997. 2. sz. 32-67.

Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1918-1924. In: Fedinec Csilla – Bárdi Nándor (szerk.): *Ethnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 153-195.

Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. In: *Limes*, 1998. 4. sz. 136-162.

Benkő Éva: Szatmár megyei néprajzi leírás 1854-ből. In: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*. Nyíregyháza, 1981-1983. 399-420.

Bódi Erzsébet: A szatmári svábok sajátosságai a tápláláskultúra terén, In: Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Agria, XLII*, Eger, 2006. 29-37.

Brandsch, Rudolf: Gefährliche Freunde. In: *Bukarester Tageblatt*, 1930. december 4.

Bura László: A szatmári kötélverő mesterség. In: Kós Károly – Faragó József

(szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 75–86.

Ciobanu, Vasile: Nemzeti kisebbségi törvénytervezetek a két világháború közötti Romániában. In: *Magyar Kisebbség*, 2009. 1-2. sz. 121-133.

Cservényák László: Adatok a vállalji svábok táplálkozási szokásaihoz. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzáról Gunda Béla tiszteletére*. Debrecen, 1991. 159-163.

Diószegi László: A romániai magyarság története 1919-1940. In: Diószegi László-R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 11-43.

Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920-1938. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 37-63.

Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között 1920-1938. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (Szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 89-99.

Fink, Carole: Stresemanns Minderheitenpolitik 1924-29. In: Wolfgang Michalka-Marshall M. Lee: *Gustav Stresemann*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982. 375-400.

Flesch, Ferdinand: Die katholischen Donauschwaben in Sathmar 1867-1918. In: Lehmann, Michael-Haltmayer, Josef (Hrsg.): *Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867-1918. Im Zeichen des Liberalismus*. Buch und Kunst Kepplerhaus, Stuttgart, 1977. 185-239.

Fritz László: Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga 1-2. In: *Magyar Kisebbség*, 1930. november 1. 785-794. o; 1930. november 16. 824-830.

Hockl, Hans Nikolaus: Erwachendes Deustchtum in Sathmar. In: *Nation und Staat*, 1940. Mai. 285-286.

Jakabffy Elemér: A magyarországi németek ügyéhez. In: *Magyar Kisebbség*, 1935. szeptember 1. 465-466.

Jakabffy Elemér: Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage. In: *Nation und Staat*, 1933. július-augusztus. 649-651.

Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. In: *Magyar Kisebbség*, 1937. április 16. 209-223.

Jakabffy Elemér: Kultúrharc Szatmár-Nagykároly vidékén. In: *Katolikus Szemle*, 1934. 6. sz. 345-349.

Marinka Melinda: A szatmári svábok társadalmi életének folklórja az ifjúkorban. In: *Ethnica*, 2005. 2. sz. 59-61.

Marinka Melinda: Lakodalom egy szatmári sváb faluban. In: *Ethnica*, 2006. 1. sz. 26-29.

Marinka Melinda: Konzerválódott és felújított, valamint újszerű szokások a szatmári sváboknál. In: Nagy István – Kutnyánszkyné Bacskai Eszter (szerk). *Bonyhádi evangélikus füzetek 2. Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga*. Bonyhád, 2009. 161-172.

Ormos Mária: A Vasgárda. In: *Történelmi Szemle*, 1982. 3. sz. 426-443.

Paál Árpád: Új püspök Szatmáron. In: *Keleti Újság*, 1930. október 13.

Reb, Karl Eugen: Die Freizeitgestaltung durchs Jahr. In: Hans Gehl: *Schwäbischer Jahreslauf, Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen und Sathmarer Schwaben*, Facla Verlag, Timișoara, 1978. 144-166.

Scherhauser, Albin Franz: Ursachen der Besiedlung des Sathmarer Gaus. In: *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 1940. 2. sz. 91-98.

Schmied, Stefan: Das Sathmarer Deutsche Schulwesen seit 1919. In: *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter*, 1966. 4. sz. 203-208.

Schmied, Stefan: War Bischof Haas ein Germanisator? In: *Donau-Schwaben-Kalender*, 1970.

Schünemann, Konrad: Zur Geschichte der Deutschen in Sathmar. In: *Deutsch-Ungarische Heimatblätter*, 1931. 1. sz.

Scurtu, Ioan: Beiträge zur Geschichte der Deutschen Parlamentspartei 1919-1937. In: Walter König (Hrsg.): *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1994. 55-67.

Seewann, Gerhard: A németek Kelet-Európából való elűzésének tipológiai sajátosságai. In: Lengvári István – Vonyó József (szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pannónia Könyvek-Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2003. 343-354.

Spannenberger Norbert: A Volksbund (Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi egyesület?). In: *AETAS*, 2000. 4. sz. 50-63.

Spannenberger Norbert: Nemzetiszocialista népcsoportpolitika Délkelet-Európában a második világháború kitöréséig. In: Lengvári István – Vonyó József (szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pannónia Könyvek-Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2003. 411-433.

Szabó M. Attila: Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába. In: Hermann Gusztáv – Kolombán Zsuzsanna: *Történelmi autonómiák a Kárpát-medencében*. Pro-Print Könyvkiadó, Székelyudvarhely-Csíkszereda, 2004. 24-34.

Szarka László: A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén. In: Göncz László (szerk.): *A Mura mente és a trianoni békeszerződés - Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba*. Magyar Nemzeti Művelődési Intézet, Lendva, 2000. 154-163.

Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1624-1701.

Szász Zsombor: A román politikai élet útjai. In: *Magyar Szemle*, 1931. szeptember. 95-103.

Szülői küldöttség kérte a kaplonyi iskolásgyermek román osztályba való felvételét. In: *Magyar Kisebbség*, 1936. december 1. 635.

Teleki Pál: Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten. In: *Pester Lloyd*, reggeli kiadás. 1931. február 18. 1-2.

Tilkovszky Loránt: A Deutscher Schutzbund és Magyarország. In: *Századok*, 2005. 1. sz. 3-42.

Tilkovszky Loránt: Erdély nemzetiségei és a weimari Németország diplomáciája. In: *Századok*, 1983. 5. sz. 1797-1103.

Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. In: *Századok*, 1980. 2. sz. 201-228.

Tilkovszky Loránt – Wiedinger Melinda: Magyar memorandum és német válasz. I. rész, II. rész. In: *Századok*, 2003. 6. sz. 1333-1368. o; 2004. 1. sz. 159-206.

Tilkovszky Loránt: A szatmári németség a két világháború között. In: Hans Gehl et al.: *Relații interetnice în zona de contact româno - maghiaro - ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare–Tübingen, 199. 226-243.

Vadai György: A Nagykároly vidéki sváb település. In: *Korunk*, 1939. 1. sz. 28-35.

Vita Sándor: Tallózás az 1930. évi román népszámlálás kötetében. In: Záhony Éva (szerk.): *Hitel – Kolozsvár 1935-1944*. II. kötet. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1991. 64-80.

Vonyó József: Die Sankt-Stephans-Idee und die nationalitätenpolitische Strategie der ungarischen Regierungspartei zwischen den beiden Weltkriegen. In: *Ungarn-Jahrbuch 1995–1996*. Verlag Ungarisches Institut, München, 1996. 273-286.

Wieser, Stefan: Unser Volkstum ist Gefahr. In: Stefan Schmied: *Heimatbuch der Sathmarer Schwaben*. Selbstverl., Wangen in Allgäu, 1952.

Wieser, Stefan: Wir rangen unserer Schwabentum. In: Stefan Schmied: *Heimatbuch der Sathmarer Schwaben*. Selbstverl., Wangen in Allgäu, 1952.

Willer József: Renegátok. In: *Magyar Kisebbség*, 1922. október 1. 69-73.